

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta

**Propagandistické kampaně v Československu
v letech 1948–1953**

Disertační práce

Pavlína Kourová

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

Školitel: Prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

Studijní program: české a československé dějiny

2013

Prohlašuji, že jsem disertační práci **Propagandistické kampaně v Československu v letech 1948–1953** vypracovala pod vedením školitele samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato disertační práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Upřímně děkuji všem, kteří mi při psaní této práce byli nápomocni, ať už radou, připomínkou či vyhledáním archivních dokumentů, především pak Aleně Noskové, Aleně Šimánkové, Františku Štverákovi, Petru Tornejovi, Jitce Bílkové, Jakubu Doležalovi, Janu Šindelářovi, Ritě Kindlerové, Petru Zárubovi, Francois Mayer, Ľukaszi Kamińskému, Petru Šámalovi, Martinu Vadasovi, Adéle a Liborovi Jůnovým, Magdaleně Šustové, Martinu Sekyrovi a Petrovi Cajthamlovi. Za konzultace a trpělivost děkuji svému školiteli Jiřímu Pokornému. Dík poslední, nikoliv však nejmenší, patří mému muži Petrovi za veškerou podporu, které se mi od něj během psaní této práce dostalo.

NÁZEV:

Propagandistické kampaně v Československu v letech 1948–1953

AUTOR:

Pavλίna Kourová

KATEDRA:

Katedra dějin a didaktiky dějepisu

ŠKOLITEL:

Prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ABSTRAKT:

Tématem disertační práce jsou propagandistické kampaně komunistického režimu v Československu v letech 1948–1953. Cílem bylo především na základě archivního výzkumu popsat, jak tyto kampaně probíhaly, jak a kým byly organizovány, jakým způsobem se na nich podílely stranické a státní orgány, média a jak se do nich zapojila široká veřejnost. Jelikož propagandistických kampaní probíhalo v Československu ve zvoleném období velké množství, pozornost byla zaměřena na šest různorodých kampaní, jež reprezentativně postihují zvolené téma: kampaně provázející oslavy sedmdesátých narozenin J. V. Stalina, proces s Miladou Horákovou a spol., boj s „americkým broukem“ (mandelinkou bramborovou), Lánskou akci (masový nábor mladých lidí do hornictví), pokus o zavedení tradice nadílky dědy Mráze a proces s Rudolfem Slánským a spol. Všechny tyto kampaně byly organizovány vrcholnými státními nebo stranickými orgány, ačkoliv byly nezřídka prezentovány jako spontánní aktivity. Kampaně byly cíleny na všechny vrstvy obyvatelstva, včetně dětí, a je zde patrná snaha o zapojení všech občanů Československa, tedy jakýsi pokus o totální účast celé společnosti na těchto veřejných akcích. Komunistický režim se tímto způsobem snažil odvést pozornost od některých problémů, např. hospodářských, a demonstrovat podporu, které se u obyvatelstva těší. Kampaně měly utužovat u obyvatelstva identifikaci s vládnoucím režimem a podílely se na vytváření obrazu nepřítele. V rámci kampaně

kolem procesu s Rudolfem Slánským vypluly na povrch antisemitské nálady a kampaň se tak do určité míry vymkla svým organizátorům z rukou. Disertační práce je příspěvkem nejen k fungování mocenských mechanismů, ale i každodenního života v lidovědemokratickém Československu padesátých let.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Propaganda, kampaně, komunistický režim, politické procesy, Československo 1948-1953

TITLE:

Propaganda campaigns in Czechoslovakia 1948-1953

AUTHOR:

Pavλίna Kourová

DEPARTMENT:

History & History Didactics Department

SUPERVISOR:

Prof. PhDr. Jiří Pokorný, CSc.

ABSTRACT:

This dissertation concerns propaganda campaigns conducted by the communist regime in Czechoslovakia during the years 1948-1953. The main objective is to describe, on the basis of archive research, how these campaigns proceeded, how and by whom they were organised, in which way party organs, state institutions and the media were involved and how the general public was engaged in these campaigns. Since a large number of propaganda campaigns were mounted in the selected period, all attention in this dissertation is focussed on six divergent campaigns, which together provide a representative picture with regard to the chosen theme. It concerns the campaigns that accompanied the 70th birthday celebrations of J. V. Stalin, the trial of the former politician Milada Horáková et al., the battle against the "American beetle" (potato beetle), the "Lánská akce" (a mass recruitment drive for young people to work in the mining industry), the attempt to introduce a "děda Mráz" ("Father Frost") tradition to replace traditional Christmas celebrations and the trial of former general secretary Rudolf Slánský et al. All these campaigns were organised by top state or party organs but were often presented as spontaneous affairs. The campaigns targeted all echelons of society, including children, constituting a clear effort to engage all citizens of Czechoslovakia and can therefore be considered an attempt at achieving the total participation of the whole of society in these public events.

In this way the communist regime tried to deflect attention from some of its - for example economic - problems and, at the same time, demonstrate the support it enjoyed from the population. The campaigns served to cement the sense of identification among the populace with the ruling regime and also to create an enemy. During the campaign accompanying the trial of Rudolf Slánský anti-Semitic sentiments surfaced, resulting in, to a certain extent, the organisers losing control over their campaign. This dissertation is not only a contribution on the mechanism of power in the Czechoslovak people's democracy of the 1950s but also on its daily life.

KEYWORDS:

propaganda, campaigns, communist regime, political trials, Czechoslovakia 1948-1953

OBSAH

KAPITOLA 1 - VYMEZENÍ TÉMATU, PŘEHLED PRAMENŮ A ROZBOR

DOSAVADNÍHO BĚDÁNÍ.....	10
1. 1. Vymezení pŕedmĕtu zkoumání a struktura práce.....	10
1. 2. Pŕehled pramenŭ.....	17
1. 3. Dosavadnĕ bĕdání k tĕmatu.....	21

KAPITOLA 2 - KAMPAŇ PROVĚZEJÍCÍ OSLAVY 70. NAROZENIN

J. V. STALINA.....	26
2. 1. Organizace oslav.....	26
2. 2. Ŭčast médií a nakladatelství.....	30
2. 3. Prŕbĕh kampanĕ ve školách.....	36
2. 4. Zdravice, podpisovĕ akce a dary urĕenĕ Stalinovi.....	39
2. 5. Vyvrcholenĕ oslav a jejich zhodnocenĕ.....	45

KAPITOLA 3 - LĀNSKĀ AKCE.....

3. 1. Vyhlášenĕ LĀnské akce.....	51
3. 2. Prŕbĕh kampanĕ na školách.....	53
3. 3. Propagace LĀnské akce v tisku, rozhlase a ve filmu.....	60
3. 4. Vyvrcholenĕ LĀnské akce.....	73
3. 5. Odvrácenĕ tvĕř LĀnské akce.....	81

KAPITOLA 4 - KAMPAŇ PROVĚZEJÍCÍ PROCES S MILADOU HORÁKOVOU A

SPOL.	92
4. 1. Proces s pŕedstaviteli cĕrkevnĕch řádŭ a kampanĕ proti cĕrkvi jako „generální zkouška“.....	94
4. 2. Pŕĕprava propagandistické kampanĕ.....	110
4. 3. Tajnĕ instrukce ŬV KS' a hlášenĕ z regionŭ.....	117
4. 4. Pŕĕjĕmání rezolucĕ a pracovnĕch zĕvazkŭ.....	128
4. 5. Zapojenĕ dĕtĕ do kampanĕ.....	139
4. 6. Kampanĕ v tisku a ve filmu.....	144
4. 7. Protesty proti rozsudku ze zahraniĕĕ.....	164
4. 8. Osobnĕ dopisy prezidentu republiky z ĕeskoslovenska...174	
4. 9. Osudy aktĕrŭ propagandistické kampanĕ provĕzejĕcí proces s Miladou Horĕkovou a spol.	179

KAPITOLA 5 - KAMPAŇ PROTI „AMERICKÉMU BROUKU“	186
5. 1. Mandelinka bramborová a její cesta do střední Evropy.....	187
5. 2. Vyhlášení kampaně a její spojení s válkou v Koreji.....	191
5. 3. Organizace kampaně	196
5. 4. Zapojení tisku, rozhlasu a filmu.....	200
5. 5. Zapojení dětí a mládeže	206
5. 6. Mandelinka bramborová předmětem diplomatických nót.....	211
5. 7. Kampaň proti „americkému brouku“ v následujících letech a tresty za jeho údajné rozšiřování.....	217
KAPITOLA 6 - PROPAGANDA PRO NEJMENŠÍ	221
6. 1. Akce v Jičíně jako vzor pro celostátní akci.....	222
6. 2. Průběh Akce Děda Mráz v letech 1951 a 1952.....	225
6. 3. Dětská kniha a „výchova nového člověka“.....	235
KAPITOLA 7 - KAMPAŇ PROVÁZEJÍCÍ PROCES S RUDOLFEM SLÁNSKÝM	
A SPOL.	250
7. 1. Organizace kampaně	250
7. 2. Průběh kampaně v tisku, rozhlasu a filmu.....	253
7. 3. Hlášení z krajů a okresů o reakcích na proces.....	287
7. 3. 1. Počáteční pozitivní přijetí a kritika Slánského po jeho odvolání a zatčení.....	287
7. 3. 2. Kritika stranického vedení v reakci na proces s Rudolfem Slánským.....	292
7. 3. 3. Výbuch antisemitských nálad.....	297
7. 4. Přijímání rezolucí	303
7. 4. 1. Rezoluce ze závodů a podniků.....	303
7. 4. 2. Účast dětí na propagandistické kampani.....	315
7. 5. Osobní dopisy psané v reakci na kampaň	317
7. 5. 1. Dopisy adresované Klementu Gottwaldovi.....	317
7. 5. 2. Udání a oznámení zaslaná v reakci na proces.....	321
ZÁVĚR	325
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	330
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	Chyba! Záložka není definována.

KAPITOLA 1 - VYMEZENÍ TÉMATU, PŘEHLED PRAMENŮ A ROZBOR DOSAVADNÍHO BĚDÁNÍ

1. 1. Vymezení předmětu zkoumání a struktura práce

„Byl to totiž akt podepisovací, kdy se projevilo, že naši dělníci umějí nejen se podepsat, ale že taky dobře vědí, co podepisují, a i kdyby to nevěděli, tak by to, když se jim to nařídí, stejně podepsali. Podepisovali petici za nejtvrďší, ale ovšem spravedlivý trest pro kliku soudruha Slánského - toho soudruha si škrtni, soudruhu, a ničím ho nenahrazuj, tak se vyjadřuje opovržení. [...] Akt sám byl povznášející, a my na něj dobře viděli. Stáli jsme ve velké hale, kde tys svého času pracoval pro Říši, na pódiu za řečnickým pultem, na kterém byl vepředu obraz soudruha Stalina v moc hezkém rámečku, jako secesním. Soudruh ředitel továrny četl zprávu o bandě soudruha Slánského - zase si škrtni ‚soudruha‘, mně se to tam bůhvíproč furt plete. Příliš mu to nešlo, vyznělo to poněkud bezbarvě. [...] Nato soudruh Mozol přistoupil k mikrofonu, jenž tou dobou už vůbec nefungoval, takže soudruh Mozol pravil zvýšeným hlasem: ‚A nyní, prosím, všichni podepíšeme zde připravenou petici, že žádáme spravedlivý, ale tvrdý trest pro zrádnou bandu Slánského. Prosím, přistupujte po jednom a - a‘ - von chtěl soudruh nějak důstojně zakončit, ale ponivač nejní řečník, řek jenom: ‚a zachovejte klid.‘ Souzi dělníci chvíli koukali jeden po druhém, ale pak v nich asi vzkypěl hněv, tvrděj ale spravedlivej neboco, jeden takovej dlouhej s hlavou jako šiška vstal první, sehnul se ke stolku a podepisoval, a pak už přistupovali ostatní, stojíce ukázněně ve frontě jako u řezníka a jeden po druhém těžkou dělnickou rukou (i ženy, lehčí, avšak rovněž dost těžkou a dělnickou) podepisovali ten spravedlivý požadavek našeho lidu, jehož vůlí se naše vláda

vždy důsledně řídí. Důstojnost celého aktu nemohlo narušit, že ve frontě ňáká mladá soužka vomdlela a ňákej svazák jí musel vodnýst na ošetřovnu, naneštěstí eště před tím, než to stihli podepsat, takže to panu prezidentoj vodeslali bez ich dvou podpisů. Jistě toho teď lituje - abys mi rozuměl, né pan president, ten toho litovat nesmí, ale ta mladá soužka. Jenže asi zločinů bandy Slánského bylo na ní moc".¹

Tímto fiktivním dopisem od přítele Vratislava popsal Josef Škvorecký ve svém románu *Příběh inženýra lidských duší* tragiku a zároveň absurditu propagandistických kampaní, které v padesátých letech organizoval komunistický režim a v jejichž rámci požadoval od občanů československa vyjadřování loajality a podpory jeho politiky. Tyto kampaně byly nedílnou součástí každodenního života v československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let, zároveň představovaly nástroj veřejného zostouzení skutečných i domnělých nepřátel pounorového zřízení. Kampaně byly prezentovány jako spontánní akce „lidového nadšení“ či naopak „lidového hněvu“, ve skutečnosti se jednalo o dobře fungující mechanismus, organizovaný z tehdejších rozhodovacích center ve státě.

Právě tyto kampaně jsem si zvolila jako téma disertační práce. Zajímalo mě, jak byly organizovány, jakým způsobem probíhaly a jak na ně reagovala tehdejší veřejnost. Položila jsem si otázku, jak je možné, že společnost, která ještě zhruba o patnáct let dříve vyjadřovala kolektivně a manifestačně věrnost demokratickým ideálům, oslavovala nyní strůjce masového teroru a požadovala drakonické tresty pro údajné vlastizrádce, kterým v některých případech ještě nedávno tleskala. Pokusila jsem se také zjistit, jaký byl důvod organizace těchto monstrózních akcí a co jimi vládnoucí režim sledoval.

¹ ŠKVORECKÝ, Josef: *Příběh inženýra lidských duší*. 1. díl, Atlantis, Brno 1992, s. 214-215.

Jeden z přístupů, jež se k tématu propagandistických kampaní v komunistickém Československu nabízel, představuje analýza veřejného diskursu, tedy v první řadě rozbor textů z médií, dobových publikací a veřejných projevů. Tento přístup by sice odpovídal dnes někdy až nekriticky přijímaným metodologickým postupům, nicméně by podle mého názoru vedl pouze ke zkoumání projevů, které byly totalitním režimem povoleny a dostaly se tudíž na veřejnost. Mým záměrem ale bylo jít pod povrch veřejného diskursu a zkoumat, jakým způsobem vnímala propagandistické kampaně nikoliv jen politická či novinářská elita, ale širší vrstvy obyvatelstva. Tyto reakce jsem se pokoušela vysledovat v archivních dokumentech z provenience nejvyšších stranických či bezpečnostních orgánů. Právě komparace těchto ve své době přísně tajných dokumentů s oficiální propagandou přineslo často poměrně zajímavá zjištění.

Ráda bych hned na úvod zdůraznila, že velkou inspiraci pro mě představovaly „sémiotické eseje“ literárního vědce Vladimíra Macury, v nichž analyzoval symboly, emblémy a mýty české socialistické kultury, jazyk dobové literatury a hesel způsobem, který v českém prostředí nemá obdoby. Metba jeho knihy *Šťastný věk* byla bezpochyby jedním z impulsů pro moje rozhodnutí věnovat se tématu propagandistických kampaní v komunistickém Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Zatímco Vladimír Macura zkoumal některé jejich veřejné projevy, já se pokusím zkoumat, jak byly tyto kampaně řízeny, do jaké míry byly spontánní a zároveň také vysledovat některé jejich společné prvky. Hodlám se rovněž zaměřit na jednotlivé motivy, jež se v rámci kampaní objevují, případně jak se proměňují.

V souvislosti s tématem propagandistických kampaní v komunistickém Československu se čas od času objevují informace o tom, která významná osobnost se do těchto propagandistických tažení zapojila a jak. (V tomto smyslu

například podrobil spisovatel Ota Filip kritice atleta Emila Zátopka za článek, který napsal v době kampaně okolo procesu s Miladou Horákovou a spol.²⁾ Tématem zapojení významných osobností do propagandistických kampaní se hodlám také zabývat, nikoliv ale pro dehonestaci těchto lidí, ale pro pochopení jejich motivace. Domnívám se, že právě tento úhel pohledu nám pomůže objasnit osobní strategie jednání některých aktérů propagandistických kampaní. Zajímaly mě též osudy některých organizátorů či účastníků kampaně v následujících letech, když se řada z nich s komunistickým režimem rozešla, přičemž se někteří z nich dokonce sami stali obětí perzekuce.

Záhy po zahájení výzkumu jsem zjistila, že zmapování všech propagandistických kampaní v komunistickém Československu od roku 1948 do roku 1956, jak znělo původní téma mé disertační práce, je značně široké, a to nejen z hlediska časového, ale i obsahového. Za propagandistické kampaně je nutné pokládat jak obří podpisové akce, tak kampaně v souvislosti s velkými politickými monstrprocesy jako bylo soudní přelíčení s Miladou Horákovou či Rudolfem Slánským, ale také tažení proti některým „nežádoucím“ kulturním směrům (např. formalismu) nebo tzv. literárnímu braku či naopak široká propagace díla Aloise Jiráska, známá jako Jiráskovská akce. Rok 1953 pak představuje v historii propagandistických kampaní přelom – s monstrózními akcemi organizovanými v souvislosti s úmrtím Josefa Vissarionoviče Stalina a takřka vzápětí také Klementa Gottwalda, skončilo i období mohutných propagandistických kampaní. Ty sice byly organizovány i v následujících letech, intenzity akcí jako byla kampaň proti „americkému brouku“ či kampaně kolem politických monstrprocesů již ale nikdy nedosáhly.

Proto jsem se nakonec po zralém uvážení rozhodla zúžit si téma disertační práce pouze na léta 1948–1953, s čímž můj školitel prof. Jiří Pokorný laskavě vyslovil souhlas.

² FILIP, Ota: *Sedmý životopis*. Host, Brno 2000, s. 255.

K podrobnějšímu zpracování jsem se rozhodla vybrat celkem sedm propagandistických kampaní, které podle mého názoru reprezentativně postihují zvolené téma. Tyto kampaně jsem postupně zpracovávala formou případových studií, z nichž jsem některé v průběhu výzkumu postupně publikovala.³ K tématu propagandistické kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou jsem pak napsala spolu s mým manželem Petrem Kourou knihu *Žádáme trest smrti!*, která se skládá z analytické studie a edice 150 dokumentů.⁴

Disertační práci jsem rozčlenila do sedmi kapitol. Po úvodní kapitole věnované vymezení tématu, přehledu použitých pramenů a rozboru dosavadního bádání, jsem se rozhodla druhou kapitolu věnovat oslavám sedmdesátých narozenin J. V. Stalina, jež se uskutečnily v prosinci 1949 a do nichž byly zapojeny miliony občanů (zdravici adresovanou sovětskému diktátorovi údajně podepsalo 8 877 565 obyvatel Československa, tedy 99,8 procent tehdejší populace). Jednalo se o mohutnou kampaň, která měla vyjádřit lásku československého lidu k sovětskému vůdci a tím i podporu obyvatelstva politice KSČ. Třetí kapitolu jsem věnovala tzv. Lánské akci, tedy další „pozitivní“ kampani, která byla tentokrát směřována na

³ Některé z nich jsem vydala ještě pod svým dívčím jménem. FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. Dětská literatura ve službách komunistické propagandy (1948–1956). In: BUDIL, Ivo T. – ZÍKOVÁ, Tereza (eds.): *Totalitarismus 2. Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, Ústí nad Labem 2006, s. 43–49; FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. Dětská literatura ve službách komunistických idejí. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 1, s. 17–20; FORMÁNKOVÁ, Pavlína: „Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem!“ Kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou. In: *Paměť a dějiny*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 20–41; FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Z Ukotky do Československa. Jak se z Ježíška (málem) stal Děda Mráz. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 12, s. 17–20; FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. In: *Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, čís. 1, s. 22–38; KOUROVI, Petr a Pavlína: *České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce*. Dokořán – Máj, Praha 2010 (kapitola „Z Ukotky přijel k nám zas milovaný Děda Mráz!“, s. 193–208, jejíž jsem autorkou); KOUROVÁ, Pavlína: Dětská kniha a „výchova nového člověka“ (v tisku, vyjde v létě 2013 v *Marginalia historica*).

⁴ Mým dílem byla především úvodní studie, při jejímž psaní jsem využila již publikovanou stať o propagandistické kampani kolem procesu s Miladou Horákovou, zatímco Petr Koura zpracoval vědeckou edici 150 dokumentů, které se týkají kampaně.

konkrétní cílovou skupinu - a sice dospívající mládež. Cílem kampaně, která nejintenzivněji probíhala od června 1949 do června 1950, bylo získat nové hornické učně a předejít tak hrozícímu kolapsu v tomto důležitém průmyslovém odvětví. V rámci kampaně byly ti, kteří se pro hornické povolání rozhodli, oslavováni jako hrdinové, což nakonec u některých z nich vedlo k značně „nesocialistickému“ chování, jak se mi podařilo zjistit z dosud neznámých dokumentů. Není náhoda, že tyto mobilizační kampaně s pozitivní náplní najdeme v prvních letech vlády komunistické strany, kdy se lidovědemokratický režim teprve etabloval.

Ve čtvrté kapitole se budu zabývat kampaní kolem „největšího politického procesu“, tedy procesu s Miladou Horákovou a spol., konaného na přelomu května a června 1950. Úvodem této části jsem se rozhodla popsat nejprve kampaň související s tzv. číhoštským zázrakem a následným procesem s představiteli mnišských řádů z přelomu března a dubna 1950, jelikož tento proces byl podle mého názoru jakousi „generální zkouškou“ na proces s Miladou Horákovou. Propagandistickou kampaň okolo obou procesů organizovali navíc stejní lidé, a proto se domnívám, že veřejné akce provázející tyto procesy spolu úzce souvisejí. Tyto kampaně nejen vytvářely ve veřejném prostoru obraz nepřítele, v jejich rámci bylo také organizováno podepisování protestních rezolucí, jež požadovaly přísné potrestání obžalovaných. Právě tyto rezoluce jsem v této kapitole podrobně analyzovala, stejně jako tehdejší periodika a publikace. Zvláštní pozornost jsem věnovala zapojení dětí do propagandistické kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou, které považuji za jedno z nejsmutnějších zneužití dětí k propagandistickým účelům. Veřejnými médii prezentovaný obraz kolektivního odsouzení jsem konfrontovala s hlášeními komunistických funkcionářů z jednotlivých krajů, jež se mi podařilo najít v Národním archivu.

Další negativní kampaní jsem se zabývala v páté kapitole - a sice kampaní proti mandelince bramborové. Zemědělský škůdce byl komunistickými propagandisty využit k útoku proti Spojeným státům americkým. Bylo hlášáno, že mandelinku bramborovou zavlekli do Československa záměrně Američané, přičemž její hubení bylo v souvislosti s válkou v Koreji prezentováno jako „boj proti americkému brouku“. V rámci této kampaně byla používána válečná rétorika, jako by se Československo skutečně nacházelo ve válečném konfliktu. „Záchrana“ pak přišla samozřejmě ze Sovětského svazu, a to v podobě „letčiků“ s práškovými letadly.

Šestou kapitolu jsem věnovala propagandě zaměřené na děti. Konkrétně jsem se zde zabývala kampaní, jež se pokusila propagovat v Československu Dědu Mráze. Snaha o nahrazení české vánoční tradice sovětskou pohádkovou postavou sice dnes působí poněkud absurdně, nicméně skutečnost, že se jí věnovali nejvyšší představitelé KSČ, svědčí o důležitosti, kterou jí přisuzovali. Mám zde na mysli nejen „legendární“ projev Antonína Zápotockého na Štědrý den roku 1952 o proměně Ježíška v Dědu Mráze, ale i jednání Ústředního výboru KSČ k tomuto tématu v prosinci následujícího roku. Kromě toho jsem se v této kapitole pokusila popsat další témata dětských knih a systém vydávání dětských publikací v komunistickém Československu padesátých let.

V sedmé kapitole jsem se rozhodla věnovat akci, která představuje vyvrcholení negativních kampaní na počátku padesátých let - a sice kampani, jež doprovázela proces „s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“. Na první pohled by se mohlo zdát, že tato kampaň nepřinesla nic nového, co by už v předcházejících kampaních nebylo použito, jako byl organizovaný „hněv lidu“, podepisování pracovních závazků nebo kolektivní odsuzování obžalovaných. Podrobným studiem archivních dokumentů jsem ale dospěla k závěru, že tato kampaň se svým organizátorům do

značné míry vymkla z rukou a obsahovala prvky, jež nebyly v žádném případě plánovány. Z tajných hlášení z jednotlivých regionů vyplývá, že vysvětlení o „zrádčovské činnosti“ někdejšího generálního tajemníka nebylo značnou částí společnosti akceptováno a objevovaly se tak kritické hlasy, jež směřovaly vůči nejvyšším představitelům KS^Č. Důsledkem kampaně bylo rovněž obrovské vzednutí antisemitských nálad. Fenomén, který začíná mohutnou mobilizací obyvatelstva, tak o tři roky později končí v naprosto negativní poloze a začíná se obracet proti samotným organizátorům propagandistických kampaní.

1. 2. Přehled pramenů

Svoji práci o propagandistických kampaních v Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let 20. století jsem napsala na základě poměrně rozsáhlého výzkumu v řadě archivů. V Národním archivu jsem využila především fondy obsahující dokumenty vzniklé činností Ústředního výboru Komunistické strany Československa. Tvoří je mimo jiné záznamy z porad a instrukce týkající se organizace kampaní, ale také doklady o odezvě na ně, tedy dálnopisná hlášení z krajů a okresů o tom, jak jsou realizovány nebo závěrečné zprávy, které je vyhodnocují. Jednalo se o tyto fondy: fond 02/4 - Sekretariát ÚV KS^Č 1945-1951; fond 100/1 - ÚV KS^Č, Generální sekretariát 1945-1951; fond 100/35 - ÚV KS^Č, Antonín Zápotocký 1945-1957; fond 100/24 - ÚV KS^Č, Klement Gottwald 1938-1953; fond 07/2 - ÚV KS^Č, Gustav Bareš 1949-1952; fond 100/52 - ÚV KS^Č, Alexej Šepička 1947-1953; fond 100/4 - ÚV KS^Č, Organizační oddělení, Marie Švermová 1945-1951; fond 19/7 - ÚV KS^Č, oddělení kulturně-propagační 1945-1951; fond 05/11 - ÚV KS^Č, bezpečnostní oddělení 1945-1968; fond 78 - ÚV KS^Č,

zemědělské oddělení 1946-1956, fond ÚV KS, oddělení masových organizací 1945-1956, fond Politické procesy - Komise II. a fond 014/12 - Informační bulletiny. Z fondů uložených v Národním archivu jsem čerpala také z dosud nezpracovaného fondu Státní prokuratury Praha 1950-1952, jehož součástí jsou rezoluce pracovních a školních kolektivů zasílané v souvislosti politickými monstrprocesy Státnímu soudu v Praze a také některým prokurátorům. Využila jsem rovněž fond Ústřední akční výbor Národní fronty, v němž se nacházejí archiválie dokumentující roli dalších politických stran a masových organizací v propagandistických kampaních. Výzkum jsem prováděla rovněž ve fondu Úřadu Předsednictva vlády a ve fondech jednotlivých ministerstev - ve fondu Ministerstvo informací a osvěty, fondu Ministerstvo spravedlnosti (především v tzv. Klosově archivu), fondu Ministerstvo vnitra (především monitor zahraničních rozhlasových stanic 1950-1953), fondu Ministerstvo paliv a energetiky a fondu Ministerstvo práce a sociální péče. Zde je třeba zmínit, že některé z těchto fondů nejsou dosud zpracované a existují k nim pouze rámcové provizorní archivní pomůcky, bádání v nich tedy představovalo často dosti obtížnou práci, která by nebyla možná bez vstřícnosti archivářů. Informace o některých aktérech kampaní jsem získala z fondu Policejní ředitelství Praha - všeobecná spisovna, naopak údaje o osobách pronásledovaných a odsouzených jsem čerpala z osobních vězeňských spisů, které jsou součástí fondu Správa Sboru nápravné výchovy.

Dalším archivem, kde jsem prováděla heuristickou sondu, byl Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR). Zde jsem využila agendu související s udělováním prezidentských milostí, v níž se nacházejí mj. dopisy a telegramy jak z Československa, tak z ciziny, které přicházely prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi v reakci na vynesení rozsudků smrti v procesu s Miladou Horákovou a spol. Dále jsem

prováděla výzkum fondu Lánská akce, který obsahuje veškeré dochované dokumenty vztahující se k roli Kanceláře prezidenta republiky při organizaci setkání Klementa Gottwalda s hornickými uční v Lánech v letech 1949 a 1950, ale také hlášení o průběhu této náborové akce. Nalezla jsem zde i stížnosti matek hornických učňů na situaci v domovech hornické mládeže a také souhrnné zprávy komisí, jež měly tyto stížnosti prošetřit. Právě tyto dokumenty vrhají na tzv. Lánskou akci zcela jiné světlo nežli přinášela oficiální média. Podle vyjádření archivářů AKPR jsem byla vůbec první badatelkou, která tyto dokumenty podrobně studovala.

Prameny k napsání kapitoly o snaze zavést novou tradici v podobě nadílky Dědy Mráze jsem v AKPR čerpala z fondu Vánoční besídky na Pražském hradě. Z archiválií, jež jsou uloženy v AKPR, jsem v rámci výzkumu využívala i fond Procesy (Slánský, Šling a další) - ohlasy, jenž obsahuje jak rezoluce pracovních a školních kolektivů, tak dopisy jednotlivců z Československa i z ciziny, které byly prezidentu Klementu Gottwaldovi doručeny v reakci na proces s Rudolfem Slánským a spol. a na vynesení rozsudku smrti nad jedenácti obžalovanými.

Řadu dokumentů vztahujících se k realizaci Lánské akce jsem našla ve Všeodborovém archivu Českomoravské konfederace odborových svazů, a sice ve fondech Schůze sekretariátu Ústřední rady odborů a Ústřední rada odborů - kulturní oddělení. Při psaní kapitoly o oslavách sedmdesátých narozenin J. V. Stalina jsem využila soubor unikátních žákovských kreseb s politickou tematikou, který je uložen ve fondu Ústřední výbor odborového svazu školství a osvěty.

Nóty, které si vyměnily ČSR a USA v souvislosti s kampaní kolem „amerického brouka“ jsem našla v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČSR ve fondu Dokumentace teritoriálních odborů - USA.

Výzkum jsem prováděla také v Národním pedagogickém muzeu J. A. Komenského, kde je deponována Sbírka školních časopisů

z celé republiky. Prostudovala jsem ty, které byly vytvořeny ve zkoumaném období, což mi umožnilo udělat si představu, jak byly některé propagandistické kampaně reflektovány v těchto tiskovinách, vytvářených žakovskými a pionýrskými organizacemi.

Bádala jsem rovněž v Archivu bezpečnostních složek, kde jsem ve fondu 310 - Velitelství Státní bezpečnosti našla doklady o prověřování pisatelů žádajících prezidenta Klementa Gottwalda o udělení milosti pro odsouzené k trestu smrti v politických monstrprocesech. Využívala jsem taktéž fond vyšetřovacích a operativních svazků, vzniklý činností Státní bezpečnosti. Dokumenty vztahující se k žádosti o milost pro odsouzené k trestu smrti v procesu s Miladou Horákovou, kterou napsala lékařka Vlasta Kálalová-Di Lotti, žijící v Bernarticích, jsem našla ve Státním okresním archivu v Písku, ve fondu Rodinný archiv Di Lotti. Ze Zemského archivu v Opavě, z fondu Krajský národní výbor Ostrava, jsem získala dokumenty týkající se zajištění účasti delegátů z Ostravského kraje na procesu s Miladou Horákovou a spol.

Rukopis divadelní hry *Pařeniště*, kterou v reakci na proces s Miladou Horákovou napsal dramatik E. F. Burian, recenze na ni a fotografie z představení jsem objevila ve fondu Emil František Burian, který spravuje Literární archiv Památníku národního písemnictví. Obrazové materiály pro vytvoření přílohy své práce jsem našla mj. ve sbírce plakátů Archivu Národního muzea. Dobové noviny a časopisy, včetně dětských, jsem studovala ve studovně periodik Knihovny Národního muzea, exilové tiskoviny pak v Knihovně Libri prohibiti.

1. 3. Dosavadní bádání k tématu

Téma propagandistických kampaní v komunistickém Československu na přelomu čtyřicátých a padesátých let není zatím souhrnně historiograficky zpracováno. První pokusy o vědecké zkoumání tohoto tématu ale najdeme už na sklonku šedesátých let. Mám na mysli studii Václava Brabce *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let*, jež vyšla ve třetím čísle *Revue dějin socialismu* v roce 1969.⁵ Po roce 1969 bylo bádání k tomu tématu dosti obtížné a jeho výsledky bylo možné publikovat prakticky pouze v samizdatu nebo v exilu. Zde však nebyl přístup k pramenům, které se tématu propagandistických kampaní na přelomu čtyřicátých a padesátých let týkají. Téma přesto rezonovalo v literatuře, a to jak v Československu (povídka Oty Pavla *Běh Prahou*, jež byla vyřazena cenzurou z povídkové sbírky *Smrt krásných srnců*, vydané v roce 1977), tak v exilovém prostředí. Zde je nutné zmínit nejen memoárovou literaturu, jako jsou například vzpomínky Hedy Margoliové-Kovályové *Na vlastní kůži* (1973)⁶, ale i romány Josefa Škvoreckého *Mirákl* (1972)⁷ a *Příběh inženýra lidských duší* (1977)⁸.

Z odborných publikací, vydaných po roce 1989, je třeba v první řadě jmenovat studie Karla Kaplana o komunistickém režimu v padesátých letech. Kaplan se v nich soustředil především na fungování represivního systému či bezpečnostního aparátu. V knihách o procesu s Miladou Horákovou⁹ a Rudolfem Slánským¹⁰ se věnoval také propagandistickým kampaním, jež tyto

⁵ BRABEC, Václav: *Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let*. *Revue dějin socialismu*, roč. 9, čís. 3 (1969), s. 363–385.

⁶ KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1973.

⁷ ŠKVORECKÝ, Josef: *Mirákl*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1972.

⁸ ŠKVORECKÝ, Josef: *Příběh inženýra lidských duší*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1977.

⁹ KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk*, Praha – Brno 1995.

¹⁰ KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992; KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa*. Klement

procesy doprovázely, nepředstavuje to ovšem hlavní téma těchto bezesporu přínosných publikací.

Jak jsem již uvedla výše, v roce 1992 vyšel soubor „sémiotických esejů“ *Šťastný věk* literárního vědce Vladimíra Macury, v nichž analyzoval symboly, emblémy a mýty české socialistické kultury, jazyk dobové literatury a hesel. Autor v jejím úvodu píše, že „knížka usiluje postihnout mechanismy konkrétní kultury, odhalit zákony její emblematické demytizovat její mytologii“.¹¹ Jazykem oficiálních textů se zabýval i Petr Fidelius ve své knize *Řeč komunistické moci*¹², v níž zkoumal obsah pojmů, které byly používány v úvodnicích a projevech publikovaných v deníku *Rudé právo* a snažil se postihnout, jak fungovala komunistická totalitní řeč a jaký obraz světa přinášela.

Do propagandistických kampaní se významně zapojil satirický týdeník *Dikobraz*. Na jeho stránkách vycházely karikatury, články i verše i o tzv. Víhošťském zázraku, o procesech s Miladou Horákovou a Rudolfem Slánským i o boji s „americkým broukem“, což reflektuje Jiří Pernes ve své knize *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945–1990*.¹³ Jiráskovskou akcí, další kampaní z počátku padesátých let, jejímž cílem bylo masové rozšíření díla Aloise Jiráska a jeho interpretace v duchu komunistické ideologie, se zabývali literární historici Michal Bauer¹⁴ a Petr Šámal¹⁵. Michal Bauer se věnoval i tzv. fučíkovské akci (Fučíkův odznak), tedy kampani zaměřené

Gottwald a Rudolf Slánský. Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, Brno 2009.

¹¹ MACURA, Vladimír: *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948–1989*. Pražská imaginace, Praha 1992. Cit. dle rozšířeného vydání MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008, s. 9.

¹² FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*. Triáda, Praha 1998.

¹³ PERNES, Jiří: *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945–1990*. Barrister & Principal, Brno 2003.

¹⁴ BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. HaH, Jinočany 2003, s. 153–185.

¹⁵ ŠÁMAL, Petr: *Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády*. In: NOVOTNÝ, Robert – ŠÁMAL, Petr (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje*. Paseka, Praha – Litomyšl 2011, s. 457–472.

na výchovu „nového socialistického člověka“ prostřednictvím vybraných knih a filmů.¹⁶ Kampaněmi týkajícími se „očisty“ veřejných knihoven, ale i domácností od „závadných“ knih, se zabývali Pavel Janáček a Petr Šámal ve svých knihách *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938–1951*¹⁷ a *Soustružníci lidských duší*.¹⁸ Slovníková hesla věnovaná jednotlivým kampaním obsahuje dvousvazkový *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*¹⁹, z nichž některých jsem autorkou. Zapojením spisovatelů do kampaně kolem procesu s Rudolfem Slánským a spol. se zabývá ve své studii *Poetika politického procesu: Dělný lid kontra Rudolf Slánský a spoluspiklenci*²⁰ literární historik českého původu žijící v USA Petr Steiner. Stejnému tématu se věnuje ve svém příspěvku *Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským*²¹, publikovaném ve sborníku *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*, Jan Bílek.

Po roce 1989 vyšly další vzpomínky rodinných příslušníků obětí procesů s Miladou Horákovou a Rudolfem Slánským, které zachycují i svědectví o propagandistických kampaních a společenské atmosféře, v níž se tyto monstrprocesy odehrávaly. Zmínila bych například předmluvu Neklana Hejdy ke knize svého otce Jiřího Hejdy *Sonety zpívané šeptem ve stínu šibenice*.

¹⁶ BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století*. HaH, Jinočany 2003, s. 186–214.

¹⁷ JANÁČEK, Pavel: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Host, Brno 2004.

¹⁸ ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Academia, Praha 2009.

¹⁹ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin (eds.): *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967*. Academia, Praha 2011.

²⁰ STEINER, Petr: *Poetika politického procesu: Dělný lid kontra Rudolf Slánský a spoluspiklenci*. In: STEINER, Petr: *Lustrování literatury. Česká fikce v politickém kontextu*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002, s. 175–224.

²¹ BÍLEK, Jan: *Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským*. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Prius – ÚSD AV 'R, Brno – Praha 2005, s. 234–256.

*Ruzyň - Pankrác - Mírov - Leopoldov - Valdice 1950-1962*²² nebo knihu dcery Ludvíka Frejky Hany Frejkové *Divný kořeny*²³. Reflexe propagandistických kampaní se objevuje i v některých knižně vydaných denících.²⁴

Vycházela jsem i z několika zahraničních prací, které se tématu propagandistických kampaní věnují. Slovenská historička Marína Zavacká se ve své knize *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku 1956-1962: teorie, politické smernice a spoločenská prax*²⁵ zabývá obsahem a rolí propagandy na Slovensku v padesátých a na počátku šedesátých let, zamýšlí se nad budováním mýtu vůdců, zmiňuje kampaně na podporu nenávisti k vnitřním i vnějším nepřátelům a vytváření propagandistického obrazu některých zemí. Hluběji se věnuje době pozdější, než které se věnuji v této práci, a sice obdobím let 1956-1962, kdy zkoumá, jak slovenská oficiální média interpretovala některé události, např. Maďarské povstání v roce 1956 nebo Karibskou krizi o šest let později. Z prací, které k tématu vyšly v Polsku, bych ráda uvedla rozsáhlou studii Marty Brodaly *Propaganda dla najmłodszych w latach 1948-1956. Instrument stalinowskiego wychowania*²⁶, která se věnuje propagandistickým akcím zaměřeným na děti. O propagandistických kampaních a jejich řízení pojednává publikace *Propaganda PRL*.²⁷ Zkoumá rovněž, jak hluboko jsou v Polácích zakořeněny stereotypy a mýty, které propaganda vytvářela. Z prací v angličtině bych chtěla zmínit

²² HEJDA, Neklan: Předmluva. In: HEJDA, Jiří: *Sonety zpívané šeptem ve stínu šibenice. Ruzyň - Pankrác - Mírov - Leopoldov - Valdice 1950-1962*. Anthropos, Praha 1993, nestr.

²³ FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. Torst, Praha 2007.

²⁴ Např. ESTMÍR, Jeřábek: *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948-1958*. Barrister & Principal, Brno 2008.

²⁵ ZAVACKÁ, Marína: *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teorie, politické smernice a spoločenská prax*. Ustav politických vied SAV-Vydavateľstvo SAV, Bratislava 2005.

²⁶ BRODALA, Marta: *Propaganda dla najmłodszych w latach 1948-1956. Instrument stalinowskiego wychowania*. In: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiany mentalności*. Trio, Warszawa 2001.

²⁷ SEMKOW, Piotr (ed.): *Propaganda PRL*. Instytut pamięci narodowej, Gdańsk 2004.

knihu Jana Plampera *The Stalin Cult. A Study in the Alchemy of Power*²⁸ a kolektivní monografii *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*²⁹, jež pojednávají mimo jiné o akcích, jejichž cílem bylo budování a upevňování Stalinova kultu. Na publikaci se podíleli historici z Německa, Maďarska, Velké Británie, USA, Srbska, Polska a Itálie.

²⁸ PLAMPER, Jan: *The Stalin Cult. A Study in the Alchemy of Power*. Yale University Press, New Haven - London 2012.

²⁹ BALÁZS, Apor - BEHREND, Jan C. - JONES, Polly - REES, E. A. (eds.): *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Palgrave Macmillan, Hampshire 2004.

KAPITOLA 2 – KAMPAŇ PROVÁZEJÍCÍ OSLAVY 70. NAROZENIN

J. V. STALINA

Jednu z prvních mohutných propagandistických akcí pounorového režimu představovala oslava sedmdesátých narozenin Josefa Vissarionoviče Stalina 21. prosince 1949. Na rozdíl od pozdějších kampaní se nejednalo o akci negativní, zaměřenou proti „nepřátelům“, ale kampaň pozitivní, jež měla oslavovat „genialitu“ sovětského vůdce a demonstrovat mohutnou podporu, jíž se nový režim pod vedením KSČ u obyvatelstva československa těší.

2. 1. Organizace oslav

Stejně jako v Sovětském svazu a dalších lidově-demokratických zemích začaly přípravy oslav Stalinových narozenin o několik měsíců dříve.³⁰ Již 25. září 1949 vznikla šestnáctičlenná „Vládní komise pro koordinaci oslav sedmdesátých narozenin J. V. Stalina“ (dále jen vládní komise), ve které zasedali přední funkcionáři stran sdružených v Národní frontě a vysocí představitelé exekutivy. Jejím předsedou byl ustanoven náměstek předsedy vlády a známý komunistický ideolog Václav Kopecký, dalšími členy se stali ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý, ministr spravedlnosti Alexej Šepička, ministr práce a sociální péče Evžen Erban, ministr techniky Emanuel Šlechta, ministr dopravy Alois Petr, místopředseda Národního shromáždění Václav David, náměstek primátora hlavního města Prahy Josef Krosnář, zástupce vedoucího kulturního a propagačního oddělení ÚV KSČ Jiří Hendrych, náměstek ministra národní obrany gen. Jaroslav

³⁰ Viz PLAMPER, Jan: *The Stalin Cult: a Study in the Alchemy of Power*. Yale University Press, New Haven - London 2012, s. 75–78.

Procházka, náměstek ministra vnitra Ervín Polák, náměstek ministra dopravy Kazimír Bezek, přednosta odboru Kanceláře prezidenta republiky Štefan Rais, generální tajemník Svazu československo-sovětského přátelství Jiří Sládek a náměstek Ústřední rady odborů Václav Cipro.

Do 21. prosince 1949, kdy oslavy vyvrcholily, se komise sešla celkem třináctkrát. Na svých schůzích podrobně projednávala jak organizaci oslav, tak jejich podobu. „Hlavní důraz položila vládní komise na provedení podpisové akce ke zdravici československého lidu generalissimu Stalinovi, na akci darů, na stavbu Stalinova pomníku v Praze a na uspořádání důstojných oslav dne 21. prosince 1949.“³¹ Vládní komise zřídila čtyřčlenný sekretariát složený ze zástupců Úřadu předsednictva vlády, generálního sekretariátu Ústředního akčního výboru Národní fronty, sekretariátu Ústřední rady odborů a ministerstva informací a osvěty, který měl zajišťoval praktickou realizaci usnesení vládní komise. Do přípravy oslav se měli zapojit především členové KS^Č, dále členové Svazu československo-sovětského přátelství, ale i všechny strany a organizace, které byly součástí Národní fronty. Na krajské, okresní a národní výbory pak byly zaslány formou oběžníku ministerstva vnitra směrnice, jakým způsobem se má „všechn lid československa s radostným nadšením na oslavy sedmdesátých narozenin generalissima Stalina, tvůrce nové epochy lidstva a největší osobnosti současnosti“, připravit. Tyto směrnice vypracovalo ministerstvo informací a osvěty podle ideového návrhu vládní komise. Podrobné směrnice o organizaci výstav a oslav vůbec byly uveřejněny také v časopise *Osvětová práce*. Krajské, okresní a národní výbory měly zase zpětně podávat hlášení o organizaci a průběhu oslav a vypracovávat statistiky

³¹ *Národní archiv* (dále jen NA), fond (dále jen f.) 19/7 (ÚV KS^Č - Kulturní a propagační oddělení 1945-1951), arch. j. 276, l. 44; Zpráva sekretariátu Vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima J. V. Stalina.

o návštěvnosti jednotlivých akcí uspořádaných u příležitosti oslav.

Ulice, významné budovy, mosty, výlohy obchodů, školy i továrny měla v prosinci 1949 zdobit nikoliv vánoční symbolika, ale hesla, portréty či výjevy z generalissimova života. Byl vydán oficiální seznam doporučených hesel - např. „Sláva Stalinovi - osvoboditeli našich národů, obránci naší svobody a nezávislosti!“ nebo „Ať žije J. V. Stalin - moudrý učitel a největší přítel našeho lidu!“. Ústřední obraz oslav měla představovat Stalinova tvář - občany lidovědemokratického Československa měla doprovázet takřka na každém kroku. Na budově Národního muzea na Václavském náměstí byla umístěna Stalinova obří fotografie, v pražském Průmyslovém paláci, kde probíhal 21. prosince slavnostní večer na Stalinovu počest, byla také instalována jeho podobizna v monumentálním provedení a rovněž obrovská zlatá číslice 70 na rudém pozadí. Za účelem propagace oslav nechalo ministerstvo informací a osvěty vytisknout 375 tisíc plakátů, z toho 150 tisíc velkoformátových Stalinových portrétů, 125 tisíc menších a 100 tisíc větších plakátů s vyobrazením sovětského vůdce. Vlastní plakát s obrazem Stalina a heslem „Družstevníci zdraví J. V. Stalina“ vydala v počtu 17 tisíc kusů Ústřední rada družstev. Byl určen především do výkladních skříní obchodů. Československý svaz mládeže zase vytiskl v počtu 30 tisíc kusů papírový transparent s heslem „Učme se ze života a díla J. V. Stalina“. Vydána byla také série pohlednic, známky se Stalinovým portrétem a pamětní stříbrné mince se Stalinem v hodnotě padesát a sto korun.³²

Rozhodnutím vládní komise bylo vyrobeno také 20 tisíc výstavních souborů „O životě a díle generalissima Stalina“. Šlo o 11 kartonových tabulí, jakýsi Stalinův obrazový životopis, který namaloval Miroslav Maryška a texty doplnil Josef Teichman. Autorem námětu výstavního libreta byl samotný

³² Tamtéž.

ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý. Obrazy měly být spolu se Stalinovými spisy, knihami o něm a jeho bustami použity pro veřejnou prezentaci. „Takto doplněný výstavní materiál bude instalován v dekoračním rámci podle podrobného návrhu, vydaného ministerstvem informací a osvěty. Návod bude zaslán zároveň s výstavním materiálem. [...] Pro výstavu možno použití především volné školní učebny nebo školní chodby, dále knihovny, vestibulu a chodby biografů, čekárny na nádraží, po případě jiné vhodné místnosti, v niž by výstava mohla být důstojně umístěna. [...] Uspořádaných výstav budiž pro ideově politickou výchovu žactva náležitě využito,“ stálo v instrukcích, jež přinesl Věstník ministerstva školství, věd a umění.³³ Výstavky o Stalinově životě a díle instalovali také odboráři – a to ve více než pěti tisících závodech a také na nádražích, kterých bylo takto vyzdobeno údajně tisíc.³⁴

Všechny veřejné knihovny byly vyzvány k odběru Stalinových spisů, což údajně 96 procent z nich učinilo. Základní organizace KS¹ připravily slavnostní členské schůze s přednáškami na téma „jak Stalinovo učení pomáhá naší straně v kádrové politice, oživené kulturními vložkami“. Soudruzi se také zavázali prostudovat Stalinův životopis. Mládežnické soubory a „kulturní brigády“ jezdily po vesnicích s pásmy o Stalinovi. Na počest sovětského diktátora byla po něm pojmenována řada náměstí, ulic, škol a továren.

Kampaň měla být také využita k propagování sovětské kultury. Ministerstvo informací a osvěty tak distribuovalo 75 putovních výstav sovětské literatury a tisku s heslem: „K Vánocům jako nejlepší dar Stalinova díla, knihy sovětských spisovatelů a předplatné sovětského tisku!“. V Plzni byl z podnětu železničářů a Svazu československo-sovětského

³³ Věstník ministerstva školství, věd a umění, roč. 5, sešit 23 (20. 10. 1949), s. 423.

³⁴ NA, f. 19/7 (ÚV KS¹ – Kulturní a propagační oddělení 1945–1951), arch. j. 276, l. 44; Zpráva sekretariátu Vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima J. V. Stalina.

přátelství vypraven zvláštní vlak, který vozil „vkusnou výstavu o SSSR“, v Karlových Varech zřídili Kolonádu přátelství, na níž chtěli „trvalým způsobem seznamovat obyvatele s životem v SSSR“. Všechna divadla dostala příkaz nasadit do repertoáru hry sovětských autorů, měly se pořádat koncerty sovětské hudby, kina měla zase promítat sovětské filmy. Propagován byl především velkofilm *Stalingradská bitva* (1949, režie Vladimír Petrov) – a to speciálně vydanými nálepkami československé pošty, letáčky rozdávanými s potravinovými lístky či „stěngazetami“. Žáci film navštěvovali v rámci představení pro školy.

Do kampaně se měly zapojit i vyšší stupně škol. Na učilištích měly probíhat diskuse o sovětském průmyslu a zemědělství a o výchově dělnické mládeže v Sovětském svazu. Vysoké školy měly zase otevřít brány veřejnosti a nabídnout přednášky o „Stalinově učení a velkých sovětských vědcích (např. o Mičurinovi)“. Cílem těchto akcí bylo oslovit a zapojit do nich co největší počet občanů. Podle závěrečné zprávy Vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima J. V. Stalina tak bylo v období od 2. listopadu do 21. prosince 1949 uspořádáno celkem 54 876 různých „stalinských akcí“, kterých se zúčastnilo 8 782 659 československých občanů.³⁵

2. 2. Účast médií a nakladatelství

Při listování novinami z prosince 1949 dává často jen datum v jejich záhlaví vědět, že se blíží Štědrý den. Oslavné články na „největšího přítele československého lidu“ zaplňovaly většinu novinových stránek dlouho před i po datu jeho narozenin. I časopisy pro mládež dostaly za úkol zapojit se do

³⁵ *Tamtéž.*

„stalinských akcí“. Tradiční články s vánoční tematikou tak nahradily povídky a básně o Stalinovi.

Za určující novinový text oslavující Stalina lze považovat článek otištěný v *Lidových novinách* tři dny před Štědrým dnem 21. prosince 1949, tedy v den Stalinových narozenin. Jednalo se o titulový celostránkový článek a jeho autor, spisovatel Jan Drda, se v něm snažil popsat lásku k sovětskému vůdci, jež údajně chovají lidé po celém světě: „Stamiliony horoucích lidských srdcí jsou dnes spjaty jeho jménem a láskyplnou myšlenkou na něho. [...] Vykořisťovaní, hladoví, bezprávní, ponížení celého světa odkazují toto jméno svým dětem jako nejslavnější a nejdrahocennější dědictví chudých, jako klíč, jímž konečně bude otevřena lidštější a spravedlivější budoucnost světa. Být tak dnes na milionech míst starého světa, odkud se slévají v jeden ohromný oceán prameny, potoky a řeky této slavné naděje, stékající z Kordiller, Apenin i Voges, prodírající se rovníkovými písky Afriky i jedlovými lesy severních krajů Ameriky, uvidět hřmění tohoto mocného Atlantiku světové dělnické třídy, uvidět, kterak se v gigantickém objetí setká s druhým oceánem lidské lásky a vděčnosti, s nesmírným Pacifikem národů už svobodných, věrnou a nepřemožitelnou mocností družby národů sovětských, s lidem, jenž se stal novým hospodářem osvobozených lidových demokracií! Uvidět tento dvojí, a přece tak jednotný a nedílný oceán naděje a lásky, jak společně zvedá své vlny k pevnému středu světa, k Stalinově Moskvě, k přemocnému majáku mateřské země socialismu a komunismu, k člověku, jenž je ze všech lidí nejvíc milován, neboť je živým ohněm, životodárným světlem lidských zítřků, k člověku, jenž vzal na svá lidská bedra osud celého světa, aby jej vytrhl z chaosu, krve a utrpení a otevřel mu bránu k míru, štěstí a lidskosti! [...] A desítky milionů dětských úst se otáží: - Mami, kdo je to Stalin? - A matka řekne: - To je Mír dítě. To je Chléb pro všechny. To je

Zdraví, to je Svoboda. To je Práce. To je Svět, kterého my jsme neužili, ale který čeká na vás."³⁶

Vyšla „stalinská čísla“ téměř všech obrázkových časopisů i deníků, samozřejmě včetně zvláštního vydání *Rudého práva*. Kromě textů, jež sovětského diktátora oslavovaly za jeho politickou činnost, vycházely také články, jež odhalovaly údajnou Stalinovu genialitu v ostatních oborech lidské činnosti. Rektor Univerzity Karlovy Jan Mukařovský tak napsal text *Stalin a věda*³⁷, jiný článek zase popisoval vliv J. V. Stalina na vývoj světové tělovýchovy³⁸. Jen v souvislosti se Stalinovým výročím bylo vydáno přes dvacet knižních publikací, z toho čtyři obrazové.³⁹ Bylo zahájeno vydávání Stalinových spisů, jejich první díl vyšel ve dvou vydáních v nákladu 150 tisíc výtisků.

Stranou nezůstali ani básníci. Vnuk S. K. Neumanna Stanislav vydal knižně *Píseň o Stalinu*⁴⁰, vyšla také rozsáhlá lyricko-epická báseň Vítězslava Nezvala nazvaná *Stalin*⁴¹, ve které byl sovětský diktátor nekriticky oslavován:

Ach, buďte živ a buďte zdrav,
Vy, jemuž vděčí za vše lidské plémě,
zákonodárce lidských práv,
jimž se teď těší i moje rodná země.

Básně u příležitosti oslav Stalinových narozenin publikovali v měsíčníku Svazu československých spisovatelů *Nový život* i

³⁶ DRDA, Jan: V radostném vzrušení... *Lidové noviny*, roč. 57, čís. 298 (21. 12. 1949), s. 1.

³⁷ MUKAŘOVSKÝ, Jan: Stalin a věda. *Lidové noviny*, roč. 57, čís. 298 (21. 12. 1949), s. 8.

³⁸ JIRSÁK, Václav: Vliv J. V. Stalina na vývoj světové tělovýchovy. *Lidové noviny*, roč. 57, čís. 298 (21. 12. 1949), s. 6.

³⁹ Např. ADLA, Zdeněk: *J. V. Stalin: Album fotografií*. Svět sovětů, Praha 1949; *Stalin v obrazech*. Orbis, Praha 1949.

⁴⁰ NEUMANN, Stanislav: *Píseň o Stalinu*. Mladá fronta, Praha 1949.

⁴¹ NEZVAL, Vítězslav: *Stalin*. Svoboda, Praha 1949.

další básníci - např. Jan Noha (*Jméno soudruha*), Michal Sedloň (*Stalinův úsměv*), Pavel Bojar (*Písnička nového štěstí*) nebo Marie Pujmanová (*Generalissimus Mír*). V *Mladé frontě* zase vyšla v den Stalinových narozenin báseň Karla Šiktance

Obrázek:

Těžko je vyznat ve větě,
co cítí každý v rodné zemi...
Z obrázků, z kterých známe Tě,
nejvíce jeden líbil se mi.

Stalinský úsměv na tváři,
nad stadionem stojíš v bílém...
Kolem jdou ti, co vytváří
radost a lásku při svém díle.

Ti krásní lidé zdraví Tě,
nad Moskvou slunce pálí...
Tím, čím je táta pro dítě,
tím je jim soudruh Stalin.⁴²

Není bez zajímavosti, že někteří autoři těchto básní se později s oficiální sovětskou politikou rozešli či se přímo stali objekty pronásledování. Stanislav Neumann tak v září 1970 v depresi z politického vývoje spáchal sebevraždu, Michal Sedloň zase po roce 1969 nemohl publikovat a živil se jako průvodčí tramvaje.

Díla oslavující J. V. Stalina vznikala i v československém státním filmu. V první řadě k nim patřil krátký film Otakara Vávry *Láska*, který již svým názvem vyjadřoval údajný vztah československého lidu k sovětskému diktátorovi, či jak je ve filmu do úmoru opakováno, „ke Stááálinovi“. Zpravodajský film

⁴² Cit. dle BROUSEK, Antonín: *Podivuhodní kouzelníci. Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945-55. Rozmluvy*, Purley - Surrey 1987, s. 25

zaznamenával všechny hlavní akce oslav, které pak diváci viděli v kinech v podobě pěti filmových žurnálů, jeden speciální byl sestřihán pro Moskvu. Do kampaně se mohutně zapojil i rozhlas, oslavám věnoval 225 relací.

Kampaně se účastnil i ženský časopis *Vlasta*. Dva měsíce uveřejňoval na svých stránkách reportáže z „besed o Stalinovi“, jak se zkráceně říkalo školením nazvaným „Co dává Stalinovo učení ženám“. Ta zorganizovala v říjnu, listopadu a prosinci 1949 Rada žen, „aby každá žena i v nejzapadlejší vesničce poznala učení Stalinovo, neboť naučí-li se ženy žít podle tohoto učení, dají nejkrásnější dar generalissimu Stalinovi.“⁴³ Na školeních přednášely speciálně vyškolené referentky Rady žen. Ve *Vlastě* pak byly otiskovány údajně „odposlechnuté“ nadšené komentáře žen, které se těchto akcí zúčastnily. „Já už byla na osmé stalinské besedě. Nikam večer po práci nechodívám, ale jak je beseda, nikdo mne neudrží,“ reprodukovala *Vlasta* údajná slova jedné z nich.⁴⁴ Časopis zveřejňoval také básně, které vytvořily návštěvnice besed – jedna z nich paradoxně končí těmito slovy: „Bůh nám Tě zachovej, soudruhu Staline!“. Podle úředních hlášení se „besed o Stalinovi“ zúčastnily dva miliony žen.⁴⁵ Závěrečná zpráva o úloze těchto akcí konstatovala: „Besedy byly doplněny kulturními pořady. Radostnou hudbou, zpěvem, recitacemi, tancem, vyjádřily skupiny žen, školní mládeže, ŠMS a masových organizací jak si váží a jak milují Stalina. Besedy se staly

⁴³ HRUBÁ, Anna: Besedy o Stalinovi. *Vlasta*, roč. 3, č. 48 (1. 12. 1949), s. 10.

⁴⁴ Besedy o Stalinovi. Pražské ženy Stalinovi. *Vlasta*, roč. 3, č. 49 (8. 12. 1949), s. 10.

⁴⁵ NA, f. 19/7 (ÚV KSČ – Kulturní a propagační oddělení 1945–1951), arch. j. 276. l. 43, Besedy žen o Stalinovi. Podle údaje uvedeného v závěrečné zprávě vládní komise bylo v Československu uspořádáno celkem 13 750 besed o Stalinovi, jichž se zúčastnily dva miliony žen. Viz NA, f. 19/7 (ÚV KSČ – Kulturní a propagační oddělení 1945–1951), arch. j. 276. l. 48, Zpráva sekretariátu Vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima J. V. Stalina.

nejen manifestacemi lásky, úcty a vděku ke Stalinovi a jeho velkému dílu pro lidstvo."⁴⁶

Publikační aktivity Rady žen ovšem sérií článků ve *Vlastě* zdaleka nekončily. Ve spolupráci s ministerstvem informací a osvěty vydala v rámci knižnice *Hovory k lidu* v šedesátitisícovém nákladu referát poslankyně Boženy Holečkové nazvaný *Co dává Stalinovo učení československým ženám*.

Rada žen dále vydala sborník *Velikému Josefu Vissarionovičovi Stalinovi k sedmdesátým narozeninám - československé ženy: 21. prosince 1949*. Sestaven byl z padesáti dopisů žen - dělnic, vesnických žen, mladých budovatelek i představitelk politického a kulturního života. Dopisy vyjadřovaly jejich lásku a úctu k oslavenci: „Naše ženy Vás dobře znají, soudruhu Staline. K oslavě Vašich narozenin jsme jim od dědiny k dědině vyprávěly o Vaší pouti životem, o Vašem boji za práva lidu, o vítězství Velké říjnové revoluce a o budování socialismu pod Vaším vedením, o Vašem vítězství ve Velké vlastenecké válce a osvobození národů z poroby, o Vašem velkém zápase za trvalý mír světa. A každá z našich žen by Vám chtěla říct o své úctě, vděčnosti a lásce k Vám. V tisících pozdravech píší ženy o své důvěře ve Vás a oddanosti k Vám. Co mají nejlepšího, by Vám chtěli darovat, není oběti, kterou by nechtěli podstoupit. Svázali jsme do této skromné knížky hrstku z jejich dopisů, které nechť hovoří za nás za všechny,"⁴⁷ napsala do jeho úvodu předsedkyně Rady žen a místopředsedkyně Národního shromáždění Anežka Hodinová-Spurná. Jeden exemplář, určený jako dar Stalinovi, byl vytištěn na ručním papíře a doplněn dvaceti originály výtvarných děl, které vytvořily například Ludmila Jiřincová (obraz *Obuvnice v Gottwaldově*), Milada Marešová (*Hutě*), Vilma Vrbová

⁴⁶ *Tamtéž*, l. 44.

⁴⁷ Úvodní dopis Anežky Hodinové-Spurné, předsedkyně Rady žen a místopředsedkyně Národního shromáždění ze Sborníku k 70. narozeninám generalissima J. V. Stalina. *Vlasta*, roč. 3, čís. 50 (15. 12. 1949), s. 3.

(*Děvčátko s květinou*) nebo Zdeňka Heritesová (*V dolech*). S reprodukcemi pak vyšel v češtině a v ruském překladu, rozeslán byl do veřejných knihoven.

2. 3. Průběh kampaně ve školách

Důležitou součástí kampaně představovaly oslavy významného životního jubilea sovětského diktátora na školách. Podle ministerstva školství se do nich měli zapojit nejen učitelé a žáci, ale také jejich rodiče. Všechny typy škol dostaly instrukce, jak mají oslavy vypadat, zvláštní pokyny byly vydány dokonce i pro učitelky mateřských škol. V předvánočním čase se měly věnovat diskusím o sovětské předškolní výchově a stěny ve školkách měly vyzdobit nástěnkami o sovětské péči o dítě. Rodiče pak měli vyslechnout přednášku o Makarenkových výchovných metodách. Státní nakladatelství dětské knihy vydalo sbírku fotografií s doprovodným textem, nazvanou *Stalin*.

V každé škole měl vzniknout kroužek ruského jazyka. Instrukce ministerstva školství obsahovaly vzorný program jeho práce a doporučenou činnost vztahující se ke Stalinovým oslavám. Rovněž byla zahájena akce dopisování si československých dětí se sovětskou mládeží, přičemž jako zahajovací téma pro navázání kontaktu bylo určeno „ím je naší mládeží J. V. Stalin“. Již zmíněné výstavky s výjevy ze Stalinova života měly být podle instrukcí zveřejněných ve *Věstníku ministerstva školství, věd a umění* doplněny „především také exponáty, znázorňujícími stav a postup socialistické výstavby místního průmyslu a zemědělství (plnění pětiletého plánu přestavby a výstavby našeho hospodářství).“ V uspořádání výstav byly školní kolektivy motivovány. Těm, které připraví nejkrásnější výstavky, měly být rozděleny odměny za nejlepší výzdobu - knihy v hodnotě jednoho milionu korun a měly obdržet děkovný dopis od ministra školství, věd a umění

Zdeňka Nejedlého. Učitelé žákům vyprávěli o Stalinově životě, nacvičovali s nimi recitační a pěvecká pásma, která pak prezentovali ve škole i na veřejných shromážděních.

Téma Stalin najdeme i v časopisech pro malé čtenáře - v *Mateřídoušce* a *Ohníčku*. Stalinův portrét se opakovaně, nejen u příležitosti jeho sedmdesátin, objevoval na jejich obálkách. Uvnitř pak byly publikovány jak básně, tak povídky, v nichž hraje Stalin hlavní úlohu. Básně měly nejčastěji formu blahopřání, jako například tato:

Dnes letí pozdrav do dále
od našich malých dětí,
z Čech, Slovenska a Moravy,
až k Vám, Staline, letí.

Přejeme Vám na Váš svátek
hodně zdraví, sil,
abyste v sovětské zemi
ještě dlouho žil.⁴⁸

V povídkách se mimo jiné objevovalo téma naděje, kterou údajně Stalin představuje pro „vykořisťované“ děti na Západě. V jedné z nich, nazvané *Stalinova podobizna*⁴⁹, která se odehrává „v zahraniční zemi za mořem“ uchovává malý liftboy ve své tmavé komůrce jako největší poklad Stalinův obrázek. „Na obraze byla podobizna krásného člověka s klidnými, rozumnými očima. Černý, dlouhý plnovous zakrýval jeho bradu a na hlavě měl onen člověk klobouk se širokou střešou, stažený hluboko do čela. [...] „To je Stalin!“ řekl šeptem. Začal jsem také šeptat: „Ale, chlapče, Stalin vypadá jinak!““ Sovětský soudruh se pak od chlapce dozví, že Stalinovu podobiznu maskuje nalepeným kloboukem a plnovousem a tvrdí řediteli hotelu, že je to jeho

⁴⁸ ČECH, Miloslav (žák 5. tř. národní školy v Praze VII): Pozdrav. *Ohníček*, roč. 1 (1950), č. 8, nestr.

⁴⁹ KASSIL, Lev: Stalinova podobizna. *Ohníček*, roč. 1, čís. 8 (1950), s. 117.

dědeček, protože kdyby vyšlo najevo, že je to Stalin, byl by vyhozen z práce.

Oslavy Stalinových narozenin reflektovaly i školní časopisy. „Máme ještě v živé paměti nedávné oslavy narozenin generalissima J. V. Stalina, které byly velkou manifestací československo-sovětského přátelství. Znáte všichni dobře, jak Stalin žil a pracoval? Je to vaše povinnost!“, zdůrazňuje časopis *Cestička*, který vydávala národní škola v Klamoši.⁵⁰ V časopise byl dále připojen Stalinův životopis. V časopise *Radost a práce* se zase dočteme o předvánoční návštěvě továrny, kde se připomínaly Stalinovy narozeniny: „Krátce před vánocemi navštívila naše třída patronátní závod Rico. Byla to již několikátá návštěva, ale těšili jsme se stejně, jako vždy jindy. Byli jsme opravdu překvapeni pěkně sestaveným pořadem. [...] Na závodní slavnosti bylo vzpomenuo 70. narozenin Josefa Visarionoviče Stalina proslovem, který se líbil všem, neboť byl obsažný.“⁵¹

A školáci taktéž psali na oslavu Josefa Vissarionoviče Stalina básně. Některé z nich se nedočkaly oficiální publikace, ale zůstaly zaznamenány ve školních časopisech, jako tato báseň Jany Michelové:

Stalin! Velké slovo,
jež hýbe dneska světem.
Stalin - muž,
jenž dáván za vzor
velikým i dětem.

⁵⁰ *Národní pedagogické muzeum J. A. Komenského*, f. Sbírka školních časopisů; NÁHLOVSKÁ, Marta: J. V. Stalin. *Cestička*, časopis žakovské organizace národní školy v Klamoši, roč. 3, čís. 11 (leden 1950), nestr.

⁵¹ *Tamtéž*; Předvánoční návštěva patronátního závodu. *Radost a práce*, časopis III. B třídy a patronátního závodu „Rico“ n. p. Vrchlabí, roč. 1, čís. 1.

Jeho 70 let
oslavujeme všichni.
Žádné věnce, žádná sláva,
na jeho počest úderka,
dvouletka i pětiletka.

Staline,
Až my velcí budeme,
K Tobě přijdeme
A přání našich lidí povíme.⁵²

2. 4. Zdravice, podpisová akce a dary určené Stalinovi

Kampaň obsahovala též prvek, který měl umožnit zapojení každého jednotlivce do oslav narození sovětského vůdce. Jednalo se o podepisování dokumentu nazvaného „Zdravice československého lidu generalissimu J. V. Stalinovi“. Text zdravice zněl: „Drahý soudruhu Staline! Přiblížil se veliký svátek všeho pokrokové lidstva - den Vašich sedmdesátých narozenin. Ze všech končin světa zní jeden společný hlas pracujícího lidu, který Vám, svému velikému učiteli a vůdci, vyjadřuje svůj horoucí dík, svou neskonalou lásku, svou odhodlanost jíti s Vámi a za Vámi do konce ve Vašem úsilí o mír a lepší budoucnost všech. I my, lid československý, připojujeme se k těmto hlasům. A přinášíme nadto i svůj vlastní, zvláštní projev díků, lásky a oddanosti za to, co

⁵² *Tamtéž*; MICHELOVÁ, Jana: JVS 70. Vyšehradský předvoj, časopis střední školy v Praze 2, roč. 1, čís. 2 (leden 1950), s. 3. Na stejné straně vyšel pod básní i článek nazvaný 21. prosinec.

jste vykonal a stále konáte pro naše Československo. Vy už roku 1913 svým nesmrtelným dílem Marxismus a národnostní otázka ukázal jste nám cestu k svobodě a nezávislosti. A veliký Říjen 1917 - Říjen Lenina a Stalina - i nám umožnil svrhnout staletou porobu habsburské monarchie. Vy a Vámi budovaný Sovětský svaz byli jste nám i dále nesmírnou oporou a zářivou hvězdou v našem zápase proti domácímu i zahraničnímu kapitalismu a imperialismu v prvním období Československé republiky. Vy a sovětský lid jste byli naším jediným světlem v hodinách mnichovské zrady a hanby. Jak úder zvonu letělo tehdy všemi našimi kraji: Sovětský svaz je s námi, veliký Stalin stojí při nás i v této nejtragičtější chvíli našich dějin. Vy a Vámi vytvořená Rudá armáda byli jste jedinou nadějí v dobách naší poroby, kdy zběsilý fašismus usiloval o naši úplnou záhuby. Jako blesky osvěcovaly naši temnotu zvěsti o slavných vítězstvích Rudé armády, o jedinečných úspěších stalinské strategie. Moskva, Stalingrad, slavný pochod sovětských armád na západ, k nám stále blíž a blíže - se zatajeným dechem, rozzářenýma očima, nadšeným srdcem jsme sledovali každý krok blížícího se osvoboditele. Přišla Dukla, velikomyslná Vaše a Sovětské armády pomoc slovenskému povstání. Přišel lví skok sovětských vojsk od Berlína do Prahy, Vámi nařízený, jenž zachránil naši Prahu. S jásotem, se slzami v očích jsme vítali osvoboditele - stalinské hrdiny rudoarmějce. A jméno Stalin vrylo se hluboce v srdce nás všech, dětí, žen, mužů, starců. A dnes, Vámi osvobození, snažíme se být důstojni velké té Vaší lásky. Učíme se z Vašeho díla. Naši dělníci, zemědělci, inteligence - všichni pracující - ve školách, v továrnách, na závodech i na poli, všichni a všude budujeme, Vámi poučení, novou republiku, nové Československo, lidové, demokratické, socialistické, jak nás k tomu vede i náš president Klement Gottwald, oddaný, nejoddanější Váš žák. A slibujeme, že neustaneme usilovně čerpat z hluboké studnice zkušeností marxismu-leninismu a

obracet je v nové skutečnosti, abychom se ukázali být dobrými žáky moudré stalinské školy. V bratrském svazu s SSSR i všemi lidovými demokraciemi a pokrokovými lidmi všeho světa chceme po Vašem příkladu a pod Vaším vedením napnout všechny své síly pro neustálé mohutnění a růst světového tábora míru a pokroku, abychom byli hodni slavné stalinské epochy, v níž je nám dopřáno žít. A Vám, drahý soudruhu Staline, z celého srdce přejeme mnohá ještě léta pevného zdraví, abyste slavně dovršil dosavadní své dílo, na něž vždy bude lidstvo hrdo: vítězství práce, lidskosti a pokroku nad kořistnictvím, násilnictvím a reakcí. S drahým jménem Stalin dále vpřed! Toť heslo dneška – u nás v Československu i ve všem pokrokovém lidstvu. Lid Československa.“⁵³

Jeden z hlavních cílů vládní komise pro koordinaci oslav představovalo dosažení co největšího počtu podpisů pod tímto dokumentem, „aby bylo všemu Československému lidu umožněno pozdravit J. V. Stalina při jeho sedmdesátinách“.⁵⁴ Organizaci podpisové akce měl koordinovat Ústřední akční výbor Národní fronty, jenž vydal pokyny určené podřízeným národním výborům a dále politickým stranám sdruženým v „obrozené“ Národní frontě, závodům a školám. Celá akce měla začít s dvouměsíčním předstihem: „Ústřední akční výbor Národní fronty vydá text zdravice, který bude rozšířen ještě v říjnu t[ohoto] r[oku] pomocí plakátů do všech míst republiky, aby se s ním každý občan mohl seznámit. Současně budou do všech obcí, závodů a škol zaslány podpisové archy s textem ‚Se Stalinem za mír, socialismus a štěstí našeho lidu‘, na nichž se občané připojí k zdravici svými podpisy.“

Podpisová akce se měla týkat všech obcí, škol, závodů a úřadů s více než 50 zaměstnanci a zahájena měla být 2. listopadu 1949 při zahájení Dnů Československo-sovětského

⁵³ *Lidové noviny*, roč. 57, čís. 298 (21. 12. 1949), s. 2.

⁵⁴ Slavnostní zdravice k 70. narozeninám generalissima Stalina. Výnos MŠVU z 13. 10. 1949, č. 126 520-I. *Věstník ministerstva školství, věd a umění*, roč. 5, sešit 23, (20. října 1949).

přátelství, skončit měla 10. listopadu. Pokyny přímo uváděly, jak by její podepisování mělo v jednotlivých místech vypadat: „Zahájení podpisové akce bude provedeno na společné slavnostní schůzi národního výboru, Svazu československo-sovětského přátelství a všech složek obrozené Národní fronty při zahájení Dnů československo-sovětského přátelství dne 2. listopadu. Na této slavnostní schůzi podepíší zdravici členové místního národního výboru a představitelé všech složek Národní fronty v místě. Jednotlivé organizace mohou při této příležitosti opatřit podpisový arch svými razítky. Školní mládež všech stupňů škol podepíše archy ve školách.“ A organizátoři kampaně pamatovali i na nejmladší školáky: „Žactvo 1. postupného ročníku se zúčastní akce jen tehdy, dovedou-li se již žáci podepsat.“⁵⁵

Tím ovšem úkoly pro vykonavatele instrukcí v jednotlivých místech nekončily. Vyplývá z nich, že cílem akce bylo nabídnout podpis pod zdravici všem občanům v příslušném obvodu: „Ihned po skončení podpisové akce, tj. dne 10. listopadu přezkouší místní národní výbor, zda byly všechny vydané podpisové archy vráceny, zda byli všichni občané navštíveni a všem poskytnuta možnost podpisu. Potom budou podpisové archy srovnány v pořadí: závody, občané, školy a bezpečně doručeny nejpozději do 15. listopadu 1949 okresnímu národnímu výboru. Okresní národní výbory shromáždí podpisové archy ze všech obcí okresu nejpozději do 15. listopadu 1949, připojí zdravici J. V. Stalinovi, dají podpisové archy svázat a odešlou je pak Ústřednímu akčnímu výboru Národní fronty.“⁵⁶

Text zdravice byl vytištěn jako plakát v nákladu 300 tisíc (v češtině, slovenštině, maďarštině, polštině a ukrajinštině) a vylepeny na veřejných místech, aby se s ním obyvatelstvo mohlo seznámit. Zdravice se masově podepisovala v továrnách, obchodech a ve školách. Ale nejen to – za účelem návštěvy

⁵⁵ *Tamtéž.*

⁵⁶ *Tamtéž*

občanů v místě bydliště vzniklo 130 tisíc tzv. agitačních dvojic (utvořených z funkcionářů všech složek Národní fronty), které zdravici přinášely přímo do domovů. Podle oficiálního hlášení dokument podepsalo 8 877 565 lidí,⁵⁷ přičemž podle sčítání lidu, které proběhlo v roce 1950, mělo Československo 8 896 133 obyvatel.⁵⁸ Zdravici by tedy podle tohoto údaje museli podepsat i nemluvňata nebo vězni.

Jakým způsobem došlo k získání tak vysokého počtu podpisů, vysvětluje dramatik a spisovatel Věstmír Jeřábek. Do svého tajného deníku si zapsal: „Celý národ podepisoval k dnešním Stalinovým narozeninám pozdravnou adresu. Já ji podepisoval třikrát - v úřadě, doma a ve Svazu spisovatelů. Na tento způsob bude možno získat podpisy více nežli třiceti milionů Čechoslováků.“⁵⁹ Svázané podpisové archy byly nejprve vystaveny ve Veletržním paláci a pak spolu s ostatními dary pro Stalina byly odeslány do Moskvy.⁶⁰

Jak bylo uvedeno v instrukcích, zdravici podepisovali i žáci a studenti. Navíc psali Stalinovi osobní gratulace, verše a kreslili mu výkresy (nejčastěji jeho portrét, obraz Kremle, kytice nebo lidové ornamenty, výtvořky byly někdy doplněny textem v azbuce či závazkem). Některé kresby a také blahopřání byly uveřejněny např. v časopise *Svět Sovětů*: „Vysoce vážený soudruhu Staline! Přeji Vám mnoho zdaru ve vaší další práci. Děkuji Vám za to, že jste osvobodil pracující lid od vykořisťovatelů. Děkuji Vám, že jste vedl Sovětský svaz tak, že nám může být vzorem v budování socialismu a v dalších

⁵⁷ NA, f. 19/7 (ÚV KSČ - Kulturní a propagační oddělení 1945-1951), arch. j. 276, l. 44; Zpráva sekretariátu Vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima J. V. Stalina.

⁵⁸ INÁTL, Kamil: Československé totalitní roky. In: *Věčné časy. Československé totalitní roky*. Respekt Publishing - Knihovna Václava Havla, Praha 2009, s. 66.

⁵⁹ JEŘÁBEK, Věstmír: *V zajetí stalinismu. Z deníků 1948-1958*. Barrister & Principál, Brno 2008, s. 45.

⁶⁰ NA, NA, f. 19/7 (ÚV KSČ - Kulturní a propagační oddělení 1945-1951), arch. j. 276, l. 45, Zpráva sekretariátu Vládní komise pro koordinaci oslav 70. narozenin generalissima J. V. Stalina.

dobách v budování komunismu. Ještě jednou Vám přeji hodně zdraví a úspěchů v dalších letech. S úctou Jarmila Pechatá."⁶¹

Součástí kampaně bylo i vyjadřování vděčnosti Stalinovi formou darů. Vyhlášena tak byla akce nazvaná „Dary československého pracujícího lidu generalissimu Stalinovi k jeho 70. narozeninám“. Organizačně ji dostala za úkol zajistit Ústřední rada odborů. Pracující měli sovětského vůdce obdarovat především mimořádnými „Stalinskými směnami“, tedy navíc odpracovanými hodinami, kterými měli vyjádřit „svoji lásku k socialistickému budování, které jim umožnil“. Vhodné bylo také zakládat nové „úderky“, uzavírat socialistické závazky a podávat zlepšovací návrhy. Pro Stalina se vyráběly nejrůznější výrobky, které se shromažďovaly ve Veletržním paláci v Praze. Výstava těchto darů byla slavnostně zahájena 4. prosince 1949 za přítomnosti všech členů vlády, velvyslance SSSR, zástupců ÚRO a všech složek Národní fronty. Podle dobových údajů expozici do 10. prosince 1949 navštívilo téměř osmdesát tisíc lidí, otevřena byla pro velký zájem od osmi hodin ráno do půlnoci. K vidění na ní byly například stroje, rozhlasové přístroje, hračky, dětské kresby, oděvy, boty, nábytek, koberce, příbory, sklo, porcelán, vyšívané ubrusy, bonboniéry, uzeniny, pneumatiky, automobily nebo dokonce letadlo.

Výstava darů byla propagandisticky využita nejen k demonstraci údajné lásky, jež chová československý lid ke generalissimu Stalinovi, ale i k zdůrazňování jeho vlídné povahy. „Jistě všechno zase rozdává, říká žena v šátku. Tu ledničku možná dostane kolchoz, kde ji ještě nemají. To křeslo jeden z mnoha klubů. Ten ženský kožich mladá údernice. Ti plyšovní medvídci a ty naparáděné selčičky se octnou v jeslích, ve škole... A letadlo. V tom se jistě sveze - v letounu míru -

⁶¹ Svět Sovětů. Časopis Svazu čs.-sovětského přátelství, roč. 12, č. 51 (16. 12. 1949), s. 9-10.

sám Stalin," reprodukovaly noviny údajná slova jedné z návštěvnic Veletržního paláce.⁶²

Dary určené Stalinovi byly dopraveny zvláštním vlakem do Čechy při spoje a odtud do Moskvy, a to včetně dvou kladrubských hřebců, tří automobilů, gobelínu nebo cisterny benzínu. Svůj dar zaslal Stalinovi také československý státní film, a to v podobě několika produktů - jednalo se o celovečerní hraný film režiséra Václava Kršky *Revoluční rok 1848*, animovaný krátký film Karla Zemana *Pan Prokouk vynálezcem* a dětský film Hermíny Týrlové *Vzpoura hraček*, který kombinoval postupy hraného a loutkového filmu. Na filmu se jako spolurežisér podílel František Sádek, který v době, kdy kopie *Vzpourey hraček* putovala do Moskvy, pobýval v uranovém lágru. Dne 2. listopadu 1949 byl totiž odsouzen za velezradu k trestu 12 let vězení, a to za účast na rozšiřování protikomunistických tiskovin.⁶³ Tato skutečnost patrně organizátorům akce „Dary československého pracujícího lidu generalissimu Stalinovi k jeho 70. narozeninám“ nebyla známá. Dne 22. prosince pak tyto předměty předal předsedovi prezidia Nejvyššího sovětu N. M. Švernikovi náměstek předsedy vlády Viliam Široký.

2. 5. Vyvrcholení oslav a jejich zhodnocení

Den před Stalinovými narozeninami, 20. prosince, se sešlo na slavnostním zasedání Národní shromáždění, aby vyjádřilo Stalinovi svůj vděk. „Sedmdesáté narozeniny generalissima Stalina jsou největší politickou manifestací v dějinách lidstva. Přes všechny země, přes všechny národy a rasy vzhlíží

⁶² KREJČOVÁ, Olga: Dary lásky. *Vlasta*, roč. 3, čís. 51 (22. 12. 1949), s. 15.

⁶³ Blíže viz BLAŽEK, Petr: „Podkopávej ze všech sil dnešní režim!“ Ilegální tiskoviny odbojové skupiny Za pravdu (1949). In: *Paměť a dějiny*, roč. 1, čís. 1 (2008), s. 134-143.

k němu v tyto dny stovky milionů lidí s nekonečnou vděčností a úctou a jiné stovky milionů lidí s bezmeznou nadějí a se stejnou úctou," prohlásil při této výjimečné schůzi předseda Národního shromáždění Oldřich John, někdejší sociální demokrat.⁶⁴ Poslanci poté za přítomnosti Klementa Gottwalda a jeho manželky jednomyslně schválili oslavnou zdravici, jež děkovala J. V. Stalinovi za jeho „nesmrtelné dílo“. Toho dne se konalo také slavnostní zasedání ÚV KS^Č ve Španělském sále Pražského hradu, kde pronesl oslavný projev generální tajemník Rudolf Slánský. Ten mimo jiné prohlásil: „Zítřka se dožívá 70 let největší muž současné doby, náš učitel a nejlepší přítel, Josef Vissarionovič Stalin. [...] My se nemusíme bát o další a stálý vzestup a rozkvět našeho hospodářství, poněvadž s námi je soudruh Stalin, který nám pomáhá a bude pomáhat. Můžeme klidně a nerušeně rozvíjet náš svobodný život, naši národní kulturu, zvyšovat životní úroveň našeho lidu, poněvadž s námi je soudruh Stalin a Sovětský svaz, kterému je cizí podmaňování a vykořisťování druhých národů, který nejen respektuje, ale také chrání naši nezávislost, naši pokojnou budovatelskou práci. [...] Stalin - toť záruka nezávislosti a svobody našich národů. Stalin - toť záruka naší cesty k šťastnému socialistickému zítřku“.⁶⁵

V den Stalinových narozenin, 21. prosince odpoledne, byly na Letné položeny základní kameny Stalinovu pomníku. Podobně jako při stavbě Národního divadla, což připomněl ministr školství Zdeněk Nejedlý, měly pocházet ze všech koutů země. Předseda Vládní komise nakonec rozhodl, že budou dovezeny základní kameny ze všech krajů republiky. Jejich převoz měl mít slavnostní ráz - auta, která je přivážela, byla ozdobena a provázela je čestná stráž tvořená příslušníky Lidových milicí a Sboru národní bezpečnosti na motocyklech. Na

⁶⁴ Stenografický záznam 39. schůze Národního shromáždění ze dne 20. 12. 1949, viz <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/039schuz/so39001.htm>.

⁶⁵ Poučení pro nás z velikého Stalinova díla. Projev ústředního tajemníka KS^Č posl. Rudolfa Slánského, 21. prosince 1949. Lidové noviny, roč. 37, č. 299 (21. 12. 1949), s. 4.

zvláštní, „prezidentský kámen“, který dodal Pražský hrad, poklepal zlatým kladívkem Klement Gottwald. Hlavní projev pak pronesl předseda vlády Antonín Zápotocký. Několik dní předtím bylo rozhodnuto, že pomník bude vytvořen podle návrhu akademického sochaře Otakara Švece a inženýrů-architektů Jiřího a Vlasty Štursových.⁶⁶ Základní kameny byly položeny i v Liberci, Litoměřicích, Olomouci a Plzni, v Kladně byl Stalinův pomník dokonce už odhalen. V Obecním domě byla otevřena výstava vybraných soutěžních návrhů na pražský Stalinův pomník (celkem jich bylo zasláno 54).

Večer se v Průmyslovém paláci konalo za účasti prezidenta, představitelů vlády, KS¹ a Národní fronty „slavnostní shromáždění pražského lidu“, kterého se účastnilo téměř sedmdesát tisíc lidí. Obdobná shromáždění proběhla ve všech krajských a okresních městech a v řadě obcí. Byly na nich proneseny oslavné projevy, recitovány básně a zpívány písně na Stalinovu počest. Sokolové nacvičili speciální sestavu. Byly zapalovány „oslavné ohně“, konaly se lampionové a pochodňové průvody a ohňostroje. Oslavovalo se i v armádě. Probíhaly slavnostní nástupy vojska, velitelé pronášeli proslovy na téma život a dílo J. V. Stalina, vojáci také podepisovali zdravici a zhotovovali dary po oslavence. Vojenský filmový a fotografický ústav pak vyrobil krátký dokumentární film o účasti armády na celostátní akci darů pro J. V. Stalina.

Oslavy byly oficiálně vyhodnoceny jako zdařilé, přesto ale z některých míst byly hlášeny „rušivé jevy“, které svědčily o tom, že ne všichni obyvatelé Čech a Moravy se se všeobecným oslavováním sovětského diktátora ztotožňovali. Z Opavska byl například hlášen nezájem o sovětské filmy, „reakční živly“ tam poškodily stalinskou výzdobu a obec Kylešovice dokonce odmítla slavit. Zdejší farář pozval na stejný den misionáře a všichni občané včetně příslušníků KS¹ se místo oslavy Stalinových

⁶⁶ Soutěž na pomník vyhlásila Rada ÚNV hlavního města Prahy 7. dubna 1949, uzávěrka soutěžních návrhů byla 10. prosince 1949.

narozenin zúčastnili pobožnosti. Postoj církve k oslavám byl sledován. V hlášeních z krajů a okresů zasílaných vládní komisi se informace o její účasti speciálně zmiňuje. Dozvídáme se tak, že například v Plzni se sešli u příležitosti položení základního kamene k Stalinovu pomníku zástupci všech církví a v Ústí nad Labem „byly vyzdobeny věže kostelů nebo se vyzvánělo“. Naopak v Šumperku se kněží odmítli oslav účastnit.

Podpisová akce se podle hlášení nedařila v Mostě, byla „prováděná bez dostatečné politické přípravy, a tím ztrácela charakter veliké uvědomovací a politické akce“. Besedy o Stalinovi neproběhly podle plánu např. v obcích v okolí Hlinska - mělo se tam konat 38 besed, ale proběhlo jich jen třicet. „V šesti obcích vůbec nikdo nepřišel a do dvou se nedostavily referentky. Ani jedna zájemkyně o besedu se nedostavila ani v obcích Vilémovice a Želivec u Ledče nad Sázavou.“⁶⁷

Část obyvatelstva se oslav účastnila více méně z povinnosti, někteří lidé je ignorovali. Ovšem značná část obyvatelstva oslavovala s nadšením a zasílala Stalinovi své dary a gratulace zcela upřímně. V paměti lidí byly ještě živé vzpomínky na válku. Svou roli hrál i fakt, že v roce 1949 bylo ještě před velkými monstrprocesy. Pisatelé se v dopisech Stalinovi svěřují se svým utrpením za války, líčí mu své pracovní výkony pro novou republiku, upínají se k němu jako k ideálnímu muži, moudrému otci, spravedlivému státníkovi, vyjadřují mu svoji vděčnost za osvobození a naprosto nepochybují, že jejich řádky bude opravdu číst („já, prostá žena mohu Vám, největšímu státníkovi, napsat přání k narozeninám, třese se mi ruka a vyjadřovat se také mnoho neumím“, „učíme se hledět na svět vašima očima, Vy jste nám nejen příkladem, ale i oporou“, „miluji Vás právě tak vroucně

⁶⁷ NA, f. 19/7 (ÚV KS¹ - Kulturní a propagační oddělení 1945-1951), arch. j. 276. l. 70, 77, 80, 81 a 84, Rozbor jednotlivých druhů akcí.

jako své syny a svého muže“, „je krásné vědět, že největší člověk, který žije na světě, je naším přítelem“).⁶⁸

Stalinovy narozeniny se v Československu oficiálně slavily od roku 1948 až do konce jeho života, ale v roce 1949, protože šlo o kulaté výročí, nejbombastičtěji. Podle dnešních zjištění ale Josef Vissarionovič Džugašvili, jak se jmenoval Stalin vlastním jménem, uváděl o svém narození nepravdivé údaje - narodil se 18. prosince 1878. Mohutné oslavy byly tedy organizovány k datu, které sedmdesáté výročí narození sovětského diktátora nepředstavovalo.

⁶⁸ Sborník Rady žen k 70. narozeninám generalissima J. V. Stalina. *Vlasta*, roč. 3, č. 50 (15. 12. 1949), s. 8-9.

KAPITOLA 3 - LÁNSKÁ AKCE

Další velkou kampaní, která byla zahájena v červenci 1949 a vrcholila krátce po procesu s Miladou Horákovou a po „vyhlášení války americkému brouku“, byla tzv. Lánská akce - mohutná náborová kampaň, jejímž cílem bylo přesvědčit co nejvíce žáků a žákyň základních škol, aby si podali přihlášku do hornických učilišť. Název kampaně je odvozen od letního sídla československých, resp. českých prezidentů, zámku Lány. Tam byla 10. července 1949 Lánská akce vyhlášena a o rok později, 9. července 1950 zde byl demonstrován její úspěch. Masivní nábor mladých lidí do hornictví souvisel s pounorovou orientací československého hospodářství na těžký průmysl a zbrojní výrobu. Hornické povolání se stalo preferovaným, bylo označováno za vůbec nejdůležitější a nejčestnější ze všech, horníkům byly významně zvýšeny platy a přiznány další sociální výhody (potravinové lístky pro těžce pracující, přednostní přidělování bytů, čtyřtýdenní dovolená s možností trávit ji v rekreačních zařízeních, zvýšená lékařská a lázeňská péče aj.). Smyslem Lánské akce bylo prezentovat mladým lidem i jejich rodičům hornické povolání jako atraktivní a bezpečné, seznámit je s vymoženostmi určenými přímo hornickým učňům a zároveň je přesvědčit, že „dát se na hornictví“ je nejlepší způsob, jak vyjádřit lásku k socialistické vlasti. Dokumenty, které byly ve své době označeny jako tajné, vypovídají ale o Lánské akci poněkud jinak než ji prezentovala oficiální propaganda - mimo jiné se z nich dozvídáme, že propagandistické vychvalování hornického povolání vedlo některé učně k dosti „nesocialistickému“ chování.

3. 1. Vyhlášení Lánské akce

Na neděli 10. července 1949 pozvali prezident republiky Klement Gottwald a jeho žena Marta do zámeckého parku v Lánech „nejlepší hornické učně z celé republiky“. Přijelo jich přes tři sta, s nimi jejich vychovatelé a také hornická kapela a taneční soubor. Setkání mělo slavnostní průběh, zúčastnili se ho předseda vlády Antonín Zápotocký s manželkou, většina ministrů a také zástupci vedení dolů a odborů. Horničtí učni nastoupili ve slavnostních uniformách a jeden z nich pronesl projev, v němž mimo jiné řekl: „My horničtí učňové vás, pane presidente, máme opravdu rádi. Na důkaz vděčnosti a lásky k vám a vaší paní přinesli jsme vám ze svých revírů dary. Nejsou to však dary sváteční a na památku, ale hlavně pracovní závazky, které pro vás, prvního dělníka v našem státě, mají být nejlepším důkazem toho, že my, horničtí učňové se chceme zařadit mezi nejuvědomělejší budovatele socialismu, a že chceme ukazovat naší mládeži cestu vpřed.“⁶⁹ Závazky se týkaly odpracovaných brigádnických hodin a zapojení se do „socialistického soutěžení“. Prezidentský pár však dostal i hmotné dary, např. skříňku vykládanou briketami, krajkový límec, vázu, bustu hornického učně, těžítka, vyšívaný šátek nebo zlacené hornické kladívko a kahan. Gottwald poděkoval a s učni pak probíral důvody, proč se tak málo mladých lidí chce stát horníky.⁷⁰ Konstatoval, že objektivní příčiny pro to neexistují, protože „dnes věnujeme hornickým učňům velikou péči, neboť se na ně díváme docela jinak, než stará společnost kapitalistická“.⁷¹ Vyjmenoval, co vše pro ně poúnorový režim udělal - dal jim k dispozici ubytování v internátech, kde také

⁶⁹ čt: Hornická mládež u presidenta v Lánech. *Lidové noviny*, roč. 57, č. 160 (12. 7. 1949), s. 3.

⁷⁰ V roce 1947 se přihlásilo do hornických učilišť 1788 žáků, v roce 1948 to bylo 996 žáků. NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 121; Zpráva o výsledcích Lánské akce v roce 1950 pro schůzi vlády, 20. 2. 1951.

⁷¹ čt: Hornická mládež u presidenta v Lánech. *Lidové noviny*, roč. 57, č. 190 (12. 7. 1949), s. 3.

mají možnost sportovního a kulturního vyžití, vyplácí jim „vychovávací příspěvek“⁷², poskytuje jim zdarma ošacení, mají zvýšené potravinové příděly, po absolvování dvouletého učiliště mohou pokračovat ve studiu na střední horní škole a po ní na vysoké škole báňské. Dospěl k závěru, že příčinou toho, proč si mladí lidé hornické povolání nevolí, jsou „předsudky zděděné z kapitalistické minulosti, nepochopení významu a záslužnosti hornické práce a také přehnané přeceňování nebezpečí s ní spojeného“. To byl tedy důvod, proč byla realizována kampaň známá jako Lánská akce. Gottwald se posléze obrátil na učně s tím, že právě oni by mohli při náboru nových horníků pomoci. Slíbil jim, že je za rok pozve do Lán znovu, ovšem pod podmínkou, že nových hornických učňů bude čtyřikrát více, tedy když se jim podaří přesvědčit minimálně šest tisíc mladých lidí, aby rozšířili jejich řady.

Náborová kampaň byla samozřejmě připravena dopředu a ihned se naplno rozběhla. Setkání v Lánech byla přítomna média, takže o něm informovaly deníky, časopisy, rozhlas i filmový týdeník. Na popud Kanceláře presidenta republiky byl při ministerstvu práce a sociální péče (respektive při Ústředí pracujícího dorostu) ustanoven ústřední výbor Lánské akce a jeho podřízené orgány – krajské a okresní výbory Lánské akce při krajských a okresních národních výborech. Vedle ministerstva práce a sociální péče se na Lánské akci měla podílet také ministerstva průmyslu, školství⁷³ a informací⁷⁴. Do kampaně byly zapojeni horničtí učni, učitelé, poradci pro volbu povolání, sekretariáty KS, Ústřední rada odborů, Svaz

⁷² Vychovávací, někdy uváděno též jako výchovný příspěvek, činil podle věku učňů 1575 až 1877 korun měsíčně. Zároveň měli mít učňové nárok na odměnu za každou odpracovanou směnu až do výše 60 korun. Za ubytování a stravné platili učni 25 korun denně, ošacení měli zdarma. Pro srovnání – průměrná měsíční dělnická mzda v roce 1948 činila 3490 korun. Viz PRŮCHA, Václav a kol: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl – období 1945–1992*. Doplněk, Brno 2009, s. 210.

⁷³ Oficiální název zněl ministerstvo školství, věd a umění, ze stylistických důvodů budu používat jen ministerstvo školství.

⁷⁴ Oficiální název zněl ministerstvo informací a osvěty, ze stylistických důvodů budu používat ministerstvo informací.

zaměstnanců v hornictví, Svaz zaměstnanců školství a osvěty, národní podnik Československé doly, Československý svaz mládeže, Pionýrská organizace, Československý svaz žen, matky hornických učňů, Sokol, osvětové besedy a veřejné lidové knihovny, v neposlední řadě pak také novináři, spisovatelé a výtvarníci.

3. 2. Průběh kampaně na školách

Nejdůležitější část kampaně se měla odehrávat na školách, kde se měl provádět nábor do hornického povolání. Učitelé mu měli dle instrukcí ministerstva školství věnovat zvýšenou péči a pozornost. Za účelem vzbuzení zájmu žáků měly být ve školách uspořádány výstavy, tzv. hornické koutky. Tam měly být prezentovány slohové práce o významu uhlí, výkresy ze života horníků a také „modely a obrazy sídlišť, domů a bytů, budovaných především pro horníky“.⁷⁵ Doplnovat je měly plakáty a nástěnky s výstřižky z novin a časopisů, náborová hesla a výňatky z básní. Školy obdržely také obrazy zobrazující práci v dolech. K propagaci hornictví měl být využit i školní rozhlas.

Další etapu kampaně představovaly návštěvy horníků a hornických učňů na jednotlivých školách. Oblečení do slavnostních hornických uniforem, vyprávěli žákům o životě v hornických učilištích a internátech a své povídky většinou prokládali hudebními vložkami - zpěvem hornických a budovatel-ských písní a hrou na hudební nástroje. Žáci pro ně zase zpravidla přichystali svůj program v podobě recitačních a hudebních pásem a také vyzdobili školní třídy a chodby. Pro tuto příležitost byly vydány soubory dvaceti fotografií z dolů a hornických domovů jako materiál pro výzdobu nástěnek,

⁷⁵ Nábor hornických učňů. Výstavy žákovských prací s náměty dolů. *Věstník ministerstva školství, věd a umění*, roč. 6, sešit 3 (31. 1. 1950), s. 29.

„největšího úspěchu však na školách získala foto-vystřihovánka *S hornickými uční do boje za mír*“.⁷⁶

O tom, jaký průběh tyto návštěvy měly, si můžeme udělat představu z tehdejších školních časopisů, jejichž unikátní sbírka, jež zahrnuje tiskoviny z celé republiky, je deponována v Národním pedagogickém muzeu a knihovně Jana Amose Komenského. Při listování těmito časopisy je patrné, že téma návštěv hornických učňů na školách bylo v letech 1949–1950 velmi frekventované. „V měsíci říjnu přišli do naší školy tři horníci – jeden starší a dva učňové. [...] Po recitačním pásmu, které se jim velmi líbilo, nám vyprávěl starší havíř o životě a práci na dole. Práce v dolech je namáhavá, ale nyní velmi dobře placená, jinak hodnocená. Dnes je jinak postaráno o horníky než tomu bylo dřív, když jim poroučeli uhlobaroni. A ti dva mladí nám vyprávěli o škole, kterou navštěvují, o bydlení, o stravování, o koupelnách a sprchách, o zábavě a sportu. Též nám ukázali různé fotografie z jejich života. Všichni jsme se zájmem poslouchali,“ dočteme se ve školním časopise *Milevská mládež buduje*.⁷⁷

Z některých zápisů o hornických návštěvách je patrné, že děti především zaujal jeden z vnějších znaků hornického povolání, jenž byl v kampani hojně využíván – uniforma. „Na naší škole probíhá nábor chlapců vycházejících letos ze školy do hornictví. Páni učitelé nám při každé příležitosti vysvětlují význam hornictví a nabádají nás, abychom se stali hornickými uční. Že hornictví je krásné povolání, objasnil nám na besedě v naší škole hornický učeň Otto Potenský. Přišel za námi 21. prosince na pozvání pana ředitele, poněvadž je bývalým žákem naší školy. [...] Na zahájení této přátelské besedy zazpívala děvčata hornickou hymnu a pak odpovídal Otto

⁷⁶ Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů (dále VOA ČMKOS), f. Ústřední rada odborů – kulturní oddělení, k. 107, inv. j. 93/13-18; informativní zpráva o propagační práci v Lánské akci (hornictví) v r. 1950–1951 z 21. 7. 1951.

⁷⁷ Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, f. Sbírká školních časopisů; SVÁTKOVÁ, Libuše: Horníci mezi námi. *Milevská mládež buduje*, roč. 1, č. 2 (listopad a prosinec 1949).

na otázky, které mu kladl pan ředitel. Poslouchali jsme se zájmem. [...] Obdivovali jsme také Ottovu sváteční hornickou uniformu a tu si jeden ze zájemců o hornictví vzpomněl, že by si rád zkusil hornický kabát a čepici. Otto mu oboje ochotně půjčil a všichni jsme uznali, že to malému Vertešikovi velmi sluší. Doufám, že těch žáků, kteří s radostí obléknou hornickou uniformu, bude na naší škole hodně a proto končím výzvou, aby chlapci vycházející ze školy se dlouho nerozmýšleli a následovali příkladu Rajnocha, Chovanečka, Vertešika a Holčima, kteří se již pro hornictví rozhodli“, píše se v časopise *Vítkovské mládí*.⁷⁸ Texty ve školních časopisech vyprávějí také o tom, že na některých školách se z hornictví stalo téma prostupující celým školním vyučováním: „Na naší škole se provádí soustavná propagace hornictví a nábor hornických učňů. Byl zřízen hornický koutek, který je stále doplňován aktualitami z hornického prostředí. V jednotlivých předmětech je hornictví náplní probíraného učiva. [...] Dopisujeme si s hornickými uční v Příbrami. Posloucháme rozhlasové relace o hornictví a učíme se hornickým písním,“ píše se v časopise *Zvěsti bernartické školy*.⁷⁹

Zájem mladých lidí o práci v hornictví byl získáván také psychologickými prostředky. K nim patřilo oslavování těch, kteří se rozhodli do učení na horníka vstoupit. Tito lidé byli prezentováni jako vzory pro ostatní mládež a stávali se „celebritami“. Ve školách tak měly být vyvěšovány jejich fotografie. Po městech a vesnicích byly vylepovány plakáty, nazývané „estné tabule hornických učňů“, které obsahovaly jmenné seznamy těch, kteří se již pro hornické povolání rozhodli. Tato jména doprovázela náborová hesla, úryvky z Gottwaldova projevu v Lánech nebo vhodné básně. V kinech byli před zahájením filmu promítány fotografie „kandidátů

⁷⁸ *Tamtéž*; BEDNÁRSKI, Eduard: Beseda s hornickým učněm. *Vítkovské mládí*, roč. 3, č. 3.

⁷⁹ *Tamtéž*; Lánská akce. *Zvěsti z bernartické školy*, roč. 3, č. 3 (únor, březen, duben 1950).

hornictví". Hornickým učňům měla být také vyhrazena místa v čele prvomájových průvodů. Nelze vyloučit, že právě tyto postupy, jež za pouhé podání přihlášky do hornického učení činily z žáků hrdiny hodné následování, mohly stát za rozhodnutím některých mládežníků propagandistické výzvy uposlechnout. Toto rozhodnutí jim nabízelo nejen materiální, ale i sociální vzestup, kterého svými „přirozenými schopnostmi“ nemuseli vždy dosáhnout. Tajná hodnocení Lánské akce pak přímo hovoří o tom, že někteří noví učňové vykazovali v hornických učilištích dosti špatný prospěch.

Vedle žáků byla kampaň směřována také na jejich rodiče, neboť přihlášku dětí do hornických učilišť museli stvrdit svým podpisem. Byl jim nejprve rozeslán dopis s informacemi o sociálních výhodách pro hornické učně a následně s nimi byly organizovány besedy. Tato akce se nazývala „dotvrzovací“ a zapojily se do ní především ženy, jejichž potomek (nebo dokonce více synů) již v hornických učilištích pobýval. Působit měly především na matky, měly jim vysvětlit sociální výhody hornického povolání a také to, že práce v dolech již není nebezpečná. K účasti na „dotvrzovací akci“ vyzvala své členky také Ústřední rada odborů - ve svém provolání žádala všechny závodní odborové skupiny a především funkcionářky, aby působily při přesvědčování rodičů, neboť zpravidla polovina dětí, které se podařilo k hornictví přesvědčit, nedostala doma souhlas.⁸⁰ Matky učňů docházely agitovat nejen do škol a na rodičovská sdružení, ale dokonce i do jednotlivých rodin. A jak stojí v hlášeních - za některými rodiči se vydávaly i na pole. Jejich prostřednictvím se tedy propagandistické tažení za nové pracovní síly v důlním průmyslu dostávalo až do soukromí.

Jak se dozvídáme ze Zprávy sekretariátu Svazu zaměstnanců v hornictví, agitátoři naráželi na odmítání přímo u horníků,

⁸⁰ VOA ČMKOS, f. Ústřední rada odborů - sekretariát, k. 9, inv. j. 333; návrh provolání představenstva ÚRO k Lánské akci, 1950.

kteří znali hornickou práci nejen z idealizovaných náborových přednášek a článků v novinách. Konstatuje, že dosud se nedaří, aby „horníci sami byli příkladem a dávali své syny do hornictví.“ Na což Svaz reagoval nařízením, že všechny závodní i dílenské rady musí uspořádat besedy, kde budou za účasti náborových kroužků hornických učňů a celého závodního zastupitelstva přesvědčovat rodiče chlapců vycházejících ze školy, aby je „dali do hornictví“.⁸¹ K propagaci měly být využity nástěnky, plakáty, tzv. bleskovky přinášející zprávy o výsledcích náboru, oběžníky i závodní rozhlas.⁸²

O tom, že „dobrovolná“ volba hornického povolání narážela na obtíže, svědčí již samotný fakt, že každý okres dostal stanovenou kvótu, kolik žáků musí pro hornictví získat. Na ředitele škol, učitele i pracovníky úřadů ochrany práce byl vyvíjen značný tlak, aby tyto kvóty naplnili nebo ještě lépe překročili. Tak jako se to v padesátých letech v Československu často stávalo, byla za účelem dosažení požadovaných výsledků vyhlášena soutěž, jež spočívala v tom, která škola, okres, kraj, učitel, pionýrská organizace nebo hornický učeň bude v náboru nejúspěšnější. Zároveň byly přijímány závazky, co pro zdar Lánské akce jednotlivé kolektivy či školy konkrétně udělají. Školám, které nebyly v náboru dostatečně úspěšné, bylo vytýkáno, že nedokázaly využít všech prostředků a ministerstvo školství ve svém *Věstníku* upozorňovalo, že se na ně zaměří školní inspektoři.⁸³

Z náboru do hornictví nebyly vyloučeny ani dívky a několik desítek se jich opravdu přihlásilo. Myšlenka, že by chybějící pracovní síly v dolech mohly být nahrazeny také ženami, byla propagandisticky prezentována jako vrchol ženské emancipace a důkaz jejich zrovnoprávnění s muži. V oslavné brožuře

⁸¹ VOA ČMKOS, f. Schůze sekretariátu ÚRO 1950–1952, k. 9, arch. j. 33; Zpráva sekretariátu Svazu zaměstnanců v hornictví o situaci v Lánské akci pro předsednictvo ÚRO z 15. 4. 1950.

⁸² *Archiv Kanceláře prezidenta republiky* (dále jen AKPR), fond Lánská akce, Směrnice pro Lánskou akci v roce 1950–1951 z 9. 8. 1950.

⁸³ Lánská akce. Spolupráce škol a učitelstva. *Věstník ministerstva školství, věd a umění*, roč. 6, sešit 3 (31. 1. 1950), s. 37.

k Lánské akci nazvané *Druhá směna našich dolů* je vyzdvihováno jako nesporný úspěch, že v roce 1950 „poprvé v dějinách hornictví se otevřely doly i ženám. Zákon o rovnoprávnosti žen u nás není jen na papíře. Tento zákon se provádí v denním životě a ženě jsou přístupna všechna povolání.“⁸⁴ V Archivu Kanceláře prezidenta republiky se dochoval dopis Okresního národního výboru v Novém Boru, který prezidentovi oznamuje, že v obci Pihel se v rámci Lánské akce přihlásily do hornictví dokonce tři sestry. A jejich matka, majitelka zemědělské usedlosti o výměře 10 hektarů a členka JZD, s tím údajně vyslovila souhlas: „Maminka jmenovaných dcer projevila souhlas, aby její dcery pracovaly v hornictví a mohly se tak státi prvními dělnicemi naší lidovědemokratické republiky. Jsou si vědomy, že pomáhají v budování socialismu a udržení světového míru.“⁸⁵ V některých školách si podaly přihlášky do hornických učilišť celé třídy - např. v Andělské Hoře a ve Starém Městě pod Sněžníkem. Adepti pro hornické povolání byli získáváni i v „domovech řeckých dětí“, tedy internátních zařízeních pro děti, které Československo přijalo během občanské války v Řecku a jež u nás už zůstaly.⁸⁶

Do propagandistické kampaně byl samozřejmě také zapojen Československý svaz mládeže, který měl zaktivizovat nově vznikající pionýrské oddíly, měl je podněcovat k soutěži v náboru do hornictví a v neposlední řadě je také vést k dopisování si s vybranými hornickými uční. Společně s nimi měli členové ČSM vytvářet kulturní a náborové soubory, které měly agitovat po školách.⁸⁷ Zde byly také distribuovány náborové brožury *Hornictví - povolání správných chlapců* a *Nový život*, kterou vydalo ředitelství Československých dolů.

⁸⁴ HAŠKOVÁ, Lenka - ŠULC, Zdislav: *Druhá směna našich dolů*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1950, s. 36.

⁸⁵ AKPR, fond Lánská akce; Zpráva Okresního národního výboru v Novém Boru o výsledcích Lánské akce z 18. 7. 1950.

⁸⁶ Zpátky do Řecku se mohly vrátit zpravidla až v osmdesátých letech. Řada z nich však u nás zůstala žít i nadále.

⁸⁷ AKPR, fond Lánská akce; Směrnice pro Lánskou akci v roce 1950-1951 z 9. 8. 1950.

Projevy kampaně se ovšem objevovaly i mimo školy - za účelem propagace Lánské akce byly vytištěny desetitisíce velkoformátových plakátů s nápisy *Hornický učeň - naděje republiky, Hornictví - povolání správných chlapců a Nejvíce nám záleží na hornické mládeži*. Ve velkých městech byly umístěny na tramvaje a autobusy poutače s hesly vyzývajícími mladé lidi, aby se stali horníky.

Jak se dozvídáme z dokumentů deponovaných v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, žáci byli v některých případech motivováni k podání si přihlášky do hornických učilišť nadstandardními peněžními a hmotnými dary. Tento nejednotný postup ale mohl při vzájemné konfrontaci způsobit potíže, jak zaznamenává dopis Ústředí pracujícího dorostu při ministerstvu práce a sociální péče zaslaný Kanceláři prezidenta republiky: „Na základě nepodepsaného výnosu ministerstva práce a sociální péče slibovali někteří referenti okresních a krajských národních výborů chlapcům, kteří se přihlásili do hornictví, vinkulované vkladní knížky na 5 000 Kčs, splatné v den vyučení, jiné okresní národní výbory věnovaly těmto chlapcům jízdní kola, hodinky atd. Podle hrubého odhadu jsou tyto částky zajištěny asi pro 50% učňů a je nutné, v případě, že by tyto výhody měly být poskytnuty všem přihlášeným, zajistit finanční úhradu pro dalších 50%. Podotýkáme, že některé kraje a okresy chlapcům přihlášeným do hornictví tyto výhody neslibovaly. Je ale nebezpečí, že chlapci při nástupu budou s druhými chlapci o této výhodě mluvit a že se i tato druhá polovina chlapců bude dožadovat těchto výhod. Prosíme proto o sdělení vašeho stanoviska k této otázce, abychom se mohli postarat o potřebnou úhradu.“⁸⁸ Z dokumentů není jasné, jak byla tato záležitost vyřešena, jisté však je, že v druhém ročníku Lánské akce bylo již od těchto odměn upuštěno. Mělo být tehdy zdůrazňováno, že volba

⁸⁸ *Tamtéž*; žádost o sdělení stanoviska zaslaná Kanceláři prezidenta republiky Ústředím pracujícího dorostu při ministerstvu práce a sociální péče z 21. 7. 1950.

hornického povolání je především čest.⁸⁹ Statistiky o výsledcích náboru pak měly krajské výbory Lánské akce zasílat v čtrnáctidenních intervalech Ústřednímu výboru Lánské akce a ten je dále přeposílal Kanceláři prezidenta republiky.⁹⁰

3. 3. Propagace Lánské akce v tisku, rozhlase a ve filmu

Na propagaci Lánské akce se pochopitelně podílela i tehdejší média. Na jejich práci však přicházely stížnosti. Ještě v lednu 1950 bylo na poradě konané na ministerstvu práce a sociální péče konstatováno, že „film, umění a tisk nevykonávají potřebnou službu v této akci“. Ministerstvo informací a osvěty dostalo za úkol provést „revisi filmu, umění, uměleckých děl, spisovatelských prací a tisku, zda svým dosavadním obsahem neoznačují hornickou práci jako životu nebezpečnou“. Mělo svolat konferenci, na níž filmoví tvůrci, spisovatelé a novináři měli být „usměrněni a použiti k působení na veřejné mínění“. Jejich díla, články a reportáže měly vyvracet předsudky, že hornické povolání je nebezpečné. Dále mělo poukazovat na to, že práce v dolech je národohospodářsky nejdůležitější a že se jedná o jedno z nejkrásnějších povolání, které má tu nejlepší budoucnost jak z hlediska výdělku a dalších sociálních výhod, tak i společenského postavení.⁹¹ Zároveň měly reportáže a články vyprávět o spontánním nadšeném rozhodnutí mladých pro hornické povolání.

O tři měsíce později nezazněla opět na adresu médií ohledně jejich přístupu k Lánské akci chvála. V zápisu z porady Ústředí pracujícího dorostu z dubna 1950 se

⁸⁹ *Tamtéž*; Směrnice pro Lánskou akci v roce 1950–1951 z 9. 8. 1950.

⁹⁰ Výkazy obsahovaly kolonky – Přihlášení, Mají souhlas rodičů, Uznání lékařem, Zařazení.

⁹¹ AKPR, fond Lánská akce; zápis o poradě konané na ministerstvu práce a sociální péče z 9. 1. 1950.

konstatovalo: „Špatná práce je s tiskem. Tisk informuje v tom směru, jako by se mluvilo o náboru, ač jim to bylo několikrát vytykáno. Dobře pracuje rozhlas, pokud mu dáváme sami podnět a materiál.“ Tiskový odbor ministerstva informací zjistil, že „materiál, který denně přináší TK o Lánské akci, není využit a tisk přináší jen sporadické zprávy. [...] Není snad třeba připomínati redakcím, kdy a z jakého podnětu Lánská akce vznikla a že k splnění závazku nezbývá mnoho času.“⁹² Tiskový odbor ministerstva informací tedy vyzval všechny listy, aby zprávy o Lánské akci, ať už vlastní nebo převzaté z TK, přinášely až do konce června každodenně, a to na předních stranách. Zároveň ministerstvo informací vypsalo odměnu 30 tisíc korun za nejlepší článek vztahující se k Lánské akci.

Zároveň bylo zakázáno promítat filmy, které „líčením hornických katastrof vyvolávaly falešný dojem o povaze hornické práce a nábor znesnadňovaly“.⁹³ Bylo tak rozhodnuto na základě zpráv z některých krajů, které přímo uváděly, že tyto filmy způsobily, že žáci svoje přihlášky do hornických učilišť stáhly: „V Libereckém kraji probíhají nyní, kdy se nábor do hornictví stupňuje, např. filmy *Na úsvitě* a *A hvězdy mlčí*. Oba filmy ruší a podkopávají přímo veškerý nábor do hornictví. Tak OV LA [Okresní výbor Lánské akce] ve Frýdlantu hlásí, že v biografu proběhl film *A hvězdy mlčí*. Důsledkem tohoto představení bylo, že počet zájemců o hornické povolání klesl na polovinu z 16 na 8 chlapců. ÚPD [Ústředí pracujícího dorostu] by se mělo postarat o revisi všech filmů, které mají námět z hornictví a ihned stáhnout ty filmy, které svým zaměřením jsou v protikladu k Lánské akci.“⁹⁴ Zakázán byl tedy jak britský film režiséra Carola Reeda z roku 1940 *A hvězdy mlčí* (*The Stars Look Down*), tak sociální drama z hornického

⁹² NA, f. Ministerstvo informací a osvěty 1945–1953; k. 69, Lánská akce, 19. 4. 1950

⁹³ AKPR, fond Lánská akce; zpráva ministerstva práce a sociální péče o průběhu Lánské akce z 28. 6. 1950.

⁹⁴ NA, f. Ministerstvo práce a sociální péče, k. 656, Zpráva o výsledcích Lánské akce, kterou zaslal 4. 4. 1950 KNV Liberec ministerstvu práce a sociální péče.

prostředí *Na úsvitu (La point de jour)*. To bylo ještě před necelým rokem při uvedení do československých kin vychvalováno jako „film, který je zajímavým a kritickým pohledem do poválečných poměrů ve francouzském hornictví“. Distribuční materiály o snímku natočeném „pokrokovým“ francouzským režisérem Louisem Daquinem uváděly, že „oproti jiným podobným filmům z hornického života nezneužívá sensačnosti při vyličení důlní katastrofy a zachovává si i po této stránce takřka dokumentární věrnost“.⁹⁵ Zákazu promítání filmu nezabránila ani skutečnost, že byl vyznamenán cenou za režii na filmovém festivalu v Karlových Varech. Film navíc poměrně korespondoval s tématem propagandistické kampaně, jež doprovázela Lánskou akci. Objevila se v něm jednak postava emancipované ženy, která touží po hornické práci, aby finančně pomohla své rodině, ale i hornický učeň, nenávidějící práci v dole, který si důležitost svého povolání uvědomí až po rozhovoru s uvědomělým dělníkem-odborářem.

Představitelé tisku byli na druhé straně chváleni za to, jak informovali o návštěvách známých osobností v domovech hornické mládeže, které zde slíbily převzít nad výchovou mladých horníků patronát. Jednalo se kupříkladu o populární sportovce jako byl běžec Emil Zátopek nebo fotbalista Jaroslav Cejp. „Bude třeba, aby na příkladu Zátopka a ostatních sportovců dovedli poradci pro volbu povolání organizovat za pomoci Sokola akce, které pomohou získávat chlapce pro hornictví. Už soudruh ministr při poslední poradě řekl, že pro mladého chlapce je důležitější běhat se Zátopkem, než mu vykládat o pensí. Podobným způsobem jako u sportovců je třeba pracovat i s kulturními pracovníky,“ zaznělo na jednání poradců pro volbu povolání a předsedů krajských výborů Lánské akce v dubnu 1950.⁹⁶

⁹⁵ *Filmová kartotéka. Týdeník pro kulturní využití filmu*, roč. 1, čís. 23 (17. 6. 1949), nestr.

⁹⁶ *AKPR, fond Lánská akce; zápis o poradě poradců pro volbu povolání a předsedů krajských výborů Lánské akce z 24. 4. 1950.*

Za účelem propagace Lánské akce byly pro redaktory a redaktorky pořádány novinářské zájezdy. Nejčastěji byl zástupcům tisku prezentován Domov hornických učňů v Karviné-Ráji. Organizátoři zájezdů si dobře uvědomovali, že zámek obklopený parkem je fotogenický a vidina ubytování v něm skutečně může nalákat mladé lidi k přihlášení se do hornických učilišť. Bez významu nebyla také symbolická rovina, jež zdůrazňovala nahrazení šlechty „novými lidmi“ - horníky a využívala k tomu i místní název lokality. „Park, tichý rybník, vznosný portál v průčelí zámku. Dříve: vznešená honorace, ticho panského sídla, sloužící. Dříve: sídlo uhlobarona hraběte Larische. Dnes: veselá mládež, smích a písně, rozhovory o sbíječkách a strojích, o sportu a knihách, o Leninovi, o normách a plánech. Dnes: domov hornických učňů Ostravsko-karvinských dolů,“ píše se v reportáži redaktorky týdeníku *Vlasta*, příznačně nazvané *Byli v „Ráji“*. Autorka v ní popisuje exkurzi, které se zúčastnila spolu s třiceti ženami „náborového kursu“.⁹⁷ Fotografie tohoto domova hornických učňů s podobně znějícím líčením života v něm se objevily v dalších novinách a časopisech a také v již zmíněné oficiální publikaci o Lánské akci *Druhá směna našich dolů*, kterou vydalo ministerstvo informací a osvěty. Napsala ji novinářka Lenka Hašková se Zdislavem Šulcem, pozdějším významným ekonomem, který byl v letech 1968-1969 zástupcem šéfredaktora *Rudého práva* a v období normalizace nemohl publikovat.

Internáty byly zřizovány i v dalších zámcích, například v červeném Hrádku v Podkrušnohoří, v Žacléři nebo v Královském Poříčí na Sokolovsku. Upravovány ale byly také z bývalých hotelů, charitních zařízení (např. zámek Smečno v okrese Slaný byl ministrem spravedlnosti a předsedou Státního úřadu pro věci církevní Alexejem Šepičkou slíben hornickým učňům

⁹⁷ BUBOVÁ, Eva: Byli v „Ráji“. *Vlasta*, roč. 4, č. 14 (6. 4. 1950), s. 8 a 9.

s tím, že z něj budou vystěhováni chovanci Vincentina, tedy tělesně postižené děti) nebo se nově stavěly „na zelené louce“. Dalším poměrně důležitým motivačním faktorem bylo i pozvání k prezidentovi republiky na zámek v Lánech, proto je rovněž v médiích často zmiňováno. Periodika i rozhlasové reportáže přibližují život chlapců, kteří ještě nikdy nebyli v Praze a nyní hlavní město navštíví se všemi poctami a dokonce budou pozváni do prezidentského sídla v Lánech.⁹⁸

Noviny zveřejňovaly příběhy chlapců, kteří se rozhodli stát se horníky a dále dopisy, jež údajně psali sami horničtí učni. O tom lze ale v některých případech pochybovat, jako v případě dopisu, který byl v červenci 1950 otištěn v deníku *Mladá fronta*. Napsal ho údajně chlapec Joska Polnický svojí babičce, pravděpodobnější však je, že jeho autorem byl redaktor a pozdější autor literatury faktu Zbyněk Kožnar, který je podepsán pod doprovodným článkem. V úvodu dopisu vnuk babičce připomíná rodinou historii, která ji samozřejmě musela být známá - připomíná, že je za okupace nacisté vystěhovali z Benešovska, protože si zde oddíly SS zřídily cvičiště, nebo že je sirotek, protože oba jeho rodiče zahynuli za války v Německu při totálním nasazení a babička se ho ujala. A pokračuje líčením svého současného života: „Bydlím teď v domově hornických učňů, samá kachlička je to tu kolem nás, v každém pokojíku máme koberce a knihovny, vedle je velikánská koupelna a pod námi tělocvična a klubovna s klavírem. A toho jídla co dostáváme! A víš, že k prvnímu dostanu svůj výchovný příspěvek: věřila bys, že to bude plných sedmnáct stovek? Předevčírem nám brali míru na parádní havířskou uniformu, starším klukům sluší tak, že se za nimi lidi v neděli na korsu ohlížejí. [...] Přišla mi taková velká, bělostná obálka a v ní pozvánka k návštěvě lánského zámku. [...] Dovedeš si představit, jakou jsem měl radost. Vzpomněl jsem si na Tebe a na ten zlatý

⁹⁸ Jako příklad uveďme článek *Na horníka - půjdu!*, kde je tímto šťastným chlapec Mirek, sirotek z Orlických hor. KEPRTA, Josef: *Na horníka - půjdu! Lidové noviny*, roč. 58, č. 151 (29. 6. 1950), s. 1.

dukát, který dostal pradědeček Václav prý od rakouského císaře pána za to, že mu ukázal cestu ke zvíkovskému podhradí. Víš, babí, já si myslím, že ta pozvánka od našeho presidenta je víc, mnohem víc než ten dědečkův dukát. Proč? To přece pan president zve k sobě nás, mladé havíře, to zve i mě, Josku Polnických, proto, že my vlastně ukazujeme cestu. A ne cestu někam na panský lovecký zámek, ale cestu do budoucnosti. [...] Za týden už, babičko, pojedu a budu vidět našeho prvního čestného havíře hodně, hodně zblízka. To víš, že Ti pak napíšu, jak si s námi rozprávěl, jak se usmívá, jaká je paní Gottwaldová a vůbec jak to vypadá dnes na v takovém presidentském sídle."⁹⁹ Domnívám se, že tento text, jenž používá motivy typické pro komunistickou propagandu padesátých let a symbolicky nahrazuje „staré“ pány „novými“ budovateli socialismu, mohl těžko napsat patnáctiletý hornický učeň.

V denících se zhruba dva měsíce před vyvrcholením kampaně objevují téměř denně zprávy o tom, kolik nových hornických učňů bylo získáno v jednotlivých okresech. Zásluha za to byla přičítána hlavně učitelům, kteří byli taktéž prezentováni jako vzory pro ostatní: „O úspěšné plnění výzvy prezidenta republiky o získání mladých sil pro hornictví mají nemalou zásluhu naši uvědomělí učitelé. Tak na příklad Jaroslav Stránský, učitel na druhé střední škole v Klatovech, se zavázal okresní konferenci KS¹, že získá do prvního června pro hornictví sedm chlapců, z toho čtyři ze své třídy. Tento závazek také splnil. [...] Učitel Stránský napsal o svých zkušenostech dopis ministru práce a sociální péče Evženu Erbanovi. Líčí v něm svoji radost, že z jeho chlapců se stávají budovatelé naší socialistické vlasti. Druhá střední škola v Klatovech má nyní největší počet hornických učňů ze všech pošumavských škol.“¹⁰⁰

⁹⁹ KOŽNAR, Zbyněk: Víc než dukát od císaře pána. *Mladá fronta*, roč. 6, č. 155 (2. 7. 1950), s. 1.

¹⁰⁰ O prvenství v Lánské akci. Rostoucí řady mladých horníků zásluhou učitelské práce. *Lidové noviny*, roč. 58, č. 142 (18. 6. 1950), s. 1.

V předvánočním období roku 1950 byl zorganizován zájezd patnácti spisovatelů mezi ostravské havíře. Zúčastnili se ho např. Jarmila Glazarová, František Branislav, Jiří Marek, Jan Pilař, Vilém Závada, Václav Lacina, J. S. Kupka a Vašek Káňa. S horníky se setkali na čtyřiceti besedách. Po návratu uspořádali 19. prosince 1950 v pražském Klubu spisovatelů tiskovou konferenci, kde novinářům referovali o svých dojmech. Vedoucí zájezdu Jarmila Glazarová popisovala, že se „setkala s havíři, kteří s ní hovořili o Moliérovi, Goethovi, Šolochovovi“, spisovatel J. S. Kupka zase vyzoroval, že „kultura mezi horníky není tak extensivně rozšířena jako v továrnách. Je spíše intenzivní. Horníci rádi filosofují, zajímají se o náboženství, spiritismus, archeologii“.¹⁰¹ Tisková konference byla skončena tím, že přítomní novináři si vyžádali od spisovatelů příspěvky do svých listů.

Jedním z prvních literátů, který vyhověl požadavku na vytváření děl s hornickou tematikou, byl ostravský dramaturg, scenárista, spisovatel, novinář a dramatik Jan Neuls, bratr Jindřicha Neulse, o kterém bude řeč později v kapitole o procesu s Miladou Horákovou. Neuls na téma života horníků v pounorové době napsal již v roce 1949 knižní reportáž *Bitva o uhlí*. O rok později vytvořil pro Státní divadlo v Ostravě hru *Sláva budoucnosti*¹⁰² o proměnách života na Ostravsku. Jeho další literární počín, kniha *Plameny v hlubinách – Gottwaldovci* (1951) o životě horníků z ostravského dolu Gottwald, kteří soutěží o prvenství ke Dni horníků, již šla do stoupy, neboť její autor mezitím upadl v rámci hledání nepřátel ve vlastních řadách v nemilost. Neuls byl vyloučen z KS¹⁰³ a odešel pracovat na důl Jeremenko v Ostravě¹⁰³

¹⁰¹ NA, f. Ministerstvo informací a osvěty, k. 69; zápis z besedy s účastníky zájezdu spisovatelů na Ostravsko, konané 19. 12. 1950 v Klubu spisovatelů.

¹⁰² Recenze na ni viz ŠIMONEK, Vojmír: Chléb i růže. *Lidové noviny*, roč. 58, č. 158 (8. 7. 1950), s. 1.

¹⁰³ Neuls zde pod cizím jménem redigoval závodní časopisy *Náš důl Jeremenko* a *Zárubecký havíř*. V době začínajícího politického tání, v roce 1958, nastoupil do ostravského studia Československé televize, odkud byl

Uhlí a život horníků se stávaly tématem nejen tiskovin pro dospělé, ale i časopisů pro děti. V lednu 1951 uspořádalo ministerstvo informací poradu se zástupci některých mládežnických časopisů o „výchově dětí k volbě povolání“. Pozváni byli redaktoři časopisů *Vpřed pionýři*, *Ohníček*, *Mladý technik*, *Mateřídouška*, *Knihy dětem*, *Předškolní výchova*, *Obrázkové noviny*, *Pedagogická revue*, *Nová škola* a *Vlasta*. Porady se zúčastnili i zástupci Státního nakladatelství dětské knihy, československého rozhlasu, československé tiskové kanceláře a Výzkumného ústavu pedagogického. Vedoucí náboru z Ústředí pracující mládeže Bartoš přednesl referát, ve kterém prohlásil: „Dříve se naše mládež orientovala na tzv. lepší povolání. Lánská akce však ukázala, jak lze z nezájmu o hornické povolání probudit velký zájem.“ Bartoš dále zdůraznil, že je nutné působit na děti již od malička a psát pro ně přitažlivé příběhy z hornictví s „trochou romantismu pracovního prostředí“. Dětské knihy se měly napříště zaměřit „na význam práce směřující k rozvoji socialismu“, poučení se mělo čerpat především ze sovětské literatury.¹⁰⁴

Na nejmladší generaci měli v této souvislosti vedle redaktorů působit i autoři dětských knih. Měli ve svých dílech vysvětlit dětem důležitost uhlí pro fungování společnosti a hornické povolání vylíčit jako lákavé. Čtení těchto knih, jak se výslovně uvádí i v instrukcích k organizování kampaně, má být „mezi žactvem popularisováno“. Z publikací, které vyšly v rámci propagace Lánské akce, uveďme například knihu *Jak se uhlí pohněvalo* od Ondřeje Sekory. Jejimi hrdiny jsou sourozenci Vašek a Máňa, kteří si hrají na sněhu, staví sněhuláka a koulují se, když je osloví kousek uhlí, že by se k nim chtělo připojit. Děti jej odeženu s tím,

propuštěn na počátku normalizace, jelikož po okupaci československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968 organizoval v Ostravě ilegální televizní vysílání. Viz ŠTOLL, Martin a kol.: *Český film. Režiséři-dokumentaristé*. Libri, Praha 2009, 387-388.

¹⁰⁴ NA, f. Ministerstvo informací a osvěty, k. 61; zápis z porady se zástupci dětských časopisů o výchově dětí k volbě povolání z 29. 1. 1951.

že by je umazalo. Uhlí je to líto, urazí se a rozhodne se, že odejde z města zpět pod zem, kde se narodilo. Uhlí nikde není, chod celého města se zastaví, v domovech je zima a tma, továrny nepracují, vlaky nejezdí, obchody mají zavřeno. Děti pochopí jeho důležitost a rozhodnou se jej najít a odprosit. Setkají se s horníky - novodobými „rytíři“. S nimi sfarají do dolu, kde najdou schované uhlí: „Uhlí, uhličko, nezlob se na nás! volaly děti. My už se nebojíme, že jsi celé černé. Nám se tu velice líbí. Víš, čím budeme, až budeme velcí? Budeme hrdiny - horníky. Chceme také dobývat uhlí pro celý svět. - Sláva, zvolalo uhlí. U nás se budete mít dobře. Všechno se vám tu bude líbit.“¹⁰⁵ Na základě tohoto příběhu vzniklo i loutkové divadelní představení. V úvodu této tiskem vydané hry se výslovně dočteme, že Libuše Tittelbachová, která knihu zdramatizovala,¹⁰⁶ tím splnila svůj závazek k Lánské akci.¹⁰⁷

Podobnou zápletku má i kniha Jiřího Svetozara *Kupky*, určená starším dětem - *Jak Honza dobýval slunce*.¹⁰⁸ Také zde ve městě zmizí uhlí, což má stejné důsledky jako ve výše zmíněné knížce. Chlapec Honza odjede spolu se svými spolužáky na uhelnou brigádu a zachrání lidi od smrti hladem a zimou. A práce v dolech se jim tak zalíbí, že se rozhodnou stát se horníckými uční. Rozhodnutí dětí, že až vyrostou, budou pracovat v dolech, se objevilo nejen v próze pro děti a divadelních hrách, ale i v poezii, jako např. v básni *Havíři* ze sbírky *Radostně vpřed* od Jana Aldy: „Havíři, havíři, /vy víte, jak na to/z hlubin země vydobývat /pro nás černé zlato.// A to zlato hřeje/ doma nám a září./ Blaze je nám, když havíři/

¹⁰⁵ SEKORA, Ondřej: *Jak se uhlí pohněvalo*. SNDK, Praha 1949, nestr. O významu uhlí poučuje děti např. i kniha E'ETKA, František Josef: *O vláčku Kolejářku a jiné pohádky*. SNDK, Praha 1951.

¹⁰⁶ TITTELBACHOVÁ, Libuše: *Jak se uhlí pohněvalo. Pohádka pro loutky zdramatisovaná podle knížky O. Sekory*. Osvěta, Praha 1951. Kniha byla přeložena do řečtiny, aby byla k dispozici také řeckým dětem žijícím v 'eskoslovensku.

¹⁰⁷ Tuto hru uvedlo poprvé Loutkové divadlo Obvodní osvětové besedy - Umělecké výchovy v Praze XII na 1. celostátní přehlídce loutkářských souborů lidové umělecké tvořivosti na Loutkářské Chrudimi dne 7. července 1951.

¹⁰⁸ KUPKA, Jiří Svetozar: *Jak Honza dobýval slunce*. SNDK, Praha 1950.

v zemi hospodaří.// Jen až vyrosteme,/ jak vy, půjdem na to./
Budem s vámi vydobývat/ z dolů černé zlato!"¹⁰⁹

V návrhu edičního plánu Státního nakladatelství dětské knihy (SNDK), předloženém v roce 1951 ke schválení kulturně propagačnímu a ideologickému oddělení ÚV KS², je deklarována snaha nakladatelství vydávat knihy, které budou děti učit, že „škola a školní práce je pole, na němž se může projevit jejich konkrétní touha pomáhat socialismu, jejich láska k vlasti, jejich touha stát se hrdiny“. Knihy měly připravovat děti na volbu povolání a ukazovat jim místo, které „zaujmou v budování socialismu“, přičemž hlavní důraz byl kladen „na knihy, hovořící o životě a o práci mladých horníků, mladých hutníků, stavebnických a strojírenských učednic a mladých novátorů-mičurinců v zemědělství“.¹¹⁰

Zhruba měsíc před vyvrcholením Lánské akce (10. června a 13. června 1950) informoval československý rozhlas prezidenta Gottwalda o pořadech, kterými hodlal tuto akci propagovat. V rámci vzdělávacích relací plánoval odvysílat pořady, o jejichž náplni svědčí již samotné názvy: *Jsem horník, kdo je víc?*, *Hornická mládež*, *Je to krásné povolání* nebo *O automatisaci dolů*. V rámci vysílání pro ženy byly zařazeny besedy s matkami hornických učňů, Rozhlas pro školy a mládež měl zase na programu *Pionýrské besedy o Lánské akci*, pořad *Pionýři píší životopisy úderníků*, besedy s hornickými uční (novináři dostávali tipy na vzorné hornické učně) a v neposlední řadě také pohádky *O havíři Jankovi a švarné Hedvičce* nebo *Šimon permoník*, což byla jedna z prvních pohádek, na které se v rozhlase podílel Václav Čtvrtek.

Literárně-dramatické oddělení připravilo např. rozhlasovou dramaturgii *Kutnohorských havířů* Josefa Kajetána Tyla, rozhlasovou hru spisovatele Jiřího Marka *Jeden lidský život*,

¹⁰⁹ ALDA, Jan: *Radostně vpřed*. SNDK, Praha 1952, s. 17.

¹¹⁰ NA, f. 19/7, ÚV KS² 1945-1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, a. j. 545, l. 46; Předběžný návrh edičního plánu SNDK na rok 1952, 15. 3. 1951.

četbu z románu *Siréna* Marie Majerové nebo z knižně vydané reportáže Jana Neulse *Bitva o uhlí*. Jiří Marek připravil také pořady *Spisovatel mezi horníky*, *O havířích*, *Pozdrav hornickým matkám* a pásmo z knih *Horníci a hutníci*. Hudební redakce nachystala „hudební pořady pro hornické učně“ nebo záznam „hornické estrády“ ve Vinohradském divadle. V rámci zpravodajství plánoval Československý rozhlas přinést mimo jiné tyto reportáže, jejichž názvy hovoří již za vše: *Matka čtyř hornických učňů Dražanová z Březových hor*, *Hornický učeň Randák vzpomíná na svůj loňský zájezd do Lán a učednice Ivana Kosová se do Lán teprve těší*, *S náborovou skupinou na zájezdu*, *Nad hornickými uční ve Svatoňovicích mají patronát herci oblastního divadla*, *Průběh dotvzovací akce*, *Výstavba učňovských domovů* nebo *Přípravy do Lán - fejeton z jedné rodiny*. Československý rozhlas samozřejmě také plánoval odvysílat přímé přenosy z návštěvy hornických učňů v Praze a v Lánech.

Do „školy přesvědčování a získávání mladých lidí pro hornictví“ se měli zapojit i filmoví tvůrci. Československý státní film se snažil získat vhodné náměty pro filmy z hornického prostředí, a tak vyhlásil soutěž. Její výsledky byly oznámeny u příležitosti nově zavedeného svátku Dne horníků, který se poprvé slavil 10. září 1949. Bylo vybráno osm nejlepších námětů: *Dva světy* od Vladislava Miškovce z Ostravy „za oslavu hornického povolání a zdůraznění úkolů mladé havířské generace“, *Frézaři fárají na Adamu* od Oldřicha Šuláře¹¹¹ z Ostravy „za plastické a dramatické zachycení činnosti hornických brigád a jejich spolupráce se stálými horníky“, *Sbíječka* od Oldřicha Jendrůlka a J. S. Kupky z Prahy „za zdůvodnění údernického hnutí a vyzdvižení bojovného a vítězného nadšení při prosazování nových forem práce“, *Valuš Kubza* od B. Kuncce z Prahy „za optimistické zobrazení života

¹¹¹ Autor svoje dílo zřejmě uplatnil i v rozhlase, neboť zde byl odvysílán pořad se stejným názvem.

hornických úderů", Vilém Hajn Oldřicha Prudela z Dětmovic za „upozornění na příklad hornického hrdiny“, Živilo nás uhlí Jana Šiguta z Ostravy za „vykreslení sociálního útlaku ostravských horníků v boji proti uhlobaronům“, Šachta Naděje Lubomíra Šubrta z Ostravy za „úsilí zachytit růst nových uvědomělých pracovníků na šachtách“ a Boj za lepší já Karla Zučka z Orlové za „srdečné a upřímné vyličení životních prožitků starého havíře“.¹¹²

Mezi vítěze soutěže bylo rozděleno 120 tisíc korun. Domnívám se ale, že podle těchto námětů nebyl natočen žádný film, jelikož katalogy hraných filmů, vydávané Národním filmovým archivem, žádný stejnojmenný snímek neuvádějí. Bližší informace nejsou k dispozici ani k jednotlivým autorům, s výjimkou již zmíněného spisovatele J. S. Kupky a Lubomíra Šubrta, který působil jako novinář v Ostravě. Přesto se hornické téma na stříbrném plátně záhy objevilo. Na počátku padesátých let byly natočeny tři hrané filmy z hornického prostředí - *Milujeme* (1951) v režii Václava Kubásky a Jaroslava Novotného, *Nad námi svítá* (1952) Jiřího Krejčíka podle povídek Jiřího Marka a školní film-satira *Ó ti lektoři* (1953), kterou natočil Vladimír Svitáček. Hornické kolektivy se spolu s jinými pracovníky zotavují také na odborářské rekreaci ve filmu Bořivoje Zemana *Dovolená s Andělem* (1952).

O životě horníků a hornických učňů vznikla celá řada reportáží, které byly promítány v rámci filmových týdeníků před celovečerními filmy. Vznikaly také instruktážní filmy, které se promítaly v domovech hornických učňů nebo při náboru žáků ve školách. Přímo z vyvrcholení Lánské akce v Praze a v Lánech vznikl např. dokumentární film *Stravování hornických učňů v Lánské akci*, který měl prezentovat, jak vzorně bylo po stránce jídla postaráno 7. až 9. července 1950 o více než deset tisíc učňů. O rok později byl mimo jiné

¹¹² Výsledek soutěže na filmový námět z hornického prostředí. *Lidové noviny*, roč. 57, č. 214 (13. 9. 1949).

natočen film *Pojď mezi nás horníky!*, který měl propagačně využít vodácký zájezd hornických učňů, jehož se účastnil mistr světa v kanoistice a olympionik Boža Karlík. Film ukazoval život v domovech hornických učňů a měl tak nalákat další žáky do hornických učilišť, zároveň měl veřejnosti ukázat, jak stát pečuje o pracující dorost.

K propagaci Lánské akce byli osloveni rovněž výtvarníci. I oni se měli rozjet do dolů a hornických učilišť a umělecky zobrazit život horníků. Výsledek byl prezentován v září 1949 na výstavě na Slovanském ostrově nazvané *Výtvarník mezi horníky*. Vystavovali zde například malíř a grafik František Hudeček, malíř Václav Rabas nebo sochař Jan Lauda. Historik umění Antonín Matějček pohovořil na vernisáži „o důležitosti soužití umělce s pracujícím lidem“. Zahájení se samozřejmě zúčastnili i ti, kteří se stali objekty zájmu výtvarníků. Jeden z nich, „horník Hopp z Mostecka“, poděkoval za příležitost danou „horníkům, aby se sžili s umělci, kteří z prvních podali havířům pomocnou ruku a snažili se vystihnout jejich život a práci“. Za výtvarníky na oplátku horníkům poděkoval Václav Rabas.¹¹³ Monumentální obraz, na němž vede hornický učeň chlapce do dolů, vytvořil jeden z nejangažovanějších umělců této doby, malíř Jan Šumpelík.¹¹⁴ Od 1. do 10. července 1950 byl v podobě gigantického plakátu umístěn na budově Národního muzea v Praze. Zároveň se jednalo o tom, aby z něj byl vytvořen školní obraz a ministerstvo školství zajistilo jeho distribuci.

¹¹³ Pracující se sešli s umělci. *Lidové noviny*, roč. 57, č. 212 (10. 9. 1949), s. 3.

¹¹⁴ Na počátku padesátých let vytvořil např. obrazy a plakáty *Milicionář*, *Na úsvitu únorového dne*, *Portrét Klementa Gottwalda*.

3. 4. Vyvrcholení Lánské akce

V druhé polovině května 1950 již bylo jasné, že se Gottwaldova podmínka pro pozvání do Lán podařila splnit a že kvóta šest tisíc nových hornických učňů byla dokonce překročena. V jednotlivých okresech byly pořádány slavnosti, jichž se zúčastnili nejen horničtí učni, ale i jejich rodiče, zástupci výborů Lánské akce, učitelé, funkcionáři okresních národních výborů i funkcionáři KS¹. Na těchto shromážděních bylo vyhlašováno, která města a obce dosáhla nejvyššího počtu hornických učňů. Součástí slavností byl kulturní program v podobě divadelních představení, literárních pásem, vystoupení tanečních a pěveckých souborů. Kampaň se však nezastavila, ba právě naopak, stupňovala se, protože cílem bylo, aby před prezidenta předstoupil co největší počet nových adeptů hornictví.

Na Pražském hradě, v Kanceláři prezidenta republiky, se konaly pravidelné porady, které začaly do nejmenších detailů připravovat návštěvu hornických učňů v Praze a jejich přijetí prezidentem v Lánech. Za stejným účelem se intenzivně se scházel také Ústřední výbor Lánské akce.

Byly sestaveny jmenné seznamy lidí, kteří měli být pozváni do Lán, a schválen text pozvánky v češtině a slovenštině. Pozvánky byly očíslovány, aby nedošlo k jejich zneužití. Přesto však došlo ke komplikacím. Kancelář prezidenta republiky předala jména a adresy všech pozvaných k prověření bezpečnostním orgánům, které však výsledky prověrky sdělily až poté, co byly pozvánky rozeslány. Hrozilo tak, že na slavnostní akci proniknou i „nežádoucí elementy“. Nastalou situaci pak řešila porada přednostů jednotlivých odborů Kanceláře prezidenta republiky, na které bylo rozhodnuto, že o stanovisko budou požádány „zainteresované stranické osoby“. O problému jednal samotný Ústřední výbor KS¹, který dospěl

k názoru, že odnímání pozvánek by vyvolalo hodně nepříjemností a bylo by těžké ho provést nenápadně. Celkem šlo o 25 lidí - jednalo se o učitele, ředitele škol, poradce pro volbu povolání a pracovníky v hornickém internátu. Bylo rozhodnuto, že pražská bezpečnost na ně upozorní bezpečnostní a stranické orgány v místě bydliště a také zaměstnavatele. Ty pak měly těmto lidem v cestě do Lán zabránit.¹¹⁵

Detailně byla naplánována doprava, ubytování a také stravování budoucích učňů během jejich pražské a lánské návštěvy. Zejména jídlu byla věnována zvýšená pozornost - na doporučení Klementa Gottwalda se měl v Lánech podávat guláš s chlebem, nastal však problém, neboť nebylo k dispozici více než deset tisíc vojenských misek (tzv. ešusů), ze kterých ho měli návštěvníci jíst. V této souvislosti připomeňme, že organizátoři se potýkali i s nedostatkem slamníků, na nichž měli horničtí učni spát v pražských školách. Ministerstvo práce a sociální péče problém vyřešilo tím, že si od ministerstva spravedlnosti vyžádalo „zapůjčení asi sedmdesáti vězňů“, kteří měli během čtrnácti dnů více než deset tisíc slamníků „nacpat“.¹¹⁶

Vedle samotného programu řešily porady také „politické vyzdobení prostoru transparenty, nástěnnými novinami a hornickými obrazy.“ Mluvílo se také o vhodných upomínkových předmětech pro hornické učně. Padl návrh, aby jim byla věnována fotografie Klementa Gottwalda s vlastnoručním podpisem, což nebylo schváleno, neboť „není možno dávat nezletilým hochům fotografii presidenta republiky s jeho podpisem, nehledě k časovému zatížení, jež by si deset tisíc podpisů vyžádalo“. Patrně panovala obava z možného zneužití tohoto daru. Bylo konstatováno, že věnování prezidentovy podobenky s autogramem představuje vysoké a výjimečné

¹¹⁵ AKPR, f. Lánská akce; Průvodci hornických učňů vyřazení z lánské návštěvy dne 9. 7. 1950.

¹¹⁶ NA, f. Ministerstvo práce a sociální péče, k. 656, Žádost MPSP o zapůjčení vězňů na cpaní slamníků zaslaná 2. 6. 1950 ministerstvu spravedlnosti.

vyznamenání, které je udělováno jen ve vzácných případech. Nakonec bylo rozhodnuto, že učni dostanou hornický odznak s nápisem *Lány 9. 7. 1950*. Generální zkouška programu v Lánech pak byla stanovena na 8. července 1950.¹¹⁷

Vyvrcholení Lánské akce probíhalo od pátku 7. července do neděle 9. července 1950. Před odjezdem do Prahy (na svoz hornické mládeže bylo vyčleněno 220 autobusů a vypraveny dva speciální vlaky, v hlavním městě jí pak bylo k dispozici dalších 30 autobusů) se konala v okresních a krajských městech slavnostní loučení s učni z celého okresu. Na náměstích visely plakáty s jejich jmény a loučili se s nimi zástupci kraje a okresu, školní mládež i řadoví obyvatelé. Byly proneseny zdravice, pro učně bylo připraveno občerstvení a také kulturní program – většinou hudební a taneční vystoupení místních souborů. Odesílány byly telegramy prezidentu Gottwaldovi, jako například tento: „Vážený pane presidente, my chlapci a děvčata z Libereckého kraje, kteří jsme se rozhodli pro hornictví, Vás ze slavnostního shromáždění před odjezdem do Lán z celého srdce pozdravujeme, hlásíme Vám, že náš kraj splnil plán nábory hornických učňů na 290%. Jsme hrdí na své budoucí povolání a zavazujeme se, že v práci budeme stejně první jako v plnění úkolů Lánské akce. Chlapci a děvčata z Libereckého kraje.“¹¹⁸ Jak takové rozloučení vypadalo popisuje i kniha *Druhá směna našich dolů*: „Slovenští chlapci pochodovali v dlouhém průvodu Bratislavou. Mnozí z nich viděli Bratislavu prvně v životě a bylo jim skoro divné, proč jim lidé tak mávají a radostně je zdraví. Všichni dostali na klopy kabátů či na košile bílé stužky s červeným označením, z jakého kraje jsou, a hornický odznak – zkřížené kladívko a mlátek. V bratislavské Redutě bylo slavnostní rozloučení s novým hornickým dorostem. Rozloučili se tu i s osmi matkami, z nichž každá dala na hornictví alespoň tři syny. Jedna z nich, Anna

¹¹⁷ Podrobné porady se na Hradě konaly 31. 5., 1. 6. a 7. 6. 1950.

¹¹⁸ AKPR, f. Lánská akce; telegram prezidentu republiky K. Gottwaldovi z 6. 7. 1950, a. j. 59.

Steinerová, dala republice již pět synů - horníků. Jaký div, že matky byly zasypány květy a že samy nemohly dojetím ani mluvit?".

Při příjezdu speciálních vlaků na Wilsonovo a Masarykovo nádraží vyhrávala hornické mládeži Hudba Hradní stráže, vítali ji zástupci československého svazu mládeže a pionýři s transparenty. Učni se seřadili do průvodu a pochodovali Prahou. Na Národním muzeu visel již zmíněný obraz malíře Jana Šumpelíka, na němž hornický učeň vede chlapce do dolů s heslem „Žijeme radostně a šťastně, přijď i ty mezi nás!“¹¹⁹ (vytištěn byl i ve formě plakátu a pohlednice). Na Václavském náměstí byla na dvou místech instalována výstava o práci horníků dříve a dnes - na jedné straně kaširovaný model starého dolu poukazoval na dřinu havířů za kapitalismu, na straně druhé model nového dolu prezentoval moderní stroje, které v současnosti horníkům usnadňují práci. Ve výlohách pražských obchodů byly umístěny plakáty a fotografie s výjevy z hornického života a sošky horníků. V ulicích visely transparenty s heslem „Hornictví je povolání hrdinské a čestné“ a také v nich vlály prapory - československé, sovětské a zelenočerné hornické. Pražské veřejnosti bylo „doporučeno“, aby provedla výzdobu svých oken. Na Střeleckém ostrově byl instalován obrovský světelný poutač, na němž svítil text *Hornictví - povolání správných chlapců*. Transparenty a praporky zdobily i tramvaje a autobusy. Městský rozhlas vysílal zdravice a vyhrával národní, budovatelské a hornické písně.

Horničtí učni a učnice byli ubytováni ve školách, které jim žáci také vyzdobili - praporky, výkresy a pomalovanými tabulemi. Během pátečního dopoledne je autobusy odvážely k prohlídce Staroměstského náměstí, Vyšehradu a Pražského hradu. Návštěvu učňů na Hradě popsaly *Lidové noviny*

¹¹⁹ GERŠLOVÁ, Jana: Příliv mladých pracovních sil do OKR a Lánská akce. In: JIŘÍK, Karel: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska 15*. Profil, Ostrava 1989, s. 195 (reprodukce obrazu).

následovně: „Ve čtyřech proudech v padesáti až stopadesátičlenných skupinách procházeli příslušníci naší nové nejmladší hornické generace Hradem a se zájmem si prohlédli starou část Hradu s Vladislavským sálem – místo historické volby Klementa Gottwalda prezidentem republiky – jakož i Španělský sál s přilehlou Rudolfovou galerií, kde se konala poslední zasedání ÚV KS¹²⁰ a kde byli loni nejlepší úderníci, jimiž se všichni učňové touží stát. Pozornost hornických učňů se těšila i výstava ‚české umění 19. století‘ v Jízdárně Hradu.“¹²⁰

Adepty hornického povolání poté čekal oběd na Výstavišti a po něm „Odpoledne družby hornického dorostu s pracující mládeží“ – setkání se svazáky a svazačkami, kde k nim promluvili pražský primátor Václav Vacek a spisovatelka Marie Majerová. Na Výstavišti byly vystaveny dary, jež hornickým učňům věnovala „průmyslová mládež“ ze všech odvětví. Šlo o výrobky, které se zavázali zhotovit z ušetřeného materiálu, při práci přesčas a při mimořádných nedělních směnách v akci Družba průmyslové mládeže – např. rádia, pracovní nástroje, vybavení kuchyní a kluboven, sportovní potřeby atd. Rozdány jim byly také knihy od ministerstva informací, Ústřední rady odborů, pražského Ústředního národního výboru a československých státních drah. Ministerstvo pošt jim věnovalo filatelistické aršíky (tři kusy poštovních známek vydané u příležitosti Dne horníků v roce 1949). Známkou s motivem Lánské akce z technických důvodů vyšla až 12. dubna 1951, ale bylo vyrobeno příležitostné razítko „Lány 9. 7. 1950 – Návštěva hornických učňů u prezidenta republiky“. Kancelář prezidenta republiky nechala vytisknout pohlednice zámku v Lánech, které byly učňům rozdány. Kulturní program tvořila vystoupení různých pěveckých a tanečních souborů, včetně Souboru písní a tanců Julia Fučíka, Armádního uměleckého

¹²⁰ Horničtí učňové na pražském Hradě. *Lidové noviny*, roč. 38, č. 159 (9. 7. 1950), s. 1.

souboru a Baletu brněnského Národního divadla. Večer byl zakončen ohňostrojem.

Další den, v sobotu 8. července, bylo vylosováno 150 hornických učňů, kteří se zúčastnili vyhlídkového letu nad Prahou, zbylá část si prohlédla letiště nebo se vozila parníkem po Vltavě. Odpoledne se všichni sešli na Strahovském stadionu, kde se konala „sportovní a tělovýchovná přehlídka“ mládeže. Na tribunách s nimi zasedli také vysocí vládní a straničtí činitelé, mimo jiné předseda vlády Antonín Zápotocký a ministr práce a sociální péče Evžen Erban.

V neděli 9. července 1950 byla hornická mládež odvezena 250 autobusy do Lán. Zde, v lánské oboře, postavili vojáci padesát polních kuchyní, dřevěné stoly a lavice. Učňům byl do ešusů, které se nakonec podařilo sehnat, servírován guláš, dostali také sodovku a „krabičku jemného pečiva“. Po obědě si na speciálně vydané pohlednice lánského zámku mohl každý nechat natisknout ve zvláštním autobusu československé pošty příležitostné razítko. Pak se učňové na povel seřadili a při hudbě vpochodovali na obrovský palouk Vlčina, k němuž vedla široká cesta pod stromy a stožáry, na kterých visely prapory a obrazy. Na slavobráně byl umístěn nápis: „Hornictví je povolání správných chlapců“, po její levé straně stálo sousoší hornické dvojice.

Těsně před 15. hodinou nastoupily na tribunu soubory hornických učňů a pod ní praporečníci s prapory a standartami jednotlivých dolů a revírů. Na tribuně již seděli slavnostní hosté - předseda vlády Antonín Zápotocký s manželkou, členové vlády a předsednictva Národního shromáždění, diplomaté ze SSSR a dalších „lidovědemokratických“ zemí, předseda ÚRO František Zupka, pražský primátor Václav Vacek, zástupci ÚV KS, ÚAV NF a Svazu zaměstnanců v hornictví, ale také zasloužilí učitelé, podnikoví ředitelé československých dolů, nejlepší stavebníci internátů, členové ÚV Lánské akce, horničtí úderníci, skupina starých horníků, českoslovenští hrdinové práce, rektoři

vysokých škol a také ženy, které se nejvíce zasloužily o nábor (matky, které daly tři a více synů na horníky). Nechyběli ani vybraní spisovatelé a výtvarníci jako Marie Majerová, Marie Pujmanová, Ivan Olbracht, Jiří Marek, Václav Rabas, Jan Šumpelík a Josef Brož, přičemž herec Václav Vydra a malíř Max Švabinský se z akce omluvili. Přítomni byli i šéfredaktoři všech deníků a další novináři, rozhlasoví pracovníci a štáb oddělení Dokumentárního filmu Československého státního filmu.

V 15 hodin za znění fanfár z Libuše přijel k tribuně v otevřeném autě prezident s manželkou. Gottwald byl oblečen v hornické uniformě. Horničtí učni a učnice ho zdravili provoláním: „My jsme mládež nová, mládež Gottwaldova!“ Zazněly československá a sovětská hymna. Po hymnách oznámil vybraný hornický učeň úspěšný výsledek Lánské akce, načež pronesl projev Gottwald, a mimo jiné prohlásil: „že se vás během jednoho roku rozhodlo přes 10 000 zvolit hornictví jako svoje životní povolání a že s vaším rozhodnutím vyslovili souhlas i vaši rodiče, je velkou událostí v dějinách výstavby socialismu v naší vlasti. Je to důkazem toho, že jsme nejen dovedli vyhnat pány ze svého středu, nýbrž že také již vítězíme nad starými panskými předsudky, nad pohrdáním tělesnou prací, zejména hornickou. [...] K vašim povinnostem pak patří ovšem ještě jedna čestná povinnost: pomáhat při tom, aby letošní náborový úspěch nezůstal ojedinělým zjevem tohoto roku, nýbrž aby se stal základem tradice pro příští léta. [...] Vaše pochopení, vaše iniciativa a vaše činy jsou zárukou, že Lánská akce se stane trvalou součástí výstavby socialismu v naší vlasti.“¹²¹ Po Gottwaldově projevu následovala další část slavnosti, a sice přísaha. Za všechny ji přednesl jeden z budoucích hornických učňů. Mimo jiné v ní zazněl tento slib: „Staneme se dobrými horníky, mladou generací horníků-úderníků, abychom se zařadili mezi nejlepší budovatele republiky. Proto se budeme svědomitě učit ve svém povolání, budeme se učit

¹²¹ HAŠKOVÁ, Lenka - ŠULC, Zdislav: *Druhá směna našich dolů*, s. 76-77.

z knih, ze zkušeností starších druhů i z nadšení úderníků. Příkladem nám budou sovětští horníci-komsomolci." Načež celé shromáždění stávajících i budoucích hornických učňů zvolalo: „To slibujeme." Tato přísaha se konala i v následujících letech - adepti hornického povolání ji skládali na Den horníků.

Po projevech následovalo vystoupení tanečních a pěveckých souborů a hornických kapel. Zazněl kupříkladu *Veselý pochod mladých permoníků*: „My jsme mladí permoníci, do hlubiny fáráme, rostou noví z nás horníci, práce se nelekáme, na pohádky už nic nedáme, na své paže spoléháme, v nás je síla úderníků, za společným cílem jdeme, pro svou drahou republiku uhlí nakopeme." Nechyběl ani zpěv v ruštině - a sice píseň *Komsomolec partyzán*. V písni *Někdo, když je neděle* zazněla kritika těch, kteří se místo budování věnovali radovánkám „Někdo, když je neděle, na zábavě veselé tančí, zpívá, pije, vesele si žije, vždyť je neděle. A do práce v pondělí, přijde chudák ztrápený, u práce jen sedí, na vše smutně hledí jako zmlácený. Sakramentské normy, já jsem dneska z formy, pot se ze mne leje, soudruh se mi směje, nechod' na zábavy a napij se kávy, jsi už chlapec velký a patříš do úderky." Další píseň zase oslavovala hornické povolání těmito slovy: „Ať si kdo chce, co chce říká, ať si mamka slzy utírá, já se učím na horníka, ten dnes svět svou prací podpírá." A tento blok byl zakončen *Písní práce*. Po ní pronesl projev starý havíř, který srovnával život horníků za svého mládí a dnes. Poté byly předvedeny ukázky z agitačních pásem, s nimiž jezdili horničtí učni a horníci provádět nábor na školách a pod heslem „Postaru se nedá žít a ani pracovat" také ukázky současné práce horníků, jimž pomáhají stroje a která je podle sovětského vzoru prováděna na „základě vědecké organizace práce, přesně podle harmonogramu". Celé setkání v Lánech bylo ukončeno sborovým provoláním: „Sovětskému svazu, VKSb, soudruhu

Stalinovi, naší vlasti, KS^š, soudruhu Gottwaldovi urá, urá, urá!"

Horničtí učni přivezli rovněž prezidentovi a jeho ženě dary - např. vázy, sošky, busty, model šachty, obrazy, ale i hedvábnou vyšívanou pokrývku a loutky pro jejich vnučku.¹²² Učni se vrátili na večeri a nocleh do pražských škol, zatímco předseda vlády Antonín Zápotocký pozval „hornické matky“ na večeri do luxusního hotelu Carlton, kde byly ubytovány.

3. 5. Odvrácená tvář Lánské akce

Podle souhrnné Zprávy o výsledku Lánské akce, kterou vláda uložila vypracovat ministerstvu práce a sociální péče, bylo od 10. července 1949 do 9. července 1950 začleněno do hornických učilišť celkem 10 552 chlapců a 132 dívek.¹²³ Lánská akce byla označena za „výraz lásky a důvěry pracujícího lidu k presidentu republiky, soudruhu Gottwaldovi“. Nejúspěšnějšími kraji se při náboru staly Liberecký a Ústecký kraj. Bohužel se nepodařilo objevit souhrnný dokument, z něhož by bylo patrné, jaký byl prospěch žáků hlásících se do hornických učilišť a z jakých rodin tito žáci pocházeli. K dispozici jsou jen dílčí hlášení z pozdější doby, jako např. zpráva Ústředního národního výboru v Brně, připravená pro prezidenta republiky. Z ní se dozvídáme, že v období 1951-1952 bylo v Brně získáno 140 hochů do hornických a 14 chlapců do hutnických učilišť. Výborný a chvalitebný prospěch mělo podle této zprávy 29% z nich, dobrý prospěch 52% a dostatečný 19%. Z dělnických rodin pocházelo 69% žáků, 31% z rodin úředníků a jiných

¹²² AKPR, f. Lánská akce; Dary pro prezidenta u příležitosti lánské návštěvy hornických učňů 9. 7. 1950.

¹²³ NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 121, ; Zpráva o průběhu a výsledcích Lánské akce pro schůzi vlády, 20. 2. 1951. Od 9. 7. 1950 do konce roku 1950 bylo získáno dalších 1940 chlapců a dívek do hornických učilišť. Z učilišť ale zároveň odešlo 1406 učňů.

povolání.¹²⁴ Do dolů a hutí byli ale posíláni i ti, kteří si toto povolání nezvolili svobodně - děti z rodin se „špatným kádrovým profilem“, kterým bylo z politických důvodů znemožněno studovat školy podle jejich vlastního výběru a schopností. Zároveň se do hornictví hlásili žáci s nejslabším prospěchem, kteří opakovaně propadali, nechyběli také chovanci polepšoven.

Ve snaze naplnit Gottwaldem stanovenou kvótu byl přijat prakticky kdokoliv, jak přiznávají interní materiály. „Všem šlo o to, aby úkol daný soudruhem prezidentem byl splněn za každou cenu. Při náboru učňů byla hlavní otázka kvantity. Nikdo se nezajímal o kvalitu získaných chlapců a dokonce ani o tělesnou schopnost. [...] Mládež byla získávána sliby nebo dary, ale nikdo neviděl politický dosah kampaně a mládež šla do hornictví pro nabízené výhody nikoli uvědoměle,“ píše se v důvěrné zprávě o prověrce činnosti Lánské akce z konce roku 1951.¹²⁵ S tím korespondují i hodnocení, která o prospěchu svých nových učňů vypracovala v červnu 1951 jednotlivá hornická učiliště. Např. škola v Královském Poříčí přiznává, že učební plán nebyl splněn a největší problémy mají učni s matematikou a češtinou, neboť je mezi nimi řada takových, kteří nedokončili ani národní školu (dnešní první stupeň základní školy). Stěžuje si, že nábor nebyl dělán zodpovědně, že pracovníci Lánské akce do něj v „největším měřítku zařadili hochy, které nemohli použít pro jiné učební obory. Poradci pro volbu povolání hleděli za každou cenu kvótu splnit“.¹²⁶

Od roku 1949 byly přijímány do hornictví i dívky. Jak bylo řečeno výše, tato skutečnost byla propagandisticky vyzdvihována jako důkaz toho, že slova o rovnoprávnosti mezi

¹²⁴ AKPR, f. Lánská akce; Zpráva Ústředního národního výboru v Brně zaslaná 4. 6. 1952 prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi.

¹²⁵ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky; k. 219, inv. č. 83, důvěrná zpráva o prověrce činnosti Lánské akce na bývalém Generálním ředitelství 'eskoslovenských dolů, nedat., po 16. 10. 1951.

¹²⁶ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky; k. 219, inv. č. 89; Hodnocení práce základní odborné školy hornické do června 1951, Královské Poříčí, nedat.

mužem a ženou neplatí v lidovědemokratickém Československu jen na papíře. Podle dokumentů se k 31. prosinci 1951 nacházelo na hornických učilištích celkem 440 učnic. Už v roce 1952 však bylo vedení dolů jasné, že dívky na práci v dolech fyzicky nestačí: „Napříště nebudou děvčata do dolů hromadně přijímána. [...] Děvčata, která už na dolech jsou, budou zaměstnána jako provozní zámečnice nebo elektrikářky nebo obsluha mechanizačních zařízení na povrchu, povrchových dolech i v hlubině nebo v závodech na výrobu mechanizačních zařízení pro doly a jako sanitní služba na dolech.“¹²⁷ Bylo však rozhodnuto, že sociální výhody a hornická uniforma jim zůstanou.

O tom, jak se realita Lánské akce v řadě okolností výrazně odlišovala od oficiálních propagandistických zpráv, vypovídají dokumenty, které Kancelář prezidenta republiky zařadila do složky s nápisem Tajné. Tyto dokumenty nebyly zatím podle mého zjištění historiografií využívány. Z nich je možné si udělat obraz, jaké problémy nábor provázely. Leckde se nezapojily organizace, které se na něm měly podílet. Například KNV v Plzni si stěžuje, že s nimi nespolupracuje Československý svaz mládeže, Sokol, Krajská rada odborů a dokonce „ani strana!“ A KNV informuje, že přistoupil na finanční motivování a škola, která získá alespoň pětinu žáků pro hornictví, dostane příspěvek dvacet tisíc korun. Ústřední národní výbor Praha poukazuje na skutečnost, že v zájmu Lánské akce nepůsobí ani ti, kteří by nejvíce měli – straničtí funkcionáři: „Různí vlivní činitelé intervenují za nějakého chlapce, aby se mohl dostat na jemného mechanika apod., ale aby někdo intervenoval, aby šel do dolů, to se nestane“. Výbor dále navrhoval, aby si KSČ vzala nábor za svůj a aby mezi členy „propagovala myšlenku, aby jejich synkové šli na hornictví“.¹²⁸

¹²⁷ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky; k. 219, inv. č. 81; Zásady pro výchovu hornických učňů v roce 1952.

¹²⁸ AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 – Lánská akce – nedostatečná péče o hornické učně – stížnosti.

Ve složce najdeme i úřední záznam sepsaný na KNV v Liberci s Emilií Marijánkovou, která se dostavila, aby popsala své zážitky z návštěvy svého syna na učňovském internátě v Jirkově a zároveň oznámila, že o zjištěných skutečnostech bude informovat prezidenta: „Chlapci z libereckého okresu nastoupili do Jirkova v pátek 8. 9. t[ohoto] r[oku] a již v pondělí 11. 9. fáráli na dole Koněv. Zůstávají na pracovišti celou směnu a po celý týden. Nemají dosud helmy. [...] Při mojí návštěvě v pátek 15. 9. t[ohoto] r[oku] v Jirkově dostali chlapci za úkol klást v dolech kabel v takovém prostředí, kde se nedalo dobře dýchat. Jeden z nich - jméno si nepamatuji - v dolech omdlel. Dvěma - jména si rovněž nepamatuji - se spustila krev z nosu a jeden se rozkašlal tak, že musel býti z dolu vynesen.“¹²⁹ Sekretariát KV KS³ v Liberci v průvodním dopise Kanceláři prezidenta republiky upozorňuje, že to „není první případ, kdy rodiče, kteří navštíví své děti, hornické učně, si takto stěžují“. A dodává, že krajský výbor do Jirkova vyslal své zástupce, aby situaci prověřili, a ti opravdu zjistili vážné nedostatky, ale také neochotu je řešit. A dodává, že se matky učňů bojí, že bude ohrožen tělesný vývoj jejich dětí, kterým je teprve patnáct nebo šestnáct let.¹³⁰

Nejzávažnější však byla zpráva, kterou sepsali členové vychovatelské brigády učitelů Jihlavského kraje na domově hornických učňů Stalingrad v Karviné, na jejímž podkladě vznikla zpráva Krajského výboru Lánské akce v Jihlavě z ledna 1951. Od toho, co vycházelo v novinách, se popis reality života v domově hornické mládeže v tomto dokumentu diametrálně liší: „Morálka kolektivu je neobyčejně nízká. Krádeže na domově jsou všedním zjevem. Odcizují se peníze, oděv, prádlo atd. [...] V domově byla zjištěna otevřená politická sabotáž a politické působení ze zahraničí. Výsledkem byl pokus

¹²⁹ AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 Lánská akce - nedostatečná péče o hornické učně - stížnosti; úřední záznam sepsaný 18. 9. 1950 na KNV v Liberci s Emilií Marijánkovou z Liberce ve věci jejího syna Václava Zikmunda.

¹³⁰ *Tamtéž.*

o přechod státních hranic u Mikulova aj. Několik učňů bylo zajištěno StB. [...] Starší chlapci zavedli na domově „pěstní právo“, alkohol, kouření atd. Tím vším stává se život mladších a slabších hochů těžko snesitelným. Dále bylo zjištěno, že instruktoři nespolupracují s vychovateli a že jejich morálka osobní i pracovní je velmi nízká. Jsou často opilí a vysoká absence (šest, deset, patnáct i více směn v měsíci) není řídkým jevem. Učni, i ti nejmladší, vedeni takto osobním příkladem instruktora, napodobují jeho chování ve všem, včetně opilství a absentismu. Mezi učni se vyskytli chlapci propuštění z bývalých polepšoven, zejména z kraje šesko-budějovického. Bylo zjištěno, že tito podstatným způsobem narušují kázeň v kolektivu. [...] Navrhujeme proto jejich izolaci na zvláštním domově. [...] četné stížnosti rodičů, které dochází, opravňují nás k určitým obavám, pokud jde o plnění příštích závazků Lánské akce.“¹³¹

Vychovatelská brigáda složená z učitelů a pracovníků Lánské akce přijela do učňovského domova Stalingrad na základě řady stížností rodičů a pobyla tam měsíc (od poloviny října do poloviny listopadu 1950). Z toho, co viděla, byla doslova zděšena. Pocit výjimečnosti, který kolem učňů vytvářela propagandistická kampaň, vedl u některých z nich k uvažování a chování, jež mělo ke vzorovým pracovníkům dosti daleko. Ze zprávy, jež představuje výjimečný pramen o neznámých důsledcích Lánské akce, ocitujme poněkud obsáhleji: „Hoši z Jihlavska nás obklopili a informovali: krádeže na domově jsou na denním pořádku. Asociální individua terorizují řádné učně. [...] Naprostý nedostatek zaměstnání ve volném čase. Rvačky. Nedůvěra k slibům. [...] Ženy byly přepadeny hornickými učni, když se vracely z kina a byly obtěžovány. [...] Sami jsme se přesvědčili všichni, že zařízení všech záchodů na domově

¹³¹ AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 Lánská akce - nedostatečná péče o hornické učně - stížnosti; zápis o poměrech na hornickém učňovském domově Stalingrad A v Karviné, sepsaný na pracovní poradě zástupců KNV a KV LA v Jihlavě a vychovatelské brigády učitelů z Jihlavského kraje, 2. 12. 1950.

Stalingrad je těžce poškozeno, vše urváno, utrhány sprchy v koupelnách, ukrouceny kohoutky, vytrhány kliky u dveří, i ve světnicích je poničený nábytek, zámky skříněk vypáčeny, výzdoba ze stěn chodeb servána. [...] Hoši přišli na nedostavěný domov, k nim brzy přiřadili starší hornické učně a chovance z rozpuštěných polepšoven a našli jsme v té pestré směsici i syny uprchlých nacistů. K této asi 400 až 500 čítající armádě nebylo zpočátku skoro žádných vychovatelů. Přicházeli po jednom, po dvou. Vedoucí domovů se střídali a často se nervově zhroutili. Setkali jsme se s uční, kteří neuposlechli vůbec nikoho z vychovatelů a vedoucích domovů, otevřeně sahalí k noži, hovořili urážlivě o ŠSM, o představitelích republiky, podrývali pracovní morálku, bili a terorisovali slabší kamarády, zásadně se nezúčastňovali rozkazů a oslav významných dnů, nadávali na skutečně velmi dobré jídlo, pochvalovali si život v bývalé německé říši, obdivovali dril v Hitlerjugend a četli o hrdinství nacistických vojáků ve druhé světové válce, knihy vydávané kdysi Kuratoriem v protektorátu. Sabotovali práci a zameškání směny bylo jim hrdinstvím. Při oslavách 28. října, výročí VŘSR a narozenin prezidenta jsme zjistili, že část učňů se nikdy oslav přes výzvy rozhlasem, osobní zvaní a plakátování nezúčastňuje. Byli to rozbíječi kolektivu, protistátní živly, zloději a mravně zpustlí. Nebylo lze je přesvědčit ani několikahodinovým výkladem. Začali jsme je zjišťovat a hodnotit jejich vliv na kolektiv. Byli sebevědomí a jejich sebevědomí pramenilo z poznání, že hornický učeň je privilegovaná osobnost. Stát musí být rád, že taková osobnost vůbec se do hornictví přihlásila a nikdo se jí dotknout nesmí, nikdo jí nemá co rozkazovat a nutit ji do práce, protože by taková osobnost klidně odešla z hornictví. To imponovalo velké části kolektivu a ta se přidala lehce k pohodlnému životu sabotérů. Vychovatel jim byl člověkem, jemuž jsou rovni, protože mu říkají soudruhu."¹³²

¹³² AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 Lánská akce - nedostatečná péče

Brigáda učitelů se pokoušela na učně působit, ale příliš neuspěla. Navrhla, aby jednotlivci se „zločineckými sklony byli seskupeni do menších domovů a věnována jim hlubší a všestrannější péče po způsobu Makarenkově“. Kdyby se ani tam nepolepšili, měli být předáni do výchovných táborů.¹³³ Brigáda dále doporučovala nebudovat mamutí domovy pro pět set učňů, nestěhovat učně do nedostavěných a nedovybavených domovů. Ty podle doporučení brigády neměly být stavěny uprostřed vznikajících měst, protože „pochybné elementy“ mezi obyvatelstvem vybízejí učně k prodeji přidělených věcí, navíc učni mají blízko do hostince. Domovy se tak měly stavět přímo u dolů.

Brigáda rovněž konstatovala, že s učni se politicky nepracuje, v čemž shledávala kořeny mnohých problémů. Zároveň uvedla příklad svého dílčího úspěchu - jeden její člen vstoupil do ložnice učňů a uviděl pod jednou z postelí pohozený nepromokavý plášť zvaný montgomerák, spolu se zablácenými holínkami. „Montgomerák“ byl nedostupným snem mnoha mladých lidí, stál čtyři tisíce korun, ale stejně ho nebylo možné koupit, bylo to podpultové zboží. Učitel z brigády toto samozřejmě věděl a byl šokován, jak s těmito plášti horničtí učni, kterým byly darovány, nakládají. Měl s nimi pohovor, vysvětlil jim, že plášť dostali od pracujících a kolik bylo vynaloženo peněz, aby je měli všichni horničtí učni, kolik by republika získala deviz, kdyby byly místo toho dány na export. Učeň pak prý slíbil, že si dá plášť do pořádku a všichni začali uklízet. Brigáda konstatovala, že s chlapci je třeba mluvit a věci je třeba „stavět politicky“. Zjistila, že plnění závazků se většinou nekontroluje a také že se nespojují „uvědoměle s bojem pracujících celého světa za mír.“

o hornické učně - stížnosti; Zpráva vychovatelské brigády učitelů Jihlavského kraje na domově hornických učňů Stalingrad a Krajského výboru Lánské akce v Jihlavě z 16. 1. 1951.

¹³³ Míněny jsou patrně tábory nucené práce. Bylo totiž konstatováno, že „po stránce tělesné zdatnosti, výkonu jsou nepostradatelní“. Viz NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 61; dopis ministra práce a sociální péče Evžena Erbana z 27. 10. 1950.

Ale zároveň uvedla, že „není možno vyčerpati všechny závady po politické stránce“. Dozvěděla se, že z učilišť odchází zhruba dvacet procent učňů a zdůraznila, že je potřeba pro ně připravit přitažlivý program pro volný čas. Brigáda tak začala zakládat kroužky - šachový, modelářský, hudební, dramatický, pěvecký, radioamatérský a také knihovnu. Dobře si uvědomovala, že domovy potřebují dobré vychovatele a výslovně uvedla, že je chybou posílat do nich jako vychovatele mladé lidi, pokud „neumějí nic kloudného“. Že pokud nebudou vynikat ve sportu, hudbě nebo technickými znalostmi, nebudou učňům imponovat a „zkrachují“. Zároveň vyzvala místní a závodní organizace KSČ, aby převzaly nad domovy hornické mládeže záštitu a pomáhaly v její ideové výchově.¹³⁴

Je pravděpodobné, že při honbě za splněním a překročením kvóty šesti tisíc nových učňů byli do hornických učilišť přijímáni i jedinci, kteří měli k „ideálnímu člověku nové doby“ dosti daleko. Chování některých učňů ale bylo zřejmě i revoltou, důsledkem poznání, že propagandistické vykreslení reality života v dolech a v učňovských domovech, idylických vztahů mezi uční, vychovateli a horníky je falešné. Také mnoho slibů, kterými byli do hornictví lákáni, nebylo splněno. Lánská akce nebyla dobře zorganizována, nábor byl předimenzovaný, internáty nebyly často dostavěny a dovybaveny, zoufale na nich chyběli vychovatelé. Ti navíc měli velmi málo zkušeností, byli bez pedagogického vzdělání, absolvovali pouze tří- až dvanáctitýdenní školení. Proto Ústředí pracujícího dorostu a Svaz zaměstnanců ve školství zahájily v listopadu 1950 celostátní akci - do hornických internátů byli posíláni vždy na půl roku učitelé, aby tam zastávali místa vychovatelů, kterých byl stále nedostatek.

¹³⁴ AKPR, f. Lánská akce, T 4508/50 Lánská akce - nedostatečná péče o hornické učně - stížnosti; Zpráva vychovatelské brigády učitelů Jihlavského kraje na domově hornických učňů Stalingrad a Krajského výboru Lánské akce v Jihlavě z 16. 1. 1951.

Přesto se stále v souvislosti s Lánskou akcí objevovaly potíže. Koncem roku 1951 byla vytvořena mezirezortní komise, která měla najít viníky.¹³⁵ Konstatovala mimo jiné, že „naslibované věci nemohly být splněny, mnohé objekty nebyly včas dokončeny. [...] Při nástupu učňů 1. září 1950 nebyly pro výchovu v domovech mládeže vydány žádné směrnice o metodách a prostředcích výchovy. Vychovatelé, kterých bylo stejně málo a často se měnili, neměli vůbec představu o své práci a o nějakých výchovných metodách u nich nemohla být vůbec řeč“.¹³⁶ Přiznala, že vychovatelům bylo hodně naslibováno – vysoké platy, přidělení bytů, ale že sliby náborových úřadů nemohla Lánská akce splnit, načež docházelo k obrovské fluktuaci. Komise došla k závěru, že zodpovědní činitelé Generálního ředitelství šeskoslovenských dolů a Lánské akce nevěnovali náboru takovou pozornost, péči a úsilí, jaké je nutné věnovat úkolu danému prezidentu republiky.

V rámci hledání zrádců ve vlastních řadách, jež vyvrcholilo zatčením a odsouzením někdejšího generálního tajemníka Rudolfa Slánského, byli hledáni také viníci nedostatků v organizaci Lánské akce. Za hlavního viníka byl označen bývalý vedoucí kádrového odboru šeskoslovenských dolů František Javorský, o němž bylo konstatováno, že do své funkce přišel z pozice tajemníka KS v Ostravě, „kde v té době působili zrádci“. Vedoucí Lánské akce při šeskoslovenských dolech Jaroslav Šprysl čelil kritice za to, že „připustil, aby se Lánská akce vyvíjela živelně, neměl zkušenosti, ani předpoklad a ctižádostivě rozšiřoval zbytečně náplň svého odboru“, bývalý vedoucí podnikohospodářského odboru šeskoslovenských dolů Jan Mrázek zase údajně nepochopil, že „jednou z jeho prvních povinností je docílit snížení vysokých nákladů na výchovu a nezabránil hrubým chybám v hospodaření“. Za

¹³⁵ Ze zástupců ministerstva paliv a energetiky a ministerstva pracovních sil.

¹³⁶ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, 1950–1953, pracující dorost, k. 219, inv. č. 83; důvěrná zpráva o prověrce činnosti Lánské akce na býv. Generálním ředitelství š.s. dolů, nedatováno, po 16. říjnu 1951.

dalšího původce organizačních problémů při náboru hornických učňů byl označen bývalý generální ředitel československých dolů Antonín Pelnář, „jehož autoritu neuznával bývalý podnikový ředitel v Ostravě Stuchlík“, a o kterém panuje domněnka, že „Lánskou akci v Ostravě sabotoval“.¹³⁷

V roce 1952 pak Ústřední výbor Lánské akce v interním dopise prezidentu Gottwaldovi víceméně přiznal, že důsledky propagandistické kampaně byly v některých oblastech kontraproduktivní a že získávání nových učňů pro hornictví je nyní značně obtížné: „Nejsme ještě na vrcholu, i v příštích letech budeme muset odstraňovat zbytky odporů k Lánské akci na školách v buržoasních městských čtvrtích a u středostavovského obyvatelstva. [...] Většina chlapců, kteří fluktuují, jsou ze zemědělských krajů, utíkají tedy zpět k půdě. [...] V příští kampani je třeba se co nejvíce zaměřit na hornické kraje.“¹³⁸

Statistiky pak vypovídají o tom, že řada účastníků monstrózní propagandistické Lánské akce se nakonec horníky nevyučila. V letech 1949–1951 opustilo hornická učiliště 5 352 ještě nevyučených mladých lidí, tedy téměř tolik, kolik jich Lánská akce měla získat. Z těch, kteří se mezi roky 1950 a 1952 vyučili, jich stejně 2062 v hornictví nezůstalo.¹³⁹ Důvodem byl rozpor mezi sliby a realitou, někdy zdravotní problémy, ale i důlní neštěstí na dole Michálka, kde 4. října 1950 kvůli zanedbání základních bezpečnostních zásad zahynulo 38 horníků, včetně několika učňů.

Nábor do hornictví probíhal v československu po celé období vlády komunistické strany, ovšem nikdy už s takovou intenzitou jako v padesátých letech, kdy ho provázely největší problémy a zároveň propagandistická kampaň, jejímž úkolem bylo mimo jiné je zamlčet. Název Lánská akce se pro nábor do

¹³⁷ *Tamtéž.*

¹³⁸ NA, f. Ministerstvo paliv a energetiky, 1950–1953, pracující dorost, k. 219, inv. č. 83; zápis o schůzi ÚV LA, konané 30. 5. 1952 na Ministerstvu pracovních sil.

¹³⁹ GERŠLOVÁ, Jana: Příliv mladých pracovních sil do OKR a Lánská akce. In: *Ostrava. Příspěvky k dějinám a výstavbě Ostravy a Ostravska* 15. Profil, Ostrava 1989, s. 204.

hornictví přestal používat po smrti Klementa Gottwalda. Akce byla ale připomenuta v období normalizace - v roce 1985 proběhly v Ostravě celostátní oslavy jejího 35. výročí. Na Žerné louce v Ostravě byla instalována výstava připomínající tuto akci a promítaly se zde dobové filmové týdeníky.

KAPITOLA 4 - KAMPAŇ PROVÁZEJÍCÍ PROCES S MILADOU HORÁKOVOU A SPOL.

Ačkoli v padesátých letech minulého století proběhla v Československu celá řada politických procesů, v nichž byly vyneseny rozsudky smrti, doživotního nebo dlouholetého žaláře, symbolem pošlapání základních principů právního státu a humanity se stal proces s Miladou Horákovou a spol., jenž se uskutečnil ve dnech 31. května až 8. června 1950 na Pankráci. Před Státním soudem stanulo celkem třináct obviněných, kteří měli ztělesňovat všechny možné i nemožné odpůrce komunistického režimu v Československu. Šlo o první monstrproces u nás, který byl do velké míry v režii sovětských poradců a zcela po právu jej Karel Kaplan nazval „největším politickým procesem“.¹⁴⁰ Na lavici obžalovaných při něm zasedla pestrá názorová skupina od pravověrných katolíků přes přesvědčené socialisty až po levicové radikály, vynesené tresty pak byly kruté: Milada Horáková (trest smrti), Jan Buchal (trest smrti), Závěš Kalandra (trest smrti), Oldřich Pecl (trest smrti), Josef Nestával (doživotí), Antonie Kleinerová (doživotí), Jiří Hejda (doživotí), František Přeučil

¹⁴⁰ O procesu a jeho hlavních aktérech pojednávají např. tyto publikace a studie v odborných periodikách: RADOTÍNSKÝ, Jiří: *Rozsudek, který otřásl světem*. TK - Pressfoto, Praha 1990; KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Doplněk*, Praha - Brno 1995; HRUBÁ, Olga: *Lidé kolem Milady Horákové. Vzpomínky, úvahy, korespondence*. EMAN, Heršpice 1999; IVANOV, Miroslav: *Justiční vražda aneb smrt Milady Horákové*. XYZ, Praha 2008; BLAŽEK, Petr: *Rekonstrukce. Prameny k procesu s Miladou Horákovou a jejími druhy*. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 4. Archiv bezpečnostních složek MV, Praha 2006, s. 199-279; BOUĚK, Jaroslav: *27. 6. 1950. Poprava Závěše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ*. Havran, Praha 2006; BURSÍK, Tomáš: *„Národu jsem vždy věrně sloužila a vědomě nikomu škodu neučinila.“ Františka Zemínová*. In: *Securitas imperii*, č. 14. ÚDV P ČR, Praha 2006, s. 271-280; DVOŘÁKOVÁ, Zora - DOLEŽAL, Jiří: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě*. Klub Milady Horákové v nakladatelství Eva - Milan Nevole, Praha 2001; KAPLAN, Karel: *Druhý proces. Milada Horáková a spol. - rehabilitační řízení 1968-1990*. Karolinum, Praha 2008; KOURA, Petr: *„Měl jsem rád svou republiku.“ Životní příběh politického vězně dvou totalit JUDr. Josefa Nestávala*. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 4. Archiv bezpečnostních složek MV, Praha 2006, s. 149-196.

(doživotí), Bedřich Hostička (28 let), Zdeněk Peška (25 let), Jiří Křížek (22 let), Františka Zemínová (20 let), Vojtěch Dunder (15 let).

A ještě jedno smutné prvenství si tento proces připsal - propagandistická kampaň, která jej provázela, neměla svou mohutností a propracovaností u nás dosud obdoby. A nejen to - výjimečná byla především zrudností svého obsahu. Zdá se být těžko pochopitelné, že země, která nedlouho předtím patřila k nejdemokratičtějším státům na evropském kontinentě, se stala místem, kde statisíce lidí požadovaly vraždu svých třinácti spoluobčanů, z nichž většina patřila ještě nedávno k politické, hospodářské či kulturní elitě tohoto státu. Jak mohlo dojít k tomu, že národ, který nad rakví svého „prezidenta Osvoboditele“ přísahal věrnost myšlenkám T. G. Masaryka, dokázal o třináct let později humanitní ideály naprosto pošlapat a podlehnout „pogromistické náladě“ (jak přímo stojí v jednom z dokumentů¹⁴¹) a v duchu nejpokleslejšího barbarství volat po krvi? Právě na tyto otázky jsem se snažila najít odpověď. Na základě studia archivních dokumentů, dobového tisku a literatury, filmového záznamu procesu a memoárů jsem se pokusila popsat, jak byla kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol. připravována, jak probíhala, jakým způsobem se na ní podílely stranické a státní orgány, média, jak se do ní zapojili naši občané (včetně dětí), i jak do ní vstoupila světová veřejnost a jak se proces odrazil v tehdejších karikaturách, básních či literatuře.

¹⁴¹ NA, f. 100/4, sv. 17, arch. j. 113, fol. 27; dálnopis Krajského výboru KS v Ostravě z 2. 6. 1950.

4. 1. Proces s představiteli církevních řádů a kampaň proti církvi jako „generální zkouška“

Propagandistická kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou a dalšími dvanácti obžalovanými byla dopředu pečlivě připravována. Nešlo ale o první kampaň tohoto druhu, stejně jako nešlo o první politický monstrproces, který komunisté po převzetí moci v Československu zinscenovali. Organizátoři kampaně provázející proces s Miladou Horákovou v mnohém vycházeli především ze zkušeností z tzv. procesu s řády, který byl útokem proti představitelům římskokatolické církve. Podle mého názoru byl tento proces jakousi „generální zkouškou“ na proces s Miladou Horákovou, a tak se mu budu věnovat podrobněji. Na organizaci propagandistické kampaně v souvislosti s tímto procesem se navíc podíleli stejní lidé, kteří o několik měsíců později budou připravovat proces s Miladou Horákovou.

Proces s řádovými kněžími začal přesně o dva měsíce dříve, 31. března 1950. Před Státním soudem v Praze na Pankráci tehdy stanuli představitelé řeholí: redemptorista Ivan Mastiliak¹⁴², premonstrát Augustin Machalka, jezuita František Šilhan, premonstrát Bohumil Vít Tajovský, dominikán Silvestr Braitto, jezuita Adolf Kajpr, františkán Jan Evangelista Urban, redemptorista Jan Blesík, jezuita František Mikulášek a premonstrát Stanislav Barták. Pátého dubna 1950 byly vyneseny rozsudky. Nejvyšší tresty dostali Ivan Mastiliak (doživotí), František Šilhan (25 let) a Bohumil Vít Tajovský (20 let). Odsouzení byli na základě vykonstruovaných obvinění vesměs za pokus o „rozvracení lidově demokratického zřízení, spojenectví s nepřítelem, přechovávání zbraní, přípravu protistátního spiknutí a za špionáž ve prospěch Vatikánu a jiných nepřátelských mocností“.

¹⁴² V pramenech uváděn i jako Mastyliak.

Podle politického zadání bylo účelem procesu „pranýřovat nepřátelskou politiku Vatikánu proti zemím socialismu a ukázat na vysokou hierarchii, kláštery a řády jako [na] opěrné body rozvratnické vatikánské politiky namířené proti lidově demokratickému zřízení v Československu. Přitom bylo zdůrazněno, že našemu pracujícimu lidu musí být dokumentována protilidová a protistátní činnost klášterů a řádů a dokázáno, že tyto řády a kláštery jsou semeništěm rozvratnické vatikánské politiky“.¹⁴³

Římskokatolická církev se stala terčem komunistické propagandy již o několik týdnů dříve, a to v reakci na „odhalení“ tzv. číhošťského zázraku, ke kterému došlo na tiskové konferenci ministra vnitra Václava Noska 6. března 1950. Podle záměru bezpečnostních orgánů zde měl vystoupit Josef Toufar a doznat se ke zkonstruování mechanismu, kterým dle propagandistické verze celé události měl 11. prosince 1949 pohybovat křížkem na oltáři v číhošťském kostele. (Pro úplnost dodávám, že pohyb křížku byl v pozdějších desetiletích vysvětlován jako provokace Státní bezpečnosti, což ovšem archivní dokumenty z proveniencie StB nepotvrzují. Dnes badatelé zabývající se tzv. číhošťským zázrakem dospívají k závěru, že příčina pohybu křížku není objasněna.¹⁴⁴) Ani smrt Josefa Toufara 25. února však nezabránila v naplánované propagandistické kampani, jejíž hlavní témata vytýčil Nosek v proslovu k novinářům. V úvodu prohlásil s odvoláním na Klementa Gottwalda, že „nejvyšší hierarchie katolické církve je hláskou troubou reakce. Okolo ní se seskupuje všechno, co chce nějakým způsobem dát najevo svůj odpor proti dnešnímu lidově demokratickému režimu“. Nosek dále konstatoval, že „církevní hierarchie sleduje všemi silami snahu rozvrátit

¹⁴³ VOREL, Jaroslav - ŠIMÁNKOVÁ, Alena - BABKA, Lukáš: *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech. Díl II. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu P.Ř. Praha 2004, s. 217.*

¹⁴⁴ DOLEŽAL, Miloš: *Jako bychom dnes zemřít měli. Drama života, kněžství a mučednické smrti číhošťského faráře P. Josefa Toufara.* Nová tiskárna, Pelhřimov 2012, s. 210-211.

pomocí nevybíravých prostředků konsolidaci a výstavbu našeho lidově-demokratického řádu a chtěla by stůj co stůj zabrzdit náš hospodářský vývoj".¹⁴⁵

Ministr vnitra posléze zaútočil na Vatikán a prohlásil: „V každém reakčním činu vysokého kléru vůči našemu státu téměř vždy zjistíme zásahy vatikánských kruhů. [...] Používají proti nám intriky, lží, podporují a chrání špióny a vyhlašují papežskou exkomunikaci a kletby vůči těm věřícím lidem, kteří jdou s režimem lidové demokracie a kteří si počínají jako dobří občané státu.“ Nosek se dále snažil vysvětlit, že propagandistický útok není směřován vůči náboženství jako takovému, ale proti „proradným“ církevním představitelům: „Naše vláda podala před celým světem jasný důkaz svého postoje k náboženské otázce. Je to důkaz naprosté tolerance a snahy zajistit věřícímu lidu všech církví bez rozdílu ústavou dané právo k výkonu náboženského přesvědčení.“ Nosek pak přítomným novinářům sdělil, že církev k útokům proti lidově-demokratickému zřízení nově používá „formy vymyšlených zázraků a rozšiřování zpráv o těchto zázracích“ a v závěru novináře požádal, aby státním orgánům pomohli k objasňování „pravé skutečnosti“: „Prosím tisk, aby pomohl vysvětlovací kampaní rozjasňovat našemu lidu pravou podstatu těchto výmyslů a lží. Úřady vykonávají vše, aby zabránily rozšiřování středověkých pověr a podvodů a odhalí jejich osnovatele. Na našem tisku je, aby nám v této akci pomohli, za což předem vzdávám upřímné díky“.¹⁴⁶

Řada reprezentantů tisku této žádosti vyhověla a v následujících dnech se na stránkách československých periodik objevily články, jež popisovaly údajnou „zrádnou“ činnost Vatikánu a „zákeřné“ počínání faráře Toufara. Již pět

¹⁴⁵ Jak se udál čichoštský „zázrak“. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 56 (7. března 1950), s. 3.

¹⁴⁶ Cit. dle 'ELOVSKÝ, Bořivoj: *Strana světí prostředky. Martyrium faráře Josefa Toufara*. Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2001, s. 148. 'elovský cituje přesný text Noskova projevu, v *Rudém právu* z něj vyšly pouze výňatky. Tato závěrečná výzva v něm chybí.

dní po Noskově tiskové konferenci kupříkladu vyšel v *Lidových novinách* veršovaný „týdenní rozhlásek“, který popisoval okolnosti tzv. číhoštského zázraku satirickou formou:

Ten číhoštský kostelíček,
ten číhoštský kostelík
není kostel ledajaký,
vždyť v něm slavný „zázrak“ vznik.
V něm se křížek nad oltářem
točil zleva doprava,
žasnou zbožní pozemšťané,
rozum jim stát zůstává.

Žehnali se, divili se,
načež opat z Želivi
do číhoště rychle jede,
že se taky podiví.
Vzápětí pak živý Mrtvý¹⁴⁷
u zázraku prodlívá,
ten, co s ním je, zve se římsky -
Ottavio de Liva.

Když však zázrak, tak už zázrak.
Žasnout chce i SNB.
Snad se křížek nad oltářem
uniforem nelekne.
Nelekl se, otáčí se
na východ i na západ.
Z kazatelny po zdi běží
ocelový tenký drát.

¹⁴⁷ Mínen sekretář tajemníka pražské nunciatury Ottavia de Livy pater Václav Mrtvý.

číhošťskému velebníčku
je však přitom tuze zle,
když je zřejmé, že mu sloužil
spasitel co pimprle.
Z číhoště on na ten způsob
nové Lourdy chtěl prý mít,
na ruku však - čti už výše -
také různým pánům jít.

Krom toho, že kapitálek
ždímat mínil z věřících,
reakci a kapitálu
sloužil tento sloužící.
Teď číhošťský kostelíček
dál zas klidně v dálky zří.
Zatočit teď bude třeba -
s padouchy a šejdíři.¹⁴⁸

Autorem tohoto textu byl redaktor *Lidových novin* Zikmund Skyba, který publikoval také několik básnických sbírek. Jedna z nich vyšla v roce 1941 v nakladatelství Václava Petra a měla název *Sedmero modliteb*. Skyba po válce vydal několik knih také v nakladatelství Pamir, které tehdy vlastnil národně-socialistický poslanec František Přeučil. Ten byl zatčen Státní bezpečností v listopadu 1949 a v době procesu s představiteli řádů byl již připravován na roli jednoho z členů „záškodnického spiknutí proti republice“, jak byl posléze nazván proces s Miladou Horákovou a spol.

Další novinové texty, jež se věnují tzv. číhošťskému zázraku, víceméně opakují teze formulované Václavem Noskem. *Lidová demokracie*, deník československé strany lidové (ČSL), otiskl článek, který se snažil potvrdit ministrova slova

¹⁴⁸ zsa [SKYBA, Zikmund]: Týdenní rozhlášek. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 60 (11. 3. 1950), s. 4.

o tom, že prostí věřící údajnou činnost Vatikánu a Josefa Toufara odsuzují: „Události v ěihošti vyvolaly velký zájem české a slovenské veřejnosti. Zvláště katoličtí věřící byli podvodem, který tam spáchal z politických pohnutek farář J. Toufar, hluboce dotčeni, neboť Toufarovo počínání musí považovat nejen za nezdařený útok na naše lidově demokratické zřízení, za nezdařený pokus o vyvolání rozruchu a šíření nepravdivých zpráv, ale také za tvrdou urážku náboženského citu českých a slovenských katolických věřících. Toto smýšlení věřících se také obráží v řadě dopisů, které k tomuto thematic došly redakci od čtenářů. Někteří čtenáři si všímají události v ěihošti se svého hlediska věřících a upozorňují na to, že toto počínání, které je urážkou víry a náboženství, by si zasloužilo nejpřísnějšího církevního potrestání. Jeden kněz z budějovické diecése si všímá této stránky věci, když píše: „Byli jsme svědky neomluvitelné blahosklonnosti církevních představitelů vůči kněžím, kteří se nejhorším způsobem provinili proti našim zákonům. [...] Překvapuje, že hanebný podvod na věřících, který provedl farář Toufar, zůstává u církevních hodnostářů bez odezvy. Vždyť jeho domnělý zázrak je nejostřejší urážkou katolické víry. Celá řada čtenářů vyslovuje takto své podivení nad tím, že církevní hodnostáři neodsoudili zmíněný počín faráře Toufara. Mezi věřícími tak vzniká dojem, že svým mlčením jeho jednání schvalují, z toho prostého důvodu, že ačkoliv uráží náboženství, je v plném souladu s jejich snahami uškodit naší lidově demokratické republice, která, i když se to zdá paradoxní, zajistila existenčně i vysoké církevní hodnostáře a ulehčila jejich svědomí, které se už nebude muset obírat úvahami o nekřesťansky tvrdém vykořisťování na církevních velkostatecích v minulosti.“¹⁴⁹ Propagandistická kampaň se tedy snažila,

¹⁴⁹ Ohlas událostí v ěihošti. *Lidová demokracie*, roč. 4, č. 66 (18. 3. 1950), s. 2.

stejně jako tehdejší politika KS¹ vůči církvi, vrazit klín mezi věřící a církevní hierarchii.

V kampani okolo tzv. číhoštského zázraku byl využíván i humor. Na stránkách satirického týdeníku *Dikobraz* tak v březnu 1950 najdeme řadu článků, kreseb a karikatur, jež zesměšňují představitelé kléru a papeže. Na obálce jeho vydání z 21. března 1950 vyšla kresba církevních představitelů, kterak tahají za nitky pohybujících se křížů. „Eminence, taková rána! Teď, když to chtěl Svatý Otec zavádět ve velkém!“ sděluje pak prelát muži v kardinálském obleku. V těchto útocích lze vysledovat schémata používaná již dříve v rámci antiklerikálních útoků - církevní hodnostáři i mniši jsou zobrazováni jako blahobytní a obtloustlí. Karel Bradáč pak na konto církevní hierarchie veršoval:

Aby lidu důkaz
o své moci dali,
reakčníci menší
zázrak pořádali...

Přesvědčili však jen
děti, ženy, muže,
že jim ani zázrak
- nepomůže!¹⁵⁰

Tištěná média tak pomáhala naladit veřejné mínění v Československu proti církvi. V této situaci se konal proces s představiteli řádů, který provázela opět propagandistická kampaň. Novinářům byla vyložena zásadní politická koncepce procesu. Deníky i časopisy přinášely články o soudním přelíčení, karikatury zesměšňující a urážející papeže a představitelé církve. Československá tisková kancelář vydala

¹⁵⁰ BRADÁČ, Karel: Zázrak na drátku. *Dikobraz*, roč. 6, čís. 12 (21. 3. 1950), s. 2.

18. dubna 1950 zprávu, že „v poslední době bylo zjištěno, že nástrojem zahraničních nepřátel republiky se staly katolické kněžské řády. Při projednávání rozvratné protistátní činnosti bylo prokázáno, že v četných klášterech byli ukrýváni nepřátelští agenti, vyzvědači, a dokonce vrahové. V klášterech byla odhalena skladiště zbraní, tajné vysílací stanice a mnohé kláštery se staly základnami vyzvědačské činnosti“.¹⁵¹ Novinám a časopisům zároveň nabídla sérii naaranžovaných fotografií přinášejících „důkazy“ protistátní činnosti páchané v klášterech.

Ministerstvo informací a osvěty vydalo vzápětí po skončení procesu publikaci *Co se skrývalo za zdmi klášterů*. Její autoři Jindřich Neuls a Miroslav Dvořák v úvodu napsali: „Pražský proces s desíti představiteli katolických řádů v Československu poodhrnul roušku nad tím, co se vlastně skrývá za zdmi klášterů. Zjištěné skutečnosti jsou žalujícími dokumenty o zločinné činnosti nepřítel maskujícího se navenek za svá vznešená řádová roucha. Jsou to skutečnosti nezvratně prokazující, že se kláštery změnilly v sídla velezrady, že se v nich místo Bohu slouží cizáckému Vatikánu a že místo modlitby se tu shromažďují zbraně a přechovávají protistátní živly. Místo upevňování víry šířily dnes řády nenávist k republice a jejímu lidu. S odporem se československý lid, vzdávající právě mohutným předmájovým soutěžením svůj hold svobodnému životu, míru, socialismu, odvrací od této křížácké internacionály, od této mnišské páté kolony. S odporem a pohrdáním se odvrací od nejvyšší vatikánské i naší církevní hierarchie. A znovu a pádně usvědčuje vatikánskou stolicí, inspirátora a organisátora rozvratné činnosti svých řeholí, jako úhlavního nepřítel lidstva, jako brzdu všeho pokroku a spoluosnovatele tragických válečných krveprolití. Tato knížka shrnující hlavní skutečnosti z přelíčení před Státním

¹⁵¹ Srov. O návrat katolických řádů k náboženskému poslání, *Rudé právo*, roč. 30, čís. 92 (19. 4. 1950), s. 1.

soudem a dokumentující ve stručnosti jeden úsek vatikánské politiky, chce být především bojovou výzvou k ještě větší bdělosti a ostražitosti.“¹⁵²

Cílem knihy bylo ukázat stejně jako při procesu s Miladou Horákovou „hnusnou tvář reakce“¹⁵³ a vylíčit „zrádčovskou“ činnost jednotlivých odsouzených. Neuls s Dvořákem se rovněž pustili do objasňování tzv. číhošťského zázraku. Podle nich byl zinscenován farářem Josefem Toufarem, což „názorně dokazuje“ i otištěná fotografie „dovedného mechanismu“, pomocí něhož měl křížkem pohybovat. Za jeho nepřímé inspirátory jsou zde označeni opat premonstrátského kláštera v Nové Říši Augustin Machalka a opat premonstrátského kláštera v Želivě Bohumil Vít Tajovský. Publikaci doprovázejí i další naaranžované fotografie z klášterů (tajných úkrytů, ve kterých se skrývaly „protistátní živly“, skrýší plných monstrancí, zbraní a dolarů), ale také snímky ze soudní síně. Není třeba dodávat, že skutečnost, že někteří obžalovaní před soudem odvolávali své výpovědi, vynucené na nich vyšetřovateli Státní bezpečnosti, se čtenáři z knihy nedozvěděli.¹⁵⁴

Publikovány jsou v ní také závěrečné řeči prokurátorů JUDr. Josefa Urválka a Ludmily Brožové¹⁵⁵, kteří při tomto procesu sbírali zkušenosti, jež o dva měsíce později uplatnili při procesu s Miladou Horákovou. Josef Urválek svůj projev,

¹⁵² NEULS, Jindřich - DVOŘÁK, Miroslav: *Co se skrývalo za zdmi klášterů*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1950, s. 7-8.

¹⁵³ Knihu uvozují slova prezidenta Klementa Gottwalda: „My k boji za záchranu míru přispíváme hlavně tím, že budujeme u nás socialismus a že na vlastní půdě odhalíme všechno, co ještě napomáhá válečnému štvání nebo přípravám války, že budeme odhalovat naši reakci. Budovat socialismus, potříit a rozbít reakci, izolovat ji, ukázat lidem její hnusnou tvář, to je náš přínos pro udržení míru.“

¹⁵⁴ Tento fakt konstatovala např. zpráva inspekce ministra vnitra z 15. 6. 1965. Viz VAŠKO, Václav: *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Zvon, Praha 1990, s. 149.

¹⁵⁵ Ludmila Brožová (tehdy se ještě jmenovala Biedermannová), absolventka Právnické školy pracujících (PŠP), nastoupila na Státní prokuraturu v Praze 5. ledna 1950. Spolu se státním prokurátorem JUDr. Karlem Řízkem a svým spolužákem z PŠP Karlem Růžičkou byla vyslána 26. ledna 1950 do Číhoště vyslýchat místní občany. Ludmila Biedermannová zde zpovídala děti a snažila se od nich získat kompromitující materiál proti číhošťskému faráři Josefu Toufarovi.

v němž „jménem pracujícího lidu“ žádal potrestání souzených, zakončil slovy: „A tu opět nacházíme Vatikán a jeho řády na straně zpátečnických živlů. Marně se však snaží zastavit kolo dalšího vývoje. Mohou být jen zrnkem písku, které brzdí mohutné soukolí.“¹⁵⁶ Ludmila Brožová zase ve svém emotivním projevu Státnímu soudu sdělila, že řeholníci chtěli návrat kapitalismu s jeho „neřestnými vykořisťovateli, s bídou a dřinou jedněch a přepychem a zahálkou druhých, s otupující literaturou, s mravně závadnými filmy, s morálním úpadkem, s rozvody na běžícím pásu, se stále se opakujícími válkami“ a vyzvala ho, aby „přísně a tvrdě odsoudil tyto zrádce“.¹⁵⁷

Kniha se v odsuzování činnosti vedoucích představitelů církve odvolává i na „hlas lidu“. V kapitole nazvané *Ohlas procesu* se zdůrazňuje, že „pracující lid, který s velkou pozorností sledoval celý průběh procesu, přijal s uspokojením zprávu o rozsudcích. Nebylo redakce, která by denně nedostávala mnoho dopisů od svých čtenářů, v nichž vyjadřují svou radost nad zneškodněním špiónů a zároveň starostlivou připomínku, abychom všichni byli ještě obezřetnější a bedlivě střežili naši zemi před lupiči a záškodníky v jakékoliv podobě a jakémkoliv rouše“.¹⁵⁸ Některé z těchto dopisů jsou zde pro názornost otištěny. „To, co sluhý Vatikánu postihlo, je vůle lidu,“ myslí si zaměstnanci národního podniku Hedva v Moravské Třebové.¹⁵⁹ „Všichni jsme sledovali proces, který v tyto dny probíhal s katolickými mnichy, kteří svými protistátními a zločinnými činy připomínají gestapácké provinilce,“ píše dělnický dopisovatel Ladislav Pekař z Heřmanic.¹⁶⁰ Kniha uvádí také příklady pracovních závazků, které jsou „odpovědí válečným štváčům“, a „vyzdobena“ je tzv. bleskovkami, tedy plakáty, které v reakci na proces zhotovily některé podniky.

¹⁵⁶ NEULS, Jindřich - DVOŘÁK, Miroslav: *Co se skrývalo za zdmi klášterů*, s. 134.

¹⁵⁷ *Tamtéž*, s. 135.

¹⁵⁸ *Tamtéž*, s. 141.

¹⁵⁹ *Tamtéž*, s. 142.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, s. 143.

Ocitujme některá jejich hesla: „Na kapitalisty se to sype! Oceláři 12 taveb. To dá ránu proradnému Vatikánu!“ nebo „Zvýšení výroby - íhoštský zázrak, který však není na drátkách“.

O údajném rozhořčení věřících psal i tiskový orgán *Lidová demokracie*: „Bylo by možno uvést celou řadu příkladů, kdy bezpečnostní orgány musely zakročit proti řádovým kněžím, kteří se provinili protistátní činností. Je znám případ představeného kláštera kapucínů v Sokolově, který ukrýval osoby hledané policií a rozšiřoval protistátní letáky, je znám případ kláštera augustiniánů v Dolním Ročově, jehož členové napomáhali bývalým ministrům Šrámkovi a Hálovi v nezdařeném útěku do zahraničí, je znám případ dominikánského kláštera ve Znojmě, který byl střediskem protistátní činnosti a kde byly organisovány útěky do zahraničí, je znám příklad kláštera Milosrdných bratří v Brně, jehož převor byl zatčen pro rozšiřování protistátních letáků a velezradu a je známa ještě řada případů ostatních, o kterých již bylo v denním tisku referováno. Všechny tyto ověřené skutečnosti jsou přijímány širokými vrstvami katolických věřících s roztrpčením, protože to jsou příklady zneužívání náboženství a zneužívání náboženské svobody v našem lidově demokratickém státě. A tak, zatím co na jedné straně stovky řeholních kněží pracují ve farnostech jako administrátoři, zatím co stovky jich prokazují praktickými činy svůj kladný postoj ke státu, zatím co tisíce řeholních sester obětavě pracují v nemocnicích a jiných ústavech, snaží se několik jednotlivců zneužít svých náboženských funkcí k akcím, které směřují proti bezpečnosti našeho státu a proti klidu a pokoji v republice. Katoličtí věřící pozorují všechny tyto znepokojivé úkazy a jsou přesvědčeni, že tak, jako již mnohokrát v dějinách bylo potřebí nápravy v životě klášterů, je jí potřeba i dnes.“¹⁶¹

¹⁶¹ Zneužití klášterů pro politické cíle. *Lidová demokracie*, roč. 4, č. 79 (2. 4. 1950), s. 6.

V kampani kolem procesu byl využit nový prvek – nacistická karta. Ačkoliv několik obžalovaných jako Augustin Machalka nebo Adolf Kajpr prošli nacistickými koncentračními tábory, byli nyní příslušníci církevní hierarchie spojováni s nacisty a esesmany. V tomto smyslu vyznívá karikatura otištěná v *Dikobrazu* 30. května 1950, na níž jsou jako pomocníci papeže zobrazeni mužové ve fašistické a esesácké uniformě. Následuje kresba, na níž církevní hodnostář kropí svěcenou vodou žok se symbolem dolaru a helmu s hákovým křížem, což je označeno za věci, které jsou církvi svaté. Na dalších kresbách pak tentýž člověk tahá provázkem za křížek a ukrývá zbraně, jedná se tedy o českého faráře.¹⁶² Nebylo to jediné použití satiry v rámci kampaně kolem procesu s představiteli řádů – v *Dikobrazu* vyšla podobných karikatur řada. V *Lidových novinách* pak zveřejnil Zikmund Skyba další satirický „rozhlásek“, tentokrát psaný na melodii známé písně Karla Hašlera *Na Pankráci*, který obsahoval všechna hlavní schémata právě probíhající proticírkevní kampaně:

Na Pankráci, na samém vršíčku,
nespatříš jen stromů řadu:
Usedli tu na lavici
členové mnišských řádů.

Usedali v rozličném složení,
jesuita k premonstrátu.
Jedna věc však spojila je:
nenávist proti státu.

Sešli se tu v podivném konventu
vypovědět, jak se spikli;
co dělali, jaké měli

¹⁶² Pozor! Pozor! Pozor! Nedotýkati se ani pohledem! *Dikobraz*, roč. 6, čís. 22 (30. 5. 1950), s. 2.

podvratné konventikly.

Zbožnou víru z řeholí rozličných
uplatnili jedním směrem.

Desatero vykládali
také i revolverem.

Zdál se jim být dolar a samopal
světější než svátost boží.

Jen když takto Vatikánu
oddaně každý sloužil.

Známo je však, co stihne toho, kdo
míní druhým jámu kopat.

S takovým se nelaškuje,
ať je to biskup-opat.

Špionáži, rejdům a rozvratu
ostrážitě kdo se brání,
nelekne se, je-li onen
zločinec pomazaný.

Ani Kristus, který dnes navečer
symbolicky z mrtvých vstane,
vůbec by se neradoval
z takových slouhů páně.

Takové on - jako teď pontifex -
nepřikázal nikdy skutky.

Jaké bys však, Ježíšku můj,
musel mít dneska dutky!¹⁶³

¹⁶³ zsa [SKYBA, Zikmund]: Týdenní rozhlasek. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 84 (8. 4. 1950), s. 4.

V propagandistické kampani kolem tzv. číhoštského zázraku a procesu s řeholníky bylo využito i filmového média. O procesu byl natočen žurnál, který se promítal v kinech a v němž mohli diváci vidět obviněné, jak usedají na lavici obžalovaných v typických řádrových oblecích. V tažení proti církvi bylo ovšem využito i „dokumentárního“ filmu, který byl ve skutečnosti inscenovaným hraným snímkem. Dokumentární režisér Přemysl Freiman natočil o událostech v Číhošti počátkem roku 1950 třináctiminutový snímek nazvaný *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení*, který měl premiéru 10. března 1950 a byl uveden do kin v rekordním počtu 376 kopií.¹⁶⁴ Okolnosti vzniku tohoto filmu jsou stále zahaleny tajemstvím – zatím se bohužel nepodařilo objevit archivní dokumenty, které by do tradovaných mýtů a legend vnesly světlo.¹⁶⁵ Podle titulků film vyrobilo sice Studio dokumentárních filmů v Praze, ale podíl příslušníků ministerstva vnitra na jeho výrobě je evidentní. Není dosud s určitostí potvrzeno, zda Jan Kliment, uvedený v titulcích jako spoluautor „redakce“ (spolu s Přemyslem Freimanem), je totožný se známým filmovým novinářem Janem Klimentem (1921–1993), který proslul v šedesátých a sedmdesátých letech jako nesmlouvavý kritik tzv. nové vlny českého filmu. Podle tradované legendy, kterou využil i Josef Škvorecký ve svém románu *Mirákl*, měl faráře Toufara ve filmu ztvárnit pražský krajský prokurátor Karel Řížek. Tuto hypotézu ale mohu s určitostí vyvrátit. Pokud porovnáme fotografie prokurátora Řížka, umístěné v jeho personálním spisu, s Freimanovým filmem, zjistíme, že postavu faráře nesehrál. Přesto se zde ale objevuje – a sice jako figurant, který předvádí mechanismus, údajně zkonstruovaný Josefem Toufarem za účelem pohybu křížku.

¹⁶⁴ Úplný přepis čteného komentáře filmu viz ELOVSKÝ, Bořivoj: *Strana světlí prostředky. Martyrium faráře Toufara*. Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2001, s. 105–108.

¹⁶⁵ Natáčení tohoto filmu bylo umělecky ztvárněno v televizním hraném filmu Jaromíra Polišenského nazvaném *In nomine patris* (2004).

Každopádně tento snímek nesplnil očekávání, která do něho objednavatelé vkládali. Z archivního dokumentu, který se mi nedávno podařilo objevit, totiž vyplývá, že jeho promítání se setkalo u publika s opačnou odezvou. Jedná se o hlášení stranického funkcionáře J. Koliáše, zaslané 17. března 1950 vedoucím představitelům ÚV KS: „Zpravodajský film se zázrakem je promítán také v těchto dnech v Gottwaldově. Lidé se při promítání číhošťského zázraku smějí slovnímu doprovodu, který je nemožný, snímek znehodnocuje, dokonce obrací proti nám náladu lidí. Pravého účelu není dosaženo. Mluvil jsem s mnoha lidmi i funkcionáři v Gottwaldově, kteří slovní doprovod nejen odsuzovali, ale označili to za sabotáž. Bylo by dobře film stáhnout a opravit slovní doprovod.“¹⁶⁶

Co se týče samotného režiséra Přemysla Freimana, je nutné zmínit, že jeho „kádrový profil“ vykazoval jednu drobnou vadu - jeho manželka byla dcerou někdejšího československého důstojníka podplukovníka Ladislava Preiningera, jednoho ze zakladatelů československých legií ve Francii, který ve třicátých letech působil jako pobočník generála Louise Fauchera, náčelníka francouzské vojenské mise v Praze, s nímž se osobně spřátelil. Freimanův tchán byl navíc za prvního stanného práva v říjnu 1941 za účast v nekomunistickém, tedy „buržoazním“ odboji popraven. V atmosféře všeobecného strachu ze všudypřítomných „špiónů“ mohla být tato holá skutečnost důvodem pro obvinění ze špionáže ve prospěch „imperialistické Francie“. Nemohl být právě tento fakt důvodem Freimanovy angažovanosti v komunistických propagandistických kampaních? Právě tento režisér řídil natáčení filmového záznamu procesu s Miladou Horákovou.

V proticírkevní kampani mělo být pokračováno i po skončení procesu s řády. Ten se stal na jedné straně vyvrcholením tažení proti církvi, jehož předehrou byly události spojené

¹⁶⁶ NA, f. 100/1 (Generální sekretariát 1945–1951), sv. 190, arch. j. 1202, fol. 53; sdělení J. Koliáše R. Slánskému, M. Švermové, J. Frankovi, G. Barešovi, L. Kopřivovi a J. Hendrychovi ze 17. 3. 1950.

s tzv. číhošťským zázrakem¹⁶⁷, na straně druhé předzvěstí dalších procesů proti církevním představitelům a také tzv. akce „K“ (kláštery), která vypukla v noci z 13. na 14. dubna 1950, tedy jen několik dní po skončení procesu. Této noci obsadili ozbrojení příslušníci Sboru národní bezpečnosti a Lidových milicí kláštery nejpočetnějších řádů. Řeholníkům bylo oznámeno, že jejich řádové domy zabírá stát, byli donuceni nastoupit do připravených autobusů, které je odvezly do tzv. centralizačních klášterů, kde byli internováni. Proti ostatním řeholím bylo zakročeno stejným způsobem v rámci druhé etapy této akce, která se uskutečnila o čtrnáct dní později. Podobný osud postihl i příslušnice ženských řádů a kongregací.¹⁶⁸

Mnoho prvků i postupů, které byly použity v kampani provázející proces s řeholníky, se o několik týdnů později objevilo též při organizaci kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou, jen byly více a podrobněji rozpracovány. Na procesu i kampani provázející proces s Miladou Horákovou se podílela řada lidí, kteří své zkušenosti sbírali právě v procesu s řády, jenž byl fakticky jakousi „generální zkouškou“ na „největší politický proces“.

¹⁶⁷ O tzv. číhošťském zázraku, o procesu s mnišskými řády a o „zrádné úloze“ církve byla též vydána brožura Jiřího ŽÁKA: *Exkomunikace, zázraky a sabotáže. Od Krakova přes Číhošť k Banské Bystrici*. Rudé právo, Praha 1950 (vydána byla 8. dubna 1950, tedy tři dny po vynesení rozsudku nad řeholníky).

¹⁶⁸ Více o církevních procesech a akci „K“ viz např. VAŠKO, Václav: *Neumlčená*, s. 133-153; HANUŠ, Jiří - STŘÍBRNÝ, Jan (eds.): *Stát a církev v roce 1950*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2000; STŘÍBRNÝ, Jan a kol.: *Církevní procesy padesátých let*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002; BALÍK, Stanislav - HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007.

4. 2. Příprava propagandistické kampaně

Proces s JUDr. Miladou Horákovou byl připravován bezpečnostními a justičními orgány již od podzimních měsíců roku 1949. Přípravu propagandistické kampaně, která ho měla doprovázet, lze zaznamenat taktéž několik měsíců před samotným procesem. Již 26. listopadu 1949 se u JUDr. Karla Klose, náměstka ministra spravedlnosti, konala porada se zástupci Svazu československých novinářů o „novém způsobu zveřejňování a komentování soudních procesů“. Náměstek Klos přítomným představitelům tištěných a rozhlasových médií vysvětlil, jak si do budoucna představuje informování o politických procesech. „Nejde o zavádění podobných stálých rubrik, jako byly staré soudničky, nýbrž o soustavné zpravodajství, které by politicky i mravně správně hodnotilo určité soudní případy. [...] Impuls by dávalo ministerstvo.“¹⁶⁹ Bylo dohodnuto, že Svaz československých novinářů vybere z každé redakce jednoho redaktora, který bude mít zpravodajství o procesech na starost. Tito žurnalisté měli být ministerstvem spravedlnosti speciálně instruováni, před každým procesem měli absolvovat „informační porady“ a bylo též konstatováno, že u závažných procesů budou tito novináři předkládat své zprávy ke schválení. Pro obsáhlejší komentování důležitých procesů byli vybráni spolehliví novináři – Václav Lacina, Jiří Hronek a Vojmír Šimonek.

Porada konaná 24. března 1950, tentokrát na ústředním sekretariátu KS^Č, byla již mnohem konkrétnější. Vedle pracovníků ÚV KS^Č a ministerstva vnitra se jí za ministerstvo spravedlnosti účastnil opět Karel Klos, dále náměstek Alfréd Dressler a tentokrát i jejich nadřízený, ministr spravedlnosti Alexej Šepička. Ten ve svém referátu popsal, jak je třeba

¹⁶⁹ NA, f. 100/52 (ÚV KS^Č, Alexej Šepička 1947–1953); zápis z porady o novém způsobu zveřejňování a komentování soudních procesů, která se konala 26. 11. 1949 na ministerstvu spravedlnosti.

postupovat, aby „důležité politické procesy proti činitelům reakce byly řádně využity po stránce propagační a výchovné“. Projevil nelibost nad dosavadní podobou zpravodajství ze soudních procesů, jež podle něj bylo svěřováno lidem, kteří nebyli s to dané úkoly splnit. Nelíbilo se mu také, jak se dosud celé věci zhostili filmaři. Přitom konstatoval, že „zájem veřejnosti o filmové zpracování námětů ukazujících metody reakce na poli trestně politickém byl značný (zázrak v Jihošti)“. A dodal, že by bylo záhodno, „aby se film zapřáhl do této propagačně výchovné činnosti natočením celovečerních představení. [...] Jde zejména o materiál, který by přesvědčoval masy, zvláště ty, kteří ještě kolísají. Zpracování musí být živé, barvité, aby byli lidé pobouřeni, až uvidí, jakým způsobem reakce proti nám pracuje. Ministerstvo hodlá za tím účelem přímo vejít ve styk s některými divadly, např. E. F. Buriana, který se k takové práci sám hlásí“.¹⁷⁰

Na Šepičkův referát reagoval přítomný zástupce generálního tajemníka ÚV KS^Č Gustav Bareš, jeden z hlavních komunistických propagandistů a ideologů. Apeloval na opatrnost při natáčení procesů, neboť podle jeho mínění by lidé mohli být náchylní souzené litovat. Navrhl natáčet jen výseky ze soudních přelíčení. Ministr Šepička žádal, aby byly vydány knihy o sovětských procesech proti trockistům, „abychom se na těchto procesech mohli školit pro akci bdělosti“. Nakonec bylo dohodnuto, že tyto publikace budou vytištěny, ale pouze pro potřeby aparátu KS^Č, nebudou distribuovány na knižní trh. Náměstek Klos poradu uzavřel upozorněním, že by bylo záhodno organizovat rozhovory s obecností, které se zúčastní soudního přelíčení (zejména s úderníky). Účastníci porady se usnesli, že je nutné vytvořit komisi, v níž bude zástupce ministerstva spravedlnosti, ministerstva vnitra, ústředního sekretariátu KS^Č, Rudého práva a ŠTK, která dostane za úkol co

¹⁷⁰ NA, f. 100/52; zápis o poradě konané 24. března 1950 u Gustava Bareše na ústředním sekretariátu KS^Č.

nejširší propagačně-výchovné využití procesů vedených proti „reakci“. Za ústřední sekretariát KS¹ byl do komise jmenován Jiří Hendrych z kulturně-propagačního odboru.

Další velmi důležitá porada z hlediska plánování kampaně kolem procesu s JUDr. Miladou Horákovou se uskutečnila na ministerstvu vnitra 3. května 1950. Za ministerstvo vnitra se jí zúčastnili ministr Václav Nosek, dále zástupci Státní bezpečnosti Osvald Závodský, Josef Pavel a Karel Šváb, za ministerstvo spravedlnosti nový ministr Štefan Rais a jeho náměstek Karel Klos. Na poradě bylo dohodnuto, že „veřejnost bude organizována celostátně, s denním měněním publika, výběr veřejnosti bude zaměřen především na dělnické vrstvy, pracující venkov, pracující mládež, školy vnitra a spravedlnosti. Vstupenky budou dávány výhradně na jména a v krajích zajistí krajští sekretáři předem předložením jmenných seznamů návštěvníků“. Ministerstva vnitra a spravedlnosti se na poradě dále domluvila, že kampaň bude spuštěna „zásadním úvodníkem“ otištěným v *Rudém právu* v neděli před zahájením procesu,¹⁷¹ který bude proces avizovat „vyličením rozvratnických akcí reakce vnitřní i zahraniční“. Návrh, jak by měla propagandistická kampaň konkrétně probíhat, dostal za úkol vypracovat náměstek Karel Klos, který jej měl následně projednat s Gustavem Barešem.

Dále bylo dohodnuto, že bude vytvořena speciální komise, která bude připravovat novinářům podklady. Karel Klos byl pověřen projednat s ministrem informací „určení zodpovědných soudruhů (za film, za rozhlas), kteří budou ručit za řádné splnění všech úkolů, uložených filmu a rozhlasu, při politickém využití průběhu procesu a výsledků procesu, a to až

¹⁷¹ Na této poradě se ještě předpokládalo, že proces začne v úterý 30. května 1950.

do konečných fází. Těmto soudruhům budou dáni političtí poradci z ministerstva spravedlnosti a vnitra".¹⁷²

Další významná porada se konala 17. května 1950 na ministerstvu spravedlnosti. Přítomen byl samozřejmě JUDr. Karel Klos, dále se jí zúčastnil předseda Státního soudu JUDr. Hugo Richter a soudci a prokurátoři Karel Trudák, Juraj Vieska, Josef Urválek, Václav Aleš, Václav Ziegler, dělničtí prokurátoři Ludmila Brožová a Antonín Havelka a také Jindřich Neuls, tiskový referent ministerstva spravedlnosti a již zmíněný spoluautor knihy *Co se skrývalo za zdmi klášterů*, který měl na starosti komunikaci mezi Státním soudem, Státní prokuraturou a ministerstvem vnitra. Co se týče přípravy kampaně, doktor Richter dostal úkol vypracovat plán „organizování veřejnosti“. Znovu bylo konstatováno, že s ministerstvem informací musí být projednáno, kdo bude za rozhlas a film ručit za „politickou náplň těchto propagačních prostředků“. Dále bylo stanoveno, že Jindřich Neuls dohodne v cenzurní komisi ministerstva informací, že „soudruh Klos nebo osoba jím pověřená bude se zúčastňovat promítání všech žurnálů a filmů týkajících se procesu“. Bylo domluveno, že novináři budou svoláni těsně v předvečer procesu a předběžná tisková kampaň že organizována nebude. Jen o svatodušních svátcích měl vyjít v *Rudém právu* úvodník, který „zhodnotí činnost domácí i zahraniční reakce a tím bude avisovat proces“.

Bylo zdůrazněno, že pro novináře je třeba připravit podklady a pro film scénář. Gustav Bareš znovu zopakoval svůj názor, že film „není vhodným prostředkem pro publikování procesu“. Řekl, že bude „třeba scénář upravit tak, aby nevynikala lidská stránka obžalovaných“ (to dostal za úkol zařídít Jindřich Neuls), a zdůraznil, že „filmařům bude denně nutno připravit, co mají filmovat“ (Jindřich Neuls s dělnickým

¹⁷² NA, f. Ministerstvo spravedlnosti, tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o poradě ve věci „Direktoria“, která se konala na ministerstvu vnitra 3. 5. 1950.

prokurátorem Antonínem Havelkou měli tuto záležitost promyslet a „připravit náčrt scénáře a zásad, podle kterých mají filmaři postupovat“). Hovořilo se také o publikaci o procesu, která by měla obsahovat „zestručněný protokol celého procesu a úvod, který by rámcově vylíčil celou činnost reakce“.¹⁷³

O osm dní později, 25. května 1950, se na ministerstvu spravedlnosti konala speciální porada se zástupci filmu, tisku a rozhlasu, na které náměstek Klos vysvětlil, co se od nich očekává. Na poradě bylo oznámeno, že v souvislosti s procesem bude pracovat několik komisí - vedle tiskové ještě výpisková (denně bude pro novináře pořizovat výpisky z protokolů) a komise pro přípravu publikace o procesu. Tiskové konference se budou konat denně, vždy nejpozději v 18 hodin.

Co se týče rozhlasu, bylo konstatováno, že členy komise pro rádiové vysílání budou za československý rozhlas Miroslav Dvořák, František Gel, Bohdan Pošvic a Josef Cincibus, působit zde měli též zástupci ministerstva spravedlnosti a vnitra. Náměstek Klos zdůraznil, že s rozhlasem má ty nejlepší zkušenosti, a navrhl, aby rozhlas pomáhal „filmu ve věcech, které film nestačí zvukově zachytiti“. Filmaři mu však oponovali, že to není dost dobře možné, jelikož by se obraz neshodoval se zvukem. „Za film“ zde byli přítomni Adolf Mertl, Přemysl Freiman a Jan Škorpík. Jelikož do zahájení procesu zbýval tehdy necelý týden, zdá se být vysoce pravděpodobné, že právě tyto osoby se podílely na vzniku unikátního filmového záznamu procesu s Miladou Horákovou a spol.¹⁷⁴ Klos jim ovšem vyčinił, že „dokumentární snímky z procesů, které byly již filmem udělány, nám naprosto nevyhovují“. A poučil je, že je „důležité nezachycovat obžalované v situacích, kdy budí

¹⁷³ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti, tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis z porady ve věci „Direktoria“, která se konala na ministerstvu spravedlnosti 17. 5. 1950. Zápis se dochoval ve dvou verzích, které se mírně odlišují.

¹⁷⁴ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o poradě s filmem, tiskem a rozhlasem ve věci Direktoria, 25. 5. 1950.

u diváků soucit". V samém závěru porady bylo oznámeno, že žaloba bude publikována až v den zahájení procesu.¹⁷⁵

Čtyři dny před zahájením soudního přelíčení, 27. května 1950, se na ministerstvu spravedlnosti konala patrně poslední velká porada před vlastním procesem. Účastnilo se jí celkem 25 přítomných - jednalo se o zástupce Státního soudu, Státní prokuratury, ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti a aparátu ÚV KS¹. Byly zde projednávány poslední záležitosti organizace soudního přelíčení, včetně takových podrobností, jako bylo občerstvení obžalovaných. Předseda senátu Karel Trudák zde mimo jiné konstatoval, že někteří z obžalovaných se nacházejí v dosti špatném zdravotním stavu (konkrétně zmínil Antonii Kleinerovou), a vyslovil obavu, že nebudou schopni absolvovat několikahodinový výslech ve stoje. Unavení evidentně byli i samotní organizátoři procesu - státní prokurátor Bohumír Ziegler tak nedoporučoval, aby „vzhledem k poměrnému vyčerpání“ četla čtyřicetistránkovou obžalobu prokurátorka Ludmila Brožová. Tímto úkolem byl pověřen Josef Urválek.

Projednávala byla i otázka „obecenstva“, které mělo proces sledovat. Bylo zdůrazněno, že za „spolehlivý výběr“ ručí krajské sekretariáty KS¹, které měly vybírat v první řadě mezi členstvem KS¹, z nestraníků a jinostraníků měli zhlédnout proces jen ti, kteří byli shledáni oddanými lidově demokratickému zřízení.

Stěžejní část porady pak tvořilo projednávání jednotlivých obžalovaných - přítomní probírali jednoho po druhém a konstatovali, na které skutečnosti budou vyslyšeni před soudem směřováni, které budou naopak potlačovány a které nesmějí být zveřejňovány. Tento jedinečný dokument jasně prokazuje zmanipulovanost celého soudního řízení. „U Vinoře je nutno se zastavit a podrobně ji probrat. [...] Přes Vinoř se

¹⁷⁵ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti, tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o poradě s filmem, tiskem a rozhlasem ve věci „Direktoria“, která se konala na ministerstvu spravedlnosti 25. 5. 1950.

dostaneme k otázce války. V okamžiku, kdy Horáková se zmíní o válce, ihned tuto otázku rozvést. [...] Dokázat Horákové, bude-li chtít zajet na politickou kolej, že to nebyla politika, ale špionáž, co ona prováděla. [...] Po přečtení 4 bodů Ripkova dopisu vyprovokovat obžalované k přiznání koncepce na západ. [...] Nakonec ještě jako vyvrcholení znovu vyzvednout otázku války," píše se, jak má být veden výslech hlavní obžalované. V dalších poznámkách čteme neuvěřitelně otevřeně o záměrech strůjců procesu: „Padne-li slovo Rada svobodného Československa, musíme ukázat dokumenty a svědky, že jde o špionážní tlupu, peroucí se mezi sebou. [...] Navést se do pravicové sociální demokracie jako špionážní centrály. [...] Všechny diplomaty možno namočit.“

O Jiřím Hejdovi zde zaznělo, že mu nesmí být dána příležitost k polemice, Jan Buchal měl být „postaven“ jako bezohledný kariérista a terorista, u skupiny kolem Antonie Kleinerové měla být zase zdůrazněna „větší agresivnost“. Řada z těchto konstatování se skutečně objevila v propagandistické kampani provázející proces. Potlačeny měly být zmínky o účasti obžalovaných v protinacistickém odboji. „Za jejich okupační činností nepůjdem, na to bude jediná odpověď: Váš program byl již tehdy proti tomu, zač lid bojoval, to jest programem protilidovým.“ Občané komunistického Československa se neměly též dozvědět žádné podrobnosti o ozbrojeném puči, který údajně obžalovaní připravovali: „O tom, že v roce 1950 dojde k převratu a invasi do Sovětského svazu pomlčet. [...] Nemluvíti při teroristických organizacích o počtu a charakteru (vojsko, SNB). [...] Při zmínce Buchala o zradě v řadách SNB a v armádě opatrně.“ Z jedné poznámky se zdá, že vládnoucí režim se patrně necítil zdaleka tak sebejistý, jak se prezentoval: „Kde bude řeč o puči, je nutno dospět k doznání obžalovaných, že nic takového by u nás nemělo úspěchu a že se počítalo se zahraniční intervencí.“

Účastníci porady ale narazili i na problémy, které se sami neodvažovali vyřešit - otázka, zda má být při procesu haněna vedle jiných osobností meziválečného Československa i postava prezidenta Edvarda Beneše, kterému komunistický režim vystrojil před necelými dvěma lety monstrózní pohřeb, měla být vyřešena na vyšší úrovni: „Otázka zmínky o bývalém prezidentu Benešovi bude ještě předložena soudruhům Klosem k politickému rozřešení.“¹⁷⁶ S příslušníky ministerstva vnitra zase mělo být konzultováno, zda mohou zaznít při procesu jména některých osob - patrně se jednalo o provokatéry, kteří „obstarali“ do konstrukce údajného záškodnického spiknutí proti republice právě zmiňované plánování ozbrojeného převratu.¹⁷⁷

4. 3. Tajné instrukce ÚV KSČ a hlášení z regionů

Proces začal ve středu 31. května 1950. Druhého dne rozeslal Ústřední výbor KSČ v Praze všem krajským výborům tajné instrukce k „organizování ohlasu procesu“, které byly podepsány jmény Gustava Bareše a Marie Švermové, kteří tehdy zastávaly funkce zástupců generálního tajemníka ÚV KSČ Rudolfa Slánského. Krajští tajemníci byli upozorňováni na závažnost situace: „Tento proces strhuje masku se zločinecké tváře vnitřní a zahraniční reakce, musí se stát v tomto směru školou našeho pracujícího lidu, burcovat k bdělosti. [...] Je třeba, aby si celá strana uvědomila význam tohoto procesu a dovedla jej široce osvětlit našemu lidu.“

¹⁷⁶ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o instrukcích ve věci Direktorium, 27. 5. 1950.

¹⁷⁷ „Téměř všichni aktivní činitelé odporu počítali s politickou a propagandistickou činností. Pouze ve dvou případech se hovořilo o přípravě ozbrojené akce: v tzv. akci Beskydy na Ostravsku, údajně vedené Janem Buchalem, a na Chomutovsku, kde se podle Státní bezpečnosti připravovalo tři sta ozbrojených mužů. V obou měla ovšem Bezpečnost své agenty provokatéry.“ KAPLAN, Karel: *Největší politický proces*, s. 92.

Za tímto účelem měly být po celé zemi denně vylepovány noviny se zprávami o soudním přelíčení a podle sovětského vzoru vytvářeny takzvané „stěngazety“, tedy jakési panely, na nichž byly vyvěšovány výstřižky z novin a tzv. bleskovky, narychlo zhotovované plakáty, které dostaly za úkol okamžitě vyrábět redakce novin a také propagační a aranžérská oddělení jednotlivých podniků. Zajištěn měl být hromadný poslech rozhlasových reportáží ze soudního přelíčení v hostincích, klubovnách a na veřejných prostranstvích. Využit měl být také místní a závodní rozhlas.

Krajští tajemníci byli vyzváni k organizování besed s „účastníky zájezdu na proces“, přičemž do Prahy měli být vysíláni především úderníci. Na veřejných shromážděních ale s nimi měli mluvit rovněž vážení představitelé inteligence a krajským tajemníkům KS¹ bylo zdůrazněno, že „boj proti velezrádné reakci je věcí celé Národní fronty“, a že tudíž musí docílit toho, aby stanovisko k procesu zaujaly i ostatní strany a také všechny masové organizace. Instrukce přímo vyzývaly k sepisování rezolucí, ve kterých budou žádány přísné tresty pro obžalované.

Kraje měly podávat pražskému ústředí hlášení nejen o tom, jak pokyny z centra splnily, ale také „o náladách, o ohlasu, o příp[adných] incidentech a všech pozoruhodných zjevech v souvislosti s procesem“. Závěr dálnopisu ÚV KS¹ pak obsahoval výzvu ke zvýšení bdělosti: „Ve dnech procesu zkontrolujte a zlepšete všechna nutná opatření k ochraně našich budov, sekretariátů, závodů atd. V zárodku znemožněte jakékoli provokace.“¹⁷⁸

Krajské výbory začaly po obdržení dálnopisů z Prahy okamžitě jednat a pokyny ÚV KS¹ detailněji rozpracovávat. Tak například Krajský výbor KS¹ v Hradci Králové už téhož dne ve čtvrt na šest večer hlásí: „Váš dálnopis byl ihned projednán

¹⁷⁸ NA, f. 02/4 (ÚV KS¹ - Sekretariát 1945-1951), sv. 15, arch. j. 127, fol. 3; dálnopis krajským výborům KS¹ k procesu s vedením záškodnického spiknutí proti republice z 1. 6. 1950.

sekretariátem KV KS' a [byla] učiněna potřebná opatření. [...] Úkoly byly konkretisovány a ve formě plánu akce kurýrem odeslány všem okresním sekretariátům, které zařídí, aby kampaň byla rozvinutá na všech okresech už během zítřka."¹⁷⁹ Brněnští komunisté oznamují o den později, že rovněž vypracovali soubor praktických opatření, mimo jiné, že dávají pokyn do továren, aby byly závodním rozhlasem vysílány denně „úryvky z přelíčení“, dále pražské ústředí informují o tom, že zajistili, aby školský referát krajského národního výboru zapojil školáky „vhodným způsobem“ do vyvěšování novin s články o procesu (konkrétně z *Rudého práva* a *Rovnosti*). Děti měly noviny vylepovat především v nádražních čekárnách. Rovněž sdělují, že aranžérská oddělení národních podniků se zaměří na výrobu tzv. bleskových plakátů a vyvěšování novin v rámci „závodní agitace“. A svůj dálnopis doplňují výhledem – každý „účastník zájezdu na proces“ vykoná po návratu z Prahy tři až pět besed. Brněnský KV KS' ve svém hlášení do Prahy slibuje, že dále zajistí, aby rezoluce pracovních kolektivů byly uveřejňovány jak v tisku, tak v rozhlase, a oznamuje, že si již svolal své podřízené z okresních výborů a instruoval je, jak kampaň vést, a zároveň je upozornil, že jsou zodpovědní i za to, jak k procesu budou zaujímat svá stanoviska jednotlivé masové organizace. A dodává, že je zajištěno, aby svá prohlášení zasílali do tisku také vědečtí a umělečtí pracovníci.¹⁸⁰

Také pracovníci ostravského KV KS' druhý den po obdržení centrální instrukce sdělují Praze, že okamžitě poté, co jim došel dálnopis z ÚV, začali jednat a seznamovat všechny „pracující s metodami rozvratné práce naší reakce, abychom zvýšili bdělost a ostražitost a vyvolali pogromistickou náladu proti všem nepřátelům republiky a jejich chleboďarcům: anglo-

¹⁷⁹ NA, f. 02/4 (ÚV KS' – Sekretariát 1945–1951), sv. 15, arch. j. 127, fol. 4; dálnopis Krajského výboru KS' Hradec Králové z 1. 6. 1950.

¹⁸⁰ NA, f. 02/4 sv. 15, arch. j. 127, fol. 8; dálnopis Krajského výboru KS' Brno z 2. 6. 1950.

americkým válečným štváčům". Dále oznamují, že od zítřejšího dne, tj. od soboty 3. června, budou po dobu osmi dnů redakce *Nové Svobody* a *Práce* vydávat tzv. bleskovky v třítisícových nákladech. Ty budou vyvěšovány ve výkladech a na frekventovaných místech.¹⁸¹

Pardubičtí komunisté téhož dne hlásí, že ihned vyzvou všechny okresní sekretariáty KS¹, aby prostřednictvím svých kulturně-propagačních tajemníků neprodleně zařídily vysílání „agitek“ ve všech místních i závodních rozhlasech, a to v dvouhodinových intervalech. „Společný poslech procesového řízení“ zajistí rovněž ve všech hostincích a nádražních halách. Okresním kulturně-propagačním tajemníkům bylo navíc uloženo okamžitě vypracovat „pětiminutové relace o procesu“, které budou předneseny vždy před začátky představení v biografech a divadlech a také učiteli na všech stupních škol. KV KS¹ v Pardubicích dále slibuje, že budou ihned odesílány rezoluce s žádostmi o přísné potrestání „zrádců“ a že na všech závodech a vesnicích budou vyvěšeny „bleskovky“, které budou obyvatelstvo informovat o „podlých plánech domácí i zahraniční reakce“. Vyjadřuje se rovněž k organizování veřejných projevů a sděluje, že se s nimi počítá od pondělka, tj. 5. června, ve všech větších místech kraje, a již uvádí také jejich počet – bude jich 133. Vedle nich bude svoláno 95 mimořádných schůzí na závodech. A doplňuje, že na svolaných shromážděních budou vystupovat přímí účastníci procesu.¹⁸² Z Gottwaldova přichází na ÚV KS¹ ujištění, že od 2. června se v tomto a dalších městech vysílají relace o procesu městským rozhlasem. Doplněno je sdělením, že v jejich okrese „budou provádět besedy soudruzi úderníci, kteří navštíví proces“, a do kampaně že se zapojí také mladí lidé prostřednictvím

¹⁸¹ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 10; dálnopis Krajského výboru KS¹ Ostrava z 2. 6. 1950.

¹⁸² NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 15; dálnopis Krajského výboru KS¹ Pardubice z 2. 6. 1950.

československého svazu mládeže. Besedy s mládežníky budou řídit úderníci z jejich řad.¹⁸³

Jak vypadaly konkrétní úkoly krajských a okresních funkcionářů KS^Č a Národní fronty v době procesu s Miladou Horákovou a spol. je patrné z dochované zprávy Krajského akčního výboru NF v českých Budějovicích. „Krajští tajemníci složek Národní fronty se na této poradě dohodli na následujícím opatření: a) Zajistí, aby ve všech návěstních tabulích a vývěsních skříňkách byly pravidelně a ve vhodné úpravě vyvěšovány výstřižky z novin o průběhu procesu, event[ua]lně obrázkový materiál z novin a časopisů. b) MNV zajistí vysílání pravidelných relací a okresní školské a kulturní referáty zajistí pomocí soudruhů učitelů na vesnicích pomoc v těchto relacích. c) Všude tam, kde je to možné a kde jsou předpoklady, zajistí některá největší masová složka v obci hromadný poslech rozhlasových záběrů ze soudní síně. [...] Tajemníkům OAV NF byly dány pokyny, aby ihned svolali schůze okresních akčních výborů Národní fronty tak, aby na nich byli přítomni zástupci všech složek NF a všechny úkoly, které byly na poradě krajských tajemníků složek NF výtýčeny, aby zajistili.“¹⁸⁴

Většina dalších dálnopisů je pozdějšího data, jednotlivé krajské a okresní výbory KS^Č je začaly odesílat až po víkendu, tedy v pondělí 5. června. Tak například klatovský OV KS^Č oznamuje, že reportáže z procesu jsou vysílány veřejným rozhlasem nejen v okresním městě, ale také v Nýrsku a ve všech závodech. Zdůrazňuje, že procesu se v Praze účastní i dělníci z klatovského okresu, a ti pak vyprávějí své „dojmy z tohoto přelíčení“.¹⁸⁵ Z Ústí nad Labem přichází 6. června na pražský ústřední výbor zpráva, že závody i masové organizace již

¹⁸³ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 13; dálnopis Krajského výboru KS^Č Gottwaldov z 2. 6. 1950.

¹⁸⁴ NA, f. ÚV NF, sign. ČSS org. – politické 1950, nezpracováno; zpráva KAV NF v českých Budějovicích z června 1950.

¹⁸⁵ NA, f. 02/4 (ÚV KS^Č – Sekretariát 1945–1951), sv. 15, arch. j. 129, fol. 33; opis dopisu okresního sekretariátu KS^Č Klatovy z 5. 6. 1950.

odeslaly rezoluce a komunální podniky v Bílině „manifestačně šly na řepu ihned po projevu“.¹⁸⁶

Brno téhož dne oznamuje, že na okresech se dosud nevyskytly žádné „rušivé zjevy“, a svůj dálnopis doplňuje prohlášením družstevníků z Unína: „Poučení pro nás z přelíčení bude zvýšení ostražitosti a bdělosti na naší vesnici, aby se nezrodily podobné živly, které by narušovaly náš vývoj“, ale také provoláním profesorů architektury a pozemního stavitelství brněnské Vysoké školy technické,¹⁸⁷ ve kterém žádají co nejpřísnější potrestání „zločinců a zrádců“ souzených Státním soudem v Praze, obzvláště pak odsuzují bývalého profesora JUDr. Zdeňka Pešku, který též pedagogicky působil právě v Brně: „V době, kdy naše vláda umožňuje nebývalý rozmach vysokých škol, v době, kdy zvyšujeme naše pracovní úsilí na přebudování vysokých škol, tento zákeřník neštítit se rozvracet naši mládež a zvláště vysokoškolskou inteligenci.“¹⁸⁸

Gottwaldov 6. června oznamuje, že do agitační práce na vesnicích se zapojili učitelé.¹⁸⁹ Sedmého června odeslali svůj dálnopis například komunisté z Banské Bystrice. Ujišťují pražské vedení, že „vydali pokyny, jak vést informační kampaň“.¹⁹⁰ Téhož dne se ozývá i Ostrava, která hlásí, že v Třineckých železárnách vytiskli tzv. bleskovku v nákladu pět tisíc kusů, redakce *Práce* a *Svobody* pak další po 2,5 tisících kusech. Kromě toho ostravští komunisté píší, že byly pořizeny „zvětšené snímky rozvratníků, které s příslušným textem budou dány do výloh“. Dále informují, že proběhly závodní schůze, kde o svých „dojmech z procesu“ hovořili úderníci na něj

¹⁸⁶ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 9; dálnopis Krajského výboru KS' Ústí nad Labem z 6. 6. 1950.

¹⁸⁷ V r. 1956 byla škola přejmenována na Vysoké učení technické.

¹⁸⁸ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 15-16 ; dálnopis Krajského výboru KS' v Brně z 6. 6. 1950.

¹⁸⁹ *Tamtéž*, fol. 23; dálnopis Krajského výboru KS' Gottwaldov z 6. 6. 1950.

¹⁹⁰ *Tamtéž*, fol. 19; dálnopis Krajského výboru KSS Banská Bystrica ze 7. 6. 1950.

vyslání, a podotýkají, že „neustále se používá všech možných agitačních prostředků, hlavně závodních a místních rozhlasů k poslechu přímého přenosu v poledne i večer. V některých obcích, kde není dostatek vhodných místností ku společnému poslechu [...], jsou tyto poslechy pořádány v soukromých bytech“.¹⁹¹

Krajský výbor KSS v Žilině zase oznamuje, že o procesu jsou informováni všichni pracující v závodech a zároveň je jim „odhalovaná hnusná tvář zrádců“. Poté budou pracující vedeni k protestním a odsuzujícím rezolucím a k vytyčování nových závazků, které budou odpovědí na „zločinecké úmysly buržoasních zrádců“.¹⁹² Prešov uvádí, že do 7. června bylo v jejich kraji uspořádáno 414 protestních schůzí a besed. O den později jich proběhlo 502 a pracující z nich odeslali 502 protestních rezolucí a telegramů žádajících přísné potrestání zrádců.¹⁹³ Pražský krajský výbor KS¹ informoval, že společně s příslušníky Státní bezpečnosti zaslali všem tajemníkům „telegramy nebo fonogramy, pokud mají domácí telefony, s tím, aby přezkoumali stávající směrnice k zvýšení ostráživosti stranických objektů“.¹⁹⁴

V den vynesení rozsudku, 8. června, pak odeslali své hlášení například komunisté z Nitry. Píše se v něm, že obyvatelstvo se manifestačně sešlo na náměstích a požadovalo odsouzení „zločinců“, kteří stanuli přes Státním soudem.¹⁹⁵ Ostrava dálnopisuje, že v tisku jsou denně uveřejňovány rozhovory s přímými účastníky procesu a vedle toho jsou vydávány „bleskovky“ v několikatisícových nákladech.¹⁹⁶

¹⁹¹ *Tamtéž*, fol. 14; dálnopis Krajského výboru KS¹ Ostrava ze 7. 6. 1950.

¹⁹² *Tamtéž*, fol. 13; dálnopisy Krajského výboru KSS Žilina ze 7. a 8. 6. 1950.

¹⁹³ *Tamtéž*, fol. 11; dálnopisy Krajského výboru KSS Prešov ze 7. a 8. 6. 1950.

¹⁹⁴ *Tamtéž*, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 8; dopis Krajského výboru KS¹ Praha ze 7. 6. 1950.

¹⁹⁵ *Tamtéž*, fol. 34; opis dopisu krajského sekretariátu KS¹ Nitra z 8. 6. 1950.

¹⁹⁶ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 10; dálnopis

Kulturně-propagační oddělení KV KS¹ Liberec oznamuje, že v podniku Nisan v Jablonném v Podještědí osm úderníků „zpevňuje normu“ o pět procent, bylo uzavřeno 22 nových socialistických závazků a v neděli 11. června nastoupí všichni zaměstnanci na celozávodní směnu, čímž projeví souhlas s rozsudkem.¹⁹⁷

Krajští komunističtí funkcionáři dostali za úkol hlásit ÚV KS¹ nejen, jakým způsobem zajišťují „organizaci ohlasu procesu“, ale měli i zasílat zprávy o reakcích obyvatelstva na proces - měli tedy provádět jakési výzkumy veřejného mínění a zaznamenávat výroky odposlouchané mezi lidmi. Na rozdíl od „spontánně“ přijímaných rezolucí, o nichž bude pojednáno níže a jež všechny volají po co nejpřísnějším potrestání souzených, hlášení na ÚV KS¹ zachycují mnohem širší spektrum názorů. Některé (stejně jako rezoluce) žádají přísné, nebo přímo absolutní tresty pro „zrádce a špiony“, z jiných lze naopak vyčíst sympatie k souzeným: „Újezdní tajemník s. Jiroušek z Lanškrouna: ‚Vzít na ně špagát, protože na ty lumpy je kulky škoda. V Lanškrouně se dělníci s odporem dívají na drzost dr. Horákové, kterou naši nepřátelé pokládají za hrdinku, a jedině řádné a důsledné potrestání může zabránit tomu, aby reakce zdvihala hlavu.‘ Soudružka Božena Svobodová ze závodu Karosa z Vysokého Mýta: Jako dík naší Státní bezpečnosti za odhalení reakčních živlů zpevnila normu na položení ruberoidu ze 6,5 hod. na 4 hod.“¹⁹⁸

Z Prahy informují, že rozsudek je s napětím očekáván hlavně v továrnách, kde se „uzavírají sázky, kdo dostane provaz a kdo bude odsouzen na doživotí. Je tipováno 5 provazů, hlavně Horáková již u každého visí dnes“. Zpráva pražského KV KS¹ dále dodává, že mezi obyvateli hlavního města se

Krajského výboru KS¹ Ostrava z 8. 6. 1950.

¹⁹⁷ *Tamtéž*, fol. 5; dálnopis Krajského výboru KS¹ Liberec z 8. 6. 1950.

¹⁹⁸ *Tamtéž*, arch. j. 127, fol. 16; dálnopis Krajského výboru KS¹ Pardubice z 2. 6. 1950.

proslýchá, že nyní přijde na řadu bývalý ministr Drtina.¹⁹⁹ Jiné dálnopisy dokumentují, jak bylo mezi lidmi vnímáno vystoupení „hlavy spiknutí“, tedy JUDr. Milady Horákové: „Naši lidé sledují proces s velkým zájmem, každý spěchá domů k přijímačům, aby o nic nepřišel, a soudruzi říkají, že obžalovaní potvrzují svými vlastními slovy to, co naše strana o nich vždy říkala, je pravda. Členové jsou rozhořčeni, jak se Horáková chovala před Státním soudem a s jakým tónem a cynismem vypovídala, proto se stalo, že na okrese sever ve dvou případech naši soudruzi v rozčilení uhodili do radia, dnes již neposlouchají - radia jsou ve správě.“²⁰⁰

Jiná zpráva upozorňuje, že „sebevědomé vystoupení dr. Horákové“ u soudu zapůsobilo „posilujícím dojmem mezi reakcí“,²⁰¹ především mezi bývalými živnostníky a sedláky. „Jakousi slabost projevuje veřejnost pro viníky ženského pohlaví, zejména k Horákové, která se těší sympatiím a jest označována jako žena, která se do posledního okamžiku chová statečně.“²⁰² Speciální dálnopis z Olomouckého kraje pak informoval o výskytu sympatií vůči obžalovaným v hanácké vesnici Ohrozim, kde měly manželky místních sedláků při večerním setkání na návsi označit „Horákovou a Zemínovou za hrdinky, které to řekli od plic.“²⁰³

Z dalších dálnopisů posílaných na pražské ústředí lze vyčíst pochyby o věrohodnosti celého procesu a vině souzených. Například jihlavští komunisté hlásí, že především konzervativnější lidé z měst a venkova nemají důvěru k výpovědím souzených, říkají, že k nim byli přinuceni,

¹⁹⁹ *Tamtéž*, arch. j. 129, fol. 8; dopis pracovníka Krajského výboru KS¹ v Praze ze 7. 6. 1950.

²⁰⁰ *Tamtéž*.

²⁰¹ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 2; dálnopis Krajského výboru KS¹ Olomouc ze 7. 6. 1950.

²⁰² *Tamtéž*, sv. 15, arch. j. 129, fol. 8; dopis Krajského výboru KS¹ Praha ze 7. 6. 1950.

²⁰³ NA, f. 100/4, sv. 17, arch. j. 113, fol. 23; dálnopis Krajského výboru KS¹ v Olomouci z 2. 6. 1950..

a považují je za nevinné jako faráře Josefa Toufara: „Je to stejně jako v Jihošti, říkají reakcionáři.“²⁰⁴

Po vynesení rozsudku byla komunistickými funkcionáři zaznamenána celá plejáda názorů na uložené tresty. Někteří lidé doslova volají po krvi a projevují nespokojenost nad tím, že trest smrti nedostali všichni souzení (Z JZD Starý Rokytník dochází zpráva o nespokojenosti zemědělců s rozsudkem, neboť si představovali „trest smrti pro všechny souzené vlastizrádce, aby od nich byl již pokoj, aby nám zbytečně neujídali chleba“²⁰⁵), nebo dokonce jako dělníci ze závodu Tepna vyhrožují, že pokud bude někomu rozsudek zmírněn milostí, vstoupí do stávký.²⁰⁶ Nespokojenost je několikrát zaznamenána především s výší rozsudku pro Františku Zemínovou, která byla odsouzena na „pouhých“ dvacet let (připomeňme, že v době vynesení rozsudku jí bylo 68 let), a JUDr. Jiřího Hejdu, který byl poslán do vězení na doživotí.

Z jiných hlášení ale naopak vyplývá, že lidé byli šokováni tím, že by měla být popravena žena: „V několika případech se stalo, že i když dotazovaní souhlasí s potrestáním, nesouhlasí s trestem smrti u Horákové, a to proto, že je to žena, které dosud trestem smrti trestány nebyly.“²⁰⁷ Někteří s popravami nesouhlasili vůbec a litovali souzené: „V obci Janově na řepních pracech ženy diskutovaly o soudu s vlastizrádci a říkaly, že je nutno tyto lidi jenom zavřít, ne však popravovat. V Litomyšli v hostinci při vysílání těchto zpráv opustily 3 osoby hostinec a Přeučil, který je v Litomyšli znám, jest litován mezi živnostníky a bývalými soukromými podnikateli stejně tak jako venkovskými boháči.“²⁰⁸

²⁰⁴ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 29; dálnopis Krajského sekretariátu KS Jihlava z 9. 6. 1950.

²⁰⁵ *Tamtéž*, fol. 6-7; dálnopis Krajského výboru KS Hradec Králové z 9. 6. 1950.

²⁰⁶ *Tamtéž*..

²⁰⁷ *Tamtéž*, fol. 25; opis dopisu Okresního výboru KS Náchod z 9. 6. 1950.

²⁰⁸ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 17; dálnopis Krajského výboru KS Pardubice z 2. 6. 1950.

Dálnopisná hlášení informující o procesu s Miladou Horákovou a spol. jsou zajímavým pramenem nejen pro vlastní historii „největšího politického procesu“. Vypovídají mnohé i o tehdejší společnosti, o metodách jejího ovládnutí a kontroly ze strany vládnoucího režimu. Není zcela bez zajímavosti, že mezi jednotlivými hlášeními lze najít značné rozdíly - někteří pracovníci krajského aparátu KS¹ hlásí spíše to, co očekávají, že bude vedení v Praze chtít slyšet a za co budou následně pochváleni. Tyto zprávy jsou psány podobným jazykem jako rezoluce či články v tehdejších novinách - ujišťují pražské ústředí o naprostém a všeobecném odmítání jednání obžalovaných z procesu s Miladou Horákovou a spol. Naproti tomu jiná hlášení jsou psána věcně a připouštějí, že určité vrstvy společnosti byly procesem šokovány a odmítaly jej.

Krajské výbory KS¹ měly též za úkol vybrat účastníky procesu a zaslat jejich jména předem Státnímu soudu, který zajišťoval výrobu speciálních vstupenek se jménem každého návštěvníka. „Pro všechny účastníky jsou připraveny zvlášť natištěné vstupenky, aby se tyto snadno lišily od návštěvních lístků pro ostatní jednacích síně. Vstupenky budou znít vesměs na jméno (kromě orgánů min. vnitra - zda též pro příslušníky armády a uniformovaných sborů budiž rozhodnuto) a každý příjemce vstupenky se bude legitimovati. [...] Vstupenky budou vyhotoveny dle zaslaných seznamů a odevzdány individuálně každému návštěvníkovi presidiem soudu v den přelíčení, za současné kontroly občanského průkazu. V pozvání bude upozorněno, že každý návštěvník musí se vykázati občanskou legitimací.“²⁰⁹ Tato procedura byla přísně dodržována i u „prověřených“ návštěvníků, jak dokládají dokumenty z Archivu kanceláře prezidenta republiky, která též musela zaslat jmenný

²⁰⁹ NA, f. ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno; návrh opatření pro organizování veřejnosti na procesu s Miladou Horákovou a spol., 19. 5. 1950.

seznam svých zaměstnanců.²¹⁰ Lidé, kterým se dostalo „výsady“ dostat vstupenku na proces, byli vybráni tak, aby „při projednávání trestné činnosti týkající se určitého kraje byli v posluchačstvu zastoupeni především občané z těchto krajů (např. při výslechu Horákové byli přítomni občané z Budějovického kraje²¹¹ apod.)“.²¹² Diváci v soudní síni byli každý den obměňováni, takže nikdo z nich neměl možnost sledovat celý proces. V soudní síni se vystříдалo celkem přes čtyři tisíce lidí z celé republiky.

4. 4. Přijímání rezolucí a pracovních závazků

Jak otevřeně přiznávají ve výše uvedeném hlášení ostravští komunisté, vládnoucí režim se snažil vyvolat doslova pogromistickou náladu, davovou hysterii, kdy pracující lid bude projevovat rozhořčení nad činy „zrádců a vyvrhelů národa“, dávat najevo nejhlubší opovržení nad nimi a žádat pro ně co nejpřísnější tresty. „Vůle lidu“ měla být vyjádřena především ve „spontánně“ přijímaných rezolucích. Podle přání ÚV KS² byla po celé zemi svolávána veřejná shromáždění, na kterých se hlasovalo o rezolucích žádajících přísný, často výslovně absolutní trest pro souzené.

O příčinách vyvolání této masové hysterie dobové prameny mlčí a můžeme tudíž o nich pouze spekulovat. Svou roli zde určitě sehrála snaha režimu odvrátit pozornost od stupňující se krize, zejména v ekonomické oblasti. Tím, že byl nalezen údajný viník, který byl obyvatelstvu doslova „předhozen“, mělo

²¹⁰ AKPR, složka T 2461/50 proces s Miladou Horákovou, Závišem Kalandrou, Janem Buchalem a Oldřichem Pecllem – trest smrti – milost neudělena (dále jen T 2461/50), 26. 5. 1950.

²¹¹ JUDr. Milada Horáková bývala poslankyní Národního shromáždění za 'eskobudějovický volební kraj.

²¹² NA, f. 100/35 (ÚV KS² 1945–1957), Antonín Zápotocký, sv. 56, arch. j. 1177, fol. 106; závěrečná zpráva o procesech proti záškodnickému spiknutí.

být alespoň na určitou dobu vysvětleno, proč se proklamované zlepšení životní úrovně stále nedostavuje. Na „hlas lidu“ se ovšem odvolávali i prokurátoři při žádosti o co nejpřísnější potrestání obžalovaných ve svých závěrečných řečech. Stejný argument se objevuje i v návrhu na neudělení milosti Miladě Horákové, Janu Buchalovi, Oldřichu Peclovi a Závaši Kalandrovi, vypracovaném prezidentskou kanceláří: „Rozhodnutí pro nejpřísnější potrestání vyjadřuje nerozbornou vůli všeho pracujícího lidu, jak dokazují nesčetná spontánně zasílaná prohlášení.“²¹³ Dochází zde tedy k situaci, kdy vládnoucí režim zorganizuje „pogromistickou kampaň“ a vzápětí se na ni alibisticky odvolává při zdůvodňování své vlastní krutosti. Připomeňme jen, že v „bratrské“ NDR byly v téže době političtí odpůrci diktatury SED z řad příslušníků nekomunistických politických stran odsuzováni k daleko nižším a nikoliv hrdelním trestům.²¹⁴

Dá se předpokládat, že určitý podíl na propagandistické kampani měli i sovětští poradci - přípravu „největšího politického procesu“ ovlivňovali od samého začátku. Sovětský svaz měl samozřejmě zájem na tom, aby jím zavedený satelitní režim v Československu byl legitimizován podobnými kampaněmi, vyjadřujícími mu bezvýhradnou podporu ze strany obyvatel. Jak ale ještě bude ukázáno, značná část mezinárodní veřejnosti tuto propagandistickou kampaň nepovažovala za vyjádření skutečného smýšlení československé společnosti.

Jazyk rezolucí odsuzujících obžalované z procesu s Miladou Horákovou a spol. by jistě stál za podrobnou analýzu a nezbývá než si povzdechnout nad tím, že již nežije Vladimír Macura,

²¹³ AKPR, T 2461/50; informace pro prezidenta republiky k návrhu na neudělení milosti Miladě Horákové, Závaši Kalandrovi, Janu Buchalovi, Oldřichu Peclovi odsouzeným k trestu smrti z 26. 6. 1950, s. 2.

²¹⁴ Sociální demokrat Willy Brundert a křesťanský demokrat Leo Herwegen byli v dubnu 1950 odsouzeni v tzv. Dessavském monstrprocesu k 15 letům káznice, což byla nejnižší výměra v trestu v procesu s Miladou Horákovou a spol. Viz WEBER, Hermann: *Dějiny NDR*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, s. 111. Též viz VINKE, Hermann: *Die DDR*. Ravensburger Buchverlag, Ravensburg 2008, s. 72-73.

který řeč komunistických propagandistických textů dovedl tak objektivně rozebírat.²¹⁵ Jde o dokumenty, které lze bez přehánění označit za nenávistné, jdoucí proti lidskosti i principům právního státu, za slovní lynč. Stejně jako v novinových článkách se v nich odráží newspeak tehdejší doby, jsou přeplněné slovy jako „rozvratníci“, „přísluhovači reakce“, „agenti západních imperialistů“, „zrůdy naší společnosti“, „spiklenci“, „cyničtí špioni“, „zrádci pracujícího lidu...“ Odesílány byly Státnímu soudu na Pankráci (některé byly adresovány přímo konkrétním prokurátorům), ministerstvu spravedlnosti, ministerstvu vnitra, prezidentu Klementu Gottwaldovi nebo předsedovi vlády Antonínu Zápotockému. Denně byly jako projev „vůle lidu“ přinášeny v koších do soudní síně, čímž byl vytvářen psychologický nátlak na obžalované a svědky. Po skončení procesu bylo spočítáno, že rezolucí přišlo více než 6300.²¹⁶ Řada z nich byla přetištěna v denním tisku.

Přijímání odsuzujících rezolucí bylo často spojeno s přijímáním nových pracovních závazků, s uzavíráním tzv. socialistických smluv či s tzv. zpevňováním norem.²¹⁷ Údajná „záškodnická“ činnost obviněných tak byla stavěna do protikladu vůči budovatelskému úsilí úderníků, kteří byli často uváděni zejména v denním tisku jako nejhorlivější kritici „velezrádců“.²¹⁸ Některé tyto závazky však působí z odstupem let poněkud komicky, i když šlo tehdy o naprosto vážně míněné záležitosti, vytvářené navíc ve stínu šibenice,

²¹⁵ MACURA, Vladimír: *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Pražská imaginace, Praha 1992.

²¹⁶ NA, f. 100/35 (ÚV KS 1945-1957), Antonín Zápotocký, sv. 56, arch. j. 1177, fol. 108; závěrečná zpráva o procesech proti záškodnickému spiknutí: „Rozsudek byl přijat pracujícím lidem republiky s uspokojením a s plným souhlasem. Tomu svědčí více než 6300 rezolucí z celé republiky, které schvalovaly přísné potrestání této zločinné bandy“. Pod každou z rezolucí je zpravidla několik desítek až stovek podpisů.

²¹⁷ Viz např. NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce zaměstnanců koželužny v Žalhosticích z 3. 6. 1950; dopis učitelů národní školy v Novém Hrozenkově z 6. 6. 1950.

²¹⁸ Viz např. Pracující KD Sokolovo žádají přísný a spravedlivý trest zrádcům národa. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 131 (3. 6. 1950), s. 1.

který se právě díky mohutné propagandistické kampani vynořil nad všemi obžalovanými z procesu s Miladou Horákovou a spol. Zaměstnanci pivovaru ve Velkých Popovicích či krmiči a krmičky z Ostravského kraje tak požadují přísný trest pro lidi, kteří se pokoušeli mařit jejich práci²¹⁹, pracovníci vyhlášené pražské restaurace U Holubů se zase zavazují, že zvýší produktivitu práce.²²⁰ Jistým závazkem pracovních kolektivů je pak proklamované zvýšení bdělosti před dalšími podobnými zrádci a agenty západních zpravodajských služeb.

Značná část signatářů podepsala rezoluce nikoliv z přesvědčení, ale ze strachu, nicméně propagandistická „masáž“ byla natolik silná, že velký počet občanů ze všech vrstev společnosti uvěřil vykonstruovaným obviněním a byl ochoten souhlasit i s porušováním základních principů právního státu a humanity. „Občané obce Řitky shromáždění na veřejné schůzi dne 7. 6. 1950 pozastavují se nad cynismem, s jakým se přiznává 13 souzených zrádců, špiónů, rozvratníků a přísluhovačů cizí i místní buržoasní reakce. Rozhořčení nad zrádnými činy, kterými hodlaly tyto zrůdy naší lidské společnosti zvrátiti všechny vymoženosti, které si náš pracující lid vydobyl po revoluci, žádají spravedlivý a nejprísrnější trest pro tyto vyvrhele.“²²¹ „Rada Obvodního národního výboru v Praze 16 ve své řádné schůzi dne 6. června 1950 nutně musela jednat o bouři hněvu a rozhořčení, které projevují pracující našeho obvodu při všech příležitostech nad činy velezrádné protistátní skupiny rozvratníků. Spravedlivé opovržení a hněv pracujících, kteří svými padesáti pěti tisíci podpisy v našem obvodě dali jasnou odpověď imperialistickým

²¹⁹ Viz NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce zaměstnanců pivovaru ve Velkých Popovicích z 6. 6. 1950; rezoluce krmiček a krmičů z Ostravského kraje z 6. 6. 1950.

²²⁰ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce zaměstnanců pražské restaurace U Holubů z 8. 6. 1950.

²²¹ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; Místní akční výbor NF v Řitce - Rezoluce odhlasovaná na veřejné schůzi 7. 6. 1950 v obci Řitka, okres Praha-jih, a zasláná ministerstvu spravedlnosti.

podněcovatelům války."²²² „Závodní skupina ŠSM při Sdruženém komunálním podniku v Karlových Varech jednak se usnesla žádat potrestání 12 rozvratníků (obžalovaných bylo celkem 13, na jednoho zřejmě zapomněli - pozn. PK), aby byla dána výstraha podobně smýšlejícím jedincům [...]. Rozhořčení nad takovými činy, rozhodli jsme se stanovit si jako závazek proti takovýmto lidem zapojení se stoprocentně do politického kroužku, kde si hlavně uvědomíme rozdíl mezi kapitalismem a socialismem."²²³

Ačkoliv řada rezolucí si je velice podobná a nezapře jednotný inspirační zdroj, lze přesto mezi nimi nalézt určité nuance. Při čtení některých z nich se nelze ubránit dojmu, že pisatelé se snaží ze zadaného úkolu vyjít se ctí, hovoří v obecné rovině a nesnaží se ubližovat či zostouzet jednotlivé obžalované. Naproti tomu jiné rezoluce výslovně požadují vynesení absolutního trestu jmenovitě pro všechny obžalované.²²⁴ Nepřekvapí to kupříkladu u bezpečnostních referentů ONV v Praze, kteří požadují, „aby byly vyneseny ty nejtvrďší tresty, neboť je nutno tyto pozůstatky plevelu vytrhati i s kořeny“.²²⁵ Našly se však i takové kolektivy, které výslovně požadovaly udělení trestu smrti a jeho vykonání na všech třech obžalovaných ženách.²²⁶

Některým lidem nestačil ovšem pouze podpis pod rezoluci v zaměstnání či ve stranické organizaci, ale psali též osobní dopisy prokurátorům či soudcům a žádali přísné potrestání obžalovaných. Tyto dokumenty jsou neuvěřitelným svědectvím

²²² *Tamtéž*; rezoluce rady Obvodního národního výboru v Praze 16 zaslaná 6. 6. 1950 Státnímu soudu v Praze.

²²³ *Tamtéž*; rezoluce závodní skupiny ŠSM při Sdruženém komunálním podniku v Karlových Varech zaslaná 6. 6. 1950 Státnímu soudu.

²²⁴ Viz např. NA, f. Státní prokuratura Praha PsT I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce zaměstnanců JNV v Pardubicích ze 7. 6. 1950.

²²⁵ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce bezpečnostních referentů okresních národních výborů Pražského kraje z 18. 6. 1950.

²²⁶ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; dopis členů závodní organizace KS' ředitelství lesního závodu v Krásné u Frýdku z 5. 6. 1950.

o míře fanatismu některých pisatelů a též o síle a účinnosti propagandistické kampaně. Tyto dopisy vznikaly z vlastního přesvědčení, bez jakéhokoliv nátlaku, často byly psány v soukromí a rukopisně. Není zcela bez zajímavosti, že mezi pisateli těchto dopisů nalezneme převážně ženy. „Soud vyřkl rozsudek nad špiony a zrádci naší lidově demokratické republiky. Jako žena k ženě musíme ti napsati, že tento rozsudek není spravedlivý. [...] Navrhujeme okamžitě všechny pověsit. [...] Byly jsme v Národním domě na Smíchově 8. června 1950, kdy tam přednášeli účastníci tohoto přelíčení. Sledovaly jsme celý proces jak v rozhlase, tak i *Rudém právu* a s hrůzou jsme poslouchaly, co na nás všechno připravovali. Po přečtení rozsudku se zdvihla vlna nevole a rozhořčení nad těmito vrahy a zrádci, že dostali tak malé tresty. Všichni přítomní proti tomu protestovali a navrhovali trest smrti všem. [...] Pevně věříme, že toto vezme naše lidové soudnictví za svůj úkol,“ napsali kupříkladu v osobním dopise prokurátorce Ludmile Brožové Alžběta Jandová a Markéta Egerová.²²⁷ Jiný dopis, tentokrát anonymní, vyzýval zase ministra spravedlnosti Štefana Raisa, aby nařídil obnovit někdejší popraviště z doby nacistické okupace, tzv. pankráckou sekyrárnu, kde měli být podle přání pisatelů hromadně stínáni odpůrci lidovědemokratického režimu.²²⁸

Vyskytl se i poměrně ojedinělý případ pokusu o stažení podpisu pod rezolucí, respektive o zmírnění jeho dopadu. Českobratrský farář z Vrchlabí Josef Kovář tak zaslal Státnímu soudu dopis, ve kterém připouštěl, že sice podepsal rezoluci

²²⁷ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; dopis Alžběty Jandové a Marty Egerové prokurátorce Ludmile Brožové, . Další osobní dopisy, požadující přísné potrestání obžalovaných, nedat.; dopis Emila Kočího Státnímu soudu z 8. 6. 1950; dopis Marie Antošové prokurátorce Ludmile Brožové z 15. 6. 1950.

²²⁸ *Archiv bezpečnostních složek* (dále jen *ABS*), f. 310, sign. 91-1, fol. 107; anonymní dopis ministru spravedlnosti Štefanu Raisovi, nedat.

požadující přísné potrestání zrádců, ale ze zásadních důvodů nesouhlasí s trestem smrti.²²⁹

Rezoluce dostaly za úkol podepisovat nejen pracovní kolektivy, ale také masové organizace sdružené v Národní frontě (československý svaz žen, československý svaz mládeže, Sokol, Svaz bojovníků za svobodu, československý červený kříž, Svaz dobrovolných hasičů atd.).

Zvláštní pozornost byla věnována příslušníkům nekomunistických stran - tedy československé strany socialistické a československé strany lidové, jejichž postoj k procesu byl sledován právě v rámci struktur Národní fronty. Je zajímavé, že zatímco vedoucí představitelé těchto stran velice rychle pochopili, že nyní musí osvědčit loajalitu k novému zřízení²³⁰, nižší funkcionáři a prostí členové měli často problém naplivat na svoji vlastní minulost a své někdejší politické předáky označit za „zrádce“ a „vyvrhele“. Ze zpráv získaných „po linii Národní fronty“ je patrný zásadní odpor vůči procesu především v kruzích bývalých národních socialistů: „Podle zpráv ve všech krajích se objevili jednotlivci nebo i organizace čSS, které nesouhlasily, ať už s některými momenty procesu nebo s celým procesem. Tak například české Budějovice, v obci Zadní Zborovice, okres Strakonice a prý v dalších jmenovitě uvedených obcích jednotlivci sympatisovali se záškodníky. Jde vesměs o bývalé členy nár[odně] soc[ialistické] strany, kteří nevstoupili do čSS a kteří jsou známí pro své nepřátelské smýšlení vůči lidově demokratické republice. [...] Ze všech zpráv vysvítá jedno: že všechny rezoluce a projevy nesouhlasu se zrádci byly učiněny až po poradě všech složek na KAV NF nebo po výzvě

²²⁹ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; dopis Josefa Kováře Státnímu soudu z 15. 6. 1950.

²³⁰ Proces v Praze odhalil nejtemnější cíle reakce. Prohlášení československé strany socialistické. *Nová politika*, roč. 3, čís. 136 (11. 6. 1950), s. 1; Budovatelské úsilí odpovídi záškodníkům. Předsednictvo čSL odsuzuje zločinnou činnost třinácti vlastizrádců. *Lidová demokracie*, roč. 6, čís. 134 (9. 6. 1950), s. 1.

ústředí `SS. Tomu konečně odpovídá i zjištěná skutečnost, že z téměř 6.000 resolucí došlých během přelíčení Státnímu soudu, je pouze pět resolucí z organizací `SS.“²³¹

Na Liberecku dokonce došlo k situaci, kdy členové okresních a místních výborů `SS rezignovali, aby nemuseli odsuzující rezoluce přijmout. Podobně se zachovali i funkcionáři na Přeloučsku, když složili své funkce s tím, že stejně brzy dojde k převratu. Nejvýznamnější incident byl však zaznamenán v Plzni, kde byla přijata rezoluce následujícího znění: „Krajské předsednictvo `s. strany socialistické v Plzni odsuzuje jakoukoli protistátní činnost. Odsouzení uvedené skupiny považuje za věc soudu a zákonů daných lidem, který jistě řádně uváží vinu obžalovaných a dojde k nezávislému rozhodnutí, jak to vyžaduje Ústava 9. května 1948.“ Tato rezoluce však byla vedením strany shledána jako příliš mírná, ba takřka provokativní, a tak byli všichni členové krajského výboru odvoláni.²³²

Méně informací se zachovalo z prostředí `eskoslovenské strany lidové. Zarážející je však reakce některých prorežimních katolických duchovních, kteří se také nechali strhnout lavinou nenávisti a přispěchali se svým polínkem na hranici „vlastizrádců“ a „špionů“: „My, římskokatoličtí duchovní Ostravského kraje, žijeme v úzkém spojení s naším pracujícím lidem, cítíme s ním a přejeme mu zlepšení jeho životní úrovně. Dávno jsme se sešli s našimi budovateli na základě praktického života v nejužší spolupráci a plně oceňujeme skutečnost, že právě v přítomné době nacházíme u naší vlády pro své kněžské působení větší porozumění než kdykoliv předtím. Duchovní nenacházejí dnes nikde lepšího přijetí než mezi pracujícím lidem. Proto odsuzujeme všechny rozvratníky i záškodnickou činnost. Odsuzujeme pokusy

²³¹ NA, f. ÚAV NF, sign. `SS org. - politické 1950, nezpracováno; zpráva sekretariátu ÚAV NF, nedat.

²³² *Tamtéž.*

o rozpoutání nové války a pohrdáme těmi, kteří zradili vlastní národ a dali se do služeb cizáckých nepřátel republiky.“²³³

Našli se však i takoví lidé, kteří svůj podpis pod podobná prohlášení připojit odmítli, i když si byli vědomi toho, jaké následky to pro ně bude mít. K takovým lidem patřil významný český internista Zdeněk Mařatka, syn sochaře Josefa Mařatky, jenž mimo jiné vytvořil na přelomu dvacátých a třicátých let monumentální pomník československým legionářům nazvaný *Praha svým vítězným synům*.²³⁴ MUDr. Mařatka v roce 1950 působil na II. interní klinice Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze tehdejší společenskou atmosféru popsal ve svých vzpomínkách: „Kromě všech ústrků byl můj morální postoj vystaven těžkým zkouškám zvláště tehdy, když nás nutili pronášet k medikům politicky inspirované projevy nebo podepisovat akce souhlasící s rozsudky inscenovaných procesů. Nejhorší bylo, když nás nutili podepsat prohlášení, že souhlasíme s odsouzením dr. Milady Horákové k trestu smrti za domnělou vlastizradu. Odmítl jsem připojit svůj podpis na tu listinu, podobně jako prof. Herles a sekretářka paní Borovcová. To vše ovlivnilo můj další osud na klinice.“²³⁵ I když se postih v tomto případě nedostavil okamžitě, musel o 8 let později Zdeněk Mařatka univerzitu stejně z politických důvodů opustit.

Podobným způsobem si zachoval svoji čest tváří tvář davové hysterii známý sokolský činovník Viktor Heller, který byl tehdy zaměstnán ve Státní pojišťovně ve Spálené ulici. „I my jsme byli všichni svoláni a předseda akčního výboru Axman přečetl rezoluci, v níž všichni žádáme, aby nad touto ‚zmijí‘

²³³ Další četné protesty pracujících proti zrádcům. Telegram duchovních čs. části arcidiecése Vratislavského a Ostravského kraje. *Lidová demokracie*, roč. 6, čís. 135 (10. 6. 1950), s. 7.

²³⁴ Pomník byl slavnostně odhalen na náměstí Pod Emauzy 28. 10. 1932, za nacistické okupace byl však zničen. Po r. 1989 byl znovu vytvořen a opět slavnostně odhalen 28. 10. 1998.

²³⁵ MAŘATKA, Zdeněk: *Paměti. Medicína, umění a život v osmi politických režimech*. Karolinum, Praha 1997, s. 100.

Horákovou vynesl Nejvyšší soud²³⁶ rozsudek smrti. Když nám byla rezoluce přečtena, vyzval předseda přítomné, kdo je pro tuto rezoluci. Zvedl se les rukou. Axman se sarkastickým gestem prohlásil: „Je snad někdo proti?“ A já jsem se tehdy neudržel a zvedl jsem ruku. V tom okamžiku jsem zjistil zděšení ve tváři Axmana. Ukázal na mne a přede všemi prohlásil: „Jeden zrádcovský hlas!“ Všichni se ulekaně obrátili směrem, kam Axman ukazoval. Všichni mne dobře znali a věděli, že jsem byl až do roku 1948 jednatelem s. obce sokolské a kromě toho i jednatelem XI. všesokolského sletu...“²³⁷ V důsledku následné perzekuce a šikany, prováděné vůči Viktoru Hellerovi příslušníky Státní bezpečnosti, jeho manželka spáchala sebevraždu. Přesto byl Heller v roce 1954 zatčen a pro údajné kontakty s emigrantem Evženem Köpplem odsouzen k 10 rokům vězení, po odvolání mu byl trest ještě navýšen.²³⁸

Další jednotlivé případy perzekuce lidí, kteří odmítli zvednout ruku pro potrestání „vlastizrádců“ z procesu s Miladou Horákovou a spol., zaznamenal spisovatel a publicista Miroslav Ivanov. V Rokycanech tak byla postižena Marie Brabcová, která odmítnutí podpisu pod rezoluci zaplatila ztrátou učitelského zaměstnání, jelikož byla shledána nezpůsobilou k výchově mladé generace. Podobný osud potkal dva zaměstnance Nejvyššího správního soudu v Brně dr. Novotného a dr. Pflanzera, kteří byli po zdržení se během hlasování

²³⁶ Správně Státní soud.

²³⁷ Cit. dle IVANOV, Miroslav: *Justiční vražda aneb smrt Milady Horákové*, s. 332–333.

²³⁸ O Viktoru Hellerovi natočila T v rámci cyklu *Neznámí hrdinové* dokumentární film *To Vám přijde draho!* (2008, režie Roman Vávra). Jméno Viktora Hellera se ovšem objevilo též na tzv. Cibulkových seznamech. V. Heller se k tomuto faktu vyjádřil v článku otištěném v *Necenzurovaných novinách* 1. 1. 1992. Vysvětluje zde, že po smrti své manželky byl StB zatčen a vyslýchán a nakonec s poukazem na rodinnou tragédii propuštěn s tím, že musí podepsat prohlášení o mlčenlivosti. Poté se příslušníci StB snažili nutit jej k aktivní spolupráci. Když neuspěli, zatkli Hellera podruhé a nechali jej postavit před soud. Hellerův dopis komentovala redakce NN slovy, že jeho pisatel je jedním z lidí, „kteří se do tenat StB dostali vskutku nešťastným způsobem“. Příběh Viktora Hellera tak zůstává vedle výjimečného případu osobní statečnosti i ukázkou toho, že skandalizování všech lidí, registrovaných jako tajní spolupracovníci StB je značně zavádějící.

o protestní rezoluci suspendování a následně nasazení do manuálních profesí. Jan Vychodil z Horní Libiny na Šumpersku byl zase za vyjádření sympatií k obžalovaným z procesu s Miladou Horákovou a spol. a za pronesení prorocké věty „Nebojte se, však komunisté za chvíli sežerou jeden druhého!“ odsouzen k devítiměsíčnímu vězení, které si odpykal v jáchymovském dolu Svornost.²³⁹ Až takovou podobu mohlo mít pouhé vzepření se „pogromistické náladě“, vyvolané komunistickým režimem...

Nenávistná kampaň pokračovala i po vynesení rozsudku. Jak je patrné z již výše citovaného dopisu, adresovaného Ludmile Brožové, ministerstvo spravedlnosti po skončení procesu organizovalo přednášky v továrnách a na „veřejných táborech lidu“. Několik desítek pro tento účel vyškolených referentů ministerstva, ale také soudců a prokurátorů jezdilo po celé republice a přednášelo o procesu a jeho politických závěrech. Tyto projevy vyslechlo více než sto tisíc občanů. Aktivní byla především „dělnická prokurátorka“ Ludmila Brožová - 15. června vystoupila na shromáždění občanů Prahy XIV, kteří poté odhlasovali rezoluci, požadující rychlé vyřízení odvolání obžalovaných a neodkladné vykonání trestů smrti.²⁴⁰ Projev Brožové byl zřejmě velmi sugestivní - v dopisu zaslaném Státní prokuratuře jedna z občanek Prahy XIV uvádí, že v ní „zanechal hluboký dojem“.²⁴¹ O čtyři dny později vystupovala Brožová pro změnu v Ostravě na přednášce pořádané Lidovou akademií při Jednotném národním výboru. Z reportáže v odborářském deníku *Práce*, jež o tomto shromáždění informovala²⁴², dokonce vyplývá, že svým projevem zcela zastínila druhého přednášejícího -

²³⁹ IVANOV, Miroslav: *Justiční vražda aneb smrt Milady Horákové*, s. 330-333.

²⁴⁰ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno, rezoluce tří tisíc občanů Prahy XIV, 15. 6. 1950.

²⁴¹ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno; dopis Marie Antošové prokurátorce Ludmile Brožové z 15. 6. 1950.

²⁴² Lidová prokurátorka Brožová promluvila o pražském procesu. Občané Ostravy odsoudili zrádce a rozvratníky. *Práce*, roč. 6, čís. 143 (20. 6. 1950).

významného právního odborníka JUDr. Viktora Knappa, kterému navíc novináři zkomolili jméno na „Knop“.²⁴³

Přednášet jezdil i Josef Urválek, jenž vystoupil kupříkladu v českých Budějovicích. Slověka však mrazí při představě přednášky, která proběhla v den poprav odsouzených: 27. června 1950 mezi čtvrtou a šestou hodinou ranní předseda senátu Státního soudu JUDr. Karel Trudák a Ludmila Brožová sledovali, jak na pankrácké šibenici postupně dodýchávají Závaš Kalandra, Oldřich Pecl, Jan Buchal a Milada Horáková, a téhož dne o několik hodin později oba řečnili k pražskému lidu na manifestaci svolané na náměstí Prokopa Holého na Žižkově.²⁴⁴ Ani poté však veřejná shromáždění o „největším politickém procesu“ neustala – 14. července přednášel v pražském Slovanském domě na téma proces s Miladou Horákovou a spol. sám náměstek ministra spravedlnosti Karel Klos.²⁴⁵

4. 5. Zapojení dětí do kampaně

„V zápase o tak velikou věc, o štěstí našeho lidu, o jeho budoucnost, nelze dopustit, aby byla jakkoliv křivena duše našich dětí. V tom se utkáme s každým, jehož oči jsou obráceny dozadu, ať jsou to reakční rodiče nebo reakční učitelé.“²⁴⁶ Tato slova pronesl několik dnů po popravě Milady Horákové na výroční konferenci učitelů zástupce generálního tajemníka

²⁴³ Ke zprávě pracovníka Kanceláře prezidenta republiky JUDr. Viktora Knappa o procesu viz *AKPR*, složka T 2461/50; zpráva o procesu proti Horákové a spol. před Státním soudem.

²⁴⁴ Dr. Trudák a prokurátorka Brožová promluví k pražskému lidu. *Práce*, roč. 6, čís. 149 (27. 6. 1950), s. 4. Zpráva byla uveřejněna i v dalších denících.

²⁴⁵ Po jeho skončení StB spokojeně konstatovala: „Státně-bezpečnostní ochrana projevu byla provedena 6 orgány referátu 56. Ve směru ohrožení JUDr. Karla Klose nebo rušení jeho projevu se nevyskytly žádné závady.“ *ABS*, f. 310, sign. 91-1, fol. 136; hlášení velitele sektoru BAa-II zástupci velitele StB plk. Osvaldu Záborskému ze 14. 7. 1950.

²⁴⁶ *Dále a směleji k socialistické škole. Zápis z výroční konference učitelů konané 6. a 7. 7. 1950 v Praze.* *Práce*, Praha 1950, s. 23.

ÚV KS: Gustav Bareš. Nelze se tudíž divit, že propagandistická kampaň provázející „proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice“ se nevyhnula ani nejmenším.²⁴⁷ Jedná se o jeden z nejsmutnějších příkladů manipulace s dětmi. Podle komunistických instrukcí měli o „velezrádném počínání záškodníků“ promluvit k žákům všech stupňů pokrokové učitelé a inspektoři. „Doporučujeme organisování slohových úloh na thema: Zrádci vlastního národa,“ stálo v jednom z pokynů.²⁴⁸ Učitelé měli upozornit především na „zvrhlý charakter obžalovaných“. Ve třídách byly zavedeny takzvané pětiminutovky, během kterých byly děti o procesu každý den „náležitě“ poučovány. Povinně také poslouchaly školní rozhlas se zprávami z jednotlivých dnů přelíčení a procesu byly věnovány i hodiny vlastivědy a češtiny.

O tom, v jakém duchu byli školáci informováni, si lze udělat obrázek právě při pročitání jejich rezolucí. Obžalovaní byli dětem líčeni jako zrůdy, které si ze všeho nejvíc přejí válku, jako lidé dopouštějící se stejných zvěrstev jako za války nacisté. Pro představu citujme z rezoluce žáků národní školy v Újezdě u Vizovic z 6. června 1950. Žádají v ní, aby Státní soud „potrestal co nejpřísněji rozvratníky, kteří se proti budovatelským snahám pracujícího lidu i pracujících dětí staví nepřátelsky a chtějí přivolat nové Lidice, Ležáky a Ploštiny. Co dělala obžalovaná Horáková, Zemínová, Hejda a všichni jejich společníci, když tyto osady hořely a s plameny požárů šlehaly k oblakům i bolestné hlasy mučených? Zapojili se mezi fašistobijce? Ne, jistě nemohli! Děti těchto obžalovaných jistě pláčí, že mají takové rodiče, kteří kopou nové společné hroby pro ně a pro nás všechny. My však

²⁴⁷ K tématu též: FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. Dětská literatura ve službách komunistických idejí. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 1, s. 17-20; FORMÁNKOVÁ, Pavlína: My, žáci, žádáme trest smrti. *Mladá fronta Dnes*, roč. 18, čís. 140 (16. 6. 2007), příloha Kavárna, s. D/5.

²⁴⁸NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 3; návrh na usnesení předsednictva KV k procesu s vedením záškodnického spiknutí proti republice, nedatováno.

prohlašujeme, že si republiku rozvracet nedáme a že každého podezřelého ohlásíme".²⁴⁹ Těmto dětem nikdo neřekl, že šest z třinácti obžalovaných, včetně „hlavy spiknutí“ Milady Horákové²⁵⁰, bylo za nacistické okupace vězněno v koncentračních táborech nebo káznicích.

„Spravedlivý hněv“ školáků dopadl na obžalované také proto, že podle nich toužili žít stejně jako za první republiky požitkářským, rozmařilým životem a je chtěli nechat hladovět. Pranýřovány byly především souzené ženy. Připomeňme, že všechny tři - Milada Horáková, Antonie Kleinerová i Fráňa Zemínová - se výrazně angažovaly v sociální oblasti. Především Fráňa Zemínová, jedna z nejskromnějších poslankyní vůbec, se snad i proto, že sama zůstala bezdětná, brala za děti cizí. Svou pověstně prořízlou pusou se ve sněmovně hlasitě ozývala vždy, když šlo o jejich práva a ochranu.

Do kampaně se zapojily i dětské časopisy. Takovéto výrazy například použil při líčení procesu dětský časopis *Pionýr*: „Sešla se tu věru pěkná směs vyvrhelů: dva bývalí milionáři, kteří chtěli válku, aby mohli opět být milionáři. Tři zkrachovalé politikářky, spjaté s milionářskými podvodníky svou nenávistí k pracujícímu lidu, jimž Vítězný únor udělal tlustou čáru přes jejich pletichářský rozpočet. Šli celý svůj život proti lidu, a proto je vyhodil vítězný lid na smetiště dějin. Z bahna tohoto smetiště usilovali o návrat ke své pochybené ‚slávě‘ cestou velezrady, vraždy a atomové války. Jen s největším odporem je možno hledět do těchto tváří, v nichž je zapsáno zavilé nepřátelství k lidově demokratické republice a jejímu lidu. Jako zákeřné chobotnice, které se bojí světla, protože by se v něm zjevila celá jejich

²⁴⁹ NA, f. Státní prokuratura Praha, PSt I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce žáků národní školy v Újezdě zaslaná Státnímu soudu 6. 6. 1950.

²⁵⁰ Vedle Milady Horákové se jednalo ještě o Josefa Nestávála, Antonii Kleinerovou, Závaše Kalandru, Zdeňka Pešku a Vojtěcha Dundra.

ohyzdnost, snažila se hrstka politických ztroskotanců napadnout naši výstavbu a naše budování."²⁵¹

Do dětských duší byla zasazována nenávist. Soucit byl považován za něco nepatřičného, „neuvědomělého“, nábožensky zaslepeného: „Na vyšší hospodářské škole z řad děvčat, i když s potrestáním byl vysloven souhlas, nebyl projeven souhlas s trestem smrti pro Horákovou, a to v několika případech z důvodů náboženských a v několika případech z důvodů citových."²⁵² Děti byly navíc zneužívány k donášení na své rodiče. Učitelé na žácích nenápadně vyzvídali, co se o procesu říká u nich doma, a děti zároveň dostaly za úkol nosit rodičům dopisy, ve kterých jim oznamovaly „své stanovisko k procesu“ a v nichž je přiváděly do úzkých tím, že je žádaly, aby se také vyjádřili.²⁵³ Děti tak byly vychovávány v pokrytectví, že jinak se mluví doma a jinak ve škole a v práci.

Nejen dospělí, ale i děti slibovaly v rezolucích, že budou bdělé a ostražitě: „My, žákyně a žáci 3. střední školy v Praze XI, t[ohoto] č[asu] ve škole v přírodě v Přísečnici, připojujeme se k hlasům všech věrných lidí a žádáme nejpřísnější tresty rozvratníkům naší vlasti. Děkujeme za bdělost a ostražitost SNB. Slibujeme, že i my zvýšíme svoji ostražitost a budeme věrnými strážci naší vlasti. Našim ochráncům zdar!“²⁵⁴ A většina dětských dopisů končí stejně jako dopisy jejich rodičů - nějakým závazkem. Jestliže dospělí slibují zvýšit normu nebo okopat více řepy, děti „dávají rozhodnou odpověď rozvratníkům“ například tím, že vypelejí záhonky kolem školy, nasbírají padesát kilogramů starých hadrů, uklidí školní dvůr nebo se budou snažit být první ve

²⁵¹ Odsouzení! *Pionýr. Škola a svět*, roč. 5, čís. 42-43 (1949-1950), s. 420-421.

²⁵² NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 25, opis dopisu Okresního výboru KS¹ Náchod z 9. 6. 1950.

²⁵³ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 129, fol. 23; dálnopis Krajského výboru KS¹ Gottwaldov z 6. 6. 1950.

²⁵⁴ NA, f. Státní prokuratura Praha, PSt I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce žáků 3. střední školy v Praze XI, t. č. na škole v přírodě v Přísečnici, zasláná 9. 6. 1950 Státnímu soudu.

sběru chroustů. Jiné zase slibují, že „60 procent žáků naší třídy vstoupí ještě tento měsíc do Pionýrské organizace“ nebo že rozšíří „naši úderku v prvouce na celou třídu“.²⁵⁵ Na některých dětských rezolucích je znát, že pedagogové si přece jen chtěli zachovat tvář, jejich svěřenci nevolají po krvi, po trestech smrti, ale obecně píšou o touze žít v míru, radovat se ze sluníčka.²⁵⁶

Jak tato kampaň poznamenala školáky, je pomocí historických metod těžko zjistitelné a těžko popsatelné. Poměrně signifikantní je, že o podepisování dětských rezolucí dnes pamětníci neradi hovoří.²⁵⁷ O tom, jak traumatickým zážitkem se podepisování rezolucí žádajících trest smrti pro Miladu Horákovou a další obžalované mohlo pro citlivější děti stát, vypovídá svědectví české sochařky žijící od roku 1967 v Berlíně Svůj příběh mi chtěla vyprávět, ale nepřála si publicitu, proto její jméno nebudu uvádět. Jako třídní premiantka dostala během procesu s Miladou Horákovou a spol. za úkol napsat za třídu rezoluci, kterou jí nadiktovala učitelka. Když se s tím po návratu ze školy pochlubila rodičům, dostala od nich vynadáno, jelikož její otec byl bývalým členem národněsocialistické strany a s Miladou Horákovou se osobně setkal. Vytvořil se u ní traumatický pocit spoluzodpovědnosti za smrt Milady Horákové. Léta se pak v noci budila z těžkých zlých snů, žila s obrovskými výčitkami svědomí a s pocitem, že má na rukou krev. V jejím případě komunistický režim docílil přesného opaku toho, co bylo jeho cílem. Dívka na znásilnění své dětské duše zareagovala vzdorem – odmítla vstoupit do Pionýrské organizace, později i do

²⁵⁵ NA, f. Státní prokuratura Praha, PSt I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce žáků národní školy ve Slavičíně zaslaná Státnímu soudu, nedat.

²⁵⁶ NA, f. Státní prokuratura Praha, PSt I 774, 1950, nezpracováno; rezoluce žáků 1. třídy národní školy chlapecké ve Starém Městě zaslaná Státnímu soudu, nedat.

²⁵⁷ Když vydala česká televize v rámci přípravy dokumentárního cyklu režiséra Martina Vadase *Proces H výzvu*, aby se přihlásili někdejší aktéři podepisování rezolucí proti Miladě Horákové a spol., nepřihlásil se jediný člověk. Na podobnou výzvu, jež se týkala 70. výročí atentátu na Reinharda Heydricha, se přihlásily stovky pamětníků.

československého svazu mládeže a nakonec odešla do západoberlínského exilu. Traumatická zkušenost, kterou v sobě dodnes nese, ovlivnila i její tvorbu, v níž se objevují témata jako násilí na ženách nebo justiční zvrůle. Jejím velkým tématem bylo například hromadné znásilňování žen během válečného konfliktu v bývalé Jugoslávii.

4. 6. Kampaně v tisku a ve filmu

Závěrečná zpráva, celkově hodnotící organizaci procesu, konstatuje, že „hlavní propagační práci vykonal tisk a rozhlas“.²⁵⁸ Pokusím se nyní nastítnit, jak organizace celé mediální kampaně v praxi probíhala a zaměřím se na její charakteristické rysy. Neboť přestože zprávy a komentáře jednotlivých deníků a týdeníků si byly v mnohém podobné, lze najít specifika, která jsou pro ten který list typická.

Závěrečná zpráva o procesu shrnuje: „Při hlavním přelíčení byli stále přítomni žurnalisté ze všech domácích denních listů i týdeníků, kteří byli předem podrobně o procesu informováni na tiskové konferenci uspořádané ministerstvem spravedlnosti. Ze zahraničí byli přítomni zástupci tisku SSSR²⁵⁹ a zemí lidové demokracie.²⁶⁰ Dále byli přítomni zástupci levicového západního tisku, zejména časopisů *Daily Worker*, *Unitá*²⁶¹, *Drapeau Rouge*, *L'Humanité*. Rovněž se procesu zúčastnili žurnalisté zastupující vládní tisk západních velmocí. Denně byly pořádány

²⁵⁸ NA, f. ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno, zpráva o procesech proti záškodnickému spiknutí, 9. 11. 1950.

²⁵⁹ Soud nad zrádci a špióny v československu. *Izvestija*, roč. 34, č. 133 (6. 6. 1950), s. 4; Soud nad zrádci a špióny v československu. *Izvestija*, roč. 34, č. 134 (7. 6. 1950), s. 4.

²⁶⁰ Např. Špiónážně diverzní spiknutí agentů imperialismu proti československému lidu. *Trybuna Ludu*, roč. 3, č. 150 (3. 6. 1950), s. 2; Vatikán schvaloval zločinné plány špiónážního podzemí v československu. *Trybuna Ludu*, roč. 3, č. 155 (8. 6. 1950), s. 2; Rozsudek v procesu se zrádci v československu. *Trybuna Ludu*, roč. 3, č. 158 (11. 6. 1950), s. 2.

²⁶¹ Špióni souzení v Praze doufali pouze ve válku, *L'Unitá*, roč. 27, č. 134 (7. 6. 1950), s. 2.

konference prokurátorů, předsedy senátu a zástupců ministerstva spravedlnosti s novináři. Každý den byla připravena pro tisk úřední zpráva. Průběh procesu během jeho trvání i delší dobu po vynesení rozsudku byl denně tiskem komentován v úvodnicích, v jednotlivých redakčních člancích i ve člancích dělnických dopisovatelů. Tisk též uveřejňoval podstatný obsah resolucí a protestních schůzí v závodech ze všech míst republiky. Význačným činem propagačním byly rozhlasové komentáře a záběry, zachycené na zvukový pás přímo při hlavním přelíčení, které byly několikrát denně vysílány v rozhlasových novinách. Tyto reportáže se těšily mimořádné pozornosti obyvatelstva a bylo zjištěno průzkumem, že obecnostvo dychtivě očekávalo začátek relací. Z obsahu četných resolucí je patrné, že pracující lid čerpal své znalosti o procesu právě z rozhlasových zpráv."²⁶²

Dokumenty ministerstva informací a osvěty dokládají, že otázka zahraničních novinářů nebyla zcela jednoduchá. Vedly se dlouhé diskuse o tom, komu bude povolen vstup do soudní síně, a zmatky nastaly při zajišťování tlumočení v prvních dnech konání procesu. Někteří novináři nebyli zcela spokojeni s kvalitou tlumočnických služeb, např. redaktor *Daily Worker* Sam Russel se dotazoval, proč byla nejlepší tlumočnice přidělena „reakčním“ novinářům. Na to mu ministerstvo informací odpovědělo, že tlumočit „reakčním“ novinářům je velmi choulostivý úkol, který je možné svěřit jen tomu, kdo není pouze jazykově, ale také politicky spolehlivý a má zkušenost, jak na časté dotazy těchto žurnalistů odpovídat. V této souvislosti si pak ministerstvo informací a osvěty stěžovalo na ministerstvo zahraničních věcí, které prý závazně slíbilo, že dá k dispozici své tlumočnický, ale pak vedle „s[oudružky] Freundové uvolnilo už jen pí Pavlíkovou, která není členem KS“ a podle všech zpráv je politicky naprosto

²⁶² NA, f. Ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno, zpráva státního prokurátora Bohumíra Zieglera, 9. 11. 1950.

nevyspělá".²⁶³ Ministerstvo informací a osvěty si zároveň postesklo, že obžalovací spis dostalo až večer před procesem.

Zaměříme se nyní na československé novináře. Procesu se věnovaly všechny tehdejší deníky a týdeníky, včetně satirického časopisu *Dikobraz*, ženského týdeníku *Vlasta* či dětského magazínu *Pionýr*. Snad pouze *Mateřídouška*, určená nejmenším dětem, se referování o procesu ubránila. Pro dokreslení, jakým způsobem byla veřejnost o soudním přelíčení informována, ocitujme několik náhodně vybraných titulků: *Vlastizrádci na soud lidu*, *Velezrádné spiknutí reakčních ztroskotanců proti republice zneškodněno*, *Špionka Horáková doznává své činy proti republice a míru*, *Zbytky rozdrčené reakce připravovaly válku proti republice a návrat kapitalistického vykořisťování*, *Přisluhovači západních imperialistů před Státním soudem*, *Zrádci bez masky*, *Agentům amerického imperialismu strženy masky*, *Zrádci lidu*, *Prací odpovídají naše ženy rozvratníkům*, *V tisících resolucích žádá náš lid: Necht' špioni, zločinci a velezrádci jsou přísně a spravedlivě potrestáni!*, *Nesmírné opovržení našeho lidu stíhá zrádce*, *Schvalujeme přísné rozsudky a svojí prací dobijeme reakci*.²⁶⁴

Přestože jednotlivé články a komentáře jsou si navzájem podobné a používají téměř shodný slovník, schémata i klišé (např. „přisluhovači zrádné emigrace“, „hyeny toužící po atomové válce“, „zaprodanci vlastního národa“, „velezrádci, kteří si přejí vrhnout pracující lid do bídy“), jsou mezi nimi

²⁶³ NA, f. Ministerstvo informací a osvěty, k. 19, arch. j. 56, fol. 24-26; účast pozvaných zahraničních novinářů na procesu proti skupině dr. Horáková a spol. dne 5. 6. 1950. Jmenný seznam překladatelů tlumočících zahraničním novinářům během procesu uvádí dokument *Tlumočníci na procesu* (patrně z 9. 6. 1950), vypracovaný ministerstvem spravedlnosti. *Tamtéž*, fol. 27-28.

²⁶⁴ *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 126 (31. 5. 1950), s. 1; *Práce*, roč. 6, čís. 126 (31. 5. 1950), s. 1; *Mladá fronta*, roč. 6, čís. 130 (1. 6. 1950), s. 5-6; *Práce*, roč. 6, čís. 128 (2. 6. 1950), s. 3-4; *Lidová demokracie*, roč. 4, čís. 132 (4. 6. 1950), s. 4-5; *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 130 (4. 6. 1950), s. 1; *Mladá fronta*, roč. 6, čís. 133 (4. 6. 1950), s. 5-6; *Vlasta*, roč. 4, čís. 24, s. 2; *Vlasta*, roč. 4, č. 25, s. 10; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 135 (8. 6. 1950), s. 5; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 136 (9. 6. 1950), s. 5; *Svoboda - týdeník KSČ na Kladensku*, 17. 6. 1950, s. 1.

rozdíly. V hutné zkratce je snad možno říci, že *Rudé právo* - tiskový orgán KS¹ (rozměrově největší a také vycházející v největším nákladu) - asi nejvíce hrálo na strunu nejnižších lidských pudů (vyvolávání atmosféry závisti barvitým popisováním vysokých platů a luxusu, v jakém údajně žili obvinění, kterým šlo jen o jejich návrat ke „korytům“; pohrdání vzděláním tím, že je do kontrastu dáván „morální profil a záměry“ souzených intelektuálů s charaktery „ryzích prostých dělnických otců a matek“, apod.).

Mladá fronta se zase logicky více obrací k mládeži, která buduje „světlé zítřky“ na nejrůznějších stavbách, zatímco skupina „velezrádců a rozvratníků“ kula pikle, jak by jim šťastnou budoucnost překazila. K tomu se novinářům výborně hodila skutečnost, že konání procesu se částečně krylo s celostátním sjezdem československého svazu mládeže.²⁶⁵ Ve svém projevu k mládežníkům se o procesu zmínil i sám prezident Klement Gottwald a též Marie Švermová. *Svobodné slovo* (tiskový orgán československé strany socialistické, tedy nástupkyně československé strany národně socialistické, jejíž významnou členkou byla i „hlava spiknutí“ Milada Horáková) zase jako by chtělo především demonstrovat, že nová strana je již úplně očištěna od podobných „vyvrhelů“. *Lidové noviny* (list Svazu československých spisovatelů) se pak snažily vnést do svých článků umělecké prvky a také se v nich asi nejvíce objevovalo demagogické přirovnávání obžalovaných ke kolaborantům a nacistům. Pro představu uvedme některé titulky: *Lidé, kteří ztratili důvod bytí, Mnichované v druhém vydání, Führeři, specialisté a otroci.*²⁶⁶ *Lidové noviny* otiskovaly zamyšlení literátů, divadelníků, ale také básně o procesu, dokonce zavedly pravidelnou rubriku *Před soudem lidu*, ve které se k procesu vyjadřovali vedle redaktorů listu a takzvaných dělnických dopisovatelů také známí spisovatelé či

²⁶⁵ Sjezd ČSM byl v Praze slavnostně zahájen 7. června 1950.

²⁶⁶ *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 130 (4. 6. 1950), s. 5; *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 133 (8. 6. 1950), s. 6.

intelektuálové. V *Lidových novinách* dali ve svých komentářích najevo své „nejhlubší opovržení“ nad Miladou Horákovou a dalšími obžalovanými například autor oblíbených kriminálních příběhů Jiří Marek, básník Jan Pilař, spisovatel a bývalý vězeň koncentračního tábora Milan Jariš či autor známých *Karlštejnských vigilií* František Kubka.

Opakovaně zde probíhající soudní řízení komentoval satirik Václav Lacina, který z pozice tiskového referenta ministerstva spravedlnosti a účastníka klíčových porad před procesem měl daleko více informací o jeho skutečném zákulisí nežli ostatní literáti. O to šokující je jeho útok proti básníkovi a diplomatovi Josefu Palivcovi, který vystupoval před soudem jako svědek a sám byl později odsouzen k 20 letům vězení. Lacina podrobil ostré kritice nejen jeho údajnou protistátní činnost, ale i jeho dílo literární. „Činnost diplomatů-špionů zhodnotí soud, před soudem čtenářů stojí básníci. Proč někteří z nich dávají národu zmatené vidiny, plné slovní i zvukové obratnosti, ale vnitřně prázdné a neživé? Odpověď najdeme tam, kde spolu souvisí obojí činnost Palivcova. Jeho zrada na vlasti měla narušit náš hospodářský život, naši schopnost obrany proti škůdcům. I jeho básně, které jsou zradou na umění jako zdroji životního elánu, sledují stejný cíl: zmalátnit čtenáře, zamotat ho do pavučin pomyslů, odtrhnout ho od života.“²⁶⁷ K tomu nezbyvá než dodat, že básně i překlady Josefa Palivce vyšly nejen v uvolněné atmosféře na konci šedesátých let, ale opakovaně i po roce 1989.

Činnost obžalovaných z „největšího politického procesu“ odsoudil v *Rudém právu* i předseda Svazu československých spisovatelů Jan Drda. Jeho slova patří bezesporu k tomu nejuťočnějšímu, co bylo k procesu publikováno, a nechce se snad ani věřit, že jejich autorem byl člověk nazývající sám sebe spisovatelem: „Jejich zrada není nová. Nový je jen onen

²⁶⁷ LACINA, Václav: „Prokletý básník“, *Lidové noviny*, roč. 58, č. 134 (9. 6. 1950), s. 6.

zvlčilý cynismus, s nímž o této zradě dnes hovoří. Nový je ten klid otrlého zločince, s nímž taková Horáková přisvědčuje na otázku, zda počítala s válkou, zda počítala s tím, že by mohly být vražděny naše ženy a děti. „V každém případě, když je válka, musíme počítat se zasažením všech cílů,“ odpovídá tato „žena“, jež ztratila poslední zbytky lidské podoby. Ano, v této odpovědi jsou obsaženi všichni ti zkrachovaní politikáři Zemínová, Horáková a Kleinerová, typičtí kapitalističtí dravci Pecl a Hejda, sluhovský kariérista Nestával. V ní je obsažen sociálně demokratický renegát Dunder i zavilý trockistický vyvrhel Kalandra. V této odpovědi je obsaženo celé to spřeženectvo vlastizrádců, rozvratníků a špiónů.“²⁶⁸

V podobném duchu se o procesu vyjádřily i dvě spisovatelky – autorka oblíbených baladických próz Jarmila Glazarová²⁶⁹ a vycházející hvězda socialistického realismu Alena Bernášková.²⁷⁰ Pozadu nezůstali ani dramatičtí umělci – v rubrice *Před soudem lidu* otiskli své texty herec Ladislav Boháč či členky hereckého souboru Národního divadla Eva Vrchlická a Božena Půlpánová.²⁷¹ Hromadně odsoudili „zločince“ a „podněcovatele nové války“ i zaměstnanci Realistického divadla v Praze, včetně dramaturga a režiséra Oty Ornesta.²⁷² Dvěma díly přispěl do kampaně kolem procesu i proletářský básník Jan Noha. Nejprve otiskl 1. června, tedy již druhý den po zahájení soudu, na titulní straně *Lidových novin* báseň nazvanou *Zvyšte bdělost*:

²⁶⁸ DRDA, Jan: Soud lidu. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 135 (8. 6. 1950), s. 5.

²⁶⁹ GLAZAROVÁ, Jarmila: Nad procesem. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 138 (11. 6. 1950), s. 4.

²⁷⁰ BERNÁŠKOVÁ, Alena: Führeři, specialisté a otroci. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 134 (9. 6. 1950), s. 6.

²⁷¹ PŮLPÁNOVÁ, Božena: Před soudem lidu. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 131 (6. 6. 1950), s. 5.

²⁷² NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, dopis členů organizace ROH v Realistickém divadle v Praze zaslaný 6. 6. ministerstvu spravedlnosti.

Bezstarostné děti na hřištích si hrály,
starostlivé mámy doma pracovaly,
za jejich však zády, za jejich však zády,
plni nenávisti, kalu, jedu, zrady,

zákeřní jak palič, ploužící se tmou,
rozvraceči štěstí zavraždit je jdou,
nezaváhali by s cyničností vrahů
atomovou bombou nechat zničit Prahu,

nechat zničit všecko, co miluje lid,
jen aby se staré mohlo navrátit,
aby mohli oni s výsadou své třídy
žít sobecké štěstí nad hromadou bídy,

aby mohli zase za mzdy hladových
užívat svůj prázdný blahobytný smích,
aby se jim z práce jiných dobře žilo,
aby zase přišlo to, co už tu bylo!

Bezstarostné děti na hřištích si hrály,
starostlivé mámy doma pracovaly,
práce svobodná se lidským štěstím chvěla,
avšak strana, třída, ostražitá, bdělá,

postavila před soud podle rozvratníky
s cejchem kapitalistické Ameriky,
srazila tu ruku s ostrou dýkou zrad,
nenechala vrazit nůž do našich zad!²⁷³

²⁷³ *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 127 (1. 6. 1950), s. 1. Tato báseň se objevila také v rezoluci zaměstnanců Státní tiskárny, n. p., kterou „jednomyslně schválili“ na celozávodní schůzi dne 8. 6. 1950. Jan Noha byl tehdy ředitelem této tiskárny. Jeho báseň je zde vysázena i s podtitulem *K procesu s vedením záškodnického spiknutí proti republice* a s tímto komentářem: „Na proces jsou spolu s pracujícím lidem zváni i jeho básníci. Ředitel našeho národního podniku, soudruh Jan Noha, vytěžil pro pracující

O pět dní později napsal Jan Noha do téhož deníku článek „Vidíte ve své propasti...“, který ostře útočil zejména na Závaše Kalandru a potažmo „zrádné“ intelektuály. Na první pohled nic výjimečného – podobných textů byly tehdejší noviny doslova plné. Zajímavé ovšem je, že Noha se na podporu svých názorů zaštiťuje básníkem Stanislavem Kostkou Neumannem, se kterým měl právě kvůli stalinským moskevským procesům v roce 1937 ostrou polemiku. Noha, který byl tehdy členem levicové literární skupiny U-blok, nesouhlasil s Neumannovým příkrým odsudkem knihy francouzského spisovatele André Gida *Návrat ze Sovětského svazu*, jež kritizovala stalinský režim a jeho metody. Noha napsal Neumannovi dopis, jenž byl otištěn v časopisu *U-blok*, a v němž stálo: „Může nám být lhostejný osud tvořících lidí – básníků, spisovatelů, divadelníků, filmařů – těch, kteří už zničení byli nebo každým okamžikem zničení být mohou, těch, kteří nesli světu básnickou a uměleckou pravdu života vítězného proletariátu? Rjazanov, Jesenský, Pilnjak, Eisenstein, Pasternak – a kdo ještě z těch, které neznáme a o kterých se nedozvíme? Myslíš, že zárukou zdraví dělnického státu je Jagoda, který po léta byl pravou rukou Stalinovou? A celý šílený šroub procesů?“²⁷⁴

O třináct let později ovšem tentýž člověk napsal: „Před senátem Státního soudu v Praze stanul vzdělanec, inteligent, intelektuál Závaš Kalandra. Někdejší člověk, dnes velezrádce. Člověk, který už ztratil lidskou podobu. Nelidský člověk. Odbytostnělá bytost, která do krve poraní srdce i duši pouhým jen pohledem. Bytost strašlivě zohavená obludnou nenávistí i záští proti všemu, co má lidsky teplou podobu lidově demokratického dneška, a proti všem, kdo se slunečným znamením socialistického zítřka nesou tíhu i radost práce. [...]“

ze sobotního procesu tuto báseň.“ NA, f. Státní prokuratura Praha, PSt I 774, 1950, nezpracováno.

²⁷⁴ Cit. dle PFAFF, Ivan: *Česká levice proti Moskvě 1936–1938*. Naše vojsko, Praha 1993, s. 82.

Naplnila se Neumannova slova, že všickni zradí, že všickni půjdou nazpět k maloměšťákům nebo přímo k reakci. Záviši Kalandrovi je s nimi dnes společná lavice obžalovaných, protože včera mu byla společná jejich džungle. Ale jako ji vykořenil lid Sovětského svazu, tak ji také vykoření lid svobodného Československa.²⁷⁵

Jak si vysvětlit náhlé Nohovo prozření? Nejspíše nezměnil názor na metody Stalinova kata Genricha Grigorieviče Jagody, ale pochopil, že Jagodovy metody přišly do Československa a přizpůsobil se tomu. Zdá se, že jej vedl strach, aby neskončil na stejné lavici obžalovaných jako Kalandra, a proto přispěchal s projevem loajality, v němž zmínil právě svého někdejšího oponenta S. K. Neumanna. Noha tím vlastně deklaruje, že se v tehdejší polemice v *U-bloku* mýlil on, nikoliv veliký básník Neumann. A tím, že ostře odsoudí osoby sedící na lavici obžalovaných, se sám do jisté míry očišťuje a i přes někdejší „zakolísání“ se stává platným a aktivním členem „společenství budovatelů“.

Právě tímto úhlem pohledu je nutné nahlížet na texty některých umělců či intelektuálů z doby procesu s Miladou Horákovou a spol. Není zcela náhodné, že se svými příspěvky do obludné propagandistické kampaně tehdy přispěchali právě lidé, kteří měli na své minulosti z hlediska vládnoucího režimu nějakou „skvrnu“. A nejen to – ve svých textech nezřídka právě na toto své „selhání“ upozorňují a dávají tím najevo, že nyní již stojí na té „správné straně“. Proces s Miladou Horákovou a spol. se tak pro některé lidi stává příležitostí, jak se za pomoci dehonestace obžalovaných zbavit vlastních vin a očistit se od „hříchů“.²⁷⁶

Tak kupříkladu již zmiňovaný básník Jan Pilař, který se před válkou angažoval v mládežnické organizaci agrární

²⁷⁵ NOHA, Jan: Vidíte ve své propasti... *Lidové noviny*, roč. 58, č. 132 (6. 6. 1950), s. 5.

²⁷⁶ Nelze vyloučit, že jiní humanitní vědci (například antropologové či etnologové) by v tomto postoji našli prvky přítomné již v některých prastarých rituálech.

strany²⁷⁷, nyní příkře odsuzuje kapitalismus a vyznává se z obdivu ke Klementu Gottwaldovi a jeho první parlamentní řeči z prosince 1929: „Jeho jasnozřivá řeč, kterou my mladší čteme s hlubokým obdivem, byla tehdy přerušována výkřiky mnohých agrofašistických poslanců. Prim nenávisti vedla ovšem i tehdy Fráňa Zemínová, poslankyně za národně socialistickou stranu, přísluhovačka kapitalistů, která s vlající hřívou sršela hněv na hlavu řečníka.“²⁷⁸ Podobně ohnivě odsuzuje „směs zločineckých ztroskotanců“ i novinář Bedřich Rohan, který za války sloužil v „imperialistickém“ Britském královském letectvu.²⁷⁹ O šestnáct let později Rohan (stejně jako mnoho dalších příslušníků jeho generace) po příjezdu Sovětů, na něž po léta pěl oslavné ódy, odjíždí do britského exilu a bude zde působit jako novinář v rozhlasové stanici BBC. Článek o procesu napsala též herečka Národního divadla Božena Půlpánová, která byla za nacistické okupace uvězněna gestapem a posléze pro nedostatek důkazů propuštěna, což mohlo být v době všeobecného strachu interpretováno jako podezření z jejího nespolehlivého chování během tehdejšího vyšetřování. A Půlpánová, která se sama před válkou pohybovala ve „vyšší společnosti“, obviňuje nyní obžalované z „nejhrubšího buržoasního egoismu“.²⁸⁰ Poněkud trapně též působí skutečnost, že zatímco Závaš Kalandra vstoupil do KS^Č již v roce 1923 (ve svých 21 letech), tedy v době, kdy z příslušnosti k této straně nepramenily žádné výhody, drtivá většina jeho nynějších kritiků se připojila ke KS^Č až v roce 1945, když bylo jasné, že tato strana se stane významnou politickou silou.

Do kampaně přispěli i přední čeští vědci a akademičtí pracovníci. Své texty v novinách publikoval jak rektor Karlovy

²⁷⁷ Viz např. TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století. II. díl.* Paseka, Praha - Litomyšl 1999, s. 527.

²⁷⁸ PILAŘ, Jan: Těžké svědomí. *Lidové noviny*, roč. 58, č. 130 (4. 6. 1950), s. 5.

²⁷⁹ ROHAN, Bedřich: Galerie zrádců. *Rudé právo*, roč. 30, č. 133 (6. 6. 1950), s. 5.

²⁸⁰ PŮLPÁNOVÁ, Božena: Před soudem lidu, *Lidové noviny*, roč. 58, č. 131 (6. 6. 1950), s. 5.

univerzity a významný lingvista Jan Mukařovský²⁸¹, tak děkan Filosofické fakulty a neméně slavný literární vědec Bohuslav Havránek. „Nebojme se označit je nejpotupnějším názvem; nelze mluvit o lidech, svedených nebo nevědomých toho, co činí, leda o lidech, zaslepených hlubokou nenávistí k lidu a jeho prospěchu, k pokroku, kteří ve spojení s nepřítelem rozněcují válku, jen aby nemuseli otevřít oči a vidět kolem sebe skutečnost,“ napsal tehdy v článku otištěném v *Rudém právu* slavný autor dodnes používané české mluvnice.²⁸² Obžalované odsoudil též děkan Právnické fakulty UK v Praze Josef Tureček, profesor církevního práva, který studoval tuto školu ve stejné době jako Milada Horáková.

Uvědomíme-li si, že pisatelé těchto zostouzejících textů byli často inteligentní lidé, kteří měli zajisté k dispozici informace běžnému občanovi nedostupné, a kteří se s velkou pravděpodobností s některým z obžalovaných někdy v životě osobně setkali, nelze se ubránit dojmu, že propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol. byla dalším z řady hromadných selhání české umělecké i akademické elity ve dvacátém století. Řada z těchto lidí osobně zažila události, které se odehrály takřka na den před osmi lety – projevy loajality vůči Velkoněmecké říši, vyjadřování lítosti nad smrtí zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha či odsuzování „krvavého psa“ Edvarda Beneše a jeho exilových spolupracovníků. Nešlo zde o uplatňování již vyzkoušených mechanismů, jen v obměněných kulisách?

V celkovém kontextu propagandistické kampaně provázející proces s Miladou Horákovou a spol. lze přesto najít projevy, které jsou evidentně psány proti vůli autora, jenž se evidentně snaží v této nelehké situaci zachovat si tvář. Samostatně se mohou takové texty jevit jako typické projevy

²⁸¹ MUKAŘOVSKÝ, Jan: Proces se zrádci. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 130 (4. 6. 1950), s. 5.

²⁸² HAVRÁNEK, Bohuslav: Jednali z hluboké nenávisti k lidu. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 138 (11. 6. 1950), s. 4.

masové hysterie, avšak v celkovém srovnání s ostatními projevy kampaně vyznívají přesně opačně. Za takový text lze pokládat článek světoznámého atleta Emila Zátopka *Rozsudek vynesl všechn československý lid*, který sice odsuzuje „špiony“ a „zrádce“, ale pouze v obecné rovině. Zátopek nejmenuje jediného obžalovaného (což nebylo v ostatních podobných textech obvyklé), osobně nikoho neuráží a je evidentní, že i když tyto řádky podepsal, příliš se s nimi neztotožňuje.²⁸³ Není divu – i když byl Zátopek tehdy ikonou československého sportu, měl za manželku neteř generála Sergěje Ingra, někdejšího ministra exilové vlády v Londýně, který nyní působil v zahraničí proti komunistickému režimu. Přesto byl Zátopkův text po mnoha letech podroben zdrcující kritice. Spisovatel Ota Filip jej ve svém románu *Sedmý životopis* označil za „i na tehdy poblázněnou dobu mimořádně podlý a agresivní článek“.²⁸⁴ Přitom sám Filip své životní osudy v tomto autobiografickém díle značně přibarvil a v řadě případů se odchýlil od prokazatelné skutečnosti.²⁸⁵

Propagandistická kampaň v tisku měla ještě jednu mimořádně odpudivou stránku – ačkoliv šest z třinácti obžalovaných bylo za nacistické okupace vězněno, nyní byli opakovaně přirovnáváni k nacistickým válečným zločincům. Tyto paralely se objevily již v některých rezolucích, např. ve výše citovaném dopise dětí z Újezdu u Vizovic, které evidentně netušili, že Milada Horáková, Josef Nestával či Zdeněk Peška patřili k významným osobnostem československé protinacistické rezistence.²⁸⁶ Zarážející je ovšem, když tato srovnání používají lidé, kteří o této činnosti dobře věděli. Poslanec

²⁸³ ZÁTOPEK, Emil: *Rozsudek vynesl všechn československý lid*. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 137 (10. 6. 1950), s. 3.

²⁸⁴ FILIP, Ota: *Sedmý životopis*. Host, Brno 2000, s. 255.

²⁸⁵ Popisuje např. popravu Milady Horákové prostřednictvím zařízení, trhajícího odsouzenému vaz v ležící poloze. Používání tohoto zařízení, známého z románu Pavla Kohouta *Katyně*, se nepodařilo na Pankráci v 50. letech prokázat.

²⁸⁶ NA, f. Státní prokuratura Praha, PsT I 774, 1950, nezpracováno, rezoluce žáků národní školy v Újezdě u Vizovic zaslaná 6. 6. 1950 Státnímu soudu.

československé strany socialistické Josef Šafařík tak 6. června ve *Svobodném slově* otiskl text *Zrada programem*, ve kterém si položil tuto otázku: „Jaký je rozdíl mezi známou buchenwaldskou bestií - Elsou Kochovou - která usmrcovala tetované politické vězně a z jejich kůže si dala zpracovat toaletní potřeby a vázat knihy, a mezi bývalou národně socialistickou poslankyní dr. Miladou Horákovou, která za cenu nové světové katastrofy chce docílit zvrát našich poměrů?“²⁸⁷ Ještě dále zašla redaktorka *Rudého práva* Ludmila Cekotová, která v reportáži z prvního dne procesu reprodukovala těžko uvěřitelný rozhovor, který měl údajně zaznít na chodbě pankrácké soudní budovy: „Kladenský horník stojí na chodbě se svým soudruhem a rozmlouvá o Horákové. Ptají se jeden druhého, čeho chce dosáhnout a na koho chce působit svou surovou lhostejností. ‚Ta nemluví jako člověk, jako žena. Ta vystupuje jako Hitler‘. - ‚Dovedu si ji představit jako vrchní esesačku v čele koncentračního tábora.‘ Z celého jejího vystoupení usoudili, že to by bylo místo, kde by se uplatnila. Chorobná ctižádost, lačnost po funkcích a po penězích, slavomam, který hnal Horákovou do čela reakčních živlů před únorem, zahnal ji i po porážce reakce na místo nejvíc vysunuté.“²⁸⁸ Není třeba více rozebírat, že právě značná část lidí, která se podílela jak na samotném procesu, tak na propagandistické kampani, přežila období nacistické okupace v daleko větším klidu a pohodlí nežli většina obžalovaných.

Otřesné se zdají také texty lidí, kteří Miladu Horákovou osobně znali a věděli, že propagandistický obraz, který byl o ní v médiích vytvářen, je zcela vylhaný, a přesto k němu přispěli vlastním výtvozem. Vedle bývalých národních socialistů jako byl Karel Jíše či již zmíněný poslanec Josef Šafařík, kteří psali ostré články do *Svobodného slova*, znala

²⁸⁷ ŠAFAŘÍK, Josef: *Zrada programem*. *Svobodné slovo*, roč. 6, č. 131 (6. 6. 1950), s. 7.

²⁸⁸ CEKOTOVÁ, Ludmila: *Dělníci na procesu*. *Rudé právo*, roč. 30, č. 131 (3. 6. 1950), s. 1.

Miladu Horákovou též spisovatelka Jarmila Glazarová a patrně i další lidé, kteří se zapojili do volání po její krvi.

Týdeník *Vlasta*, jehož předchůdkyní byl časopis *Rada žen*, do kterého přispívala právě i Milada Horáková, proces také okomentoval. Celá záležitost je v tomto případě o to smutnější, že všechny tři ženy stojící před Státním soudem byly dlouhé roky velmi aktivní v ženském hnutí a většina redaktorek časopisu, který je teď hanobil, je musela osobně dobře znát. Snad ze studu je zde nejrozsáhlejší článek věnovaný procesu podepsán jen šifrou.²⁸⁹

Dikobraz reagoval na proces několika „básněmi“ a karikaturami, ve kterých bylo údajné spojení s nacisty deklarováno zcela otevřeně:

Milada Horáková a spol.

Kladivo a pero měla
ve znaku svém jejich strana.
Avšak tahle smečka celá
k jiným cílům byla hnána:

Kladivem se hotovili
rozbít naši republiku,
perem nečisté své síly
upsali v žold pistolníků.

Na špatnou kdo kartu sází,
do vlastní se řítí zkázy,
Pozdě se pak tomu diví.

Kladivem lid zdrtil zradu,
perem bandě desperatů

²⁸⁹ V. U.: Zrádci lidu. *Vlasta*, roč. 4, čís. 24, s. 2.

podepsal trest spravedlivý.²⁹⁰

K procesu Horáková a spol.

V SR, pánové,

věc je jistá:

„Svobodu“ nemá tu
kapitalista.

Tu jejich „svobodu“,

jejich „práci“,

měli nám přinést

ESESÁCI!²⁹¹

Zprávy a komentáře týkající se procesu plnily po celou dobu jeho konání většinu stránek československých deníků. Informace o procesu tak musely zasáhnout snad každého obyvatele československa. Svědčí o tom i kuriózní žádost, kterou na konci června 1950 obdržela prezidentská kancelář a jejíž pisatel byl jejími pracovníky již jen podle písma vyhodnocen jako duševně zaostalý: „Jsem nejchudší z nejchudších. Šedesát let. Proto prosím a žádám, aby byla k smrti odsouzené Dr. Miladě Horákové udělena milost, jestli by byla ochotna podat ruku a jít společně životem. Jsem svobodný, sedmašedesátiletý slepý trafikant. Doufám pane presidente, že skromné žádosti chudému neodepřete. Podepsán Václav Šimáně, trafika, Velenice, pošta Dymokury. Přijde-li žádost pozdě, dovoluji si žádat o Antonii Kleinerovou.“²⁹²

Ve stručnosti se zmiňme ještě o některých speciálních publikacích věnujících se procesu, které vyšly krátce po jeho skončení. Den před popravami odsouzených, 26. června 1950, bylo vytištěno třetí číslo tzv. materiálu pro osobní agitaci. Tyto brožurky kapesního formátu s názvem *Říkáme lidem pravdu*

²⁹⁰ *Dikobraz*, roč. 6, čís. 25, s. 6.

²⁹¹ *Tamtéž*, s. 8.

²⁹² AKPR; složka T 2461/50,; žádost Václava Šimáně (dopis je přepsán dle pravidel českého pravopisu).

sestavovalo a do všech okresů distribuovalo kulturně-propagační oddělení sekretariátu ÚV KS'. Červnové číslo dostalo podtitul *Odhalujeme hnusnou tvář reakce* a v rámci jednotlivých kapitol (*I. Obnovení kapitalistického vykořisťování, II. Zločinné metody reakce, III. Galerie velezrádců*) v něm byl agitátorům KS' poskytnut návod, jak „správně“ vyhodnotit proces. Mimo jiné jsou nabádáni: „Budeme se svými spoluzaměstnanci a sousedy v závodech, na vesnici i ve městě hovořit o poučení z procesu s 13 velezrádci a vy-zvědači, o zvýšení bdělosti a ostražitosti.“²⁹³ Brožura byla vytištěna v nákladu 300 tisíc kusů.

V červnu byla vydána také publikace *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Horáková a spolčníci* – dnes stručně označovaná jako tzv. šedá kniha. Měla vzbudit zdání, že jde o doslovný přepis celého soudního líčení,²⁹⁴ ale jak bylo nedávno na základě porovnání stenozáznamů, filmových záznamů a rozhlasových nahrávek z procesu zjištěno, je v ní mnoho výroků, které u soudu zazněly, pozměněno či zcela vypuštěno.²⁹⁵ Knihu vydalo ministerstvo spravedlnosti v červnu 1950 v nákladu 140 tisíc výtisků.²⁹⁶ Dle jednoho archivního dokumentu se měla na jejím vzniku podílet i prokurátorka

²⁹³ *Říkáme lidem pravdu*. Materiál pro osobní agitaci, č. 3. Kulturně-propagační oddělení sekretariátu ÚV KS', Praha, červen 1950, s. 3.

²⁹⁴ NA, f. 100/35, sv. 56, arch. j. 1177, fol. 107; závěrečná zpráva o procesech: „Ministerstvo spravedlnosti vydalo dokumentární brožuru o průběhu hlavního líčení. [...] Pronikla do nejširších vrstev obyvatelstva a jistě přispěla ke zvýšení bdělosti a ostražitosti pracujících“.

²⁹⁵ Na tyto odlišnosti upozornil ve svém článku např. BLAŽEK, Petr: Rekonstrukce (Prameny k procesu s Miladou Horákovou a jejími druhy). In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 4. Archiv bezpečnostních složek MV, Praha 2006, s. 199–219.

²⁹⁶ *Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Horáková a spolčníci*. Ministerstvo spravedlnosti – Orbis, Praha 1950. Podobným způsobem a ve stejné grafické úpravě vydalo ministerstvo spravedlnosti knihy i o dalších politických procesech, např. *Proces proti vatikánským agentům v Československu. Biskup Žela a spolčníci* (vyd. v prosinci 1950), *Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským* (vyd. v lednu 1953), žádná však nevyšla v tak obrovském nákladu jako ta o procesu s JUDr. Miladou Horákovou. Reprint „šedé knihy“ nedávno vydalo nakladatelství Levné knihy, ovšem tentokrát s rudou obálkou.

Brožová.²⁹⁷ Zda k tomu nakonec došlo či jaký byl její případný podíl bohužel nevíme.

V červnu vyšla ještě kniha Karla Berana *Před soudem lidu. Proces s dr. Miladou Horákovou a jejími dvanácti společníky před Státním soudem v Praze 31. května až 8. června 1950.*²⁹⁸ Velký prostor je v ní věnován lidem, kteří odešli do exilu, především Hubertu Ripkovi, Petru Zenklovi a Vladimíru Krajínovi (o tom, v jakém duchu je o nich v knize psáno, si můžeme udělat představu už podle názvů jednotlivých kapitol jako *Emigranti a rozvrat* nebo *Bahno emigrace*. Líčen je zde samozřejmě proces a ani zde nechybí *Galerie zrádců* – tedy medailony jednotlivých odsouzených. Autorem doslovu k této knize je novinář Karel Jíše, bývalý národní socialista, který řadu odsouzených velmi dobře znal. S Josefem Nestávalem dokonce za války spolupracoval v protinacistickém odboji. Přesto o odsouzených mluví jako o zrůdách bez nejmenšího záchrvěvu citu a smyslu pro osudy vlastního lidu a vlastní země.

V červenci 1950 byl knižně vydán projev ministra spravedlnosti JUDr. Štefana Raise, který pronesl v Národním shromáždění 11. července 1950. Publikace dostala název *Ve jménu republiky za socialismus a mír*. Nebudu zde dlouze popisovat, o čem ministr hovořil, ale i z názvů jednotlivých kapitol si lze udělat obrázek: *Poučení z procesu s vedením záškodnického spiknutí proti republice, Socialistická zákonnost, Sovětský svaz nám pomáhá, Bojujeme za nového člověka...*²⁹⁹

Svaz bojovníků za svobodu vydal v témže měsíci knihu nazvanou *Žoldnéři války. Soudní proces s dr. Horákovou*

²⁹⁷ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti – tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o poradě s filmem, tiskem a rozhlasem ve věci Direktoría, 25. 5. 1950.

²⁹⁸ BERAN, Karel: *Před soudem lidu. Proces s dr. Miladou Horákovou a jejími dvanácti společníky před státním soudem v Praze 31. května až 8. června 1950*. Melantrich, Praha 1950.

²⁹⁹ RAIS, Štefan: *Ve jménu republiky za socialismus a mír*. Ministerstvo spravedlnosti – Orbis, Praha 1950.

a spol.³⁰⁰ Ze všech dobových publikací zabývajících se procesem má právě tato nejdemagogičtější obálku. Je vytvořena fotomontáží - v popředí vidíme známou fotografii Milady Horákové stojící před Státním soudem a za ní se šikují vojáci (zřejmě nacisté) s bubnem a trumpetami s hořícím městem za zády. Knihu sepsali Miroslav Dvořák (jeden z autorů výše uvedené publikace *Co se skrývalo za zdmi klášterů*) a Jaroslav Šerný. Svoji publikaci uvozují výpadem proti národním socialistům jakožto zastáncům Marshallova plánu, který byl podle autorů knihy „zakuklenou larvou hospodářské poroby evropských národů a zárodkem úpadku národního hospodářství“. Pokračují konstatováním, že tato „garnitura“ v únoru 1948 prohrála a že jde o „notorické zrádce svého lidu, jež od dávné minulosti zrazovali za první republiky, zrazovali v těžkých dnech mnichovské tragédie a za okupace a zrazovali i po osvobození Československa, v době existence lidové demokratické republiky, proto je lid právem odsoudil“. Pokračují popisem „záškodnického spiknutí“, charakterizují jednotlivé odsouzené, Miladě Horákové je věnována kapitola nazvaná *Matka*. Je v ní znovu zopakováno komunistickou propagandou omílané tvrzení, že si přála atomovou válku a „pomáhala těm, kteří chtějí svrhnout pumy na místa, kde žijí desetitisíce československých dětí, kde žije i její dcera“.

Jak již bylo zmíněno v pasáži o organizaci kampaně, od počátku se počítalo s tím, že v jejím rámci bude využito i filmu. Proto také došlo k natáčení podstatné části soudního jednání na filmový pás. Tento materiál, výjimečný nejen v československém, ale i východoevropském kontextu, nebyl ve větší míře využit, neboť s jeho výslednou podobou nebyli organizátoři kampaně spokojeni. Nakonec bylo použito z více než sedmihodinového záznamu jen několik minut do filmového týdeníku. Proč, to nám objasňuje závěrečná zpráva hodnotící

³⁰⁰ DVOŘÁK, Miroslav - ŠERNÝ, Jaroslav: *Žoldnéři války. Soudní proces s dr. Horákovou a spol.* Mír - nakladatelství Svazu bojovníků za svobodu, Praha 1950.

proces, která uvádí, že film se ukázal jako nevhodný, protože záběry promítnutými v rámci týdeníků nebylo dosaženo „předpokládaného účinku na diváky“.³⁰¹ Unikátní záznam byl uložen v Archivu ministerstva vnitra a posléze v polovině padesátých let předán do Československého filmového ústavu.³⁰² Zde byl dlouhá desetiletí ukrýván, neboť panovaly obavy, že by mohlo být nařízeno jeho zničení. Teprve před několika lety byl záznam díky aktivitám režiséra Martina Vadase zpřístupněn veřejnosti, a to formou dokumentární série *Proces H* (2009). Ještě v době vysílání tohoto cyklu nebylo známo, kdo se na filmovém záznamu procesu s Miladou Horákovou podílel, jelikož k samotnému natáčení se zatím nepodařilo objevit žádné archivní dokumenty. Předpoklad, že natáčení řídil Přemysl Freiman, se definitivně potvrdil až nedávným nálezem dokumentu v Národním archivu. Jedná se o žádost Přemysla Freimana o prodloužení zbrojní pasu, kde režisér jako argument pro kladné vyřízení své žádosti uvádí, že by mohl být napaden, jelikož natáčel filmové záznamy politických procesů. Mezi nimi pak výslovně uvedl také proces s Miladou Horákovou a film o Víhošti.³⁰³ Freimanův záznam tedy nakonec pro propagandistické účely v plánovaném rozsahu využit nebyl. Dnes je však klíčovým svědectvím o průběhu soudního jednání a celého procesu s Miladou Horákovou a spol.

Na samý závěr této části nelze nezmínit hru Emila Františka Buriana *Pařeniště*.³⁰⁴ Jak bylo uvedeno výše, Alexej Šepička už v březnu 1950 prohlásil, že ministerstvo spravedlnosti vyzve umělce, aby se zapojili do propagačně-výchovné práce a vytvořili díla, která přesvědčí masy

³⁰¹ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno; Zpráva o procesech proti záškodnickému spiknutí z 9. 11. 1950.

³⁰² ABS, evid. sv. 26, Horáková - spol., filmový archiv.

³⁰³ Více viz. BLAŽEK, Petr: „Při natáčení filmů o procesech je třeba opatrnosti.“ Příprava, natáčení a uložení filmového záznamu soudního procesu „Milada Horáková a spol.“ In: KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí - filmové obrazy zla*. Casablanca a ÚSTR, Praha 2009, s. 201-213.

³⁰⁴ BURIAN, Emil František: *Pařeniště. Hra o věrnosti a zradě o šesti obrazech a epilogu*. Praha, rok neuveden.

o správnosti jednání komunistů a vyvolají u „pracujícího lidu“ pobouření tím, že v nich bude zobrazeno, jakým způsobem proti němu pracuje „reakce“. A tehdy také dodal, že se mu sám hlásí E. F. Burian. Ten během prázdnin 1950 napsal divadelní hru, jíž zareagoval na proces s Miladou Horákovou a dalšími obviněnými. Představení, které sám režíroval, mělo premiéru v jeho divadle v ulici Na poříčí 15. září 1950.

Jak píše divadelní teoretička Eva Šormová, která okolnosti vzniku hry i ji samotnou rozebrala v *Divadelní revue*,³⁰⁵ všichni tehdejší recenzenti poukázali na souvislost s procesem. Ostatně sám E. F. Burian písemnou podobu hry opatřil tímto úvodem: „Před pracujícími celé naší republiky probíhal proces s nepřáteli lidu, které únorový vítr zavál do nenávratna, s představiteli třídy, která prohrála boj na otevřené scéně a nyní se vrací už ne jako politická síla, ale jako zločinné podsvětí, které připravuje nový Mnichov a válku proti vlastnímu lidu.“ Doplnil je ještě dalšími citacemi z tzv. šedé knihy. Přestože dodal, že „citáty z Procesu s vedením záškodnického spiknutí proti republice neuvádím proto, že by snad měl čtenář mého Pařeniště poznávat ve hře osoby z procesu. [...] Nikdo tu nehledej žijící osoby, které už byly odsouzeny nebo které teprve stihne soud lidu“, všem divákům bylo jasné, že předobrazem jedné z postav hry, dr. Pavla Fiedlera, se do velké míry stal popravený „zrádce“ Závaš Kalandra.³⁰⁶

³⁰⁵ ŠORMOVÁ, Eva: E. F. Burian: Pařeniště. In: *Divadelní revue*, 1993, čís. 2, s. 40-52 (Pařeniště – dobové ohlasy s. 71-78). K tématu dále např. ŠÁMAL, Petr: Smrt talentovaného marxisty. In: *Záhady českých dějin*. Reader's Digest Výběr, Praha 2005, s. 302-307.

³⁰⁶ Burianova hra byla uvedena v brněnském Hadivadle v režii J. A. Pitínského. Stala se též inspirací pro divadelní hru Karla Steigerwalda *Horáková versus Gottwald*, kterou nastudovalo pražské divadlo La Fabrica. Téma procesu s Miladou Horákovou a spol. se objevilo i v dalších uměleckých dílech – ve filmu režiséra Jana Němce *Toyen* (2005) a v opeře *Zítřka se bude...* (2008) Aleše Březiny a Jiřího Nekvasila, uváděné v Divadle Kolowrat.

4. 7. Protesty proti rozsudku ze zahraničí

Zatímco v Československu se masově přijímaly rezoluce vyjadřující souhlas s vyneseným rozsudkem, na druhé straně zeměkoule skupina českých exulantů organizovala kampaň na záchranu Milady Horákové a dalších odsouzených, nad kterými byl vynesen hrdelní rozsudek. Obraceli se na politiky, vědce, umělce a další významné osobnosti z celého světa, stejně jako na různé politické strany, ženské organizace nebo spolky bývalých vězňů nacistických koncentračních táborů, kteří pak odesílali telegramy na záchranu životů odsouzených. Jednou z nejaktivnějších byla Věra Hrubá, která žila až do června 1949 v Československu, kdy se svým mužem, čechoameričanem Blahoslavem Hrubým, odešla do Spojených států amerických. S Miladou Horákovou se osobně znala. Novináři Luďku Navarovi, který s ní vedl rozhovor,³⁰⁷ řekla, že v době po vynesení rozsudku seděla každý den u psacího stroje a psala stovky dopisů, v nichž vyzývala jednotlivce i organizace k apelům na prezidenta Klementa Gottwalda, aby použil svého práva udělit milost a zmírnil rozsudky smrti. I díky její činnosti se podařilo vyvolat ve světě vlnu protestů proti rozsudku. Nejvíce telegramů žádajících československého prezidenta o zrušení trestů smrti přišlo z Norska, USA a Švédska. Všeobecně je známo, že svůj protest zaslal Albert Einstein, a to jak prezidentu Gottwaldovi, tak předsedovi vlády Zápo- tockému: „Prosím Vás o nevykonání rozsudku vyneseného nad Miladou Horákovou, Závišem Kalandrou, Oldřichem Peclem a Janem Buchalem. Byli oběti nacismu, vězňové německých koncentračních táborů. Jsem hluboce přesvědčen, že si zaslouží žít.“³⁰⁸

Proti rozsudkům však protestovalo mnoho dalších osobností z oblasti politiky, vědy i umění a také řada organizací

³⁰⁷ NAVARA, Luděk: Zachráníme Miladu! *Mladá fronta Dnes*, roč. 19, čís. 149 (26. 6. 2008), s. A/10. Rozhovor s Olgou Hrubou zazněl také v pořadu *Dopisy z cely smrti*, který premiérově odvysílala česká televize 18. 9. 2008.

³⁰⁸ AKPR; složka T 2461/50; telegram Alberta Einsteina (překlad KPR).

a spolků. Jmenujme alespoň některé. Bývalí holandsští političtí vězni z doby nacistické okupace Gottwaldovi napsali: „Většina odsouzených byla našimi kamarády v koncentračních táborech za Hitlerovy vlády. Nemohli jsme tušit, že budou muset vytrpět tuto zkoušku pod komunistickou vládou.“³⁰⁹ Dále se ozvalo např. třináct norských mírových organizací³¹⁰, profesori historie z Harvardu³¹¹, spolek norských žen vězněných nacisty, 94 amerických ženských organizací, které prezidentovi komunistického Československa telegrafovaly, že „znají lidumilnou práci Milady Horákové, Františky Zemínové a Antonie Kleinerové a jsou dotčeny rozsudky“.³¹² Vedle nich také protestovaly Mezinárodní organizace pro lidská práva³¹³, představitelky norského ženského hnutí, norských odborových organizací i tamní dělnické strany.³¹⁴ Předseda holandské sociálně demokratické strany vznesl „důrazný protest proti nelidským rozsudkům smrti“ a sdělil, že „považuje za ostudu diktátorského systému v Československu, že odbojoví bojovníci proti Hitlerovi, jejichž zdraví právě v nacistických koncentracích bylo podkopáno, jsou okradeni o život a svobodu, poněvadž byli jako demokratičtí socialisté věrni svobodě“.³¹⁵

Téměř ve všech telegramech adresovaných Gottwaldovi je apelováno na lidskost a poukazováno na utrpení, kterým si odsouzení prošli za nacistické okupace. O tom, kdo všechno ve světě apeloval na Gottwalda, se mohli Čechoslováci dozvědět pouze v případě, že se jim podařilo zachytit vysílání zahraničního rozhlasu. To přinášelo, a to i v českém jazyce, komentáře k procesu a ohrazovalo se proti článkům

³⁰⁹ *Tamtéž*; telegram Holandského spolku bývalých politických vězňů (překlad KPR).

³¹⁰ *Tamtéž*; telegramy různých norských politických a společenských organizací (překlad KPR).

³¹¹ *Tamtéž*; telegram profesorů historie Harvardské univerzity (překlad KPR).

³¹² *Tamtéž*; telegram Panamerického sdružení 94 ženských organizací (překlad KPR).

³¹³ *Tamtéž*; telegram předsedy Mezinárodní organizace pro lidská práva (překlad KPR).

³¹⁴ *Tamtéž*; telegramy různých norských politických a společenských organizací (překlad KPR).

³¹⁵ *Tamtéž*; telegram holandské Strany práce (překlad KPR).

v československém tisku. Stanice *Hlas Ameriky* tak kupříkladu 8. června 1950 komentovala rezoluce pracujících uveřejňované v novinách: „Svět je si dobře vědom, že průměrnému občanu za dnešní situace v SR není možno odepřít podpis nebo souhlas s takovými resolucemi. Nikdo nepochybuje, že většina těch, kdo podpisy dávají, ve skutečnosti tak činí s odporem. Nejen proto, že nemohou souhlasit s dnešním režimem, nýbrž také z vrozené slušnosti a z odporu proti takovým zásahům ulice do soudního řízení. Avšak ti, kdo skutečně se staví za podobné rezoluce a kdo je od druhých vynucují, si zaslouhují, aby jejich jména nebyla zapomenuta. Snad již proto, že zanedlouho leckdo z nich bude podobným způsobem stát před podobným tzv. soudem a jiní budou opět žádat, aby jim tribunál vyměřil spravedlivou a tvrdou odplatu, třeba jen za to, že se uchýlili od linie, kterou právě v onu dobu Moskva bude mít předepsánu.“³¹⁶ Málokdo patrně tehdy tušil, jak neuvěřitelně prorocká tato slova jsou. Stejně jako komentář téže stanice, odvysílaný druhý den v reakci na vynesení rozsudku: „Ti však, co této nové cizí tyranii ochotně posluhují - třeba jako tzv. soudci, prokurátoři nebo jen dozorcí věznic - měli by se občas porozhlédnout po pankrácké soudní síni a po pankrácké trestnici a měli by si uvědomit, za jak krátkou dobu se tu situace v posledních pár letech změnila a jak často se stávalo, že nakonec v téže soudní síni a na dvoře této trestnice skládali účet ze svých ukrutných skutků ti, kdož krátce před tím chodili po Pankráci i jinde ve vysokých botách a předčítali rozsudky smrti.“³¹⁷ Řada osob, která se zapojila do organizace jak samotného procesu, tak propagandistické kampaně kolem něj se totiž (jak bude ještě zmíněno) stala o několik měsíců později obětí paranoidního hledání nepřítele ve vlastních řadách.

³¹⁶ NA, f. Ministerstvo vnitra - monitor 1950, k. 213; *Hlas Ameriky*, 8. 6. 1950.

³¹⁷ *Tamtéž*; *Hlas Ameriky*, 9. 6. 1950.

O procesu informovala ve svém českém vysílání i britská stanice BBC. Dne 9. června 1950 si její posluchači mohli vyslechnout komentář britského diplomata Roberta Bruce Lockharta, který se znal s řadou československých politiků, pobývajících za druhé světové války v londýnském exilu, a byl mimo jiné přítelem Jana Masaryka. Lockhart v rámci svých pravidelných vysílání ostře odsoudil počínání komunistického režimu a jako velký znalec československých poměrů poměrně přesně vystihl situaci, v níž se obyvatelé tohoto státu nacházeli: „Pravda jest, že tyto procesy v Československu jsou nejen výsměchem spravedlnosti, nýbrž i důkazem nedůvěry a strachu, jimiž jsou pronásledováni všichni diktátoři, kteří uchvátili stát násilím. Tito diktátoři užívají násilí, aby se udrželi u moci. A zatím co roste nespokojenost, roste také nelidskost jejich násilí. Podezírání je semeništěm surovosti a dnes dostoupila v Československu takového vrcholu, že komunista podezírá komunistu ve všech řadách strany. Armáda nevěří policii a dělnické milici. A policie a dělnická milice nedůvěřují armádě a špehují. Byrokrat podezírá byrokrata a ministři a jejich zástupci se dovídají teprve z rozhlasu, že resignovali, nebo že byli přeloženi na méněcennější místo. Strach je základním kamenem celé komunistické stavby. A podstatou zla je, že komunisté ve všech státech mají dvojí věrnost. Jednu vlastní zemi a druhou Moskvě. Nemusím vám říkat, která věrnost je větší a vlastně jediná. Jestliže kladou svou vlast na první místo, pak se z nich stanou automaticky fašističtí vyzvědači a zrádci. A za každého procesu v Československu propagační orgie, jež provádí prokurátor, nemají většího podkladu než že jsou obviněními těch obžalovaných, kteří kladou lásku k vlasti před otroctvím kremelským pánům.“³¹⁸

Ve Francii se organizování protestních akcí proti rozsudku z procesu s Miladou Horákovou a spol. chopil francouzský

³¹⁸ NA; f. Ministerstvo vnitra - monitor 1950, k. 213, BBC, 9. 6. 1950.

surrealistický básník André Breton, který se v roce 1935 při návštěvě Československa seznámil právě se Závěšem Kalandrou. Breton zaslal československé vládě protest proti rozsudkům smrti, který spolu s ním podepsalo více než 100 francouzských intelektuálů. „Kalandra byl šest let vězněn Hitlerem a my známe a obdivujeme jeho minulost a dílo,“ píše se zde. Mezi signatáři tohoto protestu lze nalézt přední představitele nejen francouzské, ale i světové kultury - spisovatele a filosofa existencialismu Alberta Camuse, surrealistického malíře Maxe Ernsta, dramatika a spisovatele křesťanské orientace Paula Claudela, spisovatelku Simone de Beauvoir a také jejího druha, filosofa a spisovatele Jeana-Paula Sartra, jenž byl tehdy stále ještě členem francouzské komunistické strany.

Tím ovšem Bretonovy aktivity nekončily - básník napsal otevřený dopis svému někdejšímu příteli Paulu Eluardovi, se kterým ve třicátých letech Československo navštívil a jenž v roce 1950 působil jako oficiální básník francouzské komunistické strany: „Léto před patnácti lety v Praze. Pořádali jsme tam přednášky a interview. Ty, Eluarde, jsi jistě nezapomněl přijetí, jakého se nám tehdy v Praze dostalo. Nic nás tehdy nedělilo. Z hlediska politického nám nebylo nic tak vzdáleno, jako pravověrnost [...]. Naše svědomí se snažilo o pravdivost. Seběmenší kompromis na tu či na onu stranu by se nám zdál falešným a ve svých očích bychom se tím byli ztratili. [...]. [Tu] se objevil, jestli si na to vzpomínáš, člověk, který se snažil nás pochopit, člověk otevřený. Byl to on, kdo tehdy v čs. komunistickém tisku psal nejlepší rozborů našich knih a nejcennější zprávy o našich přednáškách. Neustal, dokud se mu nepodařilo shromáždit široké návštěvnictvo, v němž byli intelektuálové stejně jako dělníci. Myslím, že si dodnes vzpomínáš na jméno tohoto muže: jmenuje se nebo jmenoval se Závěš Kalandra, neboť podle zpráv byl minulý čtvrtek odsouzen pražským soudem k smrti, samozřejmě po

předepsaných ‚doznáních‘. Kdysi jsi věděl právě tak dobře jako já, co si o těch ‚doznáních‘ myslet. Kalandra to věděl také a proto v roce 1936 byl vyloučen z komunistické strany po komentářích, které mu vnukl proces s šestnácti, který se tehdy konal v Moskvě. [...] Ty, který o několik měsíců dříve jsi podepsal text, nadepsaný ‚Z dob, kdy surrealisté měli pravdu‘ a v němž jsi zásadně odsoudil stalinismus. [...] Nebo snad válka a okupace vyhloubily mezi lidmi takový příkop, že Kalandra přešel otevřeně na tu špatnou stranu? Provinil se však v očích odboje? Ale ovšem že ne, neboť jsou to články z roku 1939, které mu vynesly šest let žalářování v koncentračních táborech Ravensbrück a Sachsenhausen. To říkejte někomu jinému! [...] Jak ve svém soukromí můžeš snést podobnou degradaci člověka v osobě toho, kdo byl Tvým přítelem?“³¹⁹

Eluard údajně na tento dopis reagoval vyjádřením „Mám dost práce s nevinými, jež prokazují svoji nevinost, než abych měl čas na vinné, jež se přiznali,“ což bylo Eluardovými odpůrci ironicky označeno za „nejskvělejší surrealistickou báseň“. Pro úplnost ještě dodejme, že oba francouzští surrealisté přijeli v roce 1935 do Československa na pozvání Vítězslava Nezvala, jenž byl v době procesu s Miladou Horákovou a spol. působil jako osobní poradce ministra informací a osvěty Václava Kopeckého.

Ani protesty významných světových osobností nezabránily výkonu trestu smrti nad Miladou Horákovou, Janem Buchalem, Závěšem Kalandrou a Oldřichem Peclem. Jejich poprava šokovala řadu významných osobností mezinárodní politiky jako byl bývalý (a budoucí) britský premiér Winston Churchill či manželka amerického prezidenta Franklina Delano Roosevelta Eleanor.

³¹⁹ Dopis je k dispozici ve dvou verzích - první byla přepsána z rozhlasového vysílání a je uložena v monitoringu ministerstva vnitra z r. 1950, výňatek z druhé verze cituje (bez uvedení zdroje) Jaroslav Bouček. BOUČEK, Jaroslav: 27. 6. 1950. *Poprava Závěše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ*. Havran, Praha 2006, s. 145-146. Zde citovaná pasáž byla složena z obou zdrojů, neboť monitoring MV některé pasáže pro poruchu nezachytil.

Churchill odsoudil čin komunistické justice v dopise zaslaném Radě svobodného Československa, Eleanor Rooseveltová pak vzpomněla Miladu Horákovou v říjnu 1950 během svého projevu na Julia Richmond High School v New Yorku: „Věřím, že hrdinné obětování Dr. Milady Horákové bude mít velký vliv na příslušníky nejen jejího, ale i jiných národů. Dr. Horáková nám dala příklad, že za myšlenku, v kterou věříme, musíme také bojovat. Snažme se i nadále zachovat světu příkladného ducha této ženy.“ Popravu Milady Horákové odsoudil též anglikánský arcibiskup z Canterbury Geoffrey Fisher a jeho katolický „protějšek“, westminsterský arcibiskup kardinál Bernard William Griffin.

Všechna tato vyjádření byla publikována v roce 1960 ve sborníku, který k 10. výročí násilné smrti Milady Horákové vydala ve Washingtonu Rada svobodného Československa.³²⁰ Nalezneme zde též *Prohlášení Rady svobodného Československa k pražskému politickému procesu* z 30. června 1950, ve kterém se praví: „Rada svobodného Československa odsuzuje před celým svobodným světem co nejrozhodněji každodenní deptání nejzákladnějších přirozených lidských práv nynějším komunistickým politickým režimem a vynáší obžalobu na tento tyranský systém, který se drží při moci jen hrubou silou, surovým násilím a proti vůli velké většiny lidu. [...] Obzvláště protestuje proti stranické justici, která [...] drakonicky odsuzuje k nejtěžším, velmi často hrdelním trestům nevinné oběti. [...] S hlubokým bolem a rozhořčením odsuzuje bestiální vraždu, jíž se dopustila komunistická justice v Československu.“³²¹

Jsou zde publikovány též vzpomínky lidí, kteří Miladu Horákovou dobře znali a kteří nyní pobývali v exilu. Často se jednalo o osoby, které byly v rámci soudního jednání s Miladou

³²⁰ *Milada Horáková - K 10. výročí její popravky*. Rada svobodného Československa, Washington 1960, s. 23. Většina textů tohoto sborníku byla otištěna též v publikaci *Milada Horáková (1901-1950). Pamětní tisk k výročí tragické smrti dr. Milady Horákové*. Melantrich, Praha 1990.

³²¹ *Tamtéž*, s. 6.

Horákovou a spol. opakovaně zmiňovány a jejichž jména zazněla i v rámci propagandistické kampaně, jako byl např. někdejší pražský primátor Petr Zenkl či Růžena Pelantová. Ta mimo jiné připomněla aktivity Milady Horákové v sociální oblasti: „Vložky v čs. ústavě z 9. května [1948] týkající se rovnosti žen a ochrany dětí, které jsou dnes ženám v Československu předkládány jako vymoženosti (jež prý jim zaručil parlament komunistického režimu), byly vypracovány pod vedením Dr. Horákové a povětšinou jí samou i právnícky formulovány.“³²²

Zajímavé je též zamyšlení předúnorového ministra Jaroslava Stránského, ve kterém upozorňuje na obłudnost zinscenovaného procesu: „Proces Milady Horákové, Závěše Kalandry a ostatních obžalovaných, kteří byli s těmi dvěma odsouzeni, byl typická ukázka toho, čemu se v nynějším Československu říká výkon spravedlnosti. Nic se v tomto tak zvaném soudním řízení nezkoumalo a nezjišťovalo, a nic také nebylo zapotřebí zkoumat a zjišťovat, neboť vše bylo prozkoumáno, zjištěno a rozhodnuto dříve, než proces byl zahájen. Referáty, které o tomto procesu přinášel komunistický tisk s *Rudým právem* v čele, hned od začátku mluvily o obžalovaných jako o usvědčených zrádcích a zaprodancích – jaký smysl by tedy mělo usvědčovat je? [...] Sekretariát komunistické strany se postaral, aby soud dostával od dělníků z továren hromadné žádosti o přísné potrestání těchto obžalovaných ještě než byli odsouzeni. Když je bez soudu předem odsoudili všichni, kdo ve státě představují moc a mínění, což je pak soud mohl osvobodit a usvědčit tak nejvyšší státní autority z nactiutrhačství? [...] Vidím [Miladu Horákovou] a navždy už chci vidět umírat v Gottwaldově smyčce, ne pro to, abych tím obrazem v životě živil pomstychtivost, ale neotupělý smysl pro míru našeho národního ponížení. Žena, budiž to zdůrazněno na prvním místě, žena,

³²² PELANTOVÁ, Růžena: Miladě Horákové, bojovnici za svobodu. In: *Tamtéž*, s. 26.

máma polodospělého dítěte, zasloužilá účastnice národního odboje proti německým podmanitelům, oběť jejich persekuce, vzdělaná, noblesní a vždycky vlídná poslanecká kolegyně Gottwalda a Slánského, jest za jednoho jitřního šera na rozkaz těchto dvou mužů, kteří sami jediní o jejím osudu rozhodli, uchopena a uškrcena.“³²³

Nalezneme zde i článek Jany Feierabendové, manželky významného politika a národohospodáře Ladislava Feierabenda, ve kterém vzpomíná na své setkání s Miladou Horákovou v terezínské Malé pevnosti, kde byly obě společně vězněny a po určité době sdílely dokonce jednu celu. Památky Milady Horákové vzpomněli též významní účastníci protinacistického odboje Vladimír Krajina a Arnošt Heidrich či bývalý poslanec za národně socialistickou stranu ěněk Torn, který vyjádřil přesvědčení, že „až bude národ svobodným, opraví i tento rozsudek, aby smazal hanbu čsl. justice v době, ve které vládli komunisté, a vyznamená Miladu Horákovou ‚in memoriam‘ Řádem republiky za statečnost.“³²⁴

Do sborníku byly zařazeny také texty Helen H. Evans, předsedkyně Národní ženské rady v USA, která Miladu Horákovou rovněž osobně poznala, a také několik básní vytvořených v reakci na zprávu o popravě Milady Horákové. Uvedme např. báseň *Přízrak*, kterou vytvořil „neznámý uprchlík“ v táboře Valka. Tento uprchlický tábor se nacházel poblíž německého Norimberku a pobývalo v něm mnoho ěchoslováků, kterým se podařilo uprchnout na Západ. Mezi nimi byl i Bohuslav Horák, manžel Milady Horákové.³²⁵ Nemůže být právě on autorem básně *Přízrak* a oním „neznámým uprchlíkem“?

³²³ STRÁNSKÝ, Jaroslav: Františka Plamínková a Milada Horáková. In: *Tamtéž*, s. 38–41.

³²⁴ TORN, ěněk: Věrná až do smrti. In: *Tamtéž*, s. 83. Miladě Horákové byl v r. 1991 udělen Řád T. G. Masaryka I. třídy in memoriam.

³²⁵ Bohuslav Horák (1899–1976), zemědělský inženýr, doktor technických věd. V den zatčení jeho ženy, 27. září 1949, se mu podařilo komunistické tajné policii uprchnout. O jeho osudu se M. Horáková v průběhu vyšetřování ani procesu nedozvěděla, skutečnost, že je v exilu, naznačila tajně M. Horákové její sestra Věra při poslední návštěvě před popravou. B. Horák se nejprve

Rozžhněte rychle svíci. -
Zas vidím v duchu šibenici
a na ní hrozné dílo. -
Jak se nám, děvče, kdysi žilo! -
Vždycky jsme spolu plánovali
a já se cítil jaksi malý -
tys byla tak v slově břitká -
Zase Ti patří čerstvá kytka -
proč na hrob? - Škoda slova.
Země dnes v náručí chová
tu, která nehradila,
která byla jak dobrá víla
pro naši smutnou zem. -
Zůstane příkladem nám všem
- Milada Horáková -. ³²⁶

Již rok po popravě Milady Horákové vyšel v USA kreslený seriál pojednávající o jejím životě. Pod názvem *Unconquered*³²⁷ jej vydal Národní výbor pro Svobodnou Evropu.³²⁸ Nevíme, kdo je jeho autorem. Životní příběh Milady Horákové, její dramatický osud, její boj se silami zla a obětování se pro vyšší mravní ideály je silné téma, o čemž svědčí i expresivita ilustrací.³²⁹

skrýval u přátel v Praze, později mu další přátelé pomohli uprchnout za hranice, které přešel tajně v přestrojení za dřevorubce 1. prosince 1949. Pobýval pak v uprchlickém táboře Valka nedaleko Norimberku, kde poslouchal zprávy o procesu, které vysílal rozhlas. V r. 1954 dostal povolení odejít do USA, kde se zapojil do činnosti krajanského hnutí a působil v Radě svobodného Československa. Již se neoženil, zemřel v roce 1976. Jeho pozůstalost (paměti a fotografie) předala jeho dcera Národnímu archivu v Praze.

³²⁶ Přízrak. In: *Milada Horáková - K 10. výročí její popravě*. Rada svobodného Československa, Washington 1960, s. 81.

³²⁷ Do češtiny je možné název přeložit jako *Neporažená*.

³²⁸ Národní výbor pro Svobodnou Evropu byl založen 1. června 1949 v New Yorku s cílem přispět ke svržení totalitních režimů v zemích tzv. lidové demokracie. Později byl přejmenován na Výbor pro Svobodnou Evropu, který stál u zrodu Rádia Svobodná Evropa.

³²⁹ Více např. FORMÁNKOVÁ, Pavlína - KOURA, Petr: UNCONQUERED - Neporažená. Komiks o Miladě Horákové. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 3, s. 12.

4. 8. Osobní dopisy prezidentu republiky z Československa

Prezidentská kancelář dostávala žádosti o zmírnění rozsudků z procesu s Miladou Horákovou a spol. i od československých občanů. Tyto dopisy a telegramy jsou svědectvím o neuvěřitelné odvaze lidí, kteří se postavili masové hysterii a „pogromistické náladě“, vyvolané vládnoucím režimem, a to často při vědomí toho, že tato intervence může mít pro ně nepříjemné následky, což se v řadě případů stalo – v Archivu bezpečnostních složek se dochovaly originály některých dopisů a také hodnocení jejich pisatelů sestavená na základě hlášení informátorů Státní bezpečnosti v místě jejich bydliště.³³⁰

Autoři protestních dopisů se často odvolávali na křesťanské hodnoty, jako např. František Bala z Holešova v telegramu zaslaném prezidentské kanceláři 9. června: „Prosím, učiňte Vy laskavě alespoň symbolické gesto. Jménem lidskosti udělte milost alespoň odsouzené ženě. Bůh, miliony spoluobčanů i ostatní odsouzení budou Vám za onen jediný život trvale žehnatí.“³³¹ Hluboce věřící Štěpánka Hrubá z Brna napsala Gottwaldovi, že podobně protestovala proti zabíjení lidí i za nacistické okupace: „Psávala jsem vězňům, ale psala jsem i Hitlerovi i Neurathovi a Heydrichovi. A prosila jsem za naše vězně slovy Písma: ‚Buďte milosrdní, jako náš Otec milosrdný jest.‘ Volali mne na gestapo, a ptali se, co tím myslím. [...] Řekli, že nikdo není ve vězení bez viny, a že ve válce není možné řídit se Písmem. ‚Bůh nemá jiné zákony pro čas míru a jiné pro válku,‘ pravila jsem. A ne jen Boží rada

³³⁰ V ABS se dochovaly doklady o prověřování pisatelů dopisů žádajících milost pro odsouzené k trestu smrti ze strany StB a posudky na ně: Eduarda Skláře (dělník z Vítkovických železáren), MUDr. Vlastu Kálalovou (lékařku), Štěpánku Hrubou (posluhovačku), Františka Kubíčka (totožnost nebyla zjištěna) a Anastazii Kracmanovou (pomocnou dělnici). ABS, f. 310, sign. 91-1, fol. 113-127; posudky Státní bezpečnosti zaslané ministerstvu spravedlnosti dne 14. 7. 1950.

³³¹ AKPR, složka T 2461/50, telegram F. Baly z 9. 6. 1950.

obstojí. Nedbali. Mám prý si jít někam do lesa - nemohu-li slyšet o popravách."³³²

S rozsudkem vyslovili ovšem nesouhlas i lidé, kteří se s ním měli, alespoň dle dobové propagandy, plně ztotožňovat. „Žádám Vás jménem své 10členné rodiny a jménem svým, abyste udělil milost Dr. Horákové a rozsudek smrti nepodepsal. Jsem prostý dělník a nemohu souhlasit [s] tímto rozsudkem lidového soudu³³³ v Praze, tak jako s tímto rozsudkem nesouhlasí tisíce občanů Ostravska. 'eské soudy nemohou odsuzovat ženy a matky na smrt", napsal pracovník Vítkovických železáren, jehož podpis je nečitelný.³³⁴ Jiný pisatel, jehož identitu taktéž neznáme, se rozhodl zaštitit osobností, na kterou se permanentně odvolával nejen lidově demokratický režim, ale i prokurátorka Brožová ve své závěrečné řeči - komunistickým novinářem Juliem Fučíkem: „Prosím pana presidenta, aby učinil vše, co je v Jeho moci. Pevně doufám, že pan prezident vyslechne moji prosbu, a tím zároveň uslyší Julia Fučíka ... ,lidé měl jsem vás rád!' Ta slova znamenají odpuštění a ne nejvyšší trest." Autor těchto řádek si byl nejspíše vědom toho, co jej za napsání této prosby čeká - proto ji podepsal falešným jménem (František Kubíček) a téměř identický dopis zaslal i ministru spravedlnosti Štefanu Raisovi, tentokrát ovšem s podpisem „Václav Šercl".³³⁵ Identitu pisatele se StB nepodařilo odhalit, dokonce ani nezjistila souvislost mezi oběma dopisy.

Proti zatčení a odsouzení Milady Horákové protestovala též její někdejší spoluvězeňkyně z věznice gestapa na Karlově náměstí v Praze a z terezínské Malé pevnosti Zdena Mašínová, vdova po popraveném hrdinovi protinacistického odboje pod-

³³² ABS; f. 310, sign. 91-1, fol. 102-103, dopis Štěpánky Hrubé zaslaný 12. 6. 1950 prezidentu republiky.

³³³ Správně Státního soudu.

³³⁴ NA; f. Ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno; dopis neidentifikovaného pracovníka Vítkovických železáren zaslaný 9. 6. 1950 prezidentu republiky.

³³⁵ ABS, f. 310, sign. 91-1, fol. 99.

plukovníku Josefu Mašínovi.³³⁶ Dokumenty k jejím aktivitám se nám však nepodařilo v archivech objevit. Mezi protestujícími československými občany se objevuje jedno jméno, které naše veřejnost dobře zná díky románu Ilony Borské *Doktorka z domu Trubačů*³³⁷ - jde o MUDr. Vlastu Kálalovou. Tato žena se za první republiky jako mladičká lékařka vydala do Bagdádu, kde založila a pak sedm let úspěšně vedla československou nemocnici. V její práci jí tehdy morálně i finančně podpořil prezident T. G. Masaryk. Nacistickou okupaci prožila v rodných jihočeských Bernarticích, kde jí v poslední den války ustupující Němci zastřelili muže i obě děti. A ona nyní pod dojmem svých životních zkušeností píše prezidentu Gottwaldovi, aby nepodepsal rozsudky smrti: „Ale za jejich smrt bychom byli zodpovědní my druzí před svým svědomím - Vy, pane presidente, stejně jako já, poslední občanka lidového státu. A já jsem přesvědčena, že člověk, usilující o to, aby jednal vždy lidsky, nemůže ani v otázkách státních chtít napodobit starou, otrokářskou, zvířecí, nelidskou společnost. Mně zastřelili Němci muže a obě děti - 19letého syna a 14letou dceru. Promyslela jsem tudíž a prožila do základu problém násilné smrti.“³³⁸

O prošetření Vlasty Kálalové, stejně jako dalších pisatelů žádostí o milost pro odsouzené k smrti, požádal zástupce ministra spravedlnosti JUDr. Karel Klos náměstka ministra národní bezpečnosti a velitele Státní bezpečnosti Osvalda

³³⁶ MAŠÍNOVÁ, Zdena - MARTIN, Rudolf: *Čtyři české osudy. Tragický úděl rodiny Mašínovy*. Paseka, Praha - Litomyšl 2001, s. 102.

³³⁷ Poprvé vyšel v roce 1978 a od té doby ještě osmkrát (naposledy v roce 2012).

³³⁸ *Státní okresní archiv (SOKA) Písek, f. Rodinný archiv Di Lotti, sign. 148; žádost o milost pro odsouzené v procesu s dr. Miladou Horákovou z 9. 6. 1950 adresovaná prezidentu Klementu Gottwaldovi. Originál dopisu MUDr. Vlasty Kálalové z ABS před mnoha lety za záhadných okolností zmizel, ale jeho kopie byla nalezena v SOKA v Písku. Viz FORMÁNKOVÁ, Pavlína: „Promyslela jsem a prožila do základu problém násilné smrti...“ Životní příběh MUDr. Vlasty Kálalové-Di Lottiové (1896-1971) - prameny pro bádání. In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2006, s. 591-599.*

Závodského.³³⁹ V případě doktorky Kálalové vypadal „vlastní názor orgána“ utvořený na základě zpráv pěti informátorů, „vesměs tříděně uvědomělých soudruhů“, takto: „Kálalová je žena, které by se měla věnovat občas pozornost. Přestože dělá dojem, že souhlasí s lid[ově] dem[okratickým] zřízením a s KS¹, a snaží se jíti druhým příkladem, její styky jsou pro ni nepříznivé. Za její přílišnou humanitou vzhledem k jejímu vzdělání a znalosti světa by se mohly skrývat i protistátní, možno říci velké věci. Ale uvážíme-li, kdyby byla zpravodajsky instruována, věděla by předem, než intervenovala za takovou zrádkyni, jako je Horáková, [že] bude mít o ni StB zájem, ovšem i tento její způsob může býti zástěrka. Ať jest tomu jakkoliv, jest pro náš lid[ově] dem[okratický] režim nebezpečná.“³⁴⁰ Dodejme, že to nebylo naposledy, co se doktorka Kálalová zastala komunistickým režimem perzekvovaných lidí. Napsala například petici proti zatčení svého souseda z Bernartic Rudolfa Krzáka, který za války působil jako instruktor československých parašutistů ve Velké Británii.

Podobným způsobem komunistická tajná policie prověřovala i ostatní identifikované pisatele žádostí o zmírnění rozsudků „největšího politického procesu“. Z hlášení StB o výše zmíněné Štěpánce Hrubé z Brna, která žádala o udělení milosti odsouzeným s poukazem na biblické citáty³⁴¹, je patrná nejen absolutní netolerance k náboženskému přesvědčení, ale zejména paranoidní podstata celého komunistického režimu, který dokázal najít podezření z protistátní činnosti i za tak banální činnosti jako bylo hubení domácích parazitů: „Hrubá byla v Brně vesměs zaměstnána jako posluhovačka. Před svým příchodem do Brna byla údajně vězněna v Kounicových kolejích v Brně. [...] Prohlašovala, že z celé skupiny, která byla

³³⁹ ABS, f. 310, sign. 91-1, fol. 95; dopis zástupce ministra spravedlnosti Karla Kloše náměstkovi ministra národní bezpečnosti Osvaldu Závodskému z 30. 6. 1950. Ministerstvu spravedlnosti předala dopisy Kancelář prezidenta republiky.

³⁴⁰ *Tamtéž*, fol. 122.

³⁴¹ ABS, f. 310, sign. 91-1, fol. 102-103.

gestapem vězněna, se vrátila jen ona a to proto, že ji „hospodin“ [sic] vysvobodil. [...] Ve všech bydlešcích se projevovala jako osoba zastřeného rozumu, nábožensky blouznící. S nikým jiným se nedávala do rozhovoru, jen s lidmi, kteří byli nábožensky založení. [...] Nepracuje proto, aby dokázala svůj kladný poměr k našemu zřízení, ale proto, aby měla styk s lidmi a šířila tak náboženské ideje o neomylnosti hospodina [sic], za druhé pak proto, aby si vydělala nějaké peníze. Její zájem dostávat se mezi lidi není pravděpodobně náhodný a není vyloučeno, že může mít politické pozadí. [...] Velmi často, skoro denně, ji navštěvuje neznámá žena, která zůstává u jmenované na noc, při jejíž návštěvě je slyšet zvuky, jako když přetahují různé části nábytku. Toto omlouvají tím, že byt je zamořen štěnicemi, na které pořádají hon. [...] Hrubá je osoba, která se politicky vůbec neprojevila a která může za svým náboženským fanatismem ukrývat vlastní politickou práci. Je považována za osobu našemu zřízení naprosto nespolehlivou, která může být někým vedena a svoji činnost svým chováním a jednáním mistrně zakrývá. Její cesty a noční počínání v bytě je nanejvýš podezřelé v době návštěv neznámé ženy.“³⁴² Nezbývá než dodat, že pokud by zmíněná podezření byla jen částečně založena na pravdě a Štěpánka Hrubá by pod rouškou náboženského zanícení skutečně prováděla „politickou práci“, asi by v tom případě na sebe neupozorňovala dopisem prezidentu republiky.

³⁴² *Tamtéž*, fol. 114-115. Zpráva se opírá o hlášení sedmi informátorů.

4. 9. Osudy aktérů propagandistické kampaně provázející proces s Miladou Horákovou a spol.

Mnoho lidí, podílejících se na organizaci procesu s Miladou Horákovou a spol., se později stalo objektem perzekuce ze strany režimu, kterému sami sloužili. Nejedná se však pouze o notoricky známé případy generálního tajemníka KS^Č Rudolfa Slánského, náměstka ministra národní bezpečnosti Karla Švába či velitele StB Osvalda Závodského, které nakonec represivní mechanismus politických procesů, na jehož vzniku se aktivně podíleli, stál život. I pozdější životní osudy dalších aktérů této kampaně ukazují, že poté, co vykopali příslovečnou jámu druhým, sami do ní pak také spadli, respektive byli svými soudruhy smeteni. Přitom se jednalo ve většině případů (alespoň podle dostupných dokumentů) o fanatické komunisty, kteří měli tu více, tu méně informací o tom, že proces s Miladou Horákovou a spol. neprobíhá zcela korektně a jsou v něm přítomny silně manipulativní a demagogické prvky.

V únoru 1951, tedy necelý rok po skončení „největšího politického procesu“, byla zbavena všech politických funkcí a následně zatčena zástupkyně generálního tajemníka ÚV KS^Č Marie Švermová, která je mimo jiné podepsána pod instrukcemi k provádění propagandistické kampaně proti obžalovaným z procesu s Miladou Horákovou a spol.³⁴³ Důvodem, který přispěl k jejímu zatčení (jak již bylo několikrát publikováno), byl její milostný poměr s tehdejším krajským tajemníkem KV KS^Č v Brně Otto Šlingem. Švermová, která odmítala vyšetřovatelům podepisovat nesmyslná doznání, byla odsouzena v roce 1954 k doživotnímu žaláři, propuštěna byla však již o dva roky později. V březnu 1968 na veřejném shromáždění ve Slovanském domě vzpomínala na Miladu Horákovou těmito slovy: „Dr. Milada

³⁴³ NA, f. 05/11, sv. 147a, arch. j. neuvedena, fol. 1-2; tajné instrukce vedoucích pracovníků ÚV KS^Č Marie Švermové a Gustava Bareše k organizování ohlasu procesu s Miladou Horákovou a spol.

Horáková byla politicky vyspělá, vzdělaná a měla všechny předpoklady k tomu, aby se stala jednou z vedoucích osobností našeho politického života. Pravda je, že jsme byly dobré přítelkyně. Míru její viny nemohu posoudit. Jsem však přesvědčena, že trest nebyl úměrný a cítím se vinna, že jsem sama veřejně nevystoupila na její obranu. Byl to první příkladný proces inscenovaný berijovci na odhalení páté kolony u nás. Úloha sovětských poradců je dnes již víceméně známa. Nebýt tohoto zásahu zvenčí, nikdy by nebylo k těmto tragickým událostem došlo."³⁴⁴ Vistky v padesátých letech ovšem postihly i další příslušníky aparátu ÚV KS¹ - odvolán z funkce a vyšetřován byl též Antonín Patejdl, vedoucí kanceláře Rudolfa Slánského, jehož rukama procházely dálkopisná hlášení z jednotlivých krajů o „organizování veřejnosti“ během soudního řízení s Miladou Horákovou a spol.

Postižena byla též řada příslušníků Státní bezpečnosti. Vedle zmíněného velitele StB Osvalda Závodského a Karla Švába, bratra Marie Švermové, skončil ve vazbě náměstek ministra národní bezpečnosti Josef Pavel, který se též účastnil porad ohledně organizace procesu s Miladou Horákovou a spol. Všichni zmínění funkcionáři byli zatčeni v průběhu ledna a února 1951. O něco lépe dopadl další účastník těchto porad, náměstek ministra spravedlnosti Alfréd Dressler, který byl přesně rok po procesu s Miladou Horákovou a spol. odvolán z funkce a posléze „pouze“ vyloučen z KS¹ na základě skutečnosti, že neoznámil straně své zaměstnání v advokátní kanceláři vysokého nacistického funkcionáře v Brně v době druhé světové války. Dressler do roku 1955 pracoval jako dělník v JKD.³⁴⁵ Zatčena byla ovšem i jedna z „hlavních tváří“ procesu - vojenský prokurátor Juraj Vieska. Před přeložením do zálohy v březnu 1951 a následným zatčením jej nezachránila ani skutečnost, že jej někteří účastníci soudního jednání označovali za

³⁴⁴ Cit. dle RADOTÍNSKÝ, Jiří: *Rozsudek, který otřásl světem*, s. 13.

³⁴⁵ Paradoxní je, že právě v JKD řečnil JUDr. Alfréd Dressler v den vynesení rozsudku nad JUDr. Miladou Horákovou a spol.

„skutečného mluvčího našeho lidu v tomto procesu“.³⁴⁶ V souvislosti s odhalením údajného „protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“ byl vyšetřován i žurnalista Jiří Hronek, který se účastnil příprav na proces s Miladou Horákovou a spol., a to zejména v novinářské sféře. Uvězněn byl též někdejší národně socialistický novinář Karel Jíše, který se po únoru 1948 stal jedním z nejhrolivějších aktivistů „obrozené“ československé socialistické strany, v době procesu napsal několik ostrých textů proti Miladě Horákové a dalším obžalovaným a byl též autorem doslovu k propagandistické knize o procesu s názvem *Před soudem lidu*.

Ve vězení skončili vysocí představitelé dalších státních úřadů. Zatčen byl kupříkladu náměstek ministra informací Josef Hušek, který dle archivních dokumentů jednal ohledně propagandistické kampaně s hlavním organizátorem procesu s Miladou Horákovou a spol. náměstkem ministra spravedlnosti Karlem Klosem.³⁴⁷ Huška nakonec StB propustila údajně na základě intervence Antonína Zápotockého. V procesu s Rudolfem Slánským a spol. usedl na lavici obžalovaných kromě jiných i Vavro Hajdů, náměstek ministra zahraničních věcí, který byl dle jiného archivního dokumentu členem tiskové komise, vytvořené speciálně k procesu s Miladou Horákovou a spol.³⁴⁸ Hajdů byl jedním ze tří obžalovaných, kterým byl vyměřen „pouze“ doživotní trest. Takové štěstí však neměl někdejší přednosta národohospodářského odboru KPR Ludvík Frejka, který si při tomto procesu vyslechl absolutní trest a 3. prosince 1952 byl spolu s dalšími odsouzenými z procesu s Rudolfem Slánským popraven. Frejka ovšem dva a půl roku předtím jako zástupce KPR navštívil 1. června 1950 soudní jednání s Miladou

³⁴⁶ AKPR; složka T 2461/50; zpráva pracovníka Kanceláře prezidenta republiky Pavla Eislera o návštěvě procesu s Miladou Horákovou a spol.

³⁴⁷ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti – tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o poradě ve věci Direktorია z 3. 5. 1950; *Tamtéž*; zápis o poradě ve věci Direktorium, konané na ministerstvu spravedlnosti 17. 5. 1950.

³⁴⁸ *Tamtéž*; zápis o poradě s filmem, tiskem a rozhlasem ve věci Direktorია z 25. 5. 1950.

Horákovou a spol.³⁴⁹ Tehdy zajisté netušil, že se dívá na divadlo, ve kterém zanedlouho bude sám účinkovat....

Tehdejší vlna čistek v komunistické straně zasáhla ovšem i krajské a okresní funkcionáře a i zde smetla některé organizátory propagandistické kampaně z procesu s Miladou Horákovou a spol. Tak kupříkladu vedoucí krajského výboru KS^Č v Olomouci František Řezníček, který je podepsán pod řadou dálnopisných hlášení o přijatých opatřeních v souvislosti s procesem s Miladou Horákovou a spol. v Olomouckém kraji, byl v roce 1951 za své věrné služby „odměněn“ odvoláním ze stranických funkcí a vyloučením z KS^Č. Řezníček přišel do Olomouce z předchozího působení v Mladé Boleslavi a v Praze a nahradil zde ve funkci Josefa Stavinohu, který byl jedním z prvních zatčených komunistických funkcionářů v Československu.³⁵⁰ Řezníčkovi přitížilo, že jej do funkce po Stavinohovi navrhla právě Marie Švermová: „Ve funkci vedoucího tajemníka po odhalení zrádců a špiónů Šlinga a Švermové svým jednáním bránil rozvinutí kritiky a sebekritiky v krajské organizaci, aby neodkryla nezdravé živly v organizacích KS^Č a zejména proto, aby neodkryla nesprávné, zásadám vnitrostranické demokracie a demokratického centralismu odporující metody práce,“ zdůvodňoval jeho vyloučení z KS^Č Gustav Bareš. Řezníček se posléze stal objektem obdobné propagandistické kampaně, jakou sám pomáhal v červnu 1950 organizovat proti „zrůdnému počínání zrádců národa“ a „velezrádnému počínání záškodníků“.³⁵¹ V beznadějně situaci Řezníček napsal samotnému prezidentovi osobní dopis: „Milovaný soudruhu Gottwalde, obracím se na Tebe ve svém zoufalém postavení s úpěnlivou prosbou. Na krajské konferenci v Olomouci bylo usneseno, abych

³⁴⁹ AKPR, složka T 2461/50; koncept dopisu přednosta Kanceláře prezidenta republiky Bohumila Šervíčka předsedovi Státního soudu Hugo Richterovi z 26. 5. 1950.

³⁵⁰ Viz např. KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta, Praha 1993, s. 354.

³⁵¹ Tyto formulace skutečně Řezníček v dálnopisech použil. Viz NA, f. 100/24, sv. 62, arch. j. 945, fol. 3-4; návrh na usnesení předsednictva KV k procesu s vedením záškodnického spiknutí proti republice, nedat.

byl vyloučen ze strany. Tisk uveřejnil, že jsem zrádce a pomocník imperialistů, člen spiklenecké bandy Šling-Švermová-Clementis. Mé charakterové vlastnosti a dosavadní práce byly nazvány maskováním. Stíhá mě opovržení soudruhů a pošklebky reakce. [...] Jsme vystaveni takovému nervovému trýznění, že žena se již chtěla jednou po přečtení *Rudého práva* otrávit plynem.“³⁵² Zda se Řezníčka tehdy Gottwald skutečně zastal nevíme, každopádně nakonec nebyl ani zatčen, ani odsouzen a působil nadále ve své původní profesi modeláře v Závodech umělecké kovovýroby v Praze.

Podobný osud potkal i předsedu KAV NF v Olomouci Františka Majtla, který se z titulu své funkce podílel na organizaci kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou a spol. v jednotlivých organizacích Národní fronty.³⁵³ Majtl, jenž zároveň zasedal v poslanecké sněmovně, byl v listopadu 1951 odvolán z funkcí a v srpnu následujícího roku vyloučen z KS¹ „pro svoji nesebekritiku a nedodržování vnitrostranické demokracie (diktátorství)“³⁵⁴. Pracoval poté jako dělník a traktorista.

Postižen byl i Jaromír Kvis, který v době procesu s Miladou Horákovou a spol. působil jako zástupce krajského tajemníka KV KS¹ v Brně Otty Šlinga. V dálnopisech, které zaslal Kvis v červnu 1950 sekretariátu ÚV KS¹, jsou detailně a takřka vzorově popsány konkrétní opatření přijatá pro „organizování veřejnosti“ a „rozhořčení pracujícího lidu.“³⁵⁵ Kvis byl zatčen záhy po Šlingovi a 26 měsíců byl držen ve vyšetřovací vazbě. Nakonec byl bez soudu propuštěn a v březnu 1953 vyloučen z KS¹.

Nucený odchod z komunistické strany postihl i další aktéry kampaně provázející proces s Miladou Horákovou a spol., a to

³⁵² FORMÁNKOVÁ, Pavlína – KOURA, Petr: *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* ÚSTR, Praha 2008, s. 254–255.

³⁵³ *Tamtéž*, s. 242.

³⁵⁴ *Tamtéž*.

³⁵⁵ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 8–9; dálnopis KV KS¹ v Brně z 2. 6. 1950, *Tamtéž*, arch. j. 129, fol. 21; dálnopis KV KS¹ v Brně z 8. 6. 1950.

po srpnové invazi roku 1968. Z KS³⁵⁶ byl tehdy za účast na protiokupačním televizním vysílání vyloučen režisér Přemysl Freiman, který se podílel na vytváření filmového záznamu procesu s Miladou Horákovou a spol. Někteří účastníci kampaně odešli do exilu (např. Bedřich Rohan), jiní nakonec skončili v opozici vůči Husákovu režimu. To byl případ Marie Švermové a bývalého pracovníka aparátu ÚV KS³⁵⁷ Václava Slavíka, jenž se také účastnil v roce 1950 porad před procesem s Miladou Horákovou a spol.³⁵⁶ a obžalované tehdy ostře napadl v článku otištěném v *Rudém právu*.³⁵⁷ Slavík i Švermová se nakonec stali jedněmi z prvních signatářů Charty 77. Toto prohlášení naproti tomu nepodepsal žádný z tehdy ještě žijících obžalovaných z „největšího politického procesu“ (jednalo se o Jiřího Hejdu, Antonii Kleinerovou a Františka Přeučila³⁵⁸).

Na závěr shrňme, že kampaň provázející proces s dr. Miladou Horákovou byla jednou z nejbombastičtějších propagandistických akcí komunistického režimu v Československu za celou dobu jeho trvání. Jejím cílem bylo dát jasně najevo, jak komunisté naloží se svými odpůrci a že s trestem smrti nezaváhají ani v případě ženy, navíc matky nedospělého dítěte. Jestliže v době procesu i těsně po jeho skončení plnily články o něm většinu novinových stránek, o samotných popravách bylo dovoleno publikovat jen kratičkou noticku. Několikařádková zprávička TK se v denících objevila den po jejich vykonání, 28. července 1950: „Rozsudek Státního soudu v Praze z 8. června t[ohoto] r[oku] potvrzený rozsudkem Nejvyššího soudu z 24. června t[ohoto] r[oku], jimiž byli Milada Horáková, Jan Buchal, Oldřich Pecl a Závěš Kalandra odsouzeni pro zločiny velezrady a vyzvědačství k trestu smrti, byl

³⁵⁶ NA, f. Ministerstvo spravedlnosti - tzv. Klosův archiv, nezpracováno; zápis o poradě s filmem, tiskem a rozhlasem ve věci Direktorium, 25. 5. 1950; *Tamtéž*; zápis o instruktáži ve věci Direktorium, 27. 5. 1950.

³⁵⁷ SLAVÍK, Václav: V žoldu nepřátel lidstva. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 138 (11. 6. 1950), s. 4.

³⁵⁸ Bedřich Hostička tehdy již pobýval ve švýcarském exilu.

vykonán."³⁵⁹ Nenápadně se „krčila“ mezi zprávami o tom, že začaly žně a do oběhu byly dány nové desetikoruny. O posledních slovech, která odsouzení pronesli na šibenici, v ní samozřejmě nebyla ani zmínka.³⁶⁰ Tato jediná věta, banálně oznamující násilnou smrt čtyř lidí, tak byla závěrečnou tečkou za celou kampaní, do které se zapojily miliony občanů československa.

³⁵⁹ Např. *Svobodné slovo*, 28. 6. 1950, s. 2.

³⁶⁰ Jan Buchal zvolal: „Ať žije svobodné Masarykovo a Benešovo československo!“ Slova Milady Horákové: „Padám, padám, tento boj jsem prohrála, odcházím čestně. Miluji tuto zem, miluji tento lid, budujte mu blahobyť. Odcházím bez nenávisti k vám. Přeji vám to, přeji vám to...“ KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“*, s. 165.

KAPITOLA 5 - KAMPAŇ PROTI „AMERICKÉMU BROUKU“

Hlavním aktérem jedné z poúnorových kampaní se paradoxně stal i zástupce říše hmyzu - konkrétně mandelinka bramborová. Důvodem byla hospodářská situace. Přes propagandistické proklamace se Československo pět let po válce stále potýkalo s vážnými hospodářskými problémy. Dosud existoval přidělový systém. Vedle trhu vázaného, kde se nakupovalo na lístky za dotované ceny, existoval trh volný, na němž byly ceny několikanásobně vyšší. Výroba potravin i spotřebního zboží zaostávala, zdaleka nestačila poptávce. V této situaci bylo přemnožení mandelinky bramborové na českých a moravských polích v létě roku 1950 skutečným nebezpečím. Vládnoucím režimem bylo ale označeno za uměle vyvolanou kalamitu, způsobenou Spojenými státy americkými, které tímto způsobem údajně chtěly poškodit československé hospodářství. Kampaň byla s největší pravděpodobností koordinována v celé střední a východní Evropě.

Kampaň proti mandelince bramborové neboli „americkému brouku“ je dnes považována za jednu z nejabsurdnějších aktivit komunistického režimu a i v dnešní době se lze setkat s jejím zesměšňováním.³⁶¹ Tažení proti mandelince bylo ale pojato jako určitá obdoba válečného konfliktu, jenž v té době probíhal na Korejském poloostrově. Nepřítelem byl sice „pouhý“ brouk, ale „sloužil“ stejným americkým imperialistům, proti kterým bojovaly v téže době „pokrokové síly“ na opačné straně zeměkoule. Kampaň měla prostřednictvím vyvolávání psychózy z války nejen „mobilizovat“ občany k dobrovolné spolupráci při hubení polního škůdce, ale vzbudit u nich též pocit vděčnosti vůči sovětským „zachráncům“. V rámci kampaně nechybělo ani odhalení „zrádců“, kteří měli „amerického brouka“ záměrně

³⁶¹ Mobilizační vyhlášky k boji proti „americkému broukovi“ se objevují jako recesistická výzdoba v restauracích.

rozšiřovat. Jako jedna z mála československých propagandistických kampaní v padesátých letech dokonce vyvolala diplomatické protesty.

5. 1. Mandelinka bramborová a její cesta do střední Evropy

Mandelinka bramborová neboli „americký brouk“, jak byla v padesátých letech v zemích socialistického tábora nazývána, opravdu pochází ze Spojených států amerických. Poprvé byla popsána v roce 1824 v Coloradu. Americkým kontinentem se šířila zhruba stejně, jak postupovalo jeho osidlování. Do Evropy pak doplula v roce 1875 na obchodních lodích, ukrytá v americkém zboží, transport přežila na rostlinách a obalech. V Evropě byla nejprve spatřena v Belgii, Itálii, Německu a Francii, a to v okolí přístavů. O hromadném výskytu se začalo mluvit roku 1922 ve Francii - tehdy byly v Evropě poprvé použity postřiky a od té doby se také datuje mohutnější postup tohoto brouka starým kontinentem. V meziválečném období a během druhé světové války jím byly zamořeny některé další země - například Velká Británie, Belgie, Španělsko, Holandsko, Německo a Švýcarsko.

Za války se nacisté obávali, že se mandelinka bramborová vyskytne i na území Protektorátu Čechy a Morava, který byl pro Velkoněmeckou říši zásobárnou zemědělských plodin. Už v roce 1939 bylo vydáno nařízení o takzvaných hledacích dnech a obyvatelé protektorátu, především děti, pročesávali oblasti u hlavních železničních tratí.³⁶² Vycházelo se z předpokladu, že by škůdce mohl být zavlečen na toto území spolu s vojsky transportovanými na východní frontu. Mandelinka, ač celou válku hledána a očekávána, se u nás poprvé objevila až

³⁶² V roce 1939 se ho zúčastnilo 39 tisíc českých dětí (z opatrnosti nebyly povolány děti německé národnosti), výsledek hledacích dnů byl negativní, stejně tak jako v následujících letech.

v červenci 1945. Její šíření bylo v prvních poválečných letech pozvolné.³⁶³ Ale už v roce 1948 odborníci varovali, že sousední státy jsou mandelinkou zamořeny, a ohrožení se tak týká i území Československa.

„Stoupne-li náhle teplota a vystoupí bouřkové mraky a nastane typické, dusné, předbouřkové počasí, jsou brouci zvláště pohybliví a létají na menší vzdálenosti nebo se nechají větrem přenést i na velké vzdálenosti, někdy i na vzdálenosti mnoha kilometrů. Ve Francii a ve Švýcarsku a zejména pak v Americe byly pozorovány celé roje letících mandelinek, které pak s větrem zapadly někam do kraje, podobně jako mračna letících kobylek,“ píše se v brožuře *Mandelinka bramborová a ochranná opatření proti ní*, kterou vydalo v roce 1948 ministerstvo zemědělství.³⁶⁴ Uvedeny zde byly příklady jejího netypického šíření: „Hromadný přelet mnoha tisíců brouků mandelinky byl pozorován i 29. června 1939 v kraji Saint Cergue ve Švýcarsku při bouři, která se přehnala z Francie přes pohraniční pohoří Jura. [...] Tyto zjevy jsou i pro nás velmi důležité, protože, jak víme z posledních let, i u nás bývají silné vichřice, většinou ze severozápadu a mohou takto k nám zanést brouky mandelinky jednotlivě nebo i ve velkém množství v celých rojích. Lesy i v širokých pásmech nejsou, jak se ukázalo, nepřekonatelnou a trvalou překážkou v rozšíření mandelinky. Takováto překážka horských

³⁶³ „První tři nálezy byly zjištěny v roce 1945 v pohraničním území, všechna ohniska byla zlikvidována, v roce 1946 byla nařízena včasná hledací služba, pomocí níž byla nalezena jiná tři ohniska, která byla rovněž zlikvidována. V roce 1947 nálety brouků ze sousedního Německa zesílily. Brouci byli nalezeni již ve 100 obcích, rovněž převážně pohraničních, ojediněle se vyskytli i ve středních částech. V roce 1948 byli brouci nalezeni již ve 290 obcích, opět převážně v pohraničí. V roce 1949 se počet napadených obcí snížil na 241.“ Viz NA, f. Zemědělské oddělení ÚV KS (dále jen 78), sv. 41, arch. j. 559; Materiály předložené orgánu strany o situaci výskytu a opatření na likvidaci mandelinky v roce 1950, tajná zpráva ministerstva zemědělství o výskytu a šíření se mandelinky bramborové v ČSR od r. 1945 pro ministerstvo zahraničních věcí, 7. 7. 1950.

³⁶⁴ STARÝ, Bohumil – ROBEK, A. – KÁČ, Arnold: *Mandelinka bramborová a ochranná opatření proti ní*. Ministerstvo zemědělství republiky Československé, Praha 1948, s. 13.

lesů je nejčastěji překlenuta hromadným náletem při vichřici. [...] Nejdůležitější úlohu v rozšíření mandelinky má vítr.“³⁶⁵

V roce 1948 byl zřízen při ministerstvu zemědělství Výbor pro potírání mandelinky bramborové, který měl na likvidaci škůdce spolupracovat s ústavy pro ochranu rostlin, zemskými národními výbory, okresními národními výbory, místními národními výbory, Jednotným svazem českých zemědělců, Sborem národní bezpečnosti i finanční pohraniční stráží.³⁶⁶ Povinnost hlásit nález mandelinky bramborové předsedovi národnímu výboru se přitom opírala o vládní nařízení č. 45 ze dne 24. února 1939 *O opatřeních proti mandelince bramborové*, tedy z období tzv. druhé republiky. Předseda (ve zmíněném nařízení se však ještě hovořilo o starostovi obce) má podle něj nález předat výzkumnému ústavu zemědělskému k prozkoumání a ten je povinen do 24 hodin sdělit výsledek. V případě, že by byl nález pozitivní, měl vlastník pozemku, na kterém se brouk objevil, instalovat cedulky s upozorněním o zamoření a nepovolaným měl být nadále vstup zakázán. Zároveň byl vydán zákaz živou mandelinku bramborovou přenášet. Dalšímu šíření tohoto brouka se mělo zabránit jeho opakovaným sbíráním a desinfekcí zamořeného pozemku. Vládním nařízením bylo stanoveno, že je-li to zapotřebí, může být k bezplatnému vyhledávání, sbírání a hubení mandelinky povoláno starší žactvo, při silnějším zamoření i ostatní obyvatelé a také vojsko.

Už v brožuře ministerstva zemědělství z roku 1948 byla nakreslena mapka *Rozšíření mandelinky bramborové ve střední Evropě* s popiskem: „Nejsilněji je zamořena střední část německého území, kde je zamořeno 25 až 100% osad, postupně na východ síla výskytu mandelinky klesá, dosahuje však až našich státních hranic. Pro celý náš stát při převládajících větrech od severozápadu je nebezpečné silné zamoření v okolí Desavy a Lipska. Pro řechy zvláště nebezpečné je silné zamoření

³⁶⁵ *Tamtéž*, s. 13-14 a 19.

³⁶⁶ *Tamtéž*, s. 31.

jižního Saska v okolí Freibergu, dále zamoření r. 1947 v Dolních a Horních Rakousích, odkud nejsou vyloučeny nálety mandelinky bramborové do jižní části Čech a Moravy. Ohroženo je i Ostravsko ze zamořeného území v Polsku a zejména jižní část Slovenska u Bratislavy ze zamořených Starých Uherských Hradů v Maďarsku."³⁶⁷

Problémy s mandelinkou měly tedy i sousední země, kde probíhala velice podobná kampaň jako v Československu. Také v Polské lidové republice a Německé demokratické republice se přemnožení mandelinky vysvětlovalo jako zákeřný útok amerických imperialistů. Ve Východním Německu byl dokonce bramborový škůdce označován za biologickou zbraň, speciálně vypěstovanou v rámci boje Spojených států amerických proti komunismu. Nejednalo se ovšem o originální myšlenku – již o několik let dříve s ní přišli nacisté, když tvrdili, že mandelinku záměrně shazují Američané z letadel, aby tím poškozovali německé zemědělství.³⁶⁸ Mandelinka, německy „Kartoffelkäfer“, byla východoněmeckou propagandou označena taktéž za „amerického brouka“ neboli „Amikäfer“. Její zobrazení na plakátech či karikaturách, jež využívalo amerických symbolů, bylo obdobné jako v Československu. Stejně tak tomu bylo v Polsku, kde se mandelince (stonka ziemniaczana) říkalo „żuk z Kolorado“ (brouk z Colorada) nebo „kolorowy dywersant i wróg“ (barevný diverzant a vrah)³⁶⁹, v ruštině se zase používal výraz „amerikanskij žuk“ (americký brouk). Sledování projevů propagandistického tažení proti mandelince bramborové v NDR, PLR a Československu tak nutně vede k hypotéze, zda tyto kampaně nebyly jednotně organizovány a zda tento nápad nevznikl v Moskvě. Žádný úřední dokument,

³⁶⁷ Tamtéž, nestr.

³⁶⁸ Viz např. výstavu Německého historického muzea v Berlíně *Politische Broschüren im Kalten Krieg* (dostupné na http://www.dhm.de/ausstellungen/kalter_krieg/brosch_04.htm); JAKOVLEV, B. V.: *Mandelinka bramborová*. Přírodovědecké vydavatelství, Praha 1952.

³⁶⁹ OSTAŁOWSKA, Lidia: Plaga nadeszła nocą. *Gazeta Wyborcza*, 1. 6. 1996.

který by potvrzoval sovětské autorství kampaně, se mi ale nepodařilo objevit.

5. 2. Vyhlášení kampaně a její spojení s válkou v Koreji

Provolání vlády k boji proti mandelince bramborové vydala československá vláda 28. června 1950 a druhý den jej otiskly na titulní straně všechny deníky. Oznámila v něm, že škodlivým broukem byly zamořeny všechny západní a jihozápadní oblasti republiky, hraničící se Západním Německem, a odtud se šíří do celé země. Prohlášení sdělovalo, že existují nezvratné důkazy o nepřirozeném vzniku této kalamity, neboť „nebezpečný škůdce byl k nám dopraven uměle, záměrně a hromadně pomocí mraků a větrů západními imperialisty, jakož i pomocí jejich záškodnických agentů k nám vysílaných.“ Agenti je údajně do Československa nosili pod rouškou tmy v krabičkách a lahvičkách. Vláda dále v prohlášení zdůraznila, že „naš pracující lid odmítne s odporem a hnusem tento zločinný pokus o zničení úrody a přibije jej přes celým kulturním světem na pranýř. Postará se, aby úplně ztroskotal a odpoví na něj velkým a hromadným bojem proti mandelince, zločinně k nám dopravované a odhalí pravou tvář imperialistů a válečných štváčů a jejich zruďných agentů.“³⁷⁰ [...] Není pochyby o tom, že náš lid co nejrychlejším a nejpečlivějším splněním tohoto vlasteneckého úkolu zachrání beze ztrát důležitou plodinu pro naši národní výživu a nepostradatelné krmivo pro živočišnou výrobu a tím, že upevní republiku, přesvědčí nepřítel o marnosti snah znemožnit nám budovatelské úspěchy a přispěje

³⁷⁰ Všimněme si používaných slov, frází a proklamací. Bezprostředně předtím byla organizována kampaň provázející proces s Miladou Horákovou, ve které pracující lid rovněž „odhalil pravou tvář reakce“, tentokrát domácí. Milada Horáková, Závaš Kalandra, Jan Buchal a Oldřich Pecl byli popraveni 27. 6. 1950, den před vydáním prohlášení vlády.

k posílení mohutné fronty míru, vedené velkým Sovětským svazem.“³⁷¹

Jak je zřejmé z tohoto citátu, použitý jazyk značně připomínal fráze a proklamace z kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou a spol., ve které pracující lid rovněž „odhalil pravou tvář reakce“, tentokrát domácích. Připomeňme jen, že Milada Horáková, Závaš Kalandra, Jan Buchal a Oldřich Pecl byli popraveni 27. června 1950, tedy den před vydáním svoláním vlády k boji proti mandelince bramborové. Nicméně tři dny před publikací tohoto svolání došlo k jiné významné události, která zásadním způsobem ovlivnila celou kampaň proti mandelince bramborové - severokorejská armáda překročila se souhlasem Stalina a Mao Ce-tunga 38. rovnoběžku a napadla svého jižního souseda. Začala válka v Koreji. Rada bezpečnosti OSN na svém mimořádném zasedání označila KLR za agresora a rozhodla o vyslání jednotek na pomoc jihokorejské armádě. Americký prezident Truman nařídil zásah leteckých a námořních sil proti severokorejským vojákům a napětí mezi Východem a Západem se vyhroutil na nejvyšší míru.

Vladimír Macura ve své knize *Šťastný věk* uvádí, že právě válka v Koreji významným způsobem zasáhla i do československé kampaně proti mandelince - měla zásadní vliv na to, jakým způsobem byla stylizována prohlášení vlády, články v tisku i texty na plakátech věnované bramborovému škůdci.³⁷² Tajné úřední dokumenty tuto hypotézu potvrzují. Jak vyplývá ze zápisu jedné ze schůzí Komise pro akci proti mandelince, kampaň proti škodlivému brouku byla spojována s válkou v Koreji právě na příkaz z nejvyšších míst: „Při všech

³⁷¹ Svolání vlády k boji proti mandelince bramborové. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 153 (29. 6. 1950), s. 1. Viz také NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 562; přísně tajný návrh pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ z 27. 6. 1950.

³⁷² MACURA, Vladimír: *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Pražská imaginace, Praha 1992, s. 31.

hledacích akcích je třeba připomínati politickou souvislost boje proti mandelince s akcemi imperialistů v Koreji.“³⁷³

V heslech burcujiících k boji proti mandelince i v novinových člancích začala být používána válečná rétorika. Výzvy k ničení žravého brouka začaly být nazývány „mobilizací“, autoři reportáží z míst zamořených mandelinkou se zase vžívali do rolí válečných zpravodajů: „Pozor, občané republiky! Vaše země, pro vás ta nejkrásnější, byla napadena mandelinkou bramborovou [...], boj proti škůdci byl zahájen na frontě co nejširší a mobilizovány [byly] prostředky, které se dobře osvědčují. Nastoupili jsme do boje, v němž musíme stůj co stůj zvítězit.“³⁷⁴

Pro bramborového škůdce, dosud ideologicky nevyhraněného, nastal hvězdný okamžik. Byl nazván „nepřítelem míru“, „vyslancem Wall Streetu“, „žravým imperialistickým vrahem“, protože stejně jako imperialisté jen ničí a ničí. Karikaturisté využili vzhledu zavalitého brouka s pruhovanými krovkami, které při troše zvrhlé fantazie připomínaly pruhy na americké vlajce. Na plakátech a v novinových karikaturách měly mandelinky často lidské hlavičky, které tu zdobil cylinder strýčka Sama, onde zase přilba amerického vojáka. Na zádech jim nechyběly složené padáky, aby nebylo pochyb, jak se k nám dostaly. Jak uvádí Vladimír Macura, mandelinka bramborová tehdy nemohla být pouhým broukem, ale přetvořila se v symbol, v emblematické zvíře Západu. Její výskyt byl označován za „zlou setbu imperialistů, jakýsi groteskně převrácený obraz poválečných zásilek UNNRY“.³⁷⁵ Konstatuje, že mandelinky se stávaly alegorií „nepřátel socialismu“, a odkazuje k článku

³⁷³ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 560, l. 42; zápis o schůzi Komise pro akci proti mandelince bramborové.

³⁷⁴ SKYBA, Zikmund: Gangsteři v letadlech. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 153 (1. 7. 1950), s. 1.

³⁷⁵ MACURA, Vladimír: *Šťastný věk*, s. 31. UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) – projekt mohutné poválečné humanitární a rozvojové pomoci, který financovaly z více jak dvou třetin USA. Československo obdrželo v letech 1945–1947 dodávky zboží za zhruba 270 milionů dolarů.

v *Rudém právu*, kde se psalo: „Zanesení mandelinky bramborové na naše pole je jen dalším článkem v řetězu provokací amerických imperialistů, v řetězu, který vede od nasazování agentů typu Tita, Rajka a Kostova do zemí lidové demokracie [...], k podporování špionů a zrádců v Československu, jak tomu bylo v případě Horákové a jejích společníků.“³⁷⁶

Propagandistická kampaň tedy obyvatelům lidově-demokratického Československa vnucovala dojem, že hledáním bramborového škůdce se podílejí na světovém boji proti „imperialismu“. Následné zničení brouka pak mohlo být vnímáno jako symbolické poražení nepřítel. Na stránkách novin se tak po řadu týdnů vedle sebe objevovaly zprávy z „československého bojiště“, kde pracující lid, zocelen spravedlivým hněvem, bojuje proti mandelince bramborové, a z korejského bojiště, kde „vzdušní mordýři amerického letectva shazují pumy na obytné čtvrti korejských měst.“³⁷⁷ Toto spojení dvou „válečných polí“ na různých místech zeměkoule se vyjadřovalo i formou obrazů. V deníku *Mladá fronta* tak kupříkladu 23. července 1950 vyšla kresba Otakara Šembery, na níž „americký imperialista“ v tmavém obleku (a s nepřehlédnutelnými semitskými rysy) jednou rukou hází bomby na Koreu, zatímco druhou vysypává mandelinky bramborové nad mapou Československa. Jeho zákeřné počínání potírá korejský soudruh, který bajonetem probodává imperialistův pařát, a československý svazák, jenž obrovskou palicí drtí bramborové škůdce.

Nelze se tudíž divit, že vyhlášky, jež vyzývaly občany k potírání „amerického brouka“, byly označeny za „mobilizační“ a účast na těchto dobrovolných brigádách byla vykládána jako „vlastenecká povinnost“. Taktéž plakáty a kresby s tematikou boje proti bramborovému škůdci nešetřily válečnou symbolikou nebo obrazy smrti a destrukce. Kresba Antonína Pelce, otištěná

³⁷⁶ Nový spojenec Američanů – mandelinka bramborová. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 163 (12. 7. 1950), s. 3.

³⁷⁷ KUBKA, Jiří: Americký brouk. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 161 (12. 7. 1950), s. 3.

v *Mladé frontě*, tak zobrazovala pět drtící ustrašené brouky s americkými vlajkami na krovkách, jež mají hlavy amerického prezidenta Harryho Trumana, generála Douglase MacArthura a dalších představitelů USA. Jednomu z „mobilizačních“ plakátů, jenž vyzývá občany k hledání, nahlášení a zničení škůdce, zase dominuje ruka kostlivce, zahalená v americké vlajce, na níž funkci manžetového knoflíčku zastává mandelinka bramborová. Na další kresbě je „americký brouk“ zobrazen jako účastník porady v Trumanově hlavním štábu, kde vedle nezbytného milionáře nechybí ani atomová bomba, Hitlerův *Mein Kampf* nebo spis označený jako *Bakteriologická válka*.

Dle tohoto propagandistického schématu nebylo možné, aby československý lid válku se zákeřným nepřítelem vybojoval sám. Stejně jako před pěti lety jej zachránily sovětské zbraně – tentokrát již nikoliv hrdinní tankisté, ale letci, kteří přiletěli do Československa potřit mandelinku bramborovou. Jejich přilet byl československým tiskem vítán podobně jako příjezd Rudé armády v květnu 1945: „Z každého letadla vyskakují dva muži v zelených kombinézách. Usměvavé tváře sovětských letců připomínají nám tak milé tváře sovětských vojáků, kteří přišli v roce 1945 osvobodit naši vlast. Přišli nám pomoci v boji proti mandelince bramborové. Stejně jako pomáhají Polsku a demokratickému Německu. Zatímco imperialistická letadla přelétala naše hranice, aby u nás rozsévala amerického brouka, přiletěla sovětská letadla s bratrskou pomocí,“ napsalo kupříkladu *Rudé právo* o přiletu sovětských „letčiků“.³⁷⁸

Dle oficiální propagandy tedy docházelo k jistému opakování historie z května 1945, jen „německé fašisty“ nahradili nyní „američtí imperialisté“: „Je příznačné, že zatímco imperialističtí paliči války se neštíteli sebehnusnějších prostředků k rozvracení míru, náš veliký

³⁷⁸ Pomoc sovětských odborníků v boji proti mandelince bramborové. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 171 (23. 7. 1950), s. 1.

přítel, Sovětský svaz, nám posílá své odborníky, kteří nám poskytnou účinnou pomoc při zdolání tohoto nejposlednějšího útoku proti životní úrovni našeho lidu."³⁷⁹ Byl vytištěn plakát vztahující se k sovětské pomoci a ten byl rozeslán do jednotlivých krajů, načež měla být zorganizována „spontánní“ akce poděkování československého lidu. Hovořilo se o ní již 18. července 1950 na schůzi „protimandelinkové komise“, tedy ještě před příletem sovětských „letčiků“, kde se na všechny přítomné apelovalo, že je nutné dík Sovětskému svazu „organizovati ze spodu, od rolníků, jak to sami cítí, a příslušné děkovné příписy adresovat úřadu předsednictva vlády“.³⁸⁰ Zdá se, že se tento záměr příliš nedařil, neboť na schůzi, která se uskutečnila 29. srpna 1950, bylo konstatováno, že „akce poděkování SSSR“ je dosud rozvinuta nedostatečně.

5. 3. Organizace kampaně

Kampaň proti mandelince bramborové byla organizována jak po linii státní, tak i stranické. Po státní linii ji logicky řídilo ministerstvo zemědělství. Podle vládního usnesení byla vytvořena Komise pro boj s mandelinkou bramborovou, jež později dostala název Ústřední komise pro boj proti americkému brouku. Porad, kterým předsedal vládní zmocněnec pro boj s mandelinkou bramborovou (resp. „americkým broukem“) Josef Machačka, zaměstnanec ministerstva zemědělství, se účastňovali zástupci zemědělského oddělení ÚV KSČ, kulturně propagačního oddělení ÚV KSČ, ministerstev zemědělství, vnitra, národní bezpečnosti, národní obrany, těžkého průmyslu,

³⁷⁹ WINTER, Kamil: Pokus imperialistů o ohrožení naší úrody. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 152 (30. 6. 1950), s. 2.

³⁸⁰ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 560, l. 41; zápis o schůzi Komise pro akci proti mandelince bramborové, konané 18. 7. 1950 na ministerstvu zemědělství.

dopravy, školství, techniky, slovenského povereníctva poľnohospodárstva, Jednotného svazu českých zemědělců, Jednotného zväzu slovenských roľníkov, zástupci krajských národních výborů a pražského ústředního národního výboru.³⁸¹ Porad se také účastnil doktor Umnov, sovětský poradce na ministerstvu zemědělství, který byl jmenován stálým poradcem ministra zemědělství v boji proti mandelince.

V rámci aparátu komunistické strany kampaň koordinovalo zemědělské oddělení ÚV KSČ. Obě centrální instituce zasílaly instrukce svým podřízeným orgánům. Ministerstvo zemědělství tak komunikovalo s národními výbory všech stupňů, kde vznikaly komise pro boj s mandelinkou bramborovou, v každém kraji pak měl tuto činnost koordinovat zmocněnec pro boj proti „americkému brouku“. Ústřední výbor KSČ byl zase ve styku s krajskými a okresními výbory KSČ. Ministerstvo i ústřední výbor KSČ tak vydávaly instrukce a zpětně jim byly zasílány informace, jaká opatření byla učiněna a jak vypadá realizace kampaně v praxi. Do boje proti „americkému brouku“ se měla vedle stranických orgánů zapojit také celá Národní fronta, všechny masové organizace, školy a jednotlivé podniky. Účast v kampani měla být vysvětlována jako otázka cti každého občana.

Na ministerstvo zemědělství i na ÚV KSČ začala proudit hlášení o opatřeních učiněných v jednotlivých krajích a okresech. Kromě technických detailů, jež se týkaly organizace tzv. hledacích a sběracích dnů a též nasazení techniky a prostředků k hubení mandelinky, jsou v dálnopisech podávány informace o průběhu kampaně. „Školy všech stupňů, učitelský sbor i žactvo bylo seznámeno s mandelinkou bramborovou ve všech stádiích vývoje, plakáty byly umístěny ve školách, železničních stanicích, v poštovních úřadech, hospodářském družstvu atd. [...] Činíme opatření na hromadnou

³⁸¹ NA, f. 02/4 - ÚV KSČ, sv. 16, arch. j. 132; materiál pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ - Výskyt mandelinky bramborové z 27. 6. 1950.

mobilisaci obyvatelstva," hlásil například Krajský výbor KSČ v Českých Budějovicích. Tento dálnopis je pak zakončen tvrzením, že přemnožení bramborového škůdce není přirozené, jelikož mohl být do jižních Čech zavlečen agenty nebo letadly, která často létají nad hranicí.³⁸²

Na počátku kampaně bylo vytištěno čtyřicet tisíc barevných plakátů a sto tisíc letáčků, na kterých byla zobrazena vývojová stadia mandelinky, aby se ji občané naučili rozpoznávat. Tyto na první pohled věcné materiály však také obsahovaly nezbytné propagandistické proklamace: „Nenávist imperialistů proti naší republice, proti našemu lidu se nezastaví před žádným zločinem. Za každou cenu se snaží rozvracet naši budovatelskou práci. Chtěli by nám způsobit nedostatek důležitých potravin a průmyslových surovin. Vybrali si proto největšího škůdce bramborů, mandelinku bramborovou, a dali ji k nám zavléci. [...] Všichni do boje proti mandelince! Odrazme společně hanebný, zákeřný útok západních imperialistů proti našemu zemědělství! Účast v tomto úsilí je věcí cti každého občana!“³⁸³

Aranžérská a propagační oddělení jednotlivých podniků a redakce podnikových novin vytvářely své vlastní materiály v podobě takzvaných bleskovek. O jejich úloze si můžeme udělat představu z textu, který do *Rudého práva* napsal jeho pozdější dlouholetý šéfredaktor Zdeněk Hoření, nyní prozatím „pouze“ dopisovatel ze severočeského pohraničí: „V našem závodě Totex v Chrástavě se hned ráno objevily dvě bleskovky, vydané závodní skupinou ČSM, které mluvily za všechny dělníky, rolníky a ostatní pracující: ‚Naši výživu si rozvracet nedáme. Na hanebný čin našich západních imperialistů odpovíme ještě větším pracovním výkonem.‘ Ve druhé bleskovce se obrací závodní skupina ČSM na všechnu mládež na závodě, aby se hlásila do pohotovostních čet na sbírání mandelinky bramborové

³⁸² NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 561, l. 95; dálnopis zemědělského oddělení KV KSČ České Budějovice zemědělskému oddělení ÚV KSČ, 14. 7. 1950.

³⁸³ *Do boje proti mandelince bramborové!* Brázda, Praha 1950, s. 2.

a zásahům všude tam, kde se tento škůdce vyskytuje".³⁸⁴ Byly zhotoveny nálepky a dokonce i poštovní razítka s textem „Boj proti mandelince. Boj proti válečným štváčům“. Jablonecká továrna na bižuterii dostala zase za úkol vyrobit speciální špendlíky se skleněnou mandelinkou bramborovou, které se měly využívat jako názorná školní pomůcka. Bylo vydáno deset tisíc krabiček se zápalkami s etiketou, jež vyzývala k boji s „americkým broukem“, a také další školní pomůcka - obraz, na němž byla znázorněna jednotlivá vývojová stádia mandelinky. Začaly se prodávat plechové mandelinky bramborové jakožto hračky pro děti.

Jednotlivé obce v zamořených lokalitách zaplavily „mobilizační vyhlášky“, jež vyzývaly ke generálním „hledáčkám“ a svolávaly dobrovolníky v určený čas na kolektivní hubení bramborového škůdce

Rolníkům nepomáhaly jen brigády z továren, škol a úřadů, ale i masové organizace. Na pole vyrazili dokonce i ministerští úředníci: „V těchto dnech půjdou všichni vedoucí úředníci ministerstva zemědělství do okresů a krajů, aby na místě organisovali akci proti mandelince,“ uvádí zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ.³⁸⁵ Do kampaně se zapojily i známé osobnosti. Na státní statek Vintířov tak vyrazila zneškodňovat mandelinku bramborovou delegace Československého svazu žen v čele s místopředsedkyní Národního shromáždění Anežkou Hodinovou-Spurnou. Některá periodika pak otiskla fotografie funkcionářek a političek, kterak v hlubokém předklonu v nažehlených blůzách a sukních hledají „amerického brouka“.

Vedle hubení mandelinky bramborové se měli občané Československa podle plánů organizátorů zapojit do kampaně proti žravému broukovi ještě dalším způsobem - měli „spontánně“ odsoudit podlý útok „amerických imperialistů“,

³⁸⁴ HOŘENÍ, Zdeněk: Mládež z továren do pohotovostních čet. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 154 (30. 6. 1950), s. 1.

³⁸⁵ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 559, l. 3; tajná zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ o stavu akce proti mandelince bramborové k 10. 7. 1950 (Julius Ďuriš).

kteří do Československa „poslali“ mandelinku bramborovou „pomocí větrů a mraků“. Na schůzích a veřejných shromážděních měly být přijímány protestní rezoluce a odesílány jednak do tisku, jednak státním a stranickým orgánům. Zástupce Jednotného svazu českých zemědělců na IX. schůzi Komise pro boj proti mandelince bramborové, konané dne 29. srpna 1950 na ministerstvu zemědělství, referoval, že dosud proběhly takovéto schůze v 644 obcích a jejich výsledkem je 285 rezolucí.³⁸⁶ Budeme-li tento údaj považovat za hodnověrný, musíme konstatovat, že se počet přijatých rezolucí naprosto nedá srovnat s počtem rezolucí odeslaných v bezprostředně předcházející kampani kolem procesu s Miladou Horákovou a spol., kde se pohyboval v řádu tisíců. Tato skutečnost by se dala vysvětlit buď špatnou organizací nebo nezájmem obyvatelstva. V této souvislosti je třeba připomenout, že se v poměrně krátkém časovém horizontu jednalo o již třetí podpisovou kampaň (po tzv. Stockholmské výzvě a procesu s Miladou Horákovou a spol.), což také mohlo ovlivnit přístup některých obyvatel. Každopádně se v porovnání s jinými podpisovými akcemi jednalo o částečný neúspěch.

5. 4. Zapojení tisku, rozhlasu a filmu

Do kampaně se zapojila prakticky všechna média. Již 27. června na schůzi sekretariátu ÚV KSČ bylo zemědělskému oddělení ÚV KSČ uloženo, aby „projednalo kampaň s redakcí Rudého práva, Zemědělských novin a rozhlasu.“³⁸⁷ Na 28. června 1950 byla svolána tisková konference, na níž byli i novináři z jiných periodik seznámeni s provoláním vlády o boji proti mandelince bramborové. Pro novináře byly následně organizovány

³⁸⁶ *Tamtéž*, l. 72; zápis z IX. schůze Komise pro boj proti mandelince bramborové, 29. 8. 1950.

³⁸⁷ NA, f. 02/4, sv. 16, arch. j. 132; materiál pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ - Výskyt mandelinky bramborové z 27. 6. 1950.

zájezdy, aby poznali způsoby potírání „amerického brouka“ přímo na „bojišti“. Dle požadavků organizátorů se skutečně rozběhla mohutná tisková kampaň. Tajná zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ o stavu akce proti mandelince bramborové, vypracovaná k 10. červenci 1950 uvádí, že deníky přinesly v prvních deseti dnech kampaně (od 29. června do 8. července 1950) celkem 702 článků na téma boj proti americkému brouku.³⁸⁸ Taktéž všechny týdeníky a čtrnáctideníky otiskly následně k tomuto tématu zprávy a obrazové reportáže. V průběhu celého července vyšel bezpočet dalších článků.

Zdá se být až těžko uvěřitelné, že někteří novináři zcela nekriticky přijali teorii o tom, že mandelinka bramborová představuje americkou biologickou zbraň. Za všechny ocituji poněkud obsáhleji z článku z *Rudého práva*, ve kterém Kamil Winter označil údajné rozšiřování žravého brouka za pokračování dosavadních amerických protikomunistických aktivit: „Parasiti z Wall Streetu si zavolali na pomoc parazity z říše hmyzu ve svém nenávistném boji proti pokroku a každé mírumilovné práci, sloužící lidu. Lži o poměrech u nás, hnusná rozhlasová a tisková pomlouvačná propaganda proti našemu lidově demokratickému zřízení, organisování špionáže, vysílání agentů, sabotérů a vrahů - a nyní, mandelinka bramborová - to vše jsou články jednoho jediného řetězu, součásti zuřivého boje, který má rozvrátit a zvrátit mírumilovný život našeho lidu a připravit jej o plody jeho usilovné a stále úspěšnější práce. [...] Nedaří se jim rozleptat jednotu svobodných národů svou lživou štvavou propagandou, nedaří se jim ochromit budovatelskou práci svou válečnou propagandou a zastrásováním, a proto se uchylují k nejzákeřnějším zločinům, jaké kdy byly spáchány na národech v době míru. K zločinům, jaké se neodvážili páchat ani hitlerovští bandité, učitelé dnešních amerických aspirantů na

³⁸⁸ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 559, l. 3; tajná zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ o stavu akce proti mandelince bramborové k 10. 7. 1950 (Julius Ďuriš).

světovládu. [...] Zrádná emigrantská banda mluví o ‚politice‘, o ‚svobodě‘, o ‚demokracii‘, a přitom se v noci, skryti před zraky všech poctivých pracujících lidí, vtírají do naší vlasti, vyzbrojeni láhvemi se škodlivým hmyzem, aby vraždili naši úrodu, život národa. A po vykonaném díle se vracejí k svým spojencům a pánům, k západoněmeckým nacistům a anglo-americkým atomovým štváčům.“³⁸⁹ Zbývá jen dodat, že z autora těchto řádek se v době tzv. pražského jara stane hvězda televizního zpravodajství, po 21. srpnu 1968 rozšíří řady oné „zrádné emigrantské bandy“ a bude působit jako profesor na amerických univerzitách. Jaký jazyk používaly novinové texty publikované v rámci kampaně lze vyčíst již z jejich názvů: *Mandelinka dolarová, Nový spojenec Američanů - mandelinka bramborová, Vyhubíme amerického brouka, Zničíme zločinnou setbu imperialistů, Vyhubit amerického brouka do posledního, Pracující měst a venkova společně hubí amerického brouka, Sovětská letadla dnes hubí amerického brouka, Dvojnozí rodiče amerického brouka, Gangsteři při práci* atd.³⁹⁰

Kampaň proti „americkému brouku“ inspirovala dokonce i básníky. Z organizace procesu s Miladou Horákovou a spol. nám již dobře známý humoristický spisovatel Václav Lacina publikoval v *Lidových novinách* tuto báseň nazvanou *Mandelinka bramborová*:

Mračí se krize nad Kapitolem,
kde Mister Dollar dumá o výbojích
a bádá, koho poslat do pole:
najít ho - těžké, sám jít, to se bojí.

³⁸⁹ WINTER, Kamil: Pokus imperialistů o ohrožení naší úrody. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 154 (30. 6. 1950), s. 2.

³⁹⁰ *Rudé právo*, roč. 30, čís. 161 (9. 7. 1950), s. 7; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 163 (12. 7. 1950), s. 3; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 164 (13. 7. 1950), s. 5; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 167 (16. 7. 1950), s. 5; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 175 (26. 7. 1950), s. 1, 3; *Rudé právo*, roč. 30, čís. 155 (1. 7. 1950), s. 7.

Meč rozdrtil by si o železný štít,
tož nejpodlejší zbraň mu není cizí:
sám mor, chtěl by nás morem zahubit.
Sám hmyz, posílá na nás spoluhyzy.³⁹¹

V satirickém týdeníku *Dikobraz* si pro změnu zaveršoval Karel Bradáč:

Ze života hmyzu (Americkým kapitalistům, stojícím
v pozadí mandelinko-bramborové akce.)

Motto:

Svůj k svému! V tom je pravda ryzí.

Hmyz cizopasný spojence má hmyzí.

Vlastní příběh:

Již roků pět je mocná touha vábí
ze západu k nám poslat SS-„šváby“.

Teď éru zahájili zcela novou:

K nám mandelinku hází bramborovou.

Doslov autorův:

Jen ať si švábí, ať si mandelí,
tím ujít nemohou své vlastní zhoubě.

Nakonec budou stejně v -

či chtěl jsem vlastně říci v troubě.³⁹²

Do kampaně proti „americkému brouku“ se zapojil také rozhlas. Vysílal zprávy, reportáže a tzv. pětiminutovky na téma boje proti mandelince bramborové. V jednotlivých obcích byl pro potřeby kampaně využit rovněž místní rozhlas. Organizátoři počítali také s účastí filmových dokumentaristů. V této oblasti se ovšem značně ukázal politický účel celé

³⁹¹ LACINA, Václav: Mandelinka bramborová. *Lidové noviny*, roč. 58, čís. 164 (15. 7. 1950), s. 4.

³⁹² BRADÁČ, Karel: Ze života hmyzu (Americkým kapitalistům, stojícím v pozadí mandelinko-bramborové akce). *Dikobraz*, roč. 6, č. 31 (1. 8. 1950), s. 5.

kampaně. V roce 1949 totiž natočil režisér J. V. Staněk dvacetiminutový film *Škůdce*, který věcnou formou sděloval základní informace o výskytu mandelinky bramborové a popisoval, jakým způsobem se tento parazit hubí. Ve filmu, který vstoupil do československých kin v březnu 1950, nezaznělo ani slovo o tom, že by žravý brouk byl do Československa záměrně zasílán ze Západního Německa.³⁹³ Po vyhlášení kampaně proti „americkému brouku“ dostal Československý státní film za úkol vytvořit k filmu *Škůdce* úvod, který by jej zasazoval do aktuálního kontextu. Takto upravený nový film měl být ve velkém nasazen do kin, o počtu kopií se zdroje rozcházejí. Nejprve se hovoří o 150 kopiích, v tzv. Ďurišově zprávě z 10. června se již uvádí, že „bylo pořízeno 387 zvukových kopií filmu ‚Škůdce‘ s novým komentářem, které budou promítnuty do tří týdnů ve všech biografech v ČSR“.³⁹⁴ Osmého srpna se však v zápisu z porady Komise pro boj proti mandelince bramborové konstatuje, že „propagace filmem“ je dosud málo zajišťována, neboť podle hlášení zástupce Jednotného svazu českých zemědělců „bylo provedeno promítání filmu o mandelince jen v 995 obcích,“ přestože všech kopií filmů je celkem asi 500.³⁹⁵ Nelze tedy vyloučit, že počet kopií nakonec dosáhl tohoto čísla.

Zároveň měl Československý státní film v počtu 300 kopií připravit filmový týdeník. V něm byl boj s mandelinkou bramborovou dán do souvislosti s procesem s Miladou Horákovou a spol. Návštěvníci kin si tak vyslechli v rámci šotu o boji proti „americkému brouku“ tento komentář: „Tyto žravé larvy, to je kultura atomových válečných paličů. Jenomže páni imperialisté dělali účet bez hostinského. Počítali, a zase se přepočítali. Naše vláda učinila rázná opatření. Rázná opatření

³⁹³ *Filmová kartotéka. Týdeník pro kulturní využití filmu*, roč. 1, čís. 9–10 (24. 3. 1950), nestr.

³⁹⁴ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 559, l. 2; tajná zpráva pro předsednictvo ÚV KSČ o stavu akce proti mandelince bramborové k 10. 7. 1950 (J. Ďuriš).

³⁹⁵ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 561, l. 55; zápis ze schůze komise pro boj proti mandelince bramborové konané na ministerstvu zemědělství 8. 8. 1950.

k odražení podlého útoku našich nepřátel. A to už by mohli i na Západě vědět: u nás je od slov k činům blízko. My všichni a především mládež, pionýři, se dáváme do boje. Najdeme každého amerického brouka a zničíme ho! [...] Vypořádali jsme se s Horákovou, Peclem a společníky, vypořádáme se s mandelinkou bramborovou - americkým broukem!"³⁹⁶ Velmi podobný týdeník uvedla ve stejné době též Polska kronika filmowa.

Články věnované boji proti bramborovému škůdci plnily podle přání organizátorů kampaně přední stránky deníků, rozhlas odvysílal stovky reportáží. Přesto bylo 8. srpna 1950 na schůzi „protimandelinkové komise“ konstatováno, že nebezpečí nepominulo a právě teď nastává určující období, v němž se rozhodne o úspěchu či neúspěchu celé akce. Média se neměla nechat ukolébat. Zároveň bylo navrženo, aby byla vydána brožura o leteckém poprašování, ve které se měla zvláště vyzdvihnout pomoc sovětských letců v Československu.

Vyšla také kniha *Americký brouk*, která měla popularizovat boj proti mandelince. Spisek obsahoval provolání vlády, usnesení o opatřeních proti mandelince bramborové, pokyny pro její potírání, stať o organizaci celého boje proti ní, ale kupříkladu také protestní dopis členů JZD v Jedomělicích.³⁹⁷ Nechyběly ani texty sovětských a československých nót adresovaných vládě Spojených států, o nichž se zmíním později. Kniha měla být dodána všem obcím a organizacím Jednotného svazu českých zemědělců. Jedním z jejích spoluautorů byl agrobiolog Arnold Kac, který již v roce 1948 vydal brožuru *Mandelinka bramborová a ochranná opatření proti ní*. Ta mimo jiné obsahovala informace o možném rozšíření mandelinky bramborové z okolních zemí, kde se přemnožila. Nyní však text, pod kterým byl podepsán tentýž člověk, označoval v souladu s propagandou žravého brouka za „tajnou zbraň amerických

³⁹⁶ Československý filmový týdeník, 1950. K zhlédnutí např. <http://www.youtube.com/watch?v=28N6TSaKQ-g>

³⁹⁷ KAC, Arnold - FOLTÝN, Jiří: *Americký brouk*. Brázda, Praha 1950.

imperialistů", jež měla podkopat československé hospodářství a zásobování pracujícího lidu.

5. 5. Zapojení dětí a mládeže

V rámci všeobecné mobilizace byla do boje proti „americkému brouku“ povolána také mládež. Ústřední výbor KSČ na ni pamatoval již 27. června 1950, když uložil ministroví zemědělství, aby připravil provolání k mladým lidem.³⁹⁸ Po spuštění kampaně byly všechny školy ještě před koncem školního roku zařazeny do tzv. protimandelinkovské služby. Školní kolektivy se účastnily tzv. hledaček, při nichž žáci pod vedením učitelů procházeli jednotlivé řádky brambor a do lahví s petrolejem, připásaných k boku, sbírali mandelinky. Výsledky této práce pak nosili na národní výbor. Po skončení série hledaček byli slavnostně vyhlašováni a odměňováni nejúspěšnější sběrači. Pamětníci vzpomínají, že premií za nejlepší výkon bývalo zpravidla pero nebo míč, speciální odměnou byl vyhlídkový let nad Prahou. V časopisech určených dětským čtenářům také byly otiskovány příběhy pionýrů, kteří se zachovali v boji s mandelinkou příkladně. Obdobné články vycházely i v novinách, jako o tom svědčí článek *Do boje s nepřitelem*, otištěný 9. července 1950 v *Lidových novinách*. V něm je hlavním hrdinou malý Vašík, který ví, co má udělat, když objeví mandelinku - jde nález ohlásit předsedovi národního výboru. Ten neváhá a ihned začne aktivně jednat: „Musíme ihned zmobilizovat všechny děti od osmi do čtrnácti let i učitele. [...] Za chvíli se dal šik bojovníků do neúprosného boje. [...] Do večera byly brambory zachráněny a dalšímu šíření

³⁹⁸ NA, f. 02/4, sv. 16, arch. j. 132, l. 3; návrh pro schůzi sekretariátu ÚV KSČ - výskyt mandelinky bramborové, 27. 6. 1950.

tohoto strašného, z Ameriky zavlečeného škůdce bylo zamezeno. Nepřítel byl na hlavu poražen.“³⁹⁹

Rudé právo také informovalo o případu, kdy „americký brouk“ narušil předávání školního vysvědčení: „Právě v poslední den školního roku ohrozilo nebezpečí mandelinky bramborové také čtyřhektarový lán, patřící lihovaru v Krásném Březně v ústeckém okrese. Ředitel střední školy v Krásném Březně soudruh Müller se rychle dohodovil se žáky a odložil slavnostní rozdávání vysvědčení na večer. Početná brigáda chlapců a děvčat odešla ihned na pole lihovaru. K hledačům se připojili také žáci nejvyšších dvou ročníků národní školy v Krásném Březně. Pionýři s úspěchem pomohli. [...] Tím však protimandelinkový boj pionýrů z Krásného Března neskončil. Vzali si na starost brambořiště také v blízkých Dobeticích, kde rovněž pomohou rolníkům bojovat proti americkému brouku – proti mandelince bramborové.“⁴⁰⁰ Deníky citovaly rezoluce, v nichž děti odsuzovaly jednání západních imperialistů. V časopisech byl dán prostor také básním, zaslaným pionýry-dopisovateli, jako byla tato báseň jedenáctiletého žáka z pražských Strašnic Stanislava Oubrama, otištěná v časopise *Ohníček*:

Spatřil jsem lány zelené,
srdce se na ně smálo,
včely nad ním létaly
a slunce tolik hřálo.

Květ pozdvihl svůj kalíšek,
by rosa vláhu dala,
ty lány to je lidská práce,
která tu rozkvétala.

³⁹⁹ MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008, s. 65.

⁴⁰⁰ Pionýři z Krásného Března bojují proti mandelince bramborové. *Rudé právo*, roč. 30, čís. 161 (9. 7. 1950), s. 4.

Však velká přišla pohroma,
tam zdálky od západu,
mandelinku k nám poslali:
což budeme bez bramborů.

Ach, páni, to se mýlíte,
to náš lid málo znáte,
my svorně jdeme kupředu
a to vaše hlavy mate.

Červené šátky zasvítí
mezi tou zelení
a pilné ruce sbíhají
vaše nadělení.⁴⁰¹

O sběru mandelinky ve své básni *Psaníčko soudruhu Gottwaldovi*,
jež byla otištěna rovněž v *Ohníčku*, informuje prezidenta
Gottwalda Jan Červený:

Na horských lukách zvonečky
oveček vyzvánějí,
k lesu jde s puškou myslivec
jak v pohádkovém ději.
Na horských lukách celý den
hrají si z města děti.
Na nebi, modrém jako len,
holoubek bílý letí.

Děvčátko za ním dívá se -
V copáncích modrou stužku.
O čem ta malá přemýšlí?
Proč sliní krátkou tužku?

⁴⁰¹ OUBRAM, Stanislav: Spatřil jsem lány zelené. *Ohníček - časopis
československých dětí*, 1950/1951, roč. 1, č. 2, s. 26.

Že u nás dětem dobře je,
ať se to každý doví.
Sedí a píše psaníčko
Soudruhu Gottwaldovi.

O tom, že našli pod lesem
růžovou holubinku,
že byli také na poli,
sbírali mandelinku -
a o návštěvě vojáků,
co maňásky jim hráli,
i jak se Petr s Pepíkem
v pokoji večer prali.

A že jim soudruh vedoucí
povídal o Koreji,
kde američtí letci zlí
maminky zabíjejí.
Ona má ráda maminku
I tátu - úderníka,
jemuž za jeho zásluhy
řád dala republika.⁴⁰²

V *Mateřídoušce*, časopisu pro nejmenší, vycházel na zadní straně komiks s příhodami Ferdy Mravence, jež značně korespondovaly s dobovými „budovatelskými“ tématy. Oblíbený reprezentant hmyzí říše zde sbíral staré kovy a papír (v tomto měl pozitivní vliv i na marnivou Berušku: „Nikdo neměl sběru více - z Berušky je údernice“⁴⁰³), odpracovával si brigádnické hodiny, pranýřoval křečky za „křečkování“ zásob, schůzoval, popoháněl lenochy do práce, propagoval spoření na vkladní knížku, stavěl společnou kuchyni a umísťoval světlušky na

⁴⁰² ČERVENÝ, Jan: Psaníčko soudruhu Gottwaldovi. *Ohníček*, roč. 3 (1952), čís. 3.

⁴⁰³ *Mateřídouška*, roč. 5, čís. 11 a 12 (1949), s. 184.

hlemýždí domeček („Vzadu nechť též jedna svítí, sice SNB tě chytí!“⁴⁰⁴). Ferda Mravenec dokonce přinutil hlemýždě závodně běhat, když mu předtím vytáhl z těla nožičky (sic!). A v létě roku 1950 zde svedl boj s mandelinkami, které vyskočily z letadel a pomocí padáků se snesly na česká pole. Ferda nad nimi samozřejmě zvítězil. Americké nepřátele pobil a vložil do lahví, do kterých ještě triumfálně zapíchl americkou vlajku („Už jsou v lahvích, už jsou v pánu, padli pod vlajkou svých pánů.“⁴⁰⁵). Tím ovšem aktivity Ondřeje Sekory v rámci kampaně proti mandelince bramborové nekončily. V roce 1950 napsal a nakreslil celou knížku *O zlém brouku bramborouku* s podtitulem *O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů*.⁴⁰⁶ Státní nakladatelství dětské knihy ji vydalo ve stodvacetitisícovém nákladu, vyšla též v polském překladu.

Ne vždy byly výpravy školních kolektivů za hubením mandelinky bramborové úspěšné, jak je zaznamenáno ve školních časopisech: „V tomto roce probíhala honba na amerického brouka, kterého nám poslal strýček Sam, aby ničil naše bramborová pole. Náš lid chce zajistit výživu národa. Proto lidé naší republiky chodili po ohrožených místech na dobrovolné brigády ničit brouka. Sovětský svaz, náš pomocník a učitel, nám vyslal své vědce a letce, aby nám pomohli ničit mandelinku. Také školní mládež se zapojila do práce. My, žáci a žákyně střední školy v Heřmanových Sejfech⁴⁰⁷, jsme se vydali jednoho dne na mandelinku. Rozdělili jsme se na skupiny a šlo se. Třída II. A procházela pole od výboru až k Bělidlu. Našimi vedoucími byly dvě paní učitelky. Při práci bylo veselo a zpívalo se. Když jsme šli s velkého kopce, kouleli jsme sudy

⁴⁰⁴ *Mateřídouška*, 1950, roč. 6, č. 15, s. 240.

⁴⁰⁵ *Mateřídouška*, 1950, roč. 7, č. 1, s. 16.

⁴⁰⁶ SEKORA, Ondřej: *O zlém brouku bramborouku. O mandelince americké, která chce loupit z našich talířů*. SNDK, Praha 1950.

⁴⁰⁷ Dnes Rudník ve východních Čechách.

[...] Mandelinku jsme nenašli, zato jsme se přesvědčili, že v našem kraji mandelinky bramborové není.⁴⁰⁸

Funkcionáři Československého svazu mládeže byli ústředním výborem KSČ vyzváni, aby vypracovali souhrnnou zprávu o účasti mladých v boji proti mandelince bramborové v roce 1950. Ti v zaslaném hlášení zdůrazňují, že ČSM vedl „celou akci bojů“ tak, aby získal všechnu mládež (šlo vlastně o „zkoušku pohotovosti“), dbal na to, aby „byla celá akce správně politicky vedena a také využita tak, aby před očima mládeže byla odhalena zákeřná tvář amerických imperialistů“. Vedení ČSM uvádí, že se mu podařilo „zmobilizovat pohotovostní čety mládeže, pionýry, žáky škol a rekreační střediska“, přičemž bylo využito „všech jim dosažitelných propagačních a agitačních prostředků k mobilisaci (plakáty, bleskovky, agitační dvojice apod.)“. Svazáci také pořádali „veřejné schůze, ze kterých byly odesílány mírové resoluce naší vládě“, a mnohde pronesli před každou „hledáčkou“ tzv. pětiminutovku, ve které „politicky zdůvodňovali nutnost boje proti mandelince“.⁴⁰⁹ Celá akce, co se zapojení dětí a mládeže týče, byla vyhodnocena kladně.

5. 6. Mandelinka bramborová předmětem diplomatických nót

Na negativní kampaň proti „americkému brouku“ reagovali i jeho údajní rozšiřovatelé. Dne 6. července 1950 zaslalo velvyslanectví Spojených států amerických Ministerstvu zahraničních věcí Československé republiky nótu, ve které se ohradilo proti tomu, že za viníka výskytu mandelinky

⁴⁰⁸ PATOČKOVÁ - MAŠKOVÁ: Lov na mandelinku bramborovou. *Hlas naší školy*. Časopis žákovské organizace a zpravodajského kroužku střední školy v Heřmanových Sejfech, okres Vrchlabí, roč. 2, čís. 2 (20. 11. 1950), nestr.

⁴⁰⁹ NA, f. 78, sv. 41, arch. j. 561, l. 44-45; Zpráva ÚV ČSM pro ÚV KSČ o účasti mládeže v boji proti mandelince bramborové, 9. 11. 1950.

bramborové v Československu jsou označováni Američané. Je psána oficiálním diplomatickým jazykem, avšak nepostrádá jistou ironií: „Do té míry, do jaké mandelinka bramborová představuje československý vnitřní problém, není tato záležitost předmětem zájmu amerického velvyslanectví, které přesto vyjadřuje svou soustrast nad poškozením československé zemědělské produkce způsobené hmyzem. Do té míry, do jaké se ale v Československu objevily snahy propojit Spojené státy s přítomností mandelinky bramborové v této zemi, je tato záležitost v legitimním zájmu amerického velvyslanectví, jež prohlašuje obvinění v tom smyslu, že Spojené státy podporují škůdcovskou činnost mandelinky bramborové v Československu nebo že se Spojené státy snaží tajně dopravit mandelinku bramborovou do Československa za nepravdivá a absurdní. Velvyslanectví si dovoluje označit použití mandelinky bramborové jako nástroje národní politiky za nevhodné. Velvyslanectví pochybuje, že by mandelinka bramborová, i ve svém nejžravějším stádiu, dokázala fakticky překousat podstatu přátelství, které spojuje československý a americký lid. Velvyslanectví využívá této příležitosti, aby znovu ujistilo ministerstvo o své nejhlubší úctě vůči němu.“⁴¹⁰

Reakce československého ministerstva zahraničních věcí následovala o několik dní později - 10. července obdrželo pražské velvyslanectví Spojených států hned dvě protestní nóty. V první z nich československá strana trvala na tom, že mandelinka bramborová byla do Československa dopravena uměle a záměrně z americké zóny v Západním Německu: „Je zřejmé, že tu jde o v dějinách poprvé se vyskytující druh záškodnické činnosti, jejíž pomocí osnovatelé chtějí ohrozit zásobování československého lidu, brzdit takto jeho mírové úsilí při hospodářské výstavbě státu a oslabit jeho hospodářské

⁴¹⁰ *Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále jen AMZV), f. Dokumentace teritoriálních odborů, USA, inv. č. 42; Vměšování, incidenty, nóty 1949-1953, Nóta USA z 6. 7. 1950.*

zdroje.⁴¹¹ Ve druhé nótě se protestovalo proti neoprávněným a nepovoleným přeletům amerických letadel nad československými hranicemi.⁴¹²

Tato diplomatická přestřelka byla ovšem pouhým pokračováním aktivit sovětských. Již 30. června 1950 předali diplomatictí zástupci SSSR velvyslanectví Spojených států v Moskvě nótu sovětské vlády, v níž se protestovalo proti údajnému rozšiřování mandelinky bramborové na území NDR: „Sovětská vláda dostala zprávu od vlády Německé demokratické republiky v tom smyslu, že v době od 22. května do 7. června t[ohoto] r[oku] americká letadla, porušující platná pravidla vzdušných letů, shodila velké množství mandelinky bramborové, která je nebezpečným škůdcem bramborových polí [...] Spolu s tímto oznámením vlády Německé demokratické republiky dostala sovětská vláda zprávu zvláštní vládní komise Německé demokratické republiky, která potvrzuje, že shazování bylo prováděno na rozsáhlém území podle podrobného plánu a jeho cílem bylo poškodit zásobování německého lidu jakož i ohrozit země hraničící s Německou demokratickou republikou tím, že se mandelinka rozšíří i na jejich bramborová pole. Z mnoha případů shazování mandelinky bramborové americkými letadly na území Německé demokratické republiky, které vyšetřila zvláštní komise vládní, vysvítá, že tato činnost byla provozována záměrně a je tudíž zločinné povahy. Vláda SSSR upozorňující vládu Spojených států na shora uvedenou činnost amerických okupačních úřadů v Německu trvá na tom, aby viníci byli

⁴¹¹ Cit. dle KAC, Arnold - FOLTÝN, Jiří: *Americký brouk*. Brázda, Praha 1950, s. 9.

⁴¹² *Tamtéž*, s. 9-10. Protestní nota měla být Spojeným státům americkým zaslána i v roce 1952. Podle zprávy ministerstva národní bezpečnosti ze dne 12. června 1952 kroužilo nad okresem Tachov americké letadlo, jehož typ, číslo a značka sice nebyly zjištěny, ale je prý jisté, že rozhazovalo mandelinku bramborovou. Nota již byla připravena, ale ministr zahraničí Viliam Široký se nakonec rozhodl ji neodeslat s tím, že když není znám typ, číslo a značka letadla, byl by „účinek protestu oslaben, a dá se předpokládat, že americké velvyslanectví jej odmítne jako propagační akci“. Viz AMZV, f. Dokumentace teritoriálních odborů, USA, inv. č. 42; Vměšování, incidenty, nóty 1949-1953; Rozhození mandelinky bramborové americkým letadlem.

povolání k odpovědnosti, a očekává, že vláda Spojených států učiní příslušná opatření, jimiž bude zaručeno, že se podobné činy nebudou v budoucnu opakovat."⁴¹³ Skutečnost, že diplomatická reakce Československa i Sovětského svazu na naprosto nepodložená a těžko prokazatelná obvinění byla velice podobná, potvrzuje podle mého názoru hypotézu o jednotné koordinaci kampaně proti „americkému brouku“ v celé Střední Evropě.

Na kampaň proti mandelince bramborové reagovala i exilová rozhlasová stanice Hlas Ameriky, a to dokonce opakovaně. V relaci z 1. července 1950 tak mimo jiné zaznělo: „Zatímco celý svobodný svět sleduje vzniknutí událostí v Jižní Koreji, kde komunisté přepadli nepřipravený mírumilovný demokratický stát, zatím co noviny celého svobodného světa píší na prvních stranách o bojích, které se tam rozvíjejí, ČSR a čs. tisk se zaměstnává invasí docela jiného druhu. Invasí, kterou podnikl nepatrný sice, ale nebezpečný brouček – mandelinka bramborová. Komunistická vláda ČSR troubí na poplach a burcuje proti mandelince bramborové dokonce zvláštním provoláním. [...] Celá historka o amerických letcích, kteří shazují mandelinku bramborovou na pole za železnou oponou, je propagační výmysl a nesmysl. Citovali jsme sovětské noviny už ze září loňského roku, které již tehdy volaly na poplach proti nebezpečí vpádu mandelinky. Poukazovali jsme na to, že v Moskvě jsou už delší dobu prodávány škatulky sirek, na nichž je vytištěno varování stejného druhu. Tehdy totiž ještě moskevský propagační aparát netušil, že mandelinka bramborová bude jednou sloužit za vhodnou zbraň k ostouzení západu. V ČSR ovšem nežijí negramotní lidé jako někde v Rusku a propagace, která je snad dobrá někde za Uralem, musí v ČSR skončit blamáží. [...] A bude ještě těžší vykládat lidem směšné historky o tajemných amerických letcích, které nikdy nikdo neviděl, že rozhazují

⁴¹³ Cit. dle KAC, Arnold – FOLTÝN, Jiří: *Americký brouk*. Brázda, Praha 1950, s. 7-8.

mandelinky v krabičkách a lahvičkách. Tohle pan ministr Kopecký jistě všechno dobře ví. A pravděpodobně nemá z nakomandované mandelinkové aféry velkou radost. Tajuplná historie o amerických letcích, kteří lítají s krabičkami a lahvičkami, plnými mandelinky bramborové, je dobrá pro upřímné zasmání i v tak těžkých dobách, jako právě ČSR prožívá. Lid se také zeptá, zda mandelinka bramborová nemá snad komunistické vládě pomáhat v její politice, směřující ke kolektivizaci venkova, která zjevně selhává. Moskva to nyní zkouší s mandelinkou. Snad to půjde někde za Volhou. Avšak čeští a slovenští bramboráři na Českomoravské vysočině nebo někde v Liptovském kraji si pomyslí své o mandelince i o lidech, kteří si tuto směšnou propagandu vymysleli."⁴¹⁴

Hlas Ameriky také zveřejnil americkou diplomatickou nótu z 6. července. Pro občany Československa představovalo toto vysílání jedinou možnost, jak se s tímto dokumentem seznámit - v oficiálním tisku publikován nebyl. Její text zazněl v relaci z 13. července, kde se redaktoři exilové stanice zamýšleli nad skutečnými motivy této absurdní kampaně. A zdá se, že nebyli daleko od skutečnosti: „Tato rozčílená slova čs. komunistů o společném boji proti mandelince bramborové zdá se nasvědčovat tomu, že vláda sahá k tomuto propagačnímu prostředku, aby přesvědčila čs. zemědělcce, kteří se vzpírají kolektivisaci, že kolektivisace je nutná. [...] Celá tato aféra s mandelinkou byla pak nejlépe vystižena prohlášením amerického ministerstva zahraničí, o němž jsme se zpočátku zmínili. Toto prohlášení uzavírá těmito slovy - citujeme doslova: Co se stalo je zřejmé. Komunistickým úřadům se ve východním Německu celý problém mandelinky bramborové prostě vymkl z ruky. Nebyly s to ochránit před ní zemědělství vasalských států a zemědělství SSSR. Nadto potřebují nějak omluvit předem očekávanou neúrodu bramborů. Místo, aby pohnala

⁴¹⁴ NA, f. Ministerstvo vnitra - monitor, 1950, k. 217, Mandelinka bramborová, *Hlas Ameriky*, 1. 7. 1950.

úřady k zodpovědnosti za újmy, které jejich neschopnost působí obyvatelstvu východního Německa a střední a východní Evropy, sovětská vláda použila známého prostředku: vymyslela si sabotéry. Tentokrát v masce amerického letectva. Sovětské a německé komunistické úřady nepochybně věděly o tom, že americké letectvo přesně a soustavně bere ohled na hraniční rozdělení státních území a že nikdy nelétá přes území, kde mandelinka byla domněle rozhazována. Za současné světové situace, plné výbušného napětí, sovětská vláda se rozhodla, že ještě více otráví ovzduší jedním z nejfantastičtějších výmyslů jaké si kdy jedna vláda vymyslela proti druhé. To je jediný fakt, na který sluší poukázat při celém tomto absurdním a směšném propagačním výmyslu. Tímto způsobem odpovědělo americké ministerstvo.“⁴¹⁵

Následujícího dne pak Hlas Ameriky dokonce přinesl několik rad pro boj s „americkým broukem“: „Československý komunistický režim, zejména ministerstvo informací a jeho orgány, obviňují USA, že prý americká letadla shazují nad československým územím mandelinku bramborovou, aby zničily vaši úrodu. Vy, rolníci v ČSR, víte právě tak dobře jako my, že toto je holý výmysl československého komunistického režimu, který chce odpoutat pozornost čs. lidu od neschopností čs. úřadů řešit tento problém. Komunistická kampaň má zastřít okolnost, že nebezpečí, hrozící od mandelinky bramborové včas nezažehnaly. Mandelinka bramborová se totiž vyskytovala na území ČSR již delší dobu.“⁴¹⁶ Následně byly odvyšlány praktické návody amerického ministerstva zemědělství, jak škůdce brambor hubit (používání insekticidu a pesticidu DDT, hašeného vápna či petroleje).

⁴¹⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra - monitor, 1950, k. 218, Reakce amerického ministerstva zahraničních věcí na sovětskou propagandu s mandelinkou bramborovou, *Hlas Ameriky*, 13. 7. 1950.

⁴¹⁶ NA, f. Ministerstvo vnitra - monitor, 1950, k. 219, *Rolníci v ČSR pozor!*, *Hlas Ameriky*, 14. 7. 1950.

5. 7. Kampaň proti „americkému brouku“ v následujících letech a tresty za jeho údajné rozšiřování

Kampaň provádějící hubení mandelinky bramborové probíhala nejmohutněji v roce 1950, ale proti „americkému brouku“, kterého měli do Československa „úmyslně zavléct úkladní imperialisté“, se bojovalo i v následujícím roce. Tentokrát tomu bylo již za podstatně menšího zájmu médií. Kampaň zahájilo opět prohlášení vlády, které bylo tentokrát vydáno již 12. června. Hned na úvod se v něm připomínala „bratrská pomoc“ z předešlého roku, a to nejen ze strany Sovětského svazu: „Loňského roku se pokusili američtí imperialisté pomocí amerického brouka zničit úrodu bramborů a ohrozit výživu lidu Československa i jiných demokratických zemí. [...] Pro vítězné zdolání invase amerického brouka byla rozhodnou okamžitá pomoc SSSR, který přispěl našim rolníkům nejen velkými zásilkami chemických přípravků proti mandelince, nýbrž i vysláním zkušených odborníků a letadel k hubení nebezpečného škůdce. Rovněž chemické přípravky, které nám ochotně a neprodleně poslala Německá demokratická republika, pomohly vydatně při ničení amerického brouka“. Prohlášení dále obsahovalo obvyklé propagandistické fráze: „Podlé záměry imperialistů se sice nezdařily, ale nutí nás, abychom se i letos připravili všude na boj proti americkému brouku co nejdůkladněji. U nás nikdy nedopustíme, aby se zdařil podlý plán západních kapitalistů zničit naši úrodu.“ Nicméně prohlášení dále obsahovalo pokyny pro konkrétní postup při nálezů mandelinky, „aby ani jediný škůdce nezůstal utajen“.⁴¹⁷

Komise pro boj proti „americkému brouku“ si ale již 22. května 1951 posteskla, že výsledky „hledáček“ jsou neuspokojivé, protože nejsou vedeny masově, a účast na nich je velmi slabá. „Je třeba zaktivizovat celý sbor do boje proti

⁴¹⁷ Opatření k úspěšnému boji proti mandelince bramborové. Zpráva o schůzi vlády. *Rudé právo*, roč. 31, čís. 138 (13. 6. 1951), s. 1.

americkému brouku stejně jako tomu bylo loňského roku. Nutno si uvědomit, že tvoříme západní hráz. Nesmíme dopustit, aby americký brouk přes naše území ohrožoval naše dobré sousedy na východě. [...] Ty kraje, které nebudou plnit povinnosti, budeme bezohledně pranýřovat v tisku a v rozhlasu".⁴¹⁸ O několik týdnů později vyšel v *Rudém právu* článek náměstka ministra zemědělství Josefa Machačky, v němž byli občané vyzýváni k účasti na vyhledávání a likvidaci mandelinky. Vládní zmocněnec pro boj proti „americkému brouku“ v úvodu textu seznámil čtenáře se statistikou loňského roku: „Americkým broukem bylo napadeno 3477 obcí, nalezeno 130 000 brouků, 75 000 skupin jejich vajíček (1 skupina má 20 až 60 vajíček) a 1 600 000 larev".⁴¹⁹ O autenticitě těchto čísel je nutné dosti pochybovat – žádná obdobná statistika se v agendě Komise pro boj proti „americkému brouku“ neobjevuje. Machačka dále v textu zopakoval známé schéma o americkém podílu na rozšiřování mandelinky bramborové: „Není to náhoda, že právě na nejzápadnějších cípech naší vlasti, hraničících s okupačním pásmem západního Německa, číslo zamořených obcí rychle stoupá. Jsou to jednak pozůstatky amerického brouka z minulého roku a svědčí to také o tom, že i v letošním roce zůstává americký brouk útočnou zbraní západních imperialistů proti naší vlasti“.

I přes obdobnou rétoriku byla propagandistická kampaň v roce 1951 o poznání slabší než v předcházejícím roce. Články o nutnosti „boje“ proti bramborovému škůdci se již neobjevují na titulních stranách, nýbrž spíše ve druhé části novin. Některé články působí ale poněkud úsměvně. Za „nezvratný důkaz“ toho, že mandelinka byla do Československa zavlečena „americkými imperialisty“, je označován již samotný fakt, že se zde objevila. „V obci Plasy bylo při prvním hledacím dnu

⁴¹⁸ NA, f. 48, sv. 41, arch. j. 561; Zprávy o výskytu a likvidaci mandelinky bramborové 1950–1958, Zápis z porady komise pro boj proti americkému brouku, konané 22. 5. 1951 v ministerstvu zemědělství, s. 3.

⁴¹⁹ MACHAČKA, Josef: Zajistit úspěšný boj proti americkému brouku. *Rudé právo*, roč. 31, čís. 148 (24. 6. 1951), s. 7.

nalezeno 21 brouků. Nález byl okamžitě hlášen ONV a za jeho pomoci započali rolníci ihned s ochranným poprašováním kultur", hlásilo kupříkladu 27. června 1951 *Rudé právo*.⁴²⁰ Opakovaně bylo zdůrazňováno, že potírání „amerického brouka“ je záležitostí „všech občanů“ v dané obci. Objevoval se ale nově jeden prvek, který byl v roce 1950 byl zmiňován spíše nepřímě - a sice spojování hubení žravého brouka s kolektivizací. Nyní je již v textech jednotné zemědělské hospodaření označováno za výhodu při chemickém potírání mandelinky: „Rozdrobené parcely zejména ztěžovaly práci sovětským letcům, kteří přišli pomoci našim rolníkům ničit zločinnou setbu amerických imperialistů. Proto na podzim loňského roku provedli rolníci v Plasích technicko-hospodářskou úpravu půdy a letos již zasázeli brambory do velkých honů, takže nyní bude ničení mandelinky bramborové za pomoci letadel podstatně usnadněno“.⁴²¹

Mandelinka bramborová byla taktéž využívána při propagaci kolektivizace zemědělství a boji proti jeho odpůrcům. Rolníci, kteří odmítali vstupovat do jednotných zemědělských družstev a zároveň se nezúčastňovali „dobrovolných“ brigád za účelem hledání mandelinky bramborové, byli pokutováni. V roce 1954 pak došlo k několika případům, kdy se údajné rozšiřování mandelinky bramborové objevilo v rozsudcích nad odpůrci komunistického režimu. Krajským soudem v Ústí nad Labem tak byl odsouzen poštovní úředník z Budyně nad Ohří Josef Sluka k trestu jedenácti let vězení za trestný čin velezrady, neboť „konal přípravy pro zvrát lidově demokratického zřízení, ke kterémuž cíli převzal k dalšímu rozšiřování škůdce mandelinku bramborovou“.⁴²² Tentýž soud odsoudil ve stejné době k trestu odnětí svobody na čtyři roky 46letou Annu Kvášovou, bývalou funkcionářku národněsocialistické strany, za účast v proti-

⁴²⁰ Denně bojovat proti americkému brouku. *Rudé právo*, roč. 31, čís. 150 (27. 6. 1951), s. 3.

⁴²¹ *Tamtéž*.

⁴²² NA, f. Správa Sboru nápravné výchovy (SSNV) - nezprac., osobní spis Josefa Sluky.

státní skupině, jež údajně převzala za účelem dalšího rozšiřování krabičku s mandelinkou bramborovou.⁴²³ Před soud byl kvůli mandelince bramborové postaven i zaměstnanec Československých státních drah Václav Smaha. Krajský soud v Plzni ho v roce 1954 odsoudil ve vykonstruovaném procesu na pětadvacet let vězení za to, že údajně pracoval pro západoněmeckou rozvědku a také šířil „amerického brouka“.⁴²⁴

Proti mandelince bramborové se bojovalo na polích i v médiích po celá padesátá léta⁴²⁵, ale od roku 1955 se už označení americký brouk vyskytuje v dokumentech a periodikách jen výjimečně. O čtyři roky později, kdy se mandelinka zase velmi přemnožila, už se s ním nesetkáme vůbec. Své mytizace byl brouk zbaven s postupným politickým uvolňováním. Zase se stal obyčejným škůdcem, který v klimaticky vhodných podmínkách dokáže rychle množit a napáchat obrovské škody. Kampaň proti „americkému brouku“ tak začala být v šedesátých letech postupně ztotožňována se stalinistickým obdobím padesátých let. Symbolický je v tomto ohledu obraz z filmu Pavla Juráčka *Postava k podpírání* (1963). Hlavní hrdina zde vchází do sklepa, kde se jako nepotřebná veteš z dob minulých povalují nehrůznější plakáty a transparenty, mimo jiné i výzva do boje proti „americkému brouku“. Dnes je kampaň proti mandelince bramborové považována za symbol absurdnosti padesátých let minulého století. Vzpomínka na ni přetrvala v popěvku *Mandelinka bramborová vyskočila z letadla*, který jak jsem s překvapením zjistila, znají i dnešní děti. Jak se „chodilo na amerického brouka“ nakreslil také ve své knize *Zed'* (2007) česko-americký ilustrátor Petr Sís.⁴²⁶

⁴²³ *Příběhy bezpráví - z vězeňských spisů*. Člověk v tísni, Praha 2007, s. 56.

⁴²⁴ Viz ZÍDEK, Petr: *Příběh herečky. Dělnická prokurátorka Ludmila Brožová a její svět*. Dokořán, Praha 2010, s. 153.

⁴²⁵ Brigády na amerického brouka zmiňuje ve vzpomínkách na dobu před svým zatčením, tj. před rokem 1952 ve své knize *Byly jsme tam taky* i politická vězeňkyně Dagmar Šimková. Viz: ŠIMKOVÁ, Dagmar: *Byly jsme tam taky*. Vydavatelství Moniky Elšíkové, Praha 2003, s. 7.

⁴²⁶ SÍS, Petr: *Zed'. Jak jsem vyrůstal za železnou oponou*. Labyrint, Praha 2007, nestr.

KAPITOLA 6 - PROPAGANDA PRO NEJMENŠÍ

Jak již bylo popsáno v předcházejících kapitolách, propaganda na přelomu čtyřicátých a padesátých let se nevyhnula ani dětem. Často po nich bylo požadováno podepisování rezolucí, ačkoliv jejich smyslu mohli školáci stěží rozumět. Vedle již zmiňovaných rezolucí, odsuzujících činnost obžalovaných z procesu s Miladou Horákovou a spol., byly dětem dávány k podepisování také „pozitivní“ výzvy, jako byla Stockholmská mírová konference. O podepisování jedné z těchto mírových rezolucí, která požadovala ukončení války v Koreji, napsal báseň i tehdy šestnáctiletý Milan Uhde:

Na stole leží arch papíru bílý
a jedno za druhým k nám přistupují děti.
To aby podpisem svým potvrdily,
že chtějí, aby bombardéry nad Korejí skončily své lety.

U stolu malý chlapec pero neodkládá.
„Nu, hochu, ustup, zde stát nemůžeš.
Dej pero dalšímu, ať posune se řada,
ať ostatní se podepíší též.“

„Soudruzí, sestřička má nemocná je,
a já ji také musím podepsat.
Ona si přece také ráda hraje,
a jak se umí roztomile smát.

Sestřička leží. Však pan doktor uzdraví ji vkrátku.
a hošík trochu jemný hlásek ztiší -
Vždyť ona jistě nepřeje si válku.

tož dovolte mi, prosím, ať ji podepíše.“⁴²⁷

Nejvýznamnější kampaň, jež byla cílena přímo na děti, představovala tzv. „akce Děda Mráz“, jejímž smyslem bylo vytlačení české vánoční tradice s duchovním obsahem a její nahrazení tradicí sovětskou. Poprvé byla celostátní akce, jejímž vyvrcholením měl být příjezd sovětského Dědy Mráze do Československa, zorganizována formou celostátní akce v roce 1951. Posvětil ji Ústřední výbor KSČ a organizoval Svaz československo-sovětského přátelství ve spolupráci s ministerstvem školství, Československým svazem mládeže a Pionýrem. Zapojily se do ní školy, národní výbory, vojenské posádky, Československý svaz žen, jednotlivé závody a družstva a samozřejmě rozhlas a tisk. Na přípravné poradě konané k „Akci Děda Mráz“ byla kladně zhodnocena ideová náplň celé akce a její správné zaměření a dále bylo konstatováno: „Letošní uspořádání Dědy Mráze je jenom prvním krokem k opravdu důslednému pořádání této akce na všech místech v naší republice. Právě proto, že se tu do jisté míry střetávají staré tradiční zvyky s novou formou, je třeba postupovati velmi obezřetně, vyhnouti se jakémukoliv i náznaku dekretování a předpisování našim členům dole v hnutí.“⁴²⁸

6. 1. Akce v Jičíně jako vzor pro celostátní akci

Vzorem pro celostátní akci se stal dětský karneval v Jičíně, který o rok dříve zorganizovala tamní okresní organizace Svazu československo-sovětského přátelství (SČSP). S trochou nadsázky by se dalo říct, že toto město přitahovalo pohádkové postavy již dávno před loupežníkem Rumcajsem.

⁴²⁷ UHDE, Milan: Podpis. *Ohníček*, roč. 3, čís. 2 (1952), s. 35.

⁴²⁸ NA, fond KSČ - Ústřední výbor 1945-1989 Praha, oddělení masových organizací, arch. j. 276, složka SČSP-Kulturní oddělení-Děda Mráz; závěry z porady k akci Děda Mráz ze 14. 11. 1951.

Zkušenosti s organizováním karnevalu popsala tajemnice jičínské buňky SČSP Anna Jirásková velice podrobně v dopise poslanci Janu Němcovi, jenž byl před svým vstupem do KSČ významným funkcionářem sociálnědemokratické strany ve východních Čechách. Díky tomuto dopisu víme, že na příjezdu Dědy Mráze do Jičína pracovalo celkem devět komisí - potravinářská, propagační, kostýmová, komise pro výzdobu, pro dárkovou službu, komise finanční, pořadatelská, pro kulturní vložky a též „komise pro všechno“. Je nutné ovšem říci, že jičínská sovětofilové pojímali akci částečně s humorem a s podobnými reakcemi se setkávali i u ostatních dospělých obyvatel Jičína. Anna Jirásková však popisuje i překážky, které při organizaci museli překonat: „Když jsem žádala školního referenta o dovolení hlášení školám, nějak se mu to nezdálo, je ukručený. Přibíjel si dál rámeček na obraz a že ‚škola chtěla dělat taky ňákou mikulášskou‘ atd. Vrazila jsem mu pod nos hlášení. Zamračený začal roztávat, usmíval se, až se smál docela. Dokonce nám vyšel tak daleko vstříc (ó, světe!), že dal na své škole umístit mapu Sovětského svazu, kde děti, podle každodenního hlášení, o přestávce žlutými praporečky značily cestu Dědy Mráze k Jičínu.“ Organizátoři se ovšem u dětí setkali i s dosti originálními nápady, ze kterých však neměli příliš radost: „Dětem byly také dávány rady, do čeho se obléknout, jakou masku zvolit, aby nešly třeba za Ku-klux-klan, jak chtěl jít jeden kluk.“

Základem úspěchu jičínské akce byla jistá dramatičnost (dnešním slovníkem bychom řekli „akčnost“), pro kterou měla evidentně hlavní organizátorka smysl. Přišla s nápadem, aby byli děti informováni o průběhu cesty Dědy Mráze z Čukotky do Jičína prostřednictvím školního a městského rozhlasu. A aby byla získána jejich pozornost, měly tyto zprávy především popisovat nehody, jež se pohádkovému muži přihodily, aby byly děti udržovány v napětí, zda se mu skutečně podaří do Jičína dojet. Jedna z těchto relací vypadala následovně: „Letadlo,

kterým letěl k Moskvě, musilo sice nouzově přistát, avšak díky obezřelým pilotům nikomu ani letadlu se nic nestalo. Však to byla ale prudká jízda! Pro Dědu a jeho doprovod přijel veliký autobus, který dopravil Dědu do Moskvy. Děda byl velice rozčilen. Každému říkal: „Představte si, již 2. prosince mám být na velkém dětském karnevalu v Jičíně a musí se mi stát taková nepříjemnost s nouzovým přistáním. Soudruzi, prosím vás, nezdržujte mne, až pojedu zpátky, já se tady u vás v Moskvě stavím, ale teď už moc pospíchám na ten Velký dětský karneval v Jičíně. Pak vám budu o něm vypravovat.“ Nebylo možné Dědu udržet.“⁴²⁹ Není tedy divu, že o Dědu Mráze byl v Jičíně velký zájem, když kvůli jičínským dětem vynechal i návštěvu Moskvy.... Samotné přistání pak bylo vylíčeno takto: „Haló, haló, vysílání pro děti! Nejnovější zprávy o Dědu Mrázovi. Krátkovlnná stanice okruh Ro-bous-y hlásila, že přesně v 10 hodin 2 minuty 34 vteřiny přeletělo přes obec Robousy velké sovětské letadlo značky RAMPOUCH a zamířilo přes obec Robousy přímo na jičínské letiště. V 10 hodin 3 minuty 14 vteřin kroužilo letadlo již nad jičínským letištěm. Za několik minut na to vystoupil z letadla Děda Mráz a byl přivítán zástupci Svazu československo-sovětského přátelství a Kroužkem družstevnic a uveden do vyzdobených místností jičínské sokolovny.“⁴³⁰

Tyto principy se pokusili funkcionáři SČSP aplikovat v prosinci 1951 v celostátním měřítku. Dopis Anny Jiráskové se stal základem instruktážního materiálu, který byl vydán pod názvem *Děda Mráz přijede do Československa* a měl sloužit jako didaktická pomůcka pro organizaci obdobných akcí po celé republice. Akce, mající v Jičíně spíše pohádkový nádech, dostala na republikové úrovni výraznou propagandistickou dimenzi. Zprávy o jednotlivých zastávkách Dědy Mráze tak měly být využity k indoktrinaci dětských duší láskou k „velkému

⁴²⁹ *Tamtéž*; dopis A. Jiráskové J. Němcovi z 18. 8. 1951.

⁴³⁰ *Tamtéž*.

bratrovi" na Východě a k ideologickému školení o sovětských reáliích.

6. 2. Průběh Akce Děda Mráz v letech 1951 a 1952

Celou akci zahájil dopis Dědy Mráze československým dětem, který byl otištěn v časopise *Svět Sovětů* 12. prosince 1951. Z dopisu je již dosti zřejmý posun z původně pohádkové hry k akci se silně ideologickým obsahem: „Milé děti, už loňského roku jsem navštívil vaši krásnou zemi. Byl jsem na konci roku u chlapců a děvčat v Jičíně. A ti mi přichystali takové uvítání, že se mi ve vaší republice rázem zalíbilo. Proto jsem se rozhodl letos navštívit v Československu všechny kraje, i když to je pro mne veliký kus cesty. Vždyť k vám jedu až z Čukotky a to je nejvzdálenější část Sovětského svazu. [...] Vezu mnoho dárků. Ale to není všechno. Vezu vám také nejkrásnější pozdravy od sovětských dětí. Naše děti o vás, o dětech Československa, mnoho vědí. Vědí, že vyrůstáte ve svobodné republice, v níž slavná Komunistická strana Československa, vedená presidentem Gottwaldem, buduje socialismus. Tak, jako jsem ho budovali u nás. A právě proto se naše děti těší na to, jak spolu jednou, až budete velcí, povedete k nejkrásnějším cílům spravedlivý svět, v němž člověk člověku bude bratrem a v němž všechno bude pěknější než v nejkrásnější pohádce. A to není, moje drahé děti, jenom nějaký dětský výmysl. Vy jste se skutečně narodily proto, abyste jednou po boku našich dětí řídily tento svět, abyste zamezily všem válkám a uskutečnily bratrské soužití všech národů, které půjdou svorně do jednoho cestou komunismu.“⁴³¹

Bylo rozhodnuto, že průběh celého putování Dědy Mráze bude vysílán státním rozhlasem a besídky s ním budou pořádány ve

⁴³¹ Dopis Děda Mráze našim dětem. *Svět Sovětů*, roč. 14, čís. 50, 12. 12. 1951, s. 20.

většině míst celé republiky. Proto byl stanoven pevný plán cesty, aby děti zbytečně nebyli zmatené. V každé školní třídě měla být vyvěšena mapa Sovětského svazu, aby na ní mohli malí školáci cestu Dědy Mráze do Československa den po dni sledovat. O tom, kde se momentálně Děda Mráz nachází, měl během prosince informovat, za pomoci pedagogů, zejména Československý rozhlas. Děti se tak postupně dozvěděly, že Děda Mráz vyjel z Čukotky na vrtulových saních, pak přisedl na letadlo a prvním místem, kde přistál, bylo město mládeže Komsomolsk (ve škole měla při té příležitosti zaznít přednáška na téma „Budovatelské nadšení sovětské mládeže“). Odtud cesta Dědy Mráze pokračovala do Burjatské autonomní republiky (přednáška o národnostní politice SSSR), pak děda Mráz přisedl na expres transsibiřské magistrály a ve vlaku pohovořil se sovětskými lidmi, hrdými na svou zemi a vládu. Z Novosibirsku zamířil tryskovým letadlem za pionýry do Karagandy. Pak se ocitl na poušti Kara-kum. Při této příležitosti se žáci měli dozvědět o cestě Sovětského svazu ke komunismu, síle sovětské vědy, která přetváří přírodu, o největších stavbách na světě a růstu „nového člověka“.

Zastávku Dědy Mráze v poušti navrhovali agitátoři - po vzoru Anny Jiráskové - vylíčit dětem takto: „Všude dokola písek a zase písek. Strašlivý žár sálá z oblohy i rozpálené země. [...] Na tohle nebyl děda Mráz připraven. Je mu zřejmě nevolno. Již mu nepomáhá ani voda s ledem. Děda omdlévá každou minutou. [...] Nikdo si neví rady. Ale co to? Dělníci, kteří zde prokopávají velkolepé zavodňovací zařízení, dali hlavy dohromady: A hle! Již přinášejí dědovi Mrázovi mísu nedostižné moskevské zmrzliny. Okamžitě se mu ulevilo. [...] ‚Rozhodně prozatím musíme zůstat zde‘, opakuje lékař. ‚Copak jsme někde v Anglii, abyste mi zabraňovali účastnit se manifestace?‘ bouří Děda Mráz, v jedné ruce zmrzlinu, v druhé ruce lžičku. ‚Naše země je zemí svobody! Jedem!‘ Co se dá dělat? Pěkně

polehoučku vysadili Dědu do vagónu, lokomotiva pískla a Děda Mráz cestuje hezky dále, do Stalinovy rodné Gruzie.“

Sem zavítal pohádkový stařík přesně v den generalissimo- vých narozenin, tedy 21. prosince, na tento den ve škole připadla přednáška o Stalinovi jako vedoucí osobnosti mírového tábora, jež dětem přiblížila velikost jeho myšlenek. Odtud vedla cesta Dědy Mráze do Stalingradu („připomenut význam stalingradské bitvy, jakožto poučení pro dnešní válečné štváče dnes“). Pak Děda Mráz zamířil na stavby komunismu na Volze a Donu a poté již do Moskvy, poklonit se nabalzamovanému Leninovi a v divadle shlédnout adaptaci jednoho z předních děl poválečného sovětského socialistického realismu – Fadějevovy *Mladé gardy*. Děda Mráz nemohl na své cestě opomenout ani Leningrad, kolébku revoluce. Poslední zastávkou před překročením hranic byl Kyjev, kde si Děda Mráz prohlédl muzeum partyzánských bojů. Odtud s dary od sovětských pionýrů zamířil do Čierne pri Čope a dále na naše území, kde měl být uvítán československou mládeží. Vyvrcholení „nového pojetí oslav“, jak doslova stojí v instruktážním materiálu, mělo představovat setkání Dědy Mráze s pražskými dětmi v karlínském Domě pionýrů, pořádané podle sovětského vzoru 31. prosince.⁴³²

Reportáže z cesty Dědy Mráze vysílal během prosince rozhlas a o cestě do Československa informovaly dětské časopisy i denní tisk. Školy, pionýrské klubovny i jednotlivé podniky se začaly na jeho příjezd pečlivě připravovat. Mnohde oslavu pojaly jako karneval. Ale masky na něm nebyly ledajaké – tančily zde dívky-strojařky, letkyně, zedničky a chlapci-horníci, vojáci, ale podle článků v tisku se někteří pionýři převlékli také za rodinu kapitalistů. Jinde mládež čekala na nadílku Dědy Mráze v pionýrských nebo národních krojích, například u prezidenta na Pražském hradě. Někde ji sovětský

⁴³² NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Praha, oddělení masových organizací, arch. j. 276, složka SČSP-Kulturní oddělení-Děda Mráz; brožura „Děda Mráz přijede do Československa“, příloha časopisu *Přítel SSSR*, č. 14, Praha 1951.

stařík zastihl v montérkách. To když zavítal mezi hornické učně nebo na stavbu mladých budovatelů socialismu. Nadílka Dědy Mráze se na většině míst konala v posledních dnech roku. Odehrávala se v sálech vyzdobených „jolkou“, obrázky zasněženého Kremlu a usmívajícího se Stalina.

Takto popsala nadílku Dědy Mráze ve svém dopise časopisu *Ohníček* pionýrka z Troubelic: „Na začátku programu zatančila děvčata ze střední školy ruský chorovod. [...] Tanec byl tak opravdový, že se nám zdálo, že vidíme tančit Rusky jejich národní tance. [...] Pak vystoupili vojáci. Skoro celý další program vyplnili zpěvem, hrou, scénkami a recitací. Vojáci dobře věděli, co nás bude zajímat. Připravili nám zajímavé scénky z filmu *Pád Berlína* a z prostředí staré školy. Program doplňovali písněmi vojenskými, pionýrskými i národními. Konečně nám soudruh vojín oznámil, že právě přijel Děda Mráz. Na jevišti vbíhají Sněhurky a za nimi důstojně vstupuje i Děda Mráz. [...] Přivítali jsme ho pokřikem: ‚Z Čukotky přijel k nám zas milovaný děda Mráz. Každoročně ať se vrací, zdravíme Tě – Čest buď práci!‘ Pěkně nám poděkoval za pozdrav a vyřídil nám pozdravy sovětských pionýrů. Potom nám vyprávěl o své cestě z Čukotky a rozdával každé delegaci dárky. Za náš okres jsem přebírala dárky já a slíbila jsem Dědovi Mrázovi, že se budeme všichni učit a pracovat tak, aby z nás měl on i soudruh president radost.“⁴³³

Obdobně probíhala „Akce Děda Mráz“ v roce 1952, i když nebyla již tak pečlivě připravována. Podrobné instrukce vyšly ve *Světě Sovětů* 17. prosince: „...Uvítáme Dědu Mráze po celé naší vlasti besídkami, estrádami, maňáskovými, divadelními a filmovými představeními a karnevaly. [...] Po cestě, kterou popisujeme na jiném místě našeho časopisu⁴³⁴, přibude Děda Mráz 28. prosince do Čierné nad Tisou, kde bude uvítán jako

⁴³³ HAŠKOVÁ, Jarka: Čtenáři nám píší. Zdravíme Dědu Mráze! *Ohníček*, roč. 3, čís. 5 (20. 12. 1952), s. 102.

⁴³⁴ Časopis *Svět sovětů* otiskoval celostránkový seriál *Putujeme po SSSR s Dědem Mrázem*.

vyslanec sovětských dětí a pionýrů zástupci Čs. svazu mládeže, Svazu čs.-sovětského přátelství a jinými představiteli našeho lidu. Po návštěvě Huka u Košic, Přehrady mládeže na Váhu, Ostravy a Kunčic bude Děda Mráz triumfálně přijat v Praze v Domě pionýrů a na slavnosti v Lucerně. Akce Dědy Mráze se stane národní slavností na přelomu čtvrtého a pátého roku naší pětiletky.⁴³⁵ [...] Pod vánočními stromy republiky budou umístěny mapy se zakreslenou cestou Dědy Mráze. Rozhlas bude vysílat znělku, kterou složil laureát státní ceny J. Seidel a častušky i pohádky o Dědovi Mrázovi. Tyto skladby a pohádky vydaly také Gramofonové závody na deskách. [...] Definitivní příjezd Dědův je stanoven všude na 31. prosince. V ten den vezme na sebe některý herec nebo člen souboru lidové tvořivosti roli Dědy Mráze a přijede na slavnost, která bude připravena ve škole, v sokolovně, v závodním klubu, v kulturní jizbě nebo jiném sále. Ústředním Dědou Mrázem bude člen Státního divadla v Brně František Šlágr. Věříme, že se naše organizace, pořádající slavnost Dědy Mráze přičiní, aby se tento den stal krásnou a nezapomenutelnou manifestací lásky k dětem a k Sovětskému svazu a aby vešel jako trvalý zvyk do našich vánočních svátků.“⁴³⁶

Sovětského staříka přivítal po jeho příjezdu do Prahy na Staroměstské radnici dokonce pražský primátor Václav Vacek. Jemu a dětem zde shromážděným přinesl Děda Mráz v poslední den roku radostné poselství sovětských pionýrů i mladých budovatelů komunismu. Poté odjel v ruské trojce, doprovázené pionýrskými trubači a alegorickými vozy, do Průmyslového paláce na Výstavišti navštívit velikou pionýrskou slavnost na počest Dědy Mráze. Zúčastnilo se jí téměř dva a půl tisíce vybraných pražských pionýrů, ale také korejské a řecké děti. Děda Mráz jim rozdál dárky a také, jak napsalo Rudé právo,

⁴³⁵ V roce 1952 vydal Svaz Čs.-sovětského přátelství instruktážní brožurku *S Dědou Mrázem uvítáme rok 1953 - poslední rok vítězné Gottwaldovy pětiletky*, která vyšla jako příloha *Přítele SSSR* č. 20.

⁴³⁶ vp: Vánoce s Dědou Mrázem. *Svět Sovětů*, roč. 15, čís. 51 (17. 12. 1952), s. 10.

zhodnotil jejich práci v uplynulém roce a vytyčil jim úkoly pro poslední rok pětiletky. Děda Mráz měl program opravdu nabitý, vždyť v předchozích dnech vyprávěl košickým dětem o městech, jimiž projel, o korejských dětech a sovětských pionýrech, kteří se vzorně učí a pomáhají svým rodičům při jejich budovatelské práci. Zastavil se také u budovatelů Trať družby v Krompaších, kde mu pracovníci slíbili, že vybudují trať co nejdříve, aby Československo ještě pevněji spojila s bratrským Sovětským svazem a zvládl mimo jiné i besedu v prodejně Sovětské knihy na Václavském náměstí.

V roce 1952 se vedoucím představitelům KSČ již zdálo, že definitivně uzrála doba na vymazání postavy Ježíška z koloritu vánočních oslav a jeho nahrazení sovětským pohádkovým staříkem. Tuto změnu se pokusil obyvatelstvu vysvětlit na Štědrý den roku 1952 v dnes již legendárním rozhlasovém projevu sám předseda vlády Antonín Zápotocký: „Chtěl bych dnes ve svém vánočním projevu promluvit k těm, kteří se o Štědrém večeru nejvíce shromažďují kolem vánočních stromků – k našim dětem a mládeži. Vy, kteří dorůstáte, nepozorujete ani, jak mnohé se u nás v poslední době změnilo a mění. Ani legendární vánoce nezůstávají beze změny. Září dále vánoční stromky, čekají se dárky, ale mizí už jesličky, které dříve bývaly nezbytným doprovodem vánočních svátků. [...] Malý Ježíšek, ležící ve chlévě na slámě, vedle volka a oslíka, nad chlévem zářící betlémská hvězda, to byl symbol starých vánoc. Proč? Měl připomínat pracujícím a bédným, že chudí patří do chléva. Když se mohl narodit a bydlet ve chlévě Ježíšek, proč byste tem nemohli bydlet vy, proč by se tam nemohly rodit vaše děti? Tak mluvili k chudým a pracujícím bohatí a mocní. Proto také v době kapitalistického panství, kdy bohatí vládli a chudí se dřeli, pracující namnoze ve chlévech bydleli a jejich děti se tam rodily. Doby se ale změnily. Nastaly mnohé převraty. I Ježíšek, vyrostl, zestaral, narostly mu vousy a stává se z něho Děda Mráz. Nechodí již nahý a otrhaný. Je pěkně

oblečený, v beranici a kožichu. Nazí a otrhaní nechodí již dnes také naši pracující a jejich děti. Děda Mráz přijíždí k nám od Východu a na cestu mu září také hvězdy. Ne jen jediná betlemská. Celá řada rudých hvězd na našich šachtách, hutích, továrnách a stavbách. Tyto rudé hvězdy hlásají radostně, že vaši tatínkové a maminky splnili na svých pracovištích úkoly čtvrtého roku první Gottwaldovy pětiletky. Čím více je těchto zářivých hvězdiček, tím radostnější budou naše svátky, které se stávají svátkem radostné oslavy splnění úkolů celoroční naší práce. Čím důsledněji je tato práce vykonána a úkoly plněny, tím větší nadílkou je příjezd Dědy Mráze provázen."⁴³⁷ Je nutné podotknout, že tento projev je dnes jedním z nejznámějších veřejných proslovů komunistických politiků za čtyřicetileté období vlády KSČ. Bývá opakovaně vyhledáván, přetiskován i reprodukován, neboť se svojí absurditou řadí po bok takových „perel“ jako je projev Miloše Jakeše v létě 1989 na Červeném Hrádku. Ve své době však nepřišel občanům lidovědemokratického Československa tak legrační, byť jej nebrali nikterak vážně, jak zaznamenal ve svém deníku Čestmír Jeřábek: „Ministerský předseda Zápotocký by rád viděl, kdybychom už o Vánocích neoslavovali Ježíška, nýbrž Dědu Mráze. Může si řečnit, co chce. Národ ho neposlouchá."⁴³⁸

Součástí kampaně doprovázející Akci Děda Mráz bylo i napadání dosavadního náboženského rozměru Vánoc, jak je to patrné z článku v časopisu *Ohníček*, který popisuje setkání zbožné Pavlínky s Dědou Mrázem: „Do dveří vchází usměvavý stařec s bílými vlasy a vousy. Má jasně modrý plášť s kožešinovým lemem a na něm svítí stříbrné krystalky. V pase má široký pás a na hlavě kožešinovou čepici s rudou hvězdičkou. Je vidět, že přijel z drahé sovětské země. Za ním

⁴³⁷ Štěstí a radost nepadají s nebe. Štědrovečerní projev předsedy vlády Antonína Zápotockého. *Mladá fronta*, roč. 8, čís. 305 (25. 12. 1952), s. 1-2.

⁴³⁸ JEŘÁBEK, Čestmír: *V zajetí stalinismu*, s. 194; zápis z 25. 12. 1952.

se objevila Sněžinka⁴³⁹, celá jiskřící stříbrnými vločkami. Něžná světlovlasá dívenka nese košíček s dárky. Sotva Pavlínka zahlédla bílé vlasy a vousy Dědy Mráze, šup, už kleká na zem a chce začít brebentit nějakou modlitbičku.... „Pojď sem, Pavlíno, nemusíš se modlit, kdepak! Raději pojď sem a podej mi ruku. Nu, vidíš, že se nemusíš ničeho bát.“ [...] Pavlínčino srdíčko, které před chvílí tak poplašeně tlouklo ze strachu před obvyklým Mikulášem a čertem, jako by nyní roztálo. Ptá se na tolik věcí! A nakonec si vzpomene: „Dědoušku, ty jsi přijel místo Mikuláše?“ „Ale kdepak, s tím já nemám nic společného. Přijel jsem v těchto dnech proto, že do Nového roku musím v Československu navštívit mnoho pionýrů.“⁴⁴⁰

Jak se tato propaganda otiskovala do dětské duše můžeme vidět na příkladu deníku Václava Pradáče, který byl v šedesátých letech publikován v časopisu *Plamen*. Šestiletý Václav pod vlivem ideologické masáže o Dědovi Mrázovi odsoudil 14. prosince 1952 ve svém dětském deníčku Ježíška na úkor Dědy Mráze, ačkoliv křesťanského Spasitele ještě před třemi měsíci označoval za „hodného“: „Za chvíli k nám do školy přijde Děda Mráz. Asi se už na Čukotce chystá, aby za námi přijel. Naše soudružka učitelka nám o něm celou hodinu strašně zajímavě vyprávěla. Přiveze nám každému ořechy, jablka, pomeranče, cukroví. Mám ho za to moc rád. A taky za to, že za Ježíška to museli kupovat tatínek s maminkou a takhle to bude mít maminka zadarmo a nebude muset stát ty dlouhé fronty na pomeranče u Zeleniny u paní Slonkové. Taky ušetří a bude si moct koupit něco na sebe. [...] A Děda Mráz by mi mohl přinést nové vodovky. Vypotřeboval jsem je na mávátko k sedmému listopadu.“⁴⁴¹

⁴³⁹ Nepříliš povedený překlad ruské „Sněgurečky“.

⁴⁴⁰ Byl u nás Děda Mráz. *Ohníček*, roč. 3, č. 5 (20. 12. 1952), s. 110–111.

⁴⁴¹ Cit. dle PRADÁČ, Václav: *Útržky*. In: *Čtení bez cenzury. Část 1*. Fortuna, Praha 1990, s. 23.

Přes veškerou propagandistickou snahu se však zdá, že první dva ročníky „Akce Děda Mráz“ v Československu příliš úspěšné nebyly. Jak jinak si totiž vysvětlit, že se změnami v pojetí této akce počátkem prosince 1953 zabýval samotný Ústřední výbor Komunistické strany Československa. Možná, že děti svými zvědavými otázkami přivedly nezřídka sovětského staříka do úzkých, když kupříkladu realita nakonec neodpovídala tomu, co se na ně ze všech stran před příchodem „vzácné návštěvy“ z Čukotky valilo. Možná si také organizátoři nevzali příliš k srdci doporučení Anny Jiráskové z Jičína: „Dědu Mráze ať nejraději dělá herec, kterého hned tak nic nepřivede z míry, s dětmi je to ošemetné.“⁴⁴² Každopádně sovětská tradice v Československu příliš nezakořenila, a tak se vedení KSČ rozhodlo vytvořit jakousi jeho „českou variantu“, vycházející z poetiky Josefa Lady. Záznam o tomto rozhodnutí je natolik absurdní, že z něj budu citovat poněkud obsáhleji: „Ve dnech 15. – 31. prosince budou ve všech místech naší vlasti uspořádány Radostné novoroční svátky dětí za účasti Dědy Mráze. Letošní akce je rozdělena na československého Dědu Mráze a na sovětského Dědu Mráze z toho důvodu, že byly velké nejasnosti a děti se loni často ptaly Dědy Mráze rusky a ten jim nedovedl odpovědět rusky. Dětem bylo také často divné, že jak je to možné, že Děda Mráz, který jede z Kamčatky do Československa, vyskytuje se na mnoha místech najednou. Proto přijede letos do ČSR sovětský Děda Mráz, který v ČSR navštíví několik měst, a jelikož nemůže navštívit všechna místa, bude správné, aby nadílky, estrády atd. prováděl ve všech ostatních místech československý Děda Mráz. Celá akce je rozdělena na dvě části. I. část: Putování sovětského Dědy Mráze ze Sovětského svazu k našim dětem. II. část: Nadílka československého Dědy Mráze našim dětem. Sovětský Děda Mráz bude představitel hojnosti a štědrosti

⁴⁴² NA, fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 Praha, oddělení masových organizací, arch. j. 276; dopis A. Jiráskové J. Němcovi z 18. 8. 1951.

a bude symbolicky vyjadřovat bratrskou a nezištnou pomoc Sovětského svazu našemu lidu. Bude mluvit pouze rusky a jeho oblečení bude odpovídat sovětskému pojetí Dědy Mráze. (Představitel sovětského Dědy Mráze bude zajištěn centrálně.) Československý Děda Mráz bude postava ryze národní (ladovský typ), bude mluvit pouze česky a ve svém uvítacím proslovu vyjádří vděčnost a lásku Sovětskému svazu a předá pozdravy našich dětí dětem sovětským."⁴⁴³ Že tímto „rozdvojením“ Dědy Mráze mohou vnést do dětské duše pouze zmatek, inženýrům lidských duší z ÚV KSČ patrně nedošlo.

Ani tato inovace, kterou lze vykládat jako pokus o určitou „kulturní emancipaci“, nevedla k jednoznačnému úspěchu „Akce Děda Mráz“. Dokonce ani v rodinách komunistických funkcionářů nebyl přijat sovětský model slavení Vánoc. Na tuto skutečnost upozorňovali především karikaturisté. V roce 1956 tak humoristický časopis *Dikobraz* otiskl kresbu, v jejíž první části sděluje jistý pán nadřícenému, že ještě musí nakoupit dárky, aby jeho dětem Děda Mráz něco přinesl. Na následující kresbě tentýž pán ale ukazuje svým dětem nakoupené dárky se slovy „Podívejte se, co vám tu nechal Ježíšek“. O tři roky později publikoval tentýž časopis karikaturu, na které je zachycena dětská schůze, jejíž předsedající prohlašuje: „A co je nejhorší - náš kroužek mladých ateistů zjistil, že vlastně ani Děda Mráz neexistuje.“⁴⁴⁴ V podobném duchu vzpomínají i pamětníci. „Vánoční besídky ve škole byly děsný ‚voprůz‘. Strašil tam Děda Mráz, pro mne nepřijatelná figura, o Ježíškovi se nesmělo ani ceknout. Od rodičů jsem ale byla instruována, že dárky nosí Ježíšek, který se toho dne taky

⁴⁴³ Cit. dle KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953-1956*. Nakladatelství Barrister & Principal, Brno 2005, s. 629.

⁴⁴⁴ FRANC, Martin: Šťastné a bohaté! Vánoce v českých zemích v padesátých a šedesátých letech jako svátky konzumu. In: *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2008, s. 243-244.

narodil. Ostatní děti na tom byly stejně," vzpomíná Marie Suková.⁴⁴⁵

6. 3. Dětská kniha a „výchova nového člověka“

Akce Děda Mráz představovala nejvýznamnější propagandistickou akci, kterou se komunistický režim počátkem padesátých let snažil působit na školáky. Pokus o zavedení sovětské vánoční tradice nebyl však jediný způsob, jakým se vedení KSČ snažilo ovlivňovat nejmenší občany Československa – další nástroj představovaly dětské publikace, kterým se budu věnovat v následující pasáži. Pokusím se vysledovat, jakou měrou byla dětská literatura ideologizována a jaká schémata byla při tom používána.

Na základě Výnosu ministerstva školství, věd a umění č. P-5307/49-P/3 vzniklo 11. dubna 1949 centralizované nakladatelství zaměřené na nejmladší generaci – Státní nakladatelství dětské knihy (SNDK), které získává monopol na vydávání dětských knih.⁴⁴⁶ V letech 1949–1954 vydalo SNDK celkem 601 knih.⁴⁴⁷ Mezi nimi bylo 146 publikací pro děti předškolního věku – 110 původních a 36 přeložených titulů (32 z ruštiny a po jednom z ukrajinštiny, čínštiny, bulharštiny a němčiny). Pro čtenáře od šesti do jedenácti let bylo vydáno celkem 193 knih, z toho 83 od českých autorů a 110 překladů (devadesát z ruštiny, sedm z polštiny, pět z bulharštiny, tři ze slovenštiny a po jednom z čínštiny, dánštiny, francouzštiny, ukrajinštiny a řečtiny). Třetí

⁴⁴⁵ Vzpomínka Marie Sukové (nar. 1944) ze 17. 3. 2010.

⁴⁴⁶ Nové SNDK zabralo v květnu 1949 znárodněný podnik významného nakladatele a účastníka komunistického odboje v době druhé světové války Vladimíra Žikeše, který sídlil v Karlově ul. čp. 2 v Praze (Collaredo-Mansfeldský palác).

⁴⁴⁷ *Co vydalo Státní nakladatelství dětské knihy v letech 1949–1954*, Praha 1955. Zde se dočteme, že SNDK vydalo v uvedeném období celkem 739 knih. Rozdíl mezi těmito čísly je dán tím, že do druhého údaje jsou zahrnuta i opakovaná vydání stejných titulů.

skupinu tvořily publikace pro děti starší jedenácti let. Zde vyšlo celkem 255 knih, z toho 124 původních a 131 překladů (108 z nich z ruštiny, sedm z polštiny, po pěti ze slovenštiny a bulharštiny, dva z ukrajinštiny a po jednom z francouzštiny, čínštiny, dánštiny a řečtiny). Byly také vydány čtyři teoretické práce věnované dětské literatuře přeložené z ruštiny⁴⁴⁸ a překlady tří knih českých autorů do řeckého jazyka, jež byly určeny řeckým dětem žijícím v Československu.⁴⁴⁹

Pro SNDK se stává vzorem sovětské nakladatelství dětských knih - Dětgiz (Detskoje gosudarstvennoje izdatelstvo). Jak tomu bylo tehdy i v jiných oborech, taktéž na poli dětské literatury je sovětská literatura nejen protežována, ale přímo dávana za vzor, jak je patrné již z uvedeného počtu vydaných titulů. „Sovětská dětská kniha ukazuje cestu našim autorům, vzorem se stává i péče sovětského státního zřízení o dětskou četbu; sovětská literatura pro mládež vítězně soupeří s přežívajícími vlivy literatury buržoasní,“ psalo se v publikaci určené pro učitele a studenty pedagogických škol.⁴⁵⁰ Těmto knihám se však věnovat nebudu a zaměřím se pouze na knihy od českých autorů.

Ve zprávě, kterou SNDK zaslalo Ústřednímu výboru KSČ v březnu 1951, zdůrazňuje, že chce pomáhat při výchově nových, už socialistických generací, „stavět před ně vzor nového hrdiny, hrdiny typu Fučíkova, odpovídat na naše současné politické a budovatelské úkoly, vytyčené generální linií strany, deseti body soudruha Gottwalda (nábor učňů do klíčových průmyslových odvětví, kolektivizace vesnice, bdělost

⁴⁴⁸ DUBROVINA, Ljudmila Viktorovna: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*. SNDK, Praha 1953; HOLEJŠOVSKÁ-GENČIOVÁ, Miroslava: *Povídka o škole v sovětské literatuře poválečných let*. SNDK, Praha 1953; GORKIJ, Maxim: *O dětské literatuře. Stati a projevy*. SNDK, Praha 1953; NAGIŠKIN, Dimitrij Dimitrijevič: *O pohádce*. SNDK, Praha 1953.

⁴⁴⁹ Jednalo se o knihu Lídy Autratové *Kupředu, hop hej!* a o knihy Ondřeje Sekory *Jak se uhlí pohněvalo* a *Pohádka o stromech a větru*.

⁴⁵⁰ ČERVENKA, Jan a kol.: *Literatura pro mládež. Pomocná kniha pro pedagogické školy*. SNDK, Praha 1957, s. 33.

atd.)“.⁴⁵¹ Ve dnech 22. až 24. listopadu 1953 se pak konala na Dobříši první plenární schůze věnovaná literatuře pro děti a mládež. Svolal ji Svaz československých spisovatelů a zúčastnili se jí spisovatelé, redaktoři, výtvarníci a učitelé. Již v předvečer tohoto setkání referoval ředitel SNDK spisovatel Karel Nový v *Literárních novinách*, k jakým závěrům shromáždění dojde: „Zvláště dnes, kdy počínáme vytvářet nový společenský řád, je nutné dávat dítěti do rukou knihu takovou, která by uměleckými prostředky mocně působila na jeho charakter i obraznost, aby z něho vyrůstal socialistický člověk, pravý dědic našeho úsilí, příští tvůrce nových hodnot. [...] Musíme se opřít o kulturní dědictví - ať o díla klasická nebo lidové tvořivosti. [...] Zůstává však řada spisovatelských jmen i knih, kde bude zapotřebí důkladně vážit a soudit, mají-li se znovu octnout v rukou našich dětských čtenářů.“ A dodal, že je nutné vydávat knihy o životě dětí: doma, ve škole, v pionýrských organizacích, na brigádách i na táborech, poskytnout jim „vzory krásných životů, které pobízejí k napodobení“ a nahradit „starou falešnou a zhoubnou romantiku rodokapsů (jedovaté plody buržoazní pakultury dodnes nahlodávají a otravují mnohé dětské čtenáře) dobrodružnými příběhy ze života.“⁴⁵²

I v souhrnné publikaci *Literatura pro mládež* z roku 1957 se můžeme dočíst, jaké knihy pro děti nebudou mít v socialistickém zřízení místo: „Dětská kniha byla jako jeden z nejdůležitějších pomocníků při výchově cílevědomě postavena do služeb socialistické výchovy. [...] Stát řídí vydávání knih pro děti, tím jsou dány všechny záruky s hlediska výchovného. [...] V nových kolektivních nakladatelstvích není už místo pro

⁴⁵¹ NA, f. 19/7, ÚV KSČ 1945–1989, oddělení kulturně-propagační a ideologické, a. j. 545, l. 15; Předběžný návrh edičního plánu SNDK na rok 1952, 15. 3. 1951.

⁴⁵² NOVÝ, Karel: *K úkolům tvorby pro děti*. In: *Literární noviny*, roč. 2, č. 47 (21. 11. 1953), s. 1.

vydávání brakové četby dobrodružné ani sentimentální.“⁴⁵³ A skutečně, po únoru 1948 bylo postupně zcela zastaveno vydávání skautské literatury, dívčích románek, příběhů s legionářskou tematikou, knih hlásících se ke křesťanství a některých humoristických děl. V produkci SNDK tak nenajdeme například ani jednu knihu od dříve oblíbených autorů Jaroslava Foglara, Marie Fischerové-Kvěchové, Felixe Háje, Jaromíry Hüttlové, Jaroslava Žáka nebo Jana Weniga, ale ani *Broučky* Jana Karafiáta.

Než se budu věnovat knihám silně ideologicky ovlivněným, je potřeba uvést, že i v této době vycházely publikace apolitické a nadčasové, z nichž některé jsou pro svoji oblibu vydávány dodnes. Jmenujeme např. *O jabloňce* Eduarda Petišky, *Kuřátko a obilí*, *Zimní pohádka o Smolíčkovi* a *Palečka* Františka Hrubína, *Radost nad radost* Jana Čarka nebo *Dětem* Františka Halase. Je však nutné připomenout, že někteří z těchto autorů se tvorbě pro děti nevěnovali zcela dobrovolně, ale uchýlili se k ní v důsledku nemožnosti publikovat literaturu pro dospělé. Dětská literatura tak v padesátých letech působí jako určitý azyl pro tvůrce, jež nebyli oficiálně v kurzu.

V Státním nakladatelství dětské knihy jsou vydávána také klasická díla - pohádky Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena, lidová říkadla nebo *Staré pověsti české* Aloise Jiráska. Vydávají se i knihy, jež byly napsány ještě za první republiky, jako např. *Lovci mamutů* Eduarda Štorcha, *Bubáci a hastrmani* Josefa Lady, *Klapzubova jedenáctka* Eduarda Basse, *Povídejme si, děti* Josefa Čapka nebo *Kubula a Kuba Kubíkula* Vladislava Vančury.

Značnou část produkce SNDK ale tvoří i knihy, jež si kladou za cíl přispět k formování „nového socialistického

⁴⁵³ ČERVENKA, Jan a kol.: *Literatura pro mládež. Pomocná kniha pro pedagogické školy*. SPN, Praha 1957, s. 33.

člověka".⁴⁵⁴ Objevují se v nich silně ideologicky exponovaná témata a dětem jsou v nich předkládány nové vzory. Je nutné také připomenout, že ideologická výchova dětí byla centralizována. Již v březnu 1948 bylo rozhodnuto o sjednocení tělovýchovy a byla tak vytvořena jednotná celostátní tělovýchovná organizace, pro niž byl z taktických důvodů převzat název Sokol. O měsíc později byl schválen zákon o jednotné škole a v dubnu 1949 vznikla Pionýrská organizace.

Jeden z nejčastějších motivů dětských „pokrokových“ knih představuje oslava vůdců komunistického hnutí. Jedná se především o Vladimira Iljiče Lenina, Josifa Vissarionoviče Stalina a Klementa Gottwalda, kteří jsou v dětských knihách prezentováni jako moudré a laskavé bytosti, bojující za šťastný život dětí celého světa.⁴⁵⁵ Vycházejí jejich beletrizované životopisy i básně, které líčí jejich dětství, oslavují jejich činy a vyjadřují vděčnost za to, co pro lidstvo vykonali.⁴⁵⁶ Dětská literatura však posunuje jejich obraz dále – stávají se pohádkovými postavami. Adorovaní komunističtí vůdci jsou nejčastěji líčeni jako otcovští starostliví hospodáři bdící nad celou zemí, respektive nad polovinou světa. Jejich obraz tak do určité míry připomíná nadpozemské dobré bytosti.

Pro bližší představu ocituji z jedné z těchto pohádek – *O čtyřech chlapcích a soudruhu Gottwaldovi* od Pavla Kohouta, kde se o titulním hrdinovi píše: „V té době chodil po kraji soudruh Gottwald. Chtěl poznat, zda se lidem dobře pracuje a šťastně žije. Na toho se usmál, tomu zase poradil, jiného se zeptal na zdraví. Pokuřoval si svou zamilovanou dýmku

⁴⁵⁴ Ačkoli tyto knihy vycházely v poměrně vysokých nákladech, a často v několika vydáních, v současnosti jsou velmi špatně dostupné, například v Národní knihovně v Praze je většina z nich k dispozici pouze v tzv. konzervačním fondu.

⁴⁵⁵ Více k tématu viz MACURA, Vladimír: *Šťastný věk*.

⁴⁵⁶ Např. DRDA, Jan: *Dětství soudruha Stalina*; HOSTÁŇ, Jan: *Pod prapory, básně Lenin, Učení o Leninovi, Lenin a Stalin, Pozdrav Stalinovi, Vyšlo slunce. Naši spisovatelé o Leninovi*; ALDA, Jan: *Radostně vpřed*, básně *Lenin, Vám naše láska* a *Jméno* věnované J. V. Stalinovi, LIŠKOVÁ, Jiřina: *Sašův odkaz*.

a pozorně se díval kolem sebe, aby mu nic neuniklo. Kudy šel, tudy ho lidé radostně zdravili a ještě horlivěji se dávali do práce, aby měl radost také on. Podél jeho cesty honem honem vyrůstaly nové bílé domy, rychleji jezdily vlaky, naložené nejrůznějšími dobrotami a komíny fabrik prudce zabafaly, protože se nechtěly dát zahanbit jeho dýmku."⁴⁵⁷ Komunistický prezident je zde líčen v podobném duchu, jako byl v některých lidových písních či pohádkách zobrazován Ježíš Kristus. O Gottwaldových „nadpozemských“ schopnostech svědčí to, že dokáže vyřešit jakýkoliv problém. Když potká plačící vdovu, která se mu svěří, že její čtyři synové odešli z domova s tím, že se chtějí dát k cirkusu, slíbí jí, že jim ukáže „něco daleko lepšího než cirkus“. Chlapce nadchne pro následující profese: zedník, voják-letec, vědec ve šlechtitelské stanici a horník. Při prvomájovém průvodu matka sedí na tribuně a její synové jdou v čele průvodu. „Štíhlý Pavlík byl v letecké uniformě a nesl československou vlajku, červenobílou s modrým klínem uprostřed. Po jeho boku pochodoval v hornickém stejnokroji silný Petr, měl na prsou údernický odznak a v ruce držel sovětskou vlajku, se srpem, kladivem a hvězdou. Vedle něho usměvavý Jeník celý v bílém a nad ním vlála rudá vlajka odborů. Čtvrtý v řadě byl Jiřík. Měl na sobě modrou svazáckou košili a také vlajka v jeho ruce byla modrá, protože to byla vlajka Československého svazu mládeže.“ Šťastnou a hrdou ženu obejmě Klement Gottwald: „Ale že to těm našim chlapcům sluší, vidíte, maminko!“⁴⁵⁸

„Vůdcové světového proletariátu“ jsou v dětských knihách líčeni jako velcí lidumilové, kteří svým chováním dávají příklad. Děti jsou ale vybízeni ještě k něčemu dalšímu nežli k jejich následování - mají se chovat vzorně, aby „soudruhy Gottwalda nebo Stalina“ potěšily. Ti tak získávají rysy vševědoucích bytostí, jež sledují dětské počínání. „Stalin má

⁴⁵⁷ KOHOUT, Pavel: *O černém a bílém*. SNDK, Praha 1951, s. 126.

⁴⁵⁸ *Tamtéž*, s. 137.

rád všechny dobré lidi na světě, ať jsou černí, hnědí, žlutí nebo bílí. Ale musí pracovat. Od zítřka budu mamince víc pomáhat, aby mě měl Stalin také rád," umiňuje si například Frantík Živsa, hlavní postava knihy Jiřiny Liškové *Sašův odkaz*.⁴⁵⁹

V této knize lze najít další velké téma tehdejší dětské literatury - formování vzorného dětského kolektivu, který se zapojí do budování „nového lepšího světa“. Její děj se odehrává v nově osidlovaném pohraničí, ve vesnici, z níž bylo odsunuto německé obyvatelstvo. Setkávají se zde děti, které sem přišly z různých koutů republiky a postupně se stávají soudržným uvědomělým kolektivem. Zapojují se do opravy školy, zlepšují si prospěch, pomáhají slabším spolužákům, účastní se brigád a bojují proti šmelinářům a hospodářům, kteří řádně neodvádějí dávky. Vzorem se jim stává sovětský pionýr Pavlík Morozov,⁴⁶⁰ o němž jim vypráví jejich učitelka: „Buďte jako oni! I u nás žije mnoho zlých lidí, kteří nenávidí pracující lid a komunistickou stranu.“⁴⁶¹ Chlapec Štěpán pak podle jeho vzoru udá hostinského, který šmelí. Učitelka mu děkuje a oznamuje dětem, že „Sbor národní bezpečnosti zajistil už deset lidí. [...] Vidíte, děti, jak můžete prospět své vlasti v boji proti nepřátelům.“⁴⁶²

Při výchově „nového socialistického člověka“ se vycházelo především z teorií sovětského pedagoga Antona Semjonoviče Makarenka o významu kolektivu v komunistické výchově dětí. Propagování blahodárného vlivu kolektivu bylo někdy až křečovité a těžko uvěřitelné. To je případ knihy Sylvy Krejčové *Pionýři*, v níž dva kamarádi Vašek a Karel nechtějí vstoupit do Pionýra a být „hodnými chlapečky“.⁴⁶³ Dělají

⁴⁵⁹ LIŠKOVÁ, Jiřina: *Sašův odkaz*. SNDK, Praha 1952, s. 10.

⁴⁶⁰ Chlapec, který udal sovětským úřadům svého otce, který spolupracoval s kulaky, a byl za to posléze svými příbuznými zabit. Knihu o něm napsal Vitalij Georgijevič Gubarev, u nás poprvé vyšla pod názvem *Pavlík Morozov* v roce 1950 právě v SNDK.

⁴⁶¹ LIŠKOVÁ, Jiřina: *Sašův odkaz*, s. 119.

⁴⁶² *Tamtéž*, s. 133.

⁴⁶³ KREJČOVÁ, Sylva: *Pionýři*. SNDK, Praha 1950.

vyloženiny, kradou hrušky a toulají se po nábřeží. Karel má dokonce partu, která se zaváže, že nikdy do Pionýra nevstoupí. Jenže Vašek se přestěhuje mimo Prahu a v nové škole se setkává s pionýrským kolektivem, který ho přijme mezi sebe. Vaška začnou pionýrské aktivity bavit - chodí na doučovací kroužek ruštiny, pomáhá do výkrmny vepřů, nacvičuje na Soutěž tvořivosti mládeže (jeho oddíl soutěží ve zpěvu a ve sborové i sólové recitaci), zapojuje se také do Soutěže radostné práce - zlepšuje si prospěch, snaží se získat Tyršův odznak zdatnosti, odpracovává brigádnické hodiny. Nakonec se Vašek s Karlem potká v krajském kole Soutěže tvořivosti mládeže a zjišťuje, že i jeho pražský kamarád se stal pionýrem.

Vzorný dětský kolektiv se zapojoval do nejrůznějších brigád, soutěží, údernického hnutí. Nechybí ovšem i vykreslení těch, kteří snahu kolektivu sabotují, jako je tomu například v knize Františka Omelky *Začalo to v III. A*. V ní se děti dozvídají o Alexeji Grigorjeviči Stachanovovi, „uhlokopovi z Donbasu na Ukrajině“, který „dokázal, co všichni před ním považovali za nemožné.“⁴⁶⁴ Žáci III. A se rozhodnou, že se také stanou stachanovci-úderníky a založí úderku Zdar. Zavazují se, že nebudou opisovat, vylepší si prospěch a chování: „Podvádělo se ve všech třídách. Vědomosti pak ovšem vypadají podle toho! A s pořádkem to také není takové, jaké by to mělo být. Třeba dnes. Před školou ležel papír. Chlapci, který šel přede mnou, ani nenapadlo, že by jej mohl zvednout a hodit do koše. Nebo chodby. Jsou teď po vánocích vyleštěny tak, že si je několik žáků spletlo s kluzištěm. Uznáte, že to tak v naší škole jít nemůže, chceme-li se stát budovateli republiky,“ říká v knize žák-úderník Jenda.⁴⁶⁵ Na škole vznikají další úderky a ty mezi sebou soutěží - ve sběru železa, papíru, v úklidu kolem školy, v prospěchu. Několik žáků ale založí tajnou „protiúderku“ Zmar, která jejich plány hatí. Postupně v ní však zůstává

⁴⁶⁴ OMELKA, František: *Začalo to v III. A*. SNDK, Praha 1953, s. 46.

⁴⁶⁵ *Tamtéž*, s. 60.

pouze jeden chlapec - Vašek Severa z „buržoazní“ rodiny. Kvůli němu třída nezvítězí ve sběru: „A já vám řeknu, ozval se Machoň, že tak to už nechat nemůžeme! Aby si tu dělal, kdo co chce, to zas ne! - Machoň má pravdu! Tady je vyložená sabotáž! Severu bychom měli potrestat. A také potrestáme!“⁴⁶⁶ Třída odhlasovala, že s nimi nepojede na prázdniny. Vašek jede sám k strýci-komunistovi do pohraničí, tam brigádnicky pracuje v hospodářství, zorganizuje tu kulturní večer pro celou vesnici. Náhodně ho zde potká dívka Helenka, řekne to jeho spolužákům, a ti mu napíší uznalý dopis a přijmou ho mezi sebe.

Údernické hnutí je rovněž tématem knihy Růženy Lukášové *Nová směna*. Její děj se odehrává souběžně v továrně a ve škole. V továrně se stane úderníkem mladý chlapec Jaroslav Osička, pracovník na soustruhu: „Na tabuli se jednoho dne objevilo oznámení: Já, Jaroslav Osička, jako uvědomělý člen ČSM, rozhodl jsem se odpracovat údernickou směnu na počest krajské slavnosti. Vyššího výkonu chci dosáhnout zlepšením pracovního výkonu.“⁴⁶⁷ Vyzve ostatní k soutěži, ale ostatní se mu posmívají. Pak onemocní a do party soustružníků-revolverářů přijde místo něj Štěpánka Nečasová, předsedkyně ČSM, bývalá příslušnice Československé jednotky v Sovětském svazu. Před ní se nechtějí nechat zahanbit a k údernickému hnutí se připojují. Děti mají s úderníky besedu ve škole a třída II. C se jako první rozhodne, že se stane údernickou - bude se vzorně učit a nebude opisovat. Skládá pionýrský slib. Továrna má nad nimi patronát. Společně se sejdou na slavnosti ke vzniku jednotného zemědělského družstva. Mezi úderníky je i uzdravený Jaroslav Osička. Ke všem promluví dělník, tajemník strany a zástupce ředitele továrny: „Nepřátelé lidu, ti, kteří vlastnili továrny, půdu, doly, kteří žili z naší práce, lid nenávidí. Myslí jen na sebe a pro své zisky chtějí rozpoutat

⁴⁶⁶ *Tamtéž*, s. 157.

⁴⁶⁷ LUKÁŠOVÁ, Růžena: *Nová směna*. SNDK, Praha 1952, s. 43.

novou válku. Nesmí se jim to podařit; lid celého světa musí říci své rozhodné ne! Musíme však lid jiných zemí přesvědčit, že naše cesta, kterou jsme nastoupili v průmyslu, v zemědělství i v obchodě, je správná; zdar naší práce jej získá; uvěří nám a i v jiných zemích budou mít odvahu postavit se proti svým utlačovatelům."⁴⁶⁸ Pionýři se dozvědí, že prožijí celý měsíc v budovatelském táboře.

Z této skupiny knih je nejméně ideologicky zatížená kniha Olgy Štruncové *Brigáda v mateřské škole*, jistě i proto, že je určena dětem z mateřských škol.⁴⁶⁹ Namísto oslavy tehdejšího zřízení je zde dětem vštěpován pozitivní vztah k práci. Popisuje, jak si děti v pondělí v mateřské škole vyprávějí, jak oni i jejich rodiče strávili neděli. Jeden chlapeček říká, že jeho tatínek byl v neděli na brigádě v dolech, jiný zase že se sám zúčastnil s dospělými brigády, hrabal listí, sbíral papíry a vše se pak odváželo nákladním autem. Děti to inspiruje k uspořádání vlastní brigády - vezmou si své kyblíčky, lopatky, motyčky, hrabičky a nákladní autíčka a okopou záhony a uklidí spadané listí ze zahrady, která školku obklopuje. Celé město se přišlo podívat, co malí caparti dokázali. Píší o nich noviny, filmaři o nich natočí film. Horníci jim za práci posílají uhlí na celou zimu, zaměstnanci Bratrství datle a fíky, prodejna Pramene čokoládové bonbony a kakao, dostanou také bednu hraček s nápisem *Našim budoucím pionýrům posíláme nejkrásnější hračky, jaké máme*. Příkladem těchto dětí se inspirují i děti v dalších mateřských školách. Je nutné ovšem dodat, že pamlsky, které děti za brigádu dostaly, byly v tehdejší Československu naprosto nedostatkové.

Dětství dětí žijících v zemích sovětského bloku nemohlo být vylíčeno jinak, než jako radostné. Aby mohlo být „správně“ vykresleno, potřebovali spisovatelé kontrast, a tím byl popis

⁴⁶⁸ *Tamtéž*, s. 182.

⁴⁶⁹ ŠTRUNCOVÁ, Olga: *Brigáda v mateřské škole*. SNDK, Praha 1951.

života na Západě. Dětem, z nichž naprostá většina neměla v první polovině padesátých let možnost vycestovat, a na západ od našich hranic už vůbec ne, byl předkládán černobílý obraz politicky rozděleného světa. V něm na té správné straně žijí mírumilovní lidé, kteří budují spravedlivý svět, děti jsou zde dobře živené a oblečené, nemusejí pracovat, ale mohou se učit a hrát si. Na straně druhé, špatné, žijí naopak děti, které mají hlad, jsou otrhané a nucené tvrdě pracovat pro nenasytné kapitalisty, kteří myslí jen na svůj zisk a přejí si válku. Jako ideální země je vykreslován Sovětský svaz, jako je tomu například v básni Jana Hostáně *V Sovětském svazu*: „V Moskvě, tam je/ dobře, braši,/ tam si vaří s medem kaši:/ město řídí/ dělníci,/ chalupníci/ vesnici,/ car už přišel/ o svůj stolec,/ šlechtu zahnal komsomolec/ a do školy všude vnik/ malý žáček – průkopník.“⁴⁷⁰ Pro zajímavost uveďme, že tato báseň měla nahradit říkanku *Vařila myšička kašičku* a při jejím deklamování se mělo podobně ukazovat na dlani a prstech.

Jako zemi, kde spolu šťastně žijí různé národnosti a kde již opravdu nastal komunismus, neboť chléb je pro každého zcela zdarma, líčí Sovětský svaz Pavel Kohout v pohádce *O srdci uralského chlapce*: „Všichni lidé žijící v Sovětském svazu, ať to byli Rusové či Ukrajinci, Tataři, Gruzínci nebo Tadžikové, ať byli bílí, černí, hnědí nebo jinak barevní, nemuseli už pracovat pro někoho cizího, ale jen a jenom pro sebe.“⁴⁷¹ Hlavní hrdina, chlapec Ivan, se stane dělníkem-úderníkem a u vysoké pece taví ocel. „A čím víc pluhů a traktorů udělal, tím víc sklidili na polích obilí a nakonec ho bylo tolik, že v celé zemi byl chleba zadarmo. Ležel v obchodech, a kdo chtěl, ten si vzal.“⁴⁷² Vzhledem k Stalinově národnostní politice, jeho deportacím celých národů, při nichž zemřely tisíce lidí a k hladomorům, které vypukly v Sovětském

⁴⁷⁰ HOSTÁŇ, Jan: *Pod prapory*. SNDK, Praha 1949, s. 33.

⁴⁷¹ KOHOUT, Pavel: *O černém a bílém*. SNDK, Praha 1951, s. 105.

⁴⁷² *Tamtéž*, s. 107.

svazu za jeho vlády, vyznívá výše uvedená citace obzvláště absurdně.

Poselství řady těchto knih - že na světě bude dobře, až všechny země vykročí po vzoru Sovětského svazu ke komunismu - výstižně shrnul opět Pavel Kohout ve svojí pohádce *O černém a bílém*: „Už nebudou dlouho chodit po světě nešťastné děti, myslili si. Jednou to bude i v Americe jako v Sovětském svazu a v těch ostatních krásných zemích. Kdyby tam tak věděli, kolik lidí na ně myslí, kolik ubohých posilují! Přijde den a u nás bude taky krásně. Jenom co vyprášíme boháče!“⁴⁷³

Kontrast mezi Západem a Východem je vykreslen například v knize Vlastimila Maršíčka, příznačně nazvané *Dva světy*, která též využívá některých schémat proticírkevní propagandy. Jde o příběhy dvou chlapců - francouzského a českého. Ten první trpí hladem a zimou u lakomého a násilnického sedláka, u něhož dře a k němuž ho společně s dalšími chudými chlapci odvezou necitelné jeptišky: „Obě jeptišky si cestou pochutnávaly na chlebě se slaninou, kterou zapíjely vínem. Na nás si však ani nevzpomněly. Ještě než vlak zastavil, požehnal se křížem, potutelně se zasmály a starší z nich řekla: Teď budeš vystupovat. Připrav se! Kdyby tam na tebe nikdo nečekal, neboj se! Však on si pro tebe někdo už přijde! A bude-li ti někdy něco chybět, pomodli se! Bůh tě opatruj!“⁴⁷⁴ Kdežto český chlapec z druhé povídky je za odměnu poslán do sovětského pionýrského tábora Artěk: „Letělo nás devatenáct pionýrů a pionýrek z celé republiky. Cestovalo se nám pohodlně. Seděli jsme v měkkých, moderních, polštářovaných křeslech a prohlíželi si okénky, zakrytými ze stran hedvábnými záclonkami, zem pod námi.“⁴⁷⁵ Pionýři dostanou na palubě letadla skvělé občerstvení, přepychovými autobusy jsou odvezeni do Moskvy. Pak pokračují do Artěku na Krymu. Zde se

⁴⁷³ *Tamtéž*, s. 32.

⁴⁷⁴ MARŠÍČEK, Vlastimil: *Dva světy. Vyprávění o chlapcích ze dvou různých zemí*. SNDK, Praha 1953, s. 9.

⁴⁷⁵ *Tamtéž*, s. 36.

sluní, dobře jí, malují, pracují v různých kroužcích, tančí v artěckých krojích a navazují přátelství se sovětskými pionýry.

V dětských knihách z první poloviny padesátých let minulého století se objevují i další ideologicky exponovaná témata jako kolektivizace vesnice, válka v Koreji, boj proti „americkému brouku“, podmaňování si přírody a mičurinství, vojáci střežící šťastný život dětí, těžký život v době první republiky v kontrastu se spokojeným životem v současnosti, obraz druhé světové války, kdy je zásluha na porážce nacismu přiznána pouze Sovětskému svazu a domácímu komunistickému odboji.

Zjistit, jakou reakci tyto knihy vyvolávaly u nejmenších čtenářů, je dnes velice obtížné a vyžadovalo by to specifický a náročný výzkum. Bylo by nutné zkoumat nejen recepci ideologické literatury u tehdejších školáků metodou orální historie, ale i výzkum statistiky výpůjček ve veřejných knihovnách, což by umožnilo vysledovat, nakolik měli čtenáři zájem o tento druh literatury.⁴⁷⁶ Dobové údaje o čtenářském zájmu je ale nutné brát s velkou rezervou, na což upozorňují již samotné interní materiály Československého ústředí knižní kultury z druhé poloviny šedesátých let. Podle nich byly tehdy oficiálně publikované údaje ovlivněny nejen požadavky vládnoucího režimu, ale i snahou některých pracovníků, jako byli vychovatelé či knihovníci, o úspěšnou prezentaci výsledků osvětové práce. Do těchto údajů se promítá nejen to, co je očekáváno „shora“, ale i například socialistické závazky knihovníků.⁴⁷⁷ Taktéž náklady knižních titulů samy o sobě

⁴⁷⁶ Z článku J. Kepřty *Dětský čtenář* uveřejněného ve stejném čísle *Literárních novin*, v jakém byl otištěn výše citovaný článek Karla Nového, se dozvídáme, že v dětských čítárnách, které byly součástí veřejných knihoven (v Praze jich existovalo 24), byly zavedeny (rok 1953) sešity, do kterých mohly děti psát, jak se jim ta která kniha líbila. Tyto sešity se však s největší pravděpodobností nedochovaly.

⁴⁷⁷ *Výzkum vztahu knihy a čtenáře v ČSSR*, Československé ústředí knižní kultury, bez data a místa vydání.

nevyprávějí o přijetí těchto děl u čtenářů, zvláště když jejich nakupování mohlo mít povinný charakter.

O tom, zda mohou některé knihy „nové doby“ děti zaujmout, ale měl už v roce 1954 pochybnosti i samotný Ústřední výbor KSČ, jak se dozvídáme ze Zprávy o činnosti SNDK, která hodnotí prvních pět let jeho existence. Kritizuje ho, že se mu nepodařilo získat některé vynikající spisovatele a básníky a vydávalo i „knihy, v nichž byl náš život vykreslen schematicky a lživě, nikoli jako odraz skutečnosti, ale jako literární zpracování zjednodušených a nesprávně pochopených politických thesís a teoretických pouček.“ Jako odstrašující příklad pak uvádí výše zmíněné Hostáňovy verše, Krejčovou knihu *Kluci, dáme se do toho*, Sekorovu *O traktoru, který se splašil*, nebo Čechetkovy *I ten vrabec Umounělec* a *O pánech větrů a mraků*. Vytýká jim, že nevycházejí ze znalosti dětské psychologie a nejsou kvůli své schematicčnosti a frázovitosti „nijak schopny rozvíjet citový život dítěte, probouzet v něm lásku k pracujícím lidu, k jeho ušlechtilým myšlenkám a činům, k jeho tvořivé budovatelské práci.“ Navíc že jsou psány „plochým, jednotvárným a nezajímavým jazykem“. Jako příklady knih, které se naopak povedly, uvádí např. *Juráška* Martina Gazdy (Jury Sosnara), *Pískle* Jana Mareše, *Mladé bojovníky* Jiřího Marka nebo *Na znamení zvonku* Bohumila Říhy. Z poezie pak vyzdvihuje verše Hrubínovy, Branislavovy nebo Aldovy. Závěrem konstatuje, že bylo dosud napsáno a vydáno málo dobrých knížek o dětech samých, o jejich práci ve škole, o vytváření nových vztahů mezi dětmi v pionýrské organizaci, o novému vztahu dětí k práci, k rodičům a učitelům.⁴⁷⁸

Dětskou literaturu první poloviny padesátých let výstižně charakterizují nedávno vydané akademické *Dějiny české literatury*: „Přímočarost výchovně-vzdělávacích snah vyústila

⁴⁷⁸ NA, f. 19/7 – ÚV KSČ, oddělení kulturně-propagační a ideologické, arch. j. 545; Zpráva o činnosti SNDK a nakladatelství Mladá fronta a o práci s knihou pro děti a mládež. Zpráva hodnotí období 1949–1953, je nepodepsána, není na ní uvedeno přesné datum, pouze rok 1954 a je označena jako tajná.

ve stírání hranice mezi propagandou a literární tvorbou a v nadvládu metody černobílého kontrastu [...]. Rezignovala (literatura pro děti a mládež - pozn. autorky) na postižení skutečně dětského vnímání a prožívání světa [...]. Dětská četba tak utvářela svérázný proud socialistickorealistické literatury budovatelského období pro dospělé. Pokusy oživit a žánrově rozšířit rozmanité podoby beletrie pro děti a mládež se objevily teprve v druhé polovině padesátých let."⁴⁷⁹

⁴⁷⁹ JANOUŠEK, Pavel a kol.: *Dějiny české literatury 1945-1989. Díl II. (1948-1958)*. Academia, Praha 2007, s. 429.

KAPITOLA 7 – KAMPAŇ PROVÁZEJÍCÍ PROCES S RUDOLFEM SLÁNSKÝM A SPOL.

Proces s „vedením protistátního spikleneckého centra“ byl největším procesem s komunistickými funkcionáři nejen v Československu, ale i v celé východní Evropě. Probíhal od 20. do 27. listopadu 1952 před Státním soudem v Praze. Na lavici obžalovaných usedlo celkem čtrnáct vysokých komunistických politiků v čele s někdejším generálním tajemníkem strany Rudolfem Slánským, aby si vyslechli vykonstruovanou obžalobu, jež je vinila ze spolupráce s „americkými imperialisty“, rozvracení československého hospodářství a ze snahy o obnovu „kapitalistického politického zřízení“. Jelikož se obžalovaní k absurdním obviněním do jednoho přiznali, bylo jedenáct z nich odsouzeno k trestu smrti, který byl posléze v ranních hodinách 3. prosince 1952 na dvoře pankrácké věznice vykonán. I tento proces provázela propagandistická kampaň, jež představovala vrchol negativních kampaní padesátých let.

7. 1. Organizace kampaně

Organizace kampaně kolem procesu s Rudolfem Slánským probíhala podle podobného vzoru jako příprava procesu s Miladou Horákovou, přesto zde najdeme některé novinky a změny. Předně se zdá, že organizátoři přisuzovali veřejné prezentaci politických procesů větší význam než doposud, jak vyplývá z rozhodnutí ÚV KSČ z jara 1952. Podle něj měl organizační sekretariát napříště zajistit „řádné využití důležitých procesů ve veřejných kampaních výchovy občanstva.“ Zpráva o plnění tohoto usnesení ze 14. května 1952 pak od propagandistických kampaní požadovala větší důraz právě na výchovu: „Soudy jsou důležitým nástrojem dělnické třídy v boji proti třídnímu nepříteli. Úkolem lidově demokratického

soudnictví je ochraňovat naši socialistickou výstavbu a přispívat k boji za udržení světového míru. Jedním z prostředků k plnění těchto úkolů jsou dobře připravené a propagačně správně využitě veřejné procesy, které jednak tvrdě postihují třídního nepřítele, jednak jsou účelnými nástroji k přesvědčování a výchově k zvýšení bdělosti a ostražitosti pracujících. Zvláštní úlohou státních soudů je, aby ukazovaly na spojitost třídních nepřátel uvnitř státu s cizími nepřátelskými agenturami. Nedostatkem je, že mnohé procesy nemají ještě potřebnou politickou vytříbenost, že se ze souzeného případu nevytěží tolik politického kapitálu, kolik by se vytěžit dalo nebo vytěžit mělo."⁴⁸⁰

Tyto premisy byly o několik měsíců později uplatněny při procesu s „protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským“. Dokumenty, které by podrobně popisovaly organizaci kampaně doprovázející tento proces, se zatím nepodařilo objevit. Víme tak pouze, že finální jednání o organizaci kampaně probíhala ve dnech 13., 17. a 19. listopadu 1952. Třináctého listopadu navrhl ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek politickému sekretariátu ÚV KSČ složení tiskové komise, která by zodpovídala za obsah zpráv o procesu tím, že bude schvalovat konečnou redakci jak zpráv pro tisk, tak pro rozhlasové vysílání. Dohlížet měla také na natáčení procesu. Jejím předsedou byl jmenován ministr informací a osvěty Václav Kopecký a jejími dalšími členy se stali náměstek ministra národní bezpečnosti a velitel Státní bezpečnosti Antonín Prchal, náměstek ministra spravedlnosti Karel Klos, „odpovědný zástupce *Rudého práva*“ Vladimír Koucký, generální ředitel Československé tiskové kanceláře Bedřich Vorel a major Bohumil Doubek z ministerstva národní bezpečnosti. O šest dní později, den před zahájením procesu, byl do komise přizván ještě pracovník sekretariátu ÚV KSČ Bruno Köhler, který měl

⁴⁸⁰ Cit. dle KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992, s. 7.

zastupovat onemocnělého Kopeckého a na jeho návrh také básník, kulturně-politický publicista, člen ÚV KSČ a v té době též Kopeckého náměstek Jiří Taufer. „I kdyby soudruh Kopecký nemocen nebyl, účast soudruha Taufera v tiskové komisi je velmi žádoucí, protože musí hodně věcí zajistit přes ministerstvo informací,“ konstatuje se ve zprávě z porady politického sekretariátu ÚV KSČ z 19. prosince 1952.⁴⁸¹

Proces začal ve čtvrtek 20. listopadu v devět hodin ráno. Československý rozhlas o něm měl podle původního rozhodnutí z 13. listopadu informovat poprvé až v tento den v poledních zprávách, večer zde měl být podle tohoto rozhodnutí přečten text žaloby nebo odvysílán zvukový záznam ze soudní síně. V tisku měla být první zmínka publikována také až ve čtvrtek, v den zahájení procesu, zároveň však byla přijata opatření, aby informace o procesu neunikly předčasně. Matrice pro tisk tohoto vydání tak měly být vyrobeny pouze v jedné, eventuelně ve dvou tiskárnách. Text žaloby měla tiskařům předat Státní bezpečnost a ta také měla zajistit, že zůstane až do uveřejnění utajena.

Na poslední chvíli, 19. listopadu, však politický sekretariát ÚV KSČ rozhodl, že zpráva o zahájení procesu bude publikována již o den dříve, a to v pražském večerním vydání *Rudého práva*. Ostatní tisk měl text žaloby přinést v ranních vydáních, stejně tak rozhlas o ni měl informovat nikoliv v poledne, jak bylo původně domluveno, ale taktéž v ranním vysílání. Důvod této změny je poměrně zajímavý - politický sekretariát ÚV KSČ k tomuto rozhodnutí vedla obava, aby obyvatelé Československa neslyšeli o procesu poprvé nikoliv z pražského rozhlasu, ale ze západních „imperialistických“ stanic: „V pozdních večerních hodinách [19. listopadu] se část Pražáků dozví o události. Je proto možné, že nějaké západní vyslanectví během noci bude informovat západní rozhlas

⁴⁸¹ NA, f. 02/4, arch. j. 129; Zpráva z porady Politického sekretariátu ÚV KSČ, 19. 12. 1952.

a západní rozhlas by mohl mít ráno první zprávy o události. Z toho důvodu by bylo lepší, kdyby náš rozhlas přinesl první zprávu ráno."⁴⁸² Vedení KSČ tedy předpokládalo, že když se informace o procesu dostane do tiskárny, kde se vyrábělo *Rudé právo*, budou o něm během několika hodin zpraveny redakce *Svobodné Evropy* či *Hlasu Ameriky*. Zda se takové případy již v minulosti staly, se mi nepodařilo zjistit.

7. 2. Průběh kampaně v tisku, rozhlasu a filmu

7. 2. 1. Základní schémata a obrazy tiskové kampaně

Jak již bylo uvedeno, při přípravě procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ byla ustanovena tisková komise, jež měla za úkol zajistit mediální ohlas a zároveň jej mít plně pod kontrolou. Předsedou této komise se stal ministr informací a osvěty Václav Kopecký. Na poradě politického sekretariátu ÚV KSČ 17. listopadu 1952 bylo rozhodnuto, že novinářům bude v soudní síni vyčleněno padesát míst. Ti na stránkách československých tiskovin denně referovali o průběhu procesu. Jednalo se v první řadě o informativní články, které popisovaly soudní jednání a citovaly výpovědi obžalovaných před soudem. V komentářích se pak objevuje několik stále se opakujících schémat - obžalovaní jsou označováni za válečné zločince, hovoří se o tom, jak sabotovali národní hospodářství a jak po vzoru maršála Tita hodlali vyvést Československo z „tábora míru a socialismu“ a znovu v něm zavést kapitalistický řád.

V novinách vycházely také rezoluce odsuzující zrádce a dále články, za jejichž autory byli označováni reprezentanti pracující třídy. V těchto textech je údajná rozvratná činnost

⁴⁸² NA, f. 02/5, sv. 45, arch. j. 129; Některá opatření v souvislosti s konáním procesu s protistátním centrem, 19. 11. 1952.

obžalovaných dávána do protikladu k budovatelskému úsilí dělníků. „Při pročitání žaloby proti zrádcovské bandě Slánského jsem si plně uvědomila, jaké nebezpečí hrozilo nám všem pracujícím. Slánský a jeho společníci usilovali o návrat kapitalistických časů a odstranění lidově demokratického zřízení. Podle hanebného vzoru svého učitele, zrádce Tita, chtěli přivodit ony doby, na které se my, pracující, a zvláště pak dělníci v textilu velmi dobře pamatujeme. [...] U svých šesti širokých tkalcovských stavů, na kterých již plním šestou roční normu, budu pozorně sledovat celé přelíčení s těmito škůdci,“ píše se kupříkladu v textu, jenž vyšel v *Rudém právu* podepsán jménem B. Červené, tkadleny závodu 01 Lina, národní podnik Jaroměř.⁴⁸³

Podobných textů bylo publikováno na stránkách českých a slovenských novin bezpočet, a to nejen v době procesu s „protistátním spikleneckým centrem“. Oproti předcházejícím propagandistickým kampaním zde ovšem najdeme nový prvek. Závazky totiž nejsou adresovány vedení KSČ, jak tomu bylo dříve, ale přímo Klementu Gottwaldovi, kterému je zároveň vyslovováno poděkování za „odhalení Slánského bandy“. Uctívání prezidenta je ještě znásobeno dalším schématem kampaně – a sice tvrzením, že členové „protistátního spikleneckého centra“ chtěli Gottwalda úkladně zavraždit. „V úkladech proti presidentu republiky soudruhu Gottwaldovi vyvrcholila nenávist zrádců k našemu lidu. »My ale dokážeme všem zrádcům a záškodníkům – jak říká soudruh Gottwald – že jim u nás stromy do nebe neporostou,« končí soudruh Turoň. Ať žije soudruh Gottwald! – ozývá se volání. Všichni cítí v tu chvíli lásku a vděčnost soudruhu Gottwaldovi, který obezřetně a moudře vede náš lid k vítězství,“ psalo se kupříkladu v článku, příznačně nazvaném *Třinečtí hutníci vyjadřují věrnost soudruhu*

⁴⁸³ ČERVENÁ, B.: Chtěli uvrhnout lid do bídy a hladu. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 311 (21. 11. 1952), s. 1.

Gottwaldovi.⁴⁸⁴ Prezidentův kult ještě posílila skutečnost, že v době procesu oslavil narozeniny, a tak řada pracovních závazků byla deklarována jako dárek k jeho šestapadesátinám. Pro představu, do jaké polohy se prezidentův kult díky procesu s Rudolfem Slánským dostával, stačí uvést již samotné názvy článků z titulní strany *Rudého práva* v den Gottwaldových narozenin: *Pod vedením soudruha Gottwalda rozdrtíme všechny pokusy špiónů a zrádců - vybudujeme socialismus, Havíři svému milovanému presidentu, S Klementem Gottwaldem půjdeme od vítězství k vítězství, Náš vděk Klementu Gottwaldovi a Splněný plán - nejkrásnější blahopřání k narozeninám presidenta republiky*. Jako by po odhalení „zrádců“ ve vedení strany existovaly už jen dvě „čisté“ instance, kterým je možné věřit - Klement Gottwald a „lid“.

Dalším prvkem, který se v rámci tiskové kampaně objevuje, je odvolávání se na padlé „mučedníky“ komunistického hnutí Julia Fučíka a Jana Švermu, z jejichž smrti jsou členové „protistátního spikleneckého centra“ obviňováni. Bedřich Reicin je nejen před soudem, ale i v tisku označen za původce zatčení Julia Fučíka, ačkoliv v době, kdy gestapo Fučíka zadrželo, pobýval již půldruhého roku v Sovětském svazu. Za viníka smrti Jana Švermy na Chabenci během ústupu příslušníků Slovenského národního povstání do hor byl pak označen Slánský, jelikož mu dle vlastního doznání neposkytl pomoc a nechal vysíleného Švermu zemřít. Tyto dvě ikony boje KSČ za lepší zítřek jsou pak v člancích v tisku často zmiňovány. „Nemohu vyjádřit pocit hněvu, který jsem měl, když jsem četl, že špión Reicin je vinen smrtí nejkrásnějších lidí našich národů, jako našeho miláčka Julky Fučíka, který je nám příkladem člověka-komunisty“, psal kupříkladu František Bartůšek v *Rudém právu* v článku nazvaném *Nikdy nezapomeneme na Fučíkův příklad*.⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Třinečtí hutníci vyjadřují věrnost soudruhu Gottwaldovi. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 311 (21. 11. 1952), s. 1.

⁴⁸⁵ BARTŮŠEK, František: *Nikdy nezapomeneme na Fučíkův příklad*. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 311 (21. 11. 1952), s. 1.

V témže periodiku popsala H. Sajnerová v textu *Fučík je s námi* své dojmy z návštěvy šestého dne procesu, kde proti Bedřichu Reicinovi vypovídala také Gusta Fučíková: „Bojovníku Julku Fučíku. Při slovech tvé Gustiny mizí před našima očima tři dlouhé lavice s odpornými trockisty, špiony a vrahy. Vidíme tebe s širokým, šťastným úsměvem člověka, s velikou a krásnou duší. A myslíme na miliony lidí na celém světě, kteří v těchto dnech uslyší o zločinci Reicinovi, který tě zradil. Vzkypí hněv lidu za tebe, za Urxe, za Krejčího, za Křena, za desítky těch, kteří zradou Reicina padli do rukou gestapa.“⁴⁸⁶

Julius Fučík byl v souvislosti s procesem zmiňován především v mládežnickém prostředí, kterému byl nacisty popravený komunistický novinář dáván za vzor. V deníku Československého svazu mládeže *Mladá fronta* vyšel článek *Budeme bdít*, ve kterém bylo vyjádřeno velké pohoršení nad údajnou konfidentskou činností Bedřicha Reicina: „Velmi na nás zapůsobila zpráva, že jeden z obžalovaných, Reicin, vydal za války gestapu ilegální Ústřední výbor KSČ a s s ním soudruha Fučíka. Jak veliká to musila být nenávisť Reicinova k nám, k novému životu, když dovedl zradit i takového velikého a krásného člověka, jakým byl soudruh Fučík. Nám mladým se stal Fučíkův život velkým vzorem. Jeho dílo je nám školou života a pomáhá nám bojovat proti všem zbytkům kapitalismu, ať se s nimi setkáváme v práci, nebo ať jsou v nás samotných. Učíme se od soudruha Fučíka jeho radosti ze života, jeho optimismu a jeho víře v lidi, kteří bojují za vítězství dělnické třídy. [...] Saháme po Fučíkově Reportáži tehdy, když se nám zdá, že máme málo sil, když se lekáme úkolů, které máme před sebou. V Reportáži čerpáme novou sílu a zdá se nám potom, že nám sám Julek podal pomocnou ruku a jde s námi zdolávat těžkosti. A když se večer díváme na Prahu, nebo když se

⁴⁸⁶ SAJNEROVÁ, H.: Fučík je s námi. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 316 (26. 11. 1952), s. 1.

dovídáme o nových vítězstvích v našem budování, v těch chvílích bychom si nejvíce přáli, aby stál Julek vedle nás a šel s námi i do dalších úkolů. [...] A když dnes čteme o Reicinově zločinu, nejvíce cítíme, jak se jejich záškodnická činnost dotkla osobně každého z nás."⁴⁸⁷ Poněkud méně je vedle Fučíka zmiňován Jan Šverma - organizátoři kampaně nedokázali totiž vysvětlit, jak je možné, že manželka tohoto národního hrdiny se stala členkou „protistátního spikleneckého centra“. Citace z její svědecké výpovědi před soudem, kde svoje působení ve Slánského skupině přiznávala, vyšla 24. listopadu v *Rudém právu*, ovšem bez jakéhokoliv komentáře. O dva dny později zde bylo publikováno několik rezolucí pod jednotným titulkem *Za zradu vlasti a lidu, za smrt soudruhů Švermy a Fučíka - smrt imperialistickým agentům!*

Součástí kampaně bylo, stejně jako u předcházejících kampaní, napadání a zostuzování obžalovaných. V denním tisku byli častováni značně nevybíravými výrazy jako „stvůry“, „banda nejodpornějších typů“, „podivná sebranka“, „hnus vtělený do živých tvorů“, „vyvrhelové s krvavými pařáty“, „kreatury“, „zlosynové“ nebo „zrůdy znečišťující vzduch našich dnů“. Rudolf Slánský jako hlava údajného „protistátního spikleneckého centra“ pak byl nazýván „zaprodancem dolaru“, „největším nepřítelem lidu“, „věrným sluhou buržoasie“, „zaprodancem imperialismu“ nebo „nejhorším výlupkem kosmopolitismu“.

Jeden z nejhorších článků proti Slánskému vyšel v *Rudém právu* pod názvem *Jidáš*, a to bez udání autora. Článek je typickou ukázkou konstrukce obrazu nepřítele v rámci propagandistických kampaní na počátku padesátých let, proto z něj budu citovat obsáhleji. V jedné osobě se zde totiž sešly všechny nepřátelské skupiny komunistického režimu, snad s výjimkou církve: „Dveře do prostorné síně Státního soudu na

⁴⁸⁷ DVOŘÁKOVÁ, Hana: Budeme bdít. *Mladá fronta*, roč. 8, čís. 281 (27. 11. 1952), s. 9.

Pankráci se otevírají. Mezi dvěma strážnými vchází do sálu první obžalovaný protistátního spikleneckého centra. Ten, který dávno ztratil lidskou podobu, jehož jméno spravedlivým hněvem naplňuje miliony českých a slovenských lidí. Rudolf Slánský. Pod ryšavými vlasy těkají v masce vrásek zbabělé, záludné oči, které ve zlomku vteřiny zahlížejí do sálu. Jde zvolna, usedá na lavici obžalovaných a na chvíli se zdá, že je zkroušen. Nová maska, kterou si jen na okamžik přikryl svou jidášskou tvář. Jako přišlápnutý had, který se již nemůže vyprostit, ochotně začíná odpovídat na první otázky. [...] Před tváří lidu, před tváří jeho hněvu, stojí trockisticko-titovský sionistický zločinec, starý zatvrzelý agent mezinárodního imperialismu, zavilý nepřítel lidu, komunistické strany a Sovětského svazu, zbabělec a šílený pretendent na roli československého Tita. [...] Ne nadarmo jej vlastizrádce Ripka v prvních dnech okupace v dopise Benešovi označuje jako člověka, kterého je třeba pro jejich zrádné záměry zachránit, jako svého člověka, který oddaně stojí, stejně tak jako zrádci Peroutka, Drtina, v táboře reakce. [...] Nelze vylíčit slovy, kolik nízkosti, otrlosti a chladnokrevné surovosti je v tomto zločinci, když vypráví o tom, jak zavinil smrt národního hrdiny Jana Švermy. [...] Maska Rudolfa Slánského definitivně spadla. Objevila se pod ní tvář lidojeda. Tvář starého, prohnatého agenta buržoasie, hrobaře naší svobody a nezávislosti, sluhy amerických uchazečů o světovládu."⁴⁸⁸

Skrytě antisemitské prvky byly dalším charakteristickým rysem propagandistické kampaně. V první řadě se jednalo o útok proti státu Izrael, jenž byl nazýván „americkým pašalíkem“, nicméně tato kritika byla vztahována i na československé občany židovského původu či vyznání. Psalo se tak o „sionismu“, jenž byl řazen do jedné řady s fašismem a americkým imperialismem, a „kosmopolitismu“. Slova „židovský“ či „židé“ se sice v negativní konotaci na stránkách tisku

⁴⁸⁸ Jidáš. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 312 (22. 11. 1952), s. 5.

neobjevila, kampaň však vyvolala ve společnosti značně negativní nálady vůči Židům, jak bude popsáno v následující podkapitole. Antisemitský podtón kampaně se stal předmětem kritiky některých zahraničních osobností.

Manželka bývalého amerického prezidenta Eleanor Rooseveltová tak prohlásila, že „pražský proces probíhá přesně podle sovětského vzoru. Nejhorší jeho známkou je skutečnost, že satelitní státy přijaly sovětský protižidovský směr.“⁴⁸⁹ Občané Československa se o tomto výroku mohli dozvědět z rozhlasové stanice Svobodná Evropa, která též odvysílala zprávu, že izraelský Kneset (parlament) přijal resoluci odsuzující proces. Izraelští politikové označili kampaň kolem procesu za „urážku vmetenu do tváře izraelského národa, skvrnu na přátelství mezi Československem a Izraelem.“⁴⁹⁰ V rozpravě nad tímto usnesením vystoupil též předseda izraelské vlády David Ben Gurion a vyjádřil velké znepokojení nad protižidovskými výpady během procesu.⁴⁹¹

Další motiv propagandistické kampaně představovalo deklarování, že po odhalení „zrádců“ již konečně nastane onen slibovaný „šťastný věk“. V rámci tohoto tématu bylo ve sdělovacích prostředcích popisováno, jak obžalovaní systematicky prováděli hospodářské sabotování země. Některá tato líčení působí po letech mírně absurdně. V článku nazvaném *Zbavení zaprodanců, půjdeme rychleji vpřed* kupříkladu vedoucí hospodářství Státního statku v Jenči K. Nekvinda popisoval svoji údajnou zkušenost s bývalým generálním ředitelem Státních statků Josefem Smrkovským. Ten sice nebyl souzen v procesu s Rudolfem Slánským, v rámci propagandistické kampaně byl ale zařazen do „protistátního spikleneckého centra“ a označen za konfidenta gestapa, odsouzen byl v jednom z následných procesů. „Jednou k nám zajel ten bídák

⁴⁸⁹NA, f. Ministerstvo vnitra (Monitor 18. 11. – 11. 12. 1952), k. 420; přepis relace vysílání Rádía Svobodná Evropa, 26. 11. 1952.

⁴⁹⁰ *Tamtéž.*

⁴⁹¹ *Tamtéž.*

Smrkovský", píše Nekvinda, „a šel prohlížet stáje. ‚Jak krmíte krávy?‘ - ptal se mne. ‚Skupinově, podle doживosti, tak, jak se to osvědčilo v Sovětském svazu‘ - odpověděl jsem. A on na mě zařval: ‚Blbost, kdo vám to nařídil? Krávy se nesmějí převádět a musí se krmit všechny stejně!‘ Tenkrát jsem si řekl, že buď tomu nerozumí, nebo nechce rozumět.“ Svůj článek pak Nekvinda zakončil tímto konstatováním: „Zbaveni zrádců a zaprodanců půjdeme nyní rychleji vpřed, abychom odstranili všechny pozůstatky jejich zločinné činnosti. Půjdeme neochvějně za soudruhem Gottwaldem, jehož bdělost a ostražitost bandu škůdců odhalila a zneškodnila, půjdeme k novým úspěchům při budování socialismu.“⁴⁹² O tom, zda skutečně „odhalení protistátního spikleneckého centra“ zvýšilo doживost jenečských krav, lze s úspěchem pochybovat.

V jiném článku, nazvaném příznačně *Napneme síly a odstraníme napáchané škody*, se reportážní formou popisovalo, jak prožívá proces s Rudolfem Slánským a spol. slévač závodu ČKD-Stalingrad Josef Křeček: „Také ve čtvrtek, když šel do práce, probíhaly jeho hlavou myšlenky. V duchu byl již u své pece, řídil, organizoval si práci napřed. Dnes nesmí být ani jeden zmetek a musím dát více litiny. Je jí potřeba - myslel si. Odhodlán povědět soudruhům o tom, že musí všichni lépe a více pracovat, protože zrádcovská banda v čele se Slánským nás okradla o miliardové hodnoty a že tyto škody je potřeba co nejdříve nahradit - vkročil do ‚šedé‘ (míněno haly - pozn. autorky). Tam již věděli vše. Řekli však jen několik slov: ‚Darebáci, pověsit je jim málo.‘ ‚Lumpové - řekl druhý - koho všeho mají na svědomí a ještě nám chtěli odstranit soudruha Gottwalda.‘ [...] Potom hovořil soudruh Křeček. Z jeho slov bylo možno poznat, jak má rád stranu, soudruha Gottwalda: ‚Jestliže nás někdo chce poškozovat, my mu odpovíme tím, že napneme své

⁴⁹² NEKVINDA, K.: Zbaveni zaprodanců, půjdeme rychleji vpřed. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 312 (22. 11. 1952), s. 1.

síly. Zacelíme rány, které banda zrádců způsobila a půjdeme ještě rychleji k socialismu...“⁴⁹³

Deklarace tohoto typu působily na některé čtenáře poněkud směšným dojmem – vždyť podobně byly hospodářské neúspěchy vysvětlovány již o dva a půl roku dříve v rámci propagandistické kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou. Tvrzení, že po odhalení „protistátního spikleneckého centra“ nastane v Československu „ráj na zemi“, ironizovala kupříkladu Svobodná Evropa ve svém vysílání 26. listopadu 1952: „A tak jsme se dnes nedozvěděli nic více a nic méně, než že Fischl je vinen hospodářským poškozením republiky. Löbl byl vinen ze sabotáží v hospodářském sektoru. Margolius byl vinen nedostatkem masa v Československu. Frejka zavinil nedostatek elektrického proudu. Jinými slovy, až soud obžalované odsoudí, a o tom, že je odsoudí, nemusíme pochybovat, tedy až potom, až budou politicky i fyzicky úplně zlikvidováni, změní se Československo na zem mléka a medu. Nebude vypínán proud, masa bude dostatek, pracovní normy budou sníženy a platy budou zvýšeny. Podle komunistické pohádky o spiklencích, kteří brzdili československý vývoj ke komunismu, to nemůže ani jinak dopadnout.“⁴⁹⁴

Výše popsané motivy propagandistické kampaně se objevovaly i v obrazové podobě. Časopis *Dikobraz* přinesl celou řadu zobrazení členů údajného „protistátního spikleneckého centra“, jež si nezřídka vypůjčoval ze zvířecí říše. Na titulní straně tak přinesl obraz dělníka dupajícího na klubko zmijí, na další kresbě byla „Slánského banda“ připodobněna k chobotnici, jež se přisála na lodní šroub plavidla s nápisem ČSR. Její chapadla pak nesla jména jednotlivých obžalovaných, přičemž celý netvor byl za nadšeného přihlížení osazenstva lodi nabodnut na kopí mužem v dělnickém oblečení. Další kresba

⁴⁹³ Napneme síly a odstraníme napáchané škody. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 312 (22. 11. 1952), s. 1.

⁴⁹⁴ NA, f. Ministerstvo vnitra (Monitor 18. 11. – 11. 12. 1952), k. 420; přepis relace vysílání Rádia Svobodná Evropa, komentář Rub a líc, 26. 11. 1952

zobrazovala Slánského jako krysaře pískajícího na flétnu, zatímco jeho krysí následovníci byli pojmenováni podle obžalovaných. Slánský měl na této karikatuře výrazné semitské rysy. Symbolika použitá v rámci propagandistické kampaně kolem procesu s Rudolfem Slánským tak byla daleko ostřejší nežli tomu bylo v případě kampaně, jež doprovázela proces s Miladou Horákovou nebo proces s řádovými kněžími.

7. 2. 2. Účast spisovatelů v propagandistické kampani

Ministr informací a osvěty Václav Kopecký, který byl předsedou tiskové komise procesu s Rudolfem Slánským a spol., usiloval o to, aby se mediální kampaně účastnili i známí spisovatelé. Některé z nich osobně oslovoval a vyzýval je, aby se zapojili a o procesu napsali. Prozaici a básníci, kteří souhlasili, že příspěvek napíší, navštěvovali proces ve dvojicích.⁴⁹⁵ Vedle běžného zpravodajství o procesu pak v denním tisku vycházely právě texty literátů, kteří byli přítomni soudnímu jednání.

Jednou z oslovených byla opět spisovatelka Jarmila Glazarová, která se již „osvědčila“ během procesu s Miladou Horákovou a spol. O „protistátním spikleneckém centru“ publikovala dva texty - první, nazvaný *Zamyšlení nad procesem*, vyšel v *Literárních novinách*, druhý byl publikován v měsíčníku *Nový život*. Díky dokumentům, nalezeným v pozůstalosti Glazarové, si můžeme udělat poměrně detailní představu o tom, jakým způsobem byli spisovatelé instruováni k psaní článků o procesu. Glazarová si totiž uschovala písemné instrukce, které obdržela od spisovatele Jaroslava Vojtěcha.⁴⁹⁶ Ten stál

⁴⁹⁵ KOHOUT, Pavel: *Kde je zakopán pes. Memoáromán*. Atlantis, Brno 1990, s. 62.

⁴⁹⁶ BÍLEK, Jan: Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským. „Nejlépe by bylo začít některým svým dojmem z přelíčení.“ In: PERNES, Jiří - FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Prius a Ústav pro soudobé dějiny,

kupříkladu u vzniku časopisu *Dikobraz*, psal humoristické knihy a po únoru 1948 se silně angažoval ve prospěch KSČ - vydal kupříkladu knižní reportáž o volbách v Sovětském svazu, nazvanou *Svátek sovětského lidu - reportáž o sovětských volbách a o sovětské demokracii vůbec* (1950).⁴⁹⁷ Domnívám se, že v době „procesu s protistátním spikleneckým centrem“ zastával Vojtěch významnou funkci buď ve stranickém aparátu nebo na některém z příslušných ministerstev, z dokumentů se mi zatím nepodařilo tuto hypotézu potvrdit. Nelze vyloučit, že jeho úloha v procesu s Rudolfem Slánským se podobala úloze, kterou v rámci procesu s Miladou Horákovou sehrál Václav Lacina - ostatně oba spisovatelé spolu vydali v roce 1956 pod názvem *Průvan stoletím* výbor z české satiry.⁴⁹⁸

V úvodu Vojtěch Glazarové napsal, že „nejlépe by bylo začít některým svým dojmem z přelíčení. Zdůraznit obrovský význam procesu, jehož ohlas zaléhá nejen po celé naší zemi, ale po celém světě.“ Posléze v pěti bodech nastínil, jaké hlavní myšlenky by měl Glazarové článek obsahovat. Nejprve mělo být vylíčeno nebezpečí, jež lidovědemokratickému Československu od „Slánského a jeho bandy“ hrozilo („chystali nám osud Jugoslávie“) a dále mělo být zdůrazněno, že k této tragédii nedošlo jen díky bdělosti lidu. „Proces očistí naši atmosféru. Bude se nám lépe dýchat“, zdůrazňuje Vojtěch pozitivní dopady procesu. Pod druhým bodem pak uváděl hospodářské souvislosti: „Byla odstraněna brzda, která brzdila náš pochod vpřed. Byla odstraněna žába na prameni. [...] Naši lidé v potu tváře pracovali, protože měli na mysli šťastný zítřek - a tito vyvrhelové s ledovou lhostejností ničili jejich práci.“ Další položka Vojtěchových instrukcí se týkala údajné špionážní činnosti obžalovaných - působili údajně „ve službách amerických imperialistů (nezávisle na tom, v které

Brno - Praha 2005, s. 234-256.

⁴⁹⁷ KNAPÍK, Jiří: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948-1953*. Libri, Praha 2002, s. 249.

⁴⁹⁸ Do tohoto výběru byly editory zařazeny i verše Karla Bedrny, který byl jedním ze soudců z procesu s Miladou Horákovou.

výzvědné službě pracovali, zda v americké, francouzské, anglické, titovské, či sionistické). Chtěli titovskými metodami přivést k odtržení Československa od Sovětského svazu a návrat ke kapitalismu, stát se kolonií USA." Mělo být taktéž zmíněno, že Slánský způsobil smrt Jana Švermy a chystal se odstranit Klementa Gottwalda. Ve čtvrtém bodě uváděl Vojtěch zasazení „protistátního spiknutí“ do celkového kontextu boje komunistického hnutí proti imperialistům. „Tato skupina byla jen jejich jednou součástí. Byla druhou garniturou, která začala svou činnost zesilovat a působit hlavně po roce 1948, když v únoru 1948 byla vyřizena první garnitura benešovská. Cíl obou těchto garnitur byl tentýž.“ Poslední pátý bod pak doporučoval, aby se Glazarová věnovala profilu jednotlivých obžalovaných.⁴⁹⁹ Dle mého názoru je dosti pravděpodobné, že podobné instrukce, ať už v ústní nebo písemné podobě, obdrželi i další literáti, kteří se jako diváci zúčastnili procesu s Rudolfem Slánským a spol.

Glazarová některé z Vojtěchových pokynů skutečně ve svém textu využila, například když líčila jejich údajnou špionážní činnost: „Za zrádcovský plat francouzský, anglický a americký ve službách jediné věci, ve službách imperialismu. Ve službách všeho a čehokoli, co jenom směřuje jakýmikoli prostředky proti Sovětskému svazu a proti zemím, jež mohou ujařmeným a vysávaným ukázat cestu a vésti je k svobodě, lidství a ke štěstí.“ Inspirace Vojtěchovými instrukcemi je patrná také v závěru, kde spisovatelka líčí, jak po odhalení „Slánského bandy“ nastane v Československu „šťastný věk“: „Půjdeme teď daleko rychleji kupředu. Lépe, obezřeleji, bděleji, bez chyb, které jsme dopustili. Bude to jako po velkém úklidu. Svěží vzduch vproudí do čistých prostor. Nadechneme se hluboce a vyjdeme svěžím krokem ze stínu, kterým jsme prošli, do

⁴⁹⁹ BÍLEK, Jan: Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským, s. 255-256.

světlého slunce a pod nejširší klenbu nad naší předrahou rodnou zemí."⁵⁰⁰

Některé doporučené motivy ale Glazarová ve svém článku nepoužila. Jedná se především o schéma, že „protistátní spiklenecké centrum“ představovalo druhou garnituru „reakcionářů“, kteří byli poraženi v únoru 1948. Obsáhle se naproti tomu věnovala vykreslení bezcharakternosti jednotlivých obžalovaných. „Jak přistupují postupně na stupínek před tribunálem a vypovídají, ruce opřeny o zábradlí a s tváří obrácenou střídavě k soudcům a prokurátorům, dívám se na jejich záda. Na vlasy, držení hlavy, na profil, který se objevuje v ostrém světle. Potichu žasnu nad chladně vypočítavým tónem, nad tím přímo odosobněným, nepochopitelně nevzrušeným a nekajícím, věcně obchodnickým tónem, jímž vypočítávají své strašné hříchy proti vlasti a lidu větami dobře a logicky stavěnými. Bože můj, stát takto před soudem lidu a odpovídat se z takových zrad, cožpak by člověk ze sebe dostal jediné slovo, aniž by se zalknul, zhynul hanbou a hrůzou ze všeho, co napáchal?“ ptala se Glazarová sugestivně. O Rudolfovi Slánském pak napsala: „Zas jednou ta chladná a uzavřená tvář, která neznala úsměv a jež se tak nerada podívala přímo do očí. Neměli jsme ho rádi. Prostí lidé širokých stranických řad ho neměli rádi.“

V Glazarové textu ale najdeme i motivy, které po ní Vojtěch (alespoň dle zachovaných instrukcí) nepožadoval. Mám na mysli narážky na židovský původ některých obžalovaných, jež jsou maskovány jako kritika údajného kosmopolitismu. V souvislosti s vedoucím zahraničního oddělení ÚV KSČ Bedřichem Geminderem píše o jeho „kosmopolitní hatmatilce“ a „do nebe volající beznárodnosti“, podobné „odnárodnění“ připisuje i Arturu Londonovi a André Simonemu. Koho má na mysli v následující pasáži, není třeba dále rozvádět: „Jsou bez

⁵⁰⁰ GLAZAROVÁ, Jarmila: Zamyšlení nad procesem. *Literární noviny*, roč. 1, čís. 43 (1952), s. 1.

domova. Je jim jedno, kde žijí a jakým mluví jazykem. K nikomu a k ničemu nemají teplý a láskyplný vztah. Jdou za mocí, za bohatstvím, za kariérou, za společenským řádem, který by jejich choutky neohrožoval. Spojí se s každým beze stínu štítivosti, ať je to vrah, udavač, zloděj, válečný zločinec, jen když je ochoten za tvrdý dolar sloužit smečce kosmopolitů, kteří chtějí žít na útraty a na úkor národů, jejich práce a jejich životů."⁵⁰¹

Další iniciativu Glazarové představují pasáže, ve kterých vzpomíná na osobní setkání s obžalovanými. Tento prvek opět ve Vojtěchových instrukcích nenajdeme. Domnívám se, že právě zde se nachází motiv, proč Glazarová přistoupila na napsání článku - v atmosféře všeobecné podezíravosti se mohlo doložené setkání s členy „spikleneckého centra“ stát důvodem k podezření z „protistátní činnosti“. V situaci, kdy byla Glazarová požádána o napsání článku a posléze instruována, jak má tento text vypadat, patrně sama dospěla k nápadu vylicit obžalované jako „divné lidi“, aby se zbavila podezření, že se na jejich údajné velezrádné činnosti jakkoliv podílela. Účast v propagandistické kampani se tedy pro ni stala příležitostí pro jakési „očištění“, pro odvrácení podezření, že o „protistátních aktivitách“ jakkoliv věděla. Glazarová tak píše o hladkém, elegantním, přezíravém a sebejistém Vladimíru Clementisovi, který hovořil „na půl úst, přes dýmku v zubech, nohu přes nohu a indignovaný pohled na náramkových hodinkách“, Evžen Löbl si pro změnu „kousal nehty po celé hodiny jednání“, zatímco Vavro Hajdů se podle ní „nacpával jídly a nápoji v té zemi, kde mu nic nebylo po chuti a kterou zrazoval každou myšlenkou a každým počinem“. Nejvíce prostoru věnovala Glazarová André Simonemu: „V té chvíli ho vidím pod lampou v jeho bytě, kam přicházejí studenti, bdělého hostitele a pozorného manžela přepychové mladé ženy. Vidím ho v Berlíně, kde pronikl do soudružské a pokrokové společnosti bojovníků za

⁵⁰¹ Tamtéž.

mír a pronikavě si uvědomuji, že všechno, každé slovo, každý pohled, všechno byla hra, šalba, maska!“⁵⁰²

Motivaci Glazarové k napsání těchto řádek vystihl o několik týdnů později Ferdinand Peroutka. Ve své promluvě, vysílané Rádiem Svobodná Evropa 21. prosince 1952, kriticky analyzoval článek *Zamyšlení nad procesem* a o jeho autorce napsal: „Paní Glazarová popisuje, jak přišla do soudní síně a sedla si do poslední řady. Můžeme to pochopit: obávala se, aby některý z obžalovaných ji nezahlédl a snad o ní něco neřekl. Jestliže co jasně vyplývá z článku paní Glazarové, tedy to, že se s obžalovanými stýkala, že k nim chodila do bytu, že s André Simonem sedávala v jeho bytě pod lampou, že ji Simone hostil, že je to zapsáno v tajných archivech a že paní Glazarová má teď strach. Neboť kdyby ruská tajná policie chtěla, paní Glazarová má mnoho na svědomí. Ona nyní píše o obžalovaných: ‚Stojí tu bez stínu ošklivosti, ať je to vrah, udavač, válečný zločinec.‘ Ať byli, co byli – paní Glazarová se s nimi bez stínu ošklivosti spojila. Praví sice nyní, že k Slánskému cítila instinktivní odpor, ale nic z toho nevzešlo, poněvadž, jak paní Glazarová dále praví, přemáhala to rozumovými důvody. Ruská tajná policie je nepříjemná, mohla by říci: To teď každý může povídat, že cítil instinktivní odpor – hlavní věc je, co jste dělala, soudružko!“⁵⁰³

Ve svém druhém článku, nazvaném *Praha ve dnech procesu*, postavila Glazarová proti sobě „zrádcovskou činnost“ obžalovaných a život v československé metropoli. Text vyšel v měsíčníku *Nový život* a byl určen patrně zahraničnímu čtenáři, pravděpodobně v SSSR, zda byl publikován také v cizině se dosud nepodařilo zjistit, je to však dosti pravděpodobné.⁵⁰⁴ Glazarová v něm popsala též zapojení československých literátů do procesu: „My spisovatelé, jezdíme

⁵⁰² *Tamtéž.*

⁵⁰³ Cit. dle BEDNÁŘ, Jan (ed.): *Ferdinand Peroutka pro Svobodnou Evropu*. Radioservis, Praha 2013, s. 56–57.

⁵⁰⁴ BÍLEK, Jan: *Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským*, s. 238.

střídavě do budovy trestního soudu na Pankráci, abychom v novinách sdělovali čtenářům poznatky z procesu. Jsou to tak zvláštní, neobyčejné jízdy napříč celou Prahou. Je ozdobena prapory na oslavu 56. narozenin prezidentových. Z mnoha velikých transparentů se dívá do ranních ulic jeho klidná a vlídná tvář, kterou tak nenáviděli a kterou chtěli z obrazu této země vymazat imperialističtí, kosmopolitní a sionističtí agenti, opovrhující dělnickou třídou, nenávistníci pracujících a nenávistníci prvního dělníka tohoto státu. [...] V tramvajích je napjaté ovzduší. Lidé jsou pohříženi do novin a nemohou skrýt na svém obličejí úžas, hněv, velkou a nezkrotnou nenávist. Oslovují se navzájem, třebaže neznámí, ale stejně zasažení, stejně rozhněvaní až do dna bytosti. Před soudní budovou je před osmou hodinou veliký ruch; přijíždějí četná auta a autobusy, přijíždějí pracující ze závodů celé vlasti, aby na vlastní oči viděli bídáky, kteří úmyslně brzdili jejich práci".⁵⁰⁵ V závěru pak spisovatelka deklarovala: „Nemilosrdnou rukou očistíme svou stranu. Opření o Sovětský svaz, o jeho zkušenosti, o moudrost Komunistické strany Sovětského svazu vyrosteme brzy po každé stránce tak, abychom skutečně byli ‚údernou brigádou‘, která nezklame očekávání soudruha Stalina.“⁵⁰⁶

Účastí Jarmily Glazarové v procesu s Rudolfem Slánským a spol. jsem se věnovala poněkud více, neboť právě její osoba bývá v souvislosti s kampaní kolem tohoto procesu často zmiňována. Glazarová v době tzv. reformního procesu čelila na spisovatelských schůzích nepříjemným otázkám mladých literátů jako byl Václav Havel či Petr Kabeš, kteří se ptali, jak se spisovatel mohl zapojit do volání po krvi obžalovaných. Tyto situace pak zachytil Josef Škvorecký ve svém románu *Mirákl*, kde se Glazarové literární alter ego Marie Burdychová za své zapojení do propagandistických kampaní v padesátých letech

⁵⁰⁵ Cit. dle BÍLEK, Jan: Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským, s. 253.

⁵⁰⁶ *Tamtéž*, s. 254.

veřejně kaje.⁵⁰⁷ V době tzv. pražského jara se pak Glazarová osobně setkala s jedním ze tří přeživších obžalovaných z procesu Evženem Löblem, při tomto setkání údajně oba plakali.⁵⁰⁸ Je nicméně zajímavé, že Glazarová se cejchu selhání nezbavila až do své smrti v roce 1977, zatímco Jaroslav Vojtěch, který ji instruoval, jak má texty napsat, nebyl s touto svojí aktivitou (na rozdíl od Glazarové) nikdy veřejně konfrontován. V roce 1999 vydal publikaci o morální filosofii a etice a též knihu, jež satiricky komentovala polistopadový vývoj, zemřel v roce 2003.

Spolu s Jarmilou Glazarovou navštívil soudní jednání básník Ivan Skála, který své dojmy z procesu publikoval ve dvou článcích. V *Rudém právu* publikoval nejprve reportáž o průběhu procesu, nazvanou *Zrádce a špion nemá vlast*, o čtyři dny později pak zde otiskl ještě svůj komentář. Nazval je *Tři lavice* a pokusil se v něm shrnout, kdo všechno již seděl před členy „protistátního spikleneckého centra“ na stejné lavici obžalovaných: „V popředí soudní síně na Pankráci stojí tři lavice. Prosté, pevně sroubené, z dubového dřeva. Ale i lavice mívají někdy svou historii. Na jedné z nich tu před několika lety seděl vrah českého národa K. H. Frank. Na těchto lavicích seděli váleční zločinci, odpovídali se tu před naším lidem. Tyto lavice pamatují Horákovou a Kalandru, celou tu bandu bývalých fabrikantů, sociálfašistů, trockistů a špionů, pamatují zrádné agenty Vatikánu v biskupských hávech, pamatují agrární a klerofašistickou sebranku, která se sdružila pod názvem Zelená internacionála⁵⁰⁹. Dnes jsou tři lavice opět obsazeny. Tentokrát na nich sedí největší, nejnebezpečnější

⁵⁰⁷ ŠKVORECKÝ, Josef: *Mirákl. Politická detektivka*. Atlantis, Brno 1991, s. 98-102.

⁵⁰⁸ BÍLEK, Jan: Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským, s. 243.

⁵⁰⁹ Míněn proces s katolickými intelektuály, během něhož byli v dubnu 1952 odsouzeni k vysokým trestům například literáti Václav Renč, Josef Kostohryz nebo Jan Zahradníček.

banda agentů a pochopů imperialismu.“⁵¹⁰ Článek Skála zakončil větou, jež byla poté v souvislosti s procesem s Rudolfem Slánským často uváděna: „Těžko se nám dýchalo pod tou tíhou, ale nedokázali nás udusit žoldáci imperialismu. Nyní bez nich budeme s pokojnou myslí pracovat a zpívat, houpat na klíně děti. Nyní se pod touto tíhou udusí sami. Jaká služba, taková výslužka. Psovi psí smrt.“

Do kampaně se zapojil také básník Jan Pilař. V článku *Vlna hněvu*, otištěném v *Rudém právu*, využil stejně jako Skála skutečnosti, že v téže síni byl souzen Karl Hermann Frank. Ve své paralele šel ještě dále a někdejšího prvního muže nacistického represivního aparátu v protektorátu přirovnal k jeho jmenovci, který byl ovšem za války vězněn v koncentračním táboře: „Ještě dnes vidím před očima surovou, chladnou tvář nacistické stvůry K. H. Franka, který se před sedmi lety zodpovídal v pankrácké soudní síni za své zločiny. Dnes tu stojí člověk stejného jména, obtížený stejnými zločiny: zrádce a válečný zločinec Josef Frank. Zamrazí tě, když si uvědomíš tuto shodu.“⁵¹¹

Pilař dále v článku popsal rozhořčení, které proces vyvolal ve společnosti: „Vlny hněvu probíhají zástupci pracujících na Pankráci, vlny hněvu se zdvíhají po celé naší zemi u rozhlasových přijímačů, odkud znějí cynické výpovědi o rozkrádání národního majetku, o nepředstavitelném mravním rozkladu obžalovaných, o jejich zločinech, které přesahují daleko hranice našeho státu. Vlny tohoto hněvu se slévají v jedinou obrovskou sílu, která po výslechu každého dalšího zločince roste. Tato síla našeho lidu, která za vedení Klementa Gottwalda dovedla strhnout masku vrahů, kteří mají na svědomí život Švermy, Fučíka a mnoha jiných, dovede se postavit proti každému novému ničiteli a srazí ho s cesty.“

⁵¹⁰ SKÁLA, Ivan: Tři lavice. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 318 (28. 11. 1952), s. 2.

⁵¹¹ PILAŘ, Jan: *Vlna hněvu*. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 315 (25. 11. 1952), s. 1.

Tímto článkem ovšem Pilařovy aktivity v kampani kolem procesu neskončily - napsal ještě další článek, který pod názvem *Dohráli svou úlohu* vyšel v *Literárních novinách*. Básník v něm velice nevybíravými slovy zaútočil na obžalované: „Dívám se, jak dosedají na lavici Státního soudu na Pankráci. [...] Jak odporná je už sama tvář těchto dobrodruhů ve chvíli, když s ní padá maska přetvářky a když její profil dokreslují studené a nelidské projevy, v nichž s cynismem profesionálních zločinců jsou nuceni odhalovat své křivé životy, své hnilobné nitro a ještě odpornější myšlenky. Podobají se jako vejce vejci. Jejich cesta je cestou zrad. [...] Hle, typy kosmopolitů v jejich nejzrůdnější podobě!“⁵¹² O důvodech, proč se Jan Pilař, zapojil do propagandistických kampaní v padesátých letech, bylo již pojednáno v kapitole o procesu s Miladou Horákovou. Připomeňme jen, že se Pilař v období druhé republiky hlásil ke katolickému literárnímu proudu a poté, co byl propuštěn z koncentračního tábora, připravil k vydání výbor z básní nacistického básníka Hanse Carossy. Kritika za toto počínání, stejně jako za účast v propagandistické kampani kolem procesu s Rudolfem Slánským, jež zazněla v době tzv. pražského jara na Pilařovu adresu ze strany básníka Josefa Hiršala, se v beletrizované formě taktéž objevila ve Škvoreckého *Miráklu*.⁵¹³

Dalším z literátů, kteří v novinách sdělovali své zážitky z pankrácké soudní síně, byl spisovatel Jan Mareš. Autor knih pro mládež s vojenskou tematikou uveřejnil v *Literárních novinách* článek *Na zrádce a vrahy... Pal!*, ve kterém se dovolával mrtvých hrdinů od Sokolova, Kyjeva, Dukly a z ostatních bojišť „rozsetých na slavné bojové cestě československých vojáků ze sovětsko-německé fronty“. Podle Mareše by tito padlí

⁵¹² PILAŘ, Jan: Dohráli svou úlohu. *Literární noviny*, roč. 1, čís. 43 (1952), s. 2.

⁵¹³ ŠKVORECKÝ, Josef: *Mirákl*, s. 106-111.

zajisté tento povel vydali a „zrádce“ by nechali postřílet.⁵¹⁴ Mareš měl k napsání tohoto textu jistě vážné důvody - jako příslušník československé jednotky v Sovětském svazu vydal již v roce 1945 reportážní knihu o bitvě u Sokolova, jejímž autorem nebyl nikdo jiný nežli nynější „zrádce“ a člen „Slánského bandy“ Bedřich Reicin. Kniha vyšla v následujících letech v několika vydáních a celkově dosáhla dosti vysokého nákladu. Titul Marešova článku zmínil ve své rozhlasové relaci i Ferdinand Peroutka: „Jiný spisovatel nadepsal svůj článek: Pal! To je chování velitele popravčí čety, to není chování spisovatele.“⁵¹⁵ Mareš se tímto způsobem od Reicina distancoval a jeho literární dráha tak mohla pokračovat - přeložil mimo jiné do češtiny legendární dětskou knihu Arkadije Gajdara *Timur a jeho parta* a vytvořil neméně legendární dětskou prózu *Práče*.

Do kampaně se zapojil také spisovatel Karel Konrád. V článku *Ne - to nejsou lidé!* hned na začátku zmínil, že v roce 1925 nastoupil do redakce *Rudého práva* jako zpravodaj ze soudních síní. Vlastní text, otištěný v *Rudém právu*, poté vystavěl na rozdíl mezi tehdejšími obžalovanými, jejichž „protizákonné činy nebyly vždy spáchány jen z nízkých a nečestných pohnutek“, a členy „protistátního spikleneckého centra Rudolfa Slánského“, kteří se dopustili nejhoršího zločinu - vlastizrady. „Vlastizrada je to nejstrašnější, co lze spáchat proti člověku. Neboť nezrazuje snad jen jedince, jen jeho rodinné okolí. Ale bez výjimky všechny spoluobčany. Není to dokonaná vražda jen na jedinci, ale na milionech - vlastizrada je křivý zabiják, vražený do srdce celého národa. Vlastizrada podřezává zápěstí všech občanů. A není to jen

⁵¹⁴ MAREŠ, Jan: Na zrádce a vrahy... Pal! *Literární noviny*, roč. 1, čís. 43 (1952), s. 1.

⁵¹⁵ Cit. dle BEDNÁŘ, Jan (ed.): *Ferdinand Peroutka pro Svobodnou Evropu*, s. 55.

vražedné přepadení chodce vracejícího se domů pozdní tmou. Ale vražedné přepadení všech obyvatel naší republiky.“⁵¹⁶

Nelze se tedy divit, že Konrád označuje Slánského a spol. za daleko větší zločince nežli ty, jež vídal na lavici obžalovaných v době první republiky. Spisovatel ale členům „protistátního spikleneckého centra“ dokonce přisuzuje absenci vnitřní instance, kterou Immanuel Kant považuje za přirozenou součást lidské duše: „Jako kdyby všech těch čtrnáct obžalovaných nemělo vůbec nic z toho, co má každý lidský tvor: svědomí. Tak jako je někdo barvoslepý nebo stížený hluchostí anebo nevidoucí, tak oni jsou zbaveni tohoto milodarů, jimž se vyznačuje člověk: svědomím.“ A v závěru pak Konrád, podepsaný pod článkem jako spisovatel a laureát Československé ceny míru, napsal: „A přece jsou to dvojnásobně těžcí zločinci, neboť nelze soudit jen jejich činy, ale i jejich bídácké masky, které po léta nosili a kterými tak hanebně klamali nejen naši stranu, ale i všechen náš lid! A zradit důvěru, to je již sám o sobě ten nejpalčivější hřích. Rozpomínaje se poznovu na tváře lupičů, kasařů, vrahů, jak jsem je vídával v soudní síni, musím říci, že těchto čtrnáct obžalovaných - ne - to nejsou lidé! Darma bys v nich hledal alespoň slabý paprsek citu, vždyť nenáviděli a opovrhovali naším národem a vždyť urážlivě přezírali naši národní kulturu a tradici. A tudíž hluboce nenáviděli i Sovětský svaz. Ano: těchto čtrnáct obžalovaných netvorů - to nejsou lidé!“⁵¹⁷ Dodejme ještě, že Karel Konrád se úzce přátelil s básníkem Konstantinem Bieblem, jenž o rok dříve spáchal sebevraždu. O motivech tohoto činu není dodnes jasno, nicméně podle posledních zjištění zde mohl významnou roli sehrát Bieblův strach ze zatčení tajnou policií.

Na Konrádův článek se ve svém textu odvolával další z literátů, Ivan Olbracht: „A hledíme-li na to hnojiště kalu

⁵¹⁶ KONRÁD, Karel: Ne - to nejsou lidé! Rudé právo, roč. 33, čís. 313 (23. 11. 1952), s. 5

⁵¹⁷ Tamtéž.

a špíny a slyšíme-li, jak se obžalovaní klidně přiznávají k vraždám našich nejlepších lidí, k mučení v gestapáckých táborech, k vyděračství ze zjištěných důvodů, k okrádání národa a k zradám a novým zradám, máme skutečně ten dojem jako Karel Konrád. Ale bohužel, jsou to lidé!"⁵¹⁸ Olbrachtův článek o procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ vyšel pod názvem *Konec zrádcův v Rudém právu* a obsahuje řadu pozoruhodných míst. Autor próz o životě Židů na Podkarpatské Rusi zde stejně jako řada jeho kolegů naráží na židovský původ obžalovaných a využívá při tom některá antisemitská schémata: „Před Státním soudem sedí jedenáct typických kosmopolitů, lidí bez cti, bez charakteru, bez vlasti, bez jakéhokoli přátelského vztahu k českému a slovenskému národu a jeho lidu, chtivých, nemilosrdných, upjatých svými myšlenkami jen na boj o moc, na kariéry, na osobní obchody a ovšem na peníze, peníze, peníze. Slyšíme jejich příšernou češtinu a na většině z nich poznáváme, že i když česky vypovídají, čeština že je jejich rodným jazykem není“.

Olbracht dále píše o Clementisovi, Frankovi a Švábovi, že „zradili svou proletářskou minulost a hanebně desertovali z řad svých bývalých spolubojovníků“, ostatní obžalované pak označuje za děti buržoasie a velmi bohaté potomky obchodníků a továrníků. „A všichni [jsou] bez výjimky zaprodanci západních imperialistů, všichni špioni“. Sám Olbracht ovšem rozhodně nepocházel z proletářských poměrů - jeho otec, spisovatel Antal Stašek působil jako učitel, právník, ředitel Městské spořitelny v Semilech a v neposlední řadě i jako poslanec zemského sněmu. Olbrachtova slova tak můžeme chápat jako snahu o distancování se od vlastního „třídního původu“.

Zajímavá je taktéž zmínka o „dezerci“. Nelze v této souvislosti nezmínit, že Ivan Olbracht byl v březnu 1929 jedním ze sedmi signatářů manifestu, který odsuzoval nové

⁵¹⁸ OLBRACHT, Ivan: Konec zrádcův. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 318 (28. 11. 1952), s. 2.

vedení KSČ v čele s Klementem Gottwaldem. „KSČ prožívá v poslední době krizi, jež ji hrozí zničit jako bojovnou dělnickou stranu. [...] Nemůžeme již mlčet k sebevražedné politice, k politice neschopných dunivých slov a rozkolů stůj co stůj. Dnes jsou škůdci komunismu a proletariátu ti, kdo místo, aby se starali o davovou aktivitu strany a jejím prostřednictvím o zlepšení osudu dělnictva a o zvýšení jeho bojovné síly proti kapitalismu, vedou komunistickou stranu k neblahému úpadku a rozvratu, z něhož radost může mít jen buržoasie,“ stálo mimo jiné v tomto prohlášení sedmi spisovatelů.⁵¹⁹ Je dosti paradoxní, že členem vedení, jež signatáře tohoto manifestu posléze z komunistické strany vyloučilo, byl i nynější „zrádce“ Rudolf Slánský. Jedním ze signatářů dokumentu nazvaného *Zásadní stanovisko k projevu sedmi*, jež bylo jakýmsi „antimanifestem“ vůči prohlášení spisovatelů, byl zase Vladimír Clementis. Nelze se tudíž divit, že Olbracht přispěl do kampaně kolem procesu „s protistátním spikleneckým centrem“, když i takto „spolehliví“ straníci byli nakonec odhaleni jako „zrádci“ a „špioni“. Traduje se, že Olbracht o novém vedení KSČ v roce 1929 prohlásil, že by se jím nenechal dovést ani na nejbližší zastávku tramvaje, v listopadu 1952 pak o Slánském napsal: „My všichni jsme pracovali se Slánským dlouhá desetiletí, my starší soudruzi jsme s ním pracovali od jeho chlapectví. A přece byl Slánský konfidentem pražské policie od let dvacátých! A nevěděl o tom a nepoznal to nikdo z nás.“

Olbracht ve svém textu zmiňuje také další podobné případy „odhalených zrádců“ – moskevské procesy (zde mezi odsouzené Bucharina a Zinověva „pro jistotu“ řadí také Trockého, ačkoliv ten zemřel na následky atentátu v Mexiku v srpnu 1940), maďarského komunistu László Rajka, bulharského „zrádce“ Trajčo

⁵¹⁹ Komunističtí spisovatelé proti Polbyru a pro mimořádný sjezd. *Lidové noviny*, roč. 37, čís. 154 (25. 3. 1929), s. 1. Vedle Olbrachta manifest podepsali ještě Josef Hora, Marie Majerová, Olbrachtova manželka Helena Malířová, Stanislav Kostka Neumann, Jaroslav Seifert a Vladislav Vančura.

Kostova nebo albánského Koči Dzodzeho, zmiňuje také, že „v Polsku se chystá soud se zaprodancem Gomulkou.“ A pokračuje: „Ze všech podobných zrádců to jediný prozatím nesedí na lavici obžalovaných – Tito. Prozatím. A není nejmenší pochybnosti o tom, že i on bude oběšen na šibenici nebo smeten revolucí.“ Není třeba blíže rozvádět, nakolik se tyto Olbrachtovy předpovědi nevyplnily. Jen bych chtěla podotknout, že toho, jak se z „krvavého psa“ stal opět „drahý soudruh Tito“ a jak byl Władysław Gomułka jmenován prvním tajemníkem Polské sjednocené dělnické strany, se Ivan Olbracht již nedožil – zemřel pouhý měsíc po „procesu s protistátním spikleneckým centrem“. Článek *Konec zrádcův*, pod nímž je Olbracht podepsán jako „národní umělec“, se stal jedním z jeho posledních textů, ne-li dokonce posledním publikovaným textem vůbec.

Do tiskové kampaně se zapojil také literární a filmový kritik Antonín J. Lihem, který za druhé světové války pobýval v britském exilu. V textu nazvaném *Sami se odhalují* napsal: „Tolik pokřiku, který spustila světová reakce, když jí byly procesem s protistátním spikleneckým centrem přistřiženy drápy. Tento povyk neoklame dnes už nikoho na světě a tím méně náš lid. Víme, s kým máme čest a zařizujeme se podle toho. V tom je naše síla, v tom je záruka, že špionům, diversantům a všem ostatním námezdníkům imperialismu u nás hrozny neuzrají.“⁵²⁰

V reakci na proces vzniklo rovněž několik básní. Autorem jedné z nich, nazvané *Políčko*, byl Josef Kainar, publikována byla v *Literárních novinách*. Milovník jazzové hudby, jež byla v této době označována za projev „amerického imperialismu“, zde popsal nejen škůdcovskou činnost obžalovaných na „našem políčku“, ale též jejich neradostný konec:

⁵²⁰ LIEHM, A. J.: *Sami se odhalují*. *Literární noviny*, roč. 1, č. 44 (1952), s. 4.

Zarůstalo nám plevelem
políčko, pole naše.
Shora nám je slunko hřálo,
zdola vraždil pýr.
[...]

Zarůstalo nám plevelem
políčko, pole naše.
Havrani s větví kázali
jak černí jezoviti.
Zašedlo slunko.
Vítr hluchý byl.
Až na lidech se námel uchytil.
Kdosi nám svázal srdce
 černou nití.

Kdosi nám šmátral
v noci po síni,
kdosi nám zastavoval
na zdi hodiny,
a do včelínů vkládal
hnízda vosí.

Šel českým krajem
křížem kráž,
šel ušklíbaný Kdosi.
Kde spalo dítě,
upil děcku mléka.
Kde stařík zadřímá
on kradl starci lék.
A věděl přesně,
který pes kde štěká,
a spokojen si hladil zátylek,
když požár zašuměl
a zapraskalo v štole.

[...]

Nezarůstá pole,
dobré pole naše.
Pýr je nerdousí
a k smrti netiská.
Nezachránily
 žádné otčenáše.
Spasila je
třída dělnická.
[...]

Vlast mou,
vlast naši,
Gottwaldovu vlast.⁵²¹

Další báseň, jež byla inspirována procesem s Rudolfem Slánským a spol., otiskl v měsíčníku *Nový život* básník a autor dětské literatury Jindřich Hilčr:

Co jim je do štěstí, v kterém my chceme žít,
co jim je do lásky, kterou my rozesijem.
Bohatství země mé toužili rozchvátit,
vyvrátit z kořenů sílu, již dal nám Říjen.

Mé děti usnuly...A jistě netuší,
co všechno v těchto dnech každý z nás v srdci prožil.
Je zrada zmařena... Je klid v tvém náručí!
Úhlavní nepřítel úlohu dohrál, dožil!

Mé děti usnuly... Dnes mohou klidně spát.
„kupředu, soudruzi!“ zazněla pevná slova.

⁵²¹ KAINAR, Josef: Políčko. *Literární noviny*, roč. 1, čís. 46-47 (1952), s. 10.

Listopad... Padá sníh... Půjdeme pracovat.
Nad námi strana bdí, nezlomná, Gottwaldova!⁵²²

Některé básně, jež reagovaly na „proces s protistátním spikleneckým centrem“, vycházely anonymně, jako toto dílo, jež bylo publikováno v *Literárních novinách*:

Číhá zrádce v zahraničí,
záhubu nám strojit chce,
špiony tam na nás cvičí,
přecházejí hranice.

Lhali jste nám, malovali
jste nám straky na vrbě.
Spoutat jsme se nenechali,
odrostli jsme porobě!

Fašisté a všichni zrádci,
zhroutila se vaše věc!
Konala stráž dobrou práci,
připravte se na konec!

Spravedlivý rozsudek
podpisoval všecken lid;
s fašisty a zrádci všemi
dovedeme zatočit!

Statkáře jsme vypudili,
začali jsme šťastně žít.
Špiony a diversanty
bili jsme a budem bít!⁵²³

⁵²² BROUSEK, Antonín: *Podivuhodní kouzelníci. Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945–55*. Rozmluvy, Purley – Surrey 1987, s. 127, báseň *Po procesu*.

V *Dikobrazu* pak vyšel tento text, jehož autora se mi nepodařilo identifikovat:

Dnes již pro odměnu
žádný zrádce
chodit nemusí až
na Wall Street.

Sami umíme s ním
vyrovnat se,
sami umíme jej
odměnit.⁵²⁴

Nepříliš pozitivní úlohu českých spisovatelů v propagandistické kampani kolem procesu s Rudolfem Slánským a spol. zhodnotil již o několik týdnů později poměrně výstižně v již zmíněném rozhlasovém komentáři Ferdinand Peroutka: „Z českých spisovatelů přežili cynikové. Četl jsem kdysi větu, že když odešel tygr, přišla hyena. Když v pražském procesu dozněly řeči soudců a státních žalobců, přišly sem za hranice noviny s články, které o procesu napsali čeští spisovatelé. Je to bezmocná a ustrašená četa. Lidé u nás mlčky jedou oním tunelem, o kterém mluvil Mathesius, zemi zavalilo temno, o kterém mluvil Halas, ale spisovatelé se tváří, jakoby nevycházeli z nadšení. Stalin je drží za hrdlo, ale oni posledním dechem, který jim zbyl, sípají: Ať žije Stalin! To dovede diktatura udělat se spisovateli. [...] Jeden ze spisovatelů napsal, že obžalovaní v tomto procesu se sobě podobali jako vejce vejci. Ale ještě nikdy se jeden druhému nepodobal jako vejce vejci tak, jako se sobě podobají tito spisovatelé. Přesně řečeno, jako jedno rozmáčkuté vejce

⁵²³ Špiony a diversanty bili jsme a budem bít. Sovětské lidové častušky o procesech proti trockistickým zrádcům. *Literární noviny*, roč. 1, čís. 44 (1952), s. 4.

⁵²⁴ [-mb-]: Po zásluze. *Dikobraz*, roč. 8, čís. 50 (14. 12. 1952), s. 389.

druhému rozmáčknutému vejci. [...] Před vynesením rozsudku všichni obžalovaní povstali a prohlásili, že se vzdávají práva odvolat se. Jaká to divoká, úděsná scéna, když jedenáct lidí takto spěchá do náruče smrti! Spisovatelé, kteří prý jsou znalci duší, by mohli přemýšlet: jak je možno, že v těchto lidech přestal fungovat nejsilnější pud, pud sebezáchovy? Který démon to způsobil? Byly to scény, ze kterých by mohla žít celá jedna literární generace. Čeští spisovatelé se na to dívali tupě jako hlupáci. Ovšem - není jim dovoleno odhalit démona."⁵²⁵

7. 2. 3. Využití dopisů rodinných příslušníků obžalovaných

Zcela novým prvkem v propagandistické kampani bylo zveřejňování dopisů, které Státnímu soudu psali příbuzní obžalovaných. Tyto často zoufalé činy, kterými se pisatelé snažili odvrátit vlastní pronásledování či perzekuci rodiny, byly organizátory kampaně využity jednak k nátlaku na samotné obžalované, ale i k navození atmosféry veřejného distancování od ještě nedávno oslavovaných „soudruhů“. Osobní a rodinné tragédie tak bylo využito k propagandistickým účelům.

Jako první byl zveřejněn dopis manželky Artura Londona Lise, jenž byl otištěn v několika novinách (*Rudé právo*, *Mladá fronta*). Francouzská komunistka Londonová, která o dva roky dříve vydala v Praze propagandistickou publikaci *Ruce pryč od Koreje*, napsala předsedovi Státního soudu: „Po zajištění mého manžela domnívala jsem se na základě toho, co jsem znala o jeho životě a činnosti, že se stal obětí zrádců, kteří chtěli zakrýti případem ‚London‘ svou zrádcovskou činností. Až do posledního okamžiku, t. j. do 20. listopadu t. r., jsem

⁵²⁵ Cit. dle BEDNÁŘ, Jan (ed.): *Ferdinand Peroutka pro Svobodnou Evropu*, s. 54-55.

doufala, že chyby, kterých se mohl dopustit, jsou napravitelné a že se za ně bude odpovídat straně a lidovému soudu a že po odpykání bude mít pak opět možnost včlenit se do komunistické rodiny. Bohužel, po čtení obžaloby se moje naděje zhroutily: můj manžel nebyl obětí, ale zrádcem své strany, zrádcem své vlasti. Je to těžká rána. Se mnou a s mou rodinou - jsme všichni komunisty - žil zrádce. V době okupace říkával můj otec: ‚Jsem hrdý, že moje děti jsou ve vězení pro svou věrnost ke komunistické straně. Raději bych je viděl mrtvé, než aby zradily.‘ A nyní vidíme otce mých tří dětí před lidovým soudem jako zrádce. Nastala pro mne bolestná povinnost informovat své dvě strašící děti o stavu věci. Slíbily mi, že se budou celý svůj život chovat jako opravdoví komunisté. Jako komunistka a matka jsem v zájmu československého lidu a světového míru šťastna, že zrádcovská banda byla odhalena a zneškodněna a mohu se jen připojit ke všem čestným lidem žádat o spravedlivé potrestání zrádců.“⁵²⁶

Ještě v průběhu procesu na Londonové dopis reagovala rozhlasová stanice Svobodná Evropa. V komentáři vysílaném 26. listopadu, za jehož autorku byla označena Anna Bártová, mimo jiné zaznělo: „Není to první komunistický divadelní soud, při kterém po dlouhé mučivé přípravě obžalovaní ve vynuceném přiznání jsou svými vlastními žalobci a soudci. Jedno je ve své hrůze a nekonečné bezcitnosti nepochopitelné. Poprvé v československé historii, poprvé v snad i v té krvi, slzami, lží a násilím bohaté historii bolševické spravedlnosti, poprvé vedle žalobce, soudce a souzeného padají zrůdná slova veřejného odsouzení také z úst ženy. Vlastní žena obžalovaného, komunistka L. Londonová, matka dětí komunisty Artura Londona přijala řeč vrahů svého muže.“ Bártová se pak obracela přímo na Londonovou: „Těch několik vašich slov stačí, aby i po staletích lidé věděli, co to byl komunismus. Ve jménu

⁵²⁶ L. Londonová zaslala předsedovi Státního soudu v Praze tento dopis. *Rudé právo*, roč. 33, č. 314 (24. 11. 1952), s. 7.

obelhaného lidu, ve jménu despotické strany, ve jménu ideologie nenávisti komunista vraždí nepřátele i své přátele. Syn vede pod šibenici vlastního otce a žena prosí o trest svého muže. To je komunismus. [...] Vrhla jste tvrdá slova odsouzení na svého muže. Ale v očích komunismem neoslepených lidí stojíte nyní sama, zbavena nejkrásnějších vlastností ženství a lidství, lásky i soucitu. Stojíte i před svými dětmi pošpiněná a odsouzená vlastními slovy.“⁵²⁷

Podobný dopis předsedovi Státního soudu napsal také syn Ludvíka Frejky Tomáš, kterému bylo tehdy dvacet let.⁵²⁸ Československé noviny o něm přinesly zprávu, jeho plný text se mi ale nepodařilo najít. Dopis, ve kterém Frejka žádal trest smrti pro svého otce, vyvolal ovšem pozornost v západní Evropě – otiskl jej na první straně německý deník *Die Deutsche Zeitung*, diskutovalo se o něm v bonnském parlamentu a uveřejnily ho i další noviny a časopisy. Českoslovenští občané se o tom mohli dozvědět z vysílání Svobodné Evropy, která Frejkův dopis komentovala v narážce na sovětského hrdinu, jenž byl v té době pro udání vlastního otce („využíval předsednictví gerasimovského výboru pro svůj osobní prospěch“⁵²⁹) dáván za vzor československým pionýrům: „Radujte se soudruzi a soudružky! Československé děti mají konečně také svého Pavlíka Morozova v osobě syna Frejkova.“⁵³⁰ Propagandistické využití tohoto dopisu způsobilo ovšem jeho pisateli celoživotní trauma – podle Petra Zídka odmítal i po svém odchodu do amerického exilu v roce 1968 o této události hovořit, a to i se svými nejbližšími.

⁵²⁷ NA, f. Ministerstvo vnitra (Monitor 18. 11. – 11. 12. 1952), k. 420; prepis relace Anny Bártové Odpověď na dopis L. Londonové, která byla vysílána Rádiem Svobodná Evropa 26. 11. 1952.

⁵²⁸ Tomáš Frejka byl synem Ludvíka Frejky z prvního manželství, autorka knihy *Divný kořený* Hana Frejková je jeho nevlastní sestra.

⁵²⁹ Kniha Vitalije Georgijeviče Gubareva *Pavlík Morozov* u nás vyšla poprvé v roce 1950, kdy ji vydalo Státní nakladatelství dětské knihy (SNDK). V roce 1952 vyšla v SNDK také stejnojmenná poema Stepana Petroviče Ščipačeva, v překladu Jana Pilaře.

⁵³⁰ NA, f. Ministerstvo vnitra (Monitor 18. 11. – 11. 12. 1952), k. 420; prepis relace vysílané Rádiem Svobodná Evropa 1. 12. 1952.

Zveřejnění dopisu Tomáše Frejky bylo ovšem ve stranickém prostředí kritizováno. Dle dochovaných materiálů padla na aktivu funkcionářů KSČ, konaném 26. listopadu 1952, vůči stranickému vedení mimo jiné tato otázka: „Proč bylo uveřejněno prohlášení syna Frejky v tisku? Žádný tomu stejně nevěří, že bude dobrým komunistou, musel stejně o otci něco vědět.“⁵³¹

7. 2. 4. Úloha rozhlasu a filmu

Kromě tištěných médiích sehrál v propagandistické kampani klíčovou roli také rozhlas. O procesu informoval od prvního dne a jak vyplývá z hlášení zasílaných Ústřednímu výboru KSČ, taktéž již od začátku procesu byl organizován jeho hromadný poslech v továrnách a na dalších pracovištích. O jeho poslechu se výslovně zmiňuje řada rezolucí, včetně dětských. Rozhlas tím, že přenášel záznamy výpovědí obžalovaných, vyvolal ale i to, co určitě nebylo cílem organizátorů kampaně – pochybnosti o regulérnosti procesu u některých posluchačů. Jak se dozvídáme z hlášení pro ÚV KSČ, někteří lidé se podivovali nad tím, že obžalovaní odpovídají dříve, než je jim položena otázka a na základě toho vyslovovali názor, že výpovědi působí dojmem, jako by je obžalovaní měli naučené nazpaměť.

Nemýlili se, obžalovaní se odpovědi opravdu museli naučit nazpaměť jako roli. Pro případ, že by se odchýlili od scénáře, měl být v soudní síni vypnut mikrofón a spuštěn magnetofonový záznam, který by samozřejmě zazněl i v rozhlase. Správné výpovědi obžalovaných nahráli vyšetřovatelé na magnetofonový pásek krátce před procesem. „Vyšetřovaný byl přiveden do zvláštní místnosti, Doubek se ho zeptal, jak je připraven na

⁵³¹ NA, f. 014/12 (Informační bulletin); Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským z 5. 12. 1952.

proces, a prohlásil, že si udělají zkoušku. Kladl otázky a vyšetřovaný odpovídal. Ve vedlejší místnosti pořizoval F. Škopík magnetofonový záznam. V případě, že by obžalovaný selhal, jako např. Kostov v Sofii, vypnul by se mikrofon a zapojil magnetofonový pásek se správnou odpovědí," uvádí Karel Kaplan.⁵³² U soudu mělo na odchylky od scénáře upozornit signální zařízení, nainstalované ve stole předsedy senátu.

O poslechu rozhlasu se zmiňují ve svých vzpomínkách i příbuzní obžalovaných. Například Heda Margoliová-Kovályová ve své knize *Na vlastní kůži* popisuje, jak po téměř roce poprvé slyšela z rádia hlas svého manžela Rudolfa Margolia. Byla tehdy hospitalizována v nemocnici a jedna z ošetřovatelek jí na její prosbu umožnila poslouchat rádio ve svém pokoji. U příležitosti šedesátého výročí procesu publikoval historik a novinář Petr Zídek v *Lidových novinách* rozsáhlý článek o tom, jak jej vnímaly děti obžalovaných. Uvedl v něm mimo jiné vzpomínku syna Otto Šlinga Jana, který byl jako sedmiletý po zatčení otce spolu se svým pětiletým bratrem Karlem odebrán matce a umístěn do dětského domova. Tam jej ředitel domova donutil poslouchat právě rozhlasový přenos z procesu.⁵³³

Proces s „protistátním spikleneckým centrem“ byl stejně jako soudní jednání s Miladou Horákovou z větší části zaznamenáván na filmový pás. O okolnostech vzniku tohoto filmového materiálu máme ještě méně informací nežli v případě „největšího politického procesu“. Z teprve nedávno objeveného dokumentu, uloženého v Archivu bezpečnostních složek vyplývá, že filmový záznam procesu s Rudolfem Slánským převzal 26. února 1953 archivně-studijní odbor Ministerstva národní bezpečnosti od Hlavní správy Státní bezpečnosti. Materiál byl rozdělen do čtyř částí, skládal se z negativu a modré kombinované kopie a jeho součástí byl i zvukový záznam, který

⁵³² KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992, s. 224.

⁵³³ ZÍDEK, Petr: Proces očima dětí popravených. *Lidové noviny*, roč. 25, čís. 275 (24. 11. 2012), s. 22/II.

tvořilo 190 dílů.⁵³⁴ V polovině padesátých let byl pak materiál předán Archivu ministerstva vnitra, přičemž bylo při této příležitosti podrobně popsáno, kdo na záznamu vystupuje. Tento výčet se víceméně shoduje s prefabrikovaným protokolem z procesu, který vyšel knižně, a tak se domnívám, že značná část soudního jednání byla skutečně nafilmována. Materiál byl ale použit (stejně jako v případě procesu s Miladou Horákovou) pouze pro filmový týdeník. Objevila se v něm část Slánského výslechu a poté závěrečná řeč prokurátora Josefa Urválka. Tyto záběry jsou často používány nejen v českých dokumentárních filmech s tematikou padesátých let, ale i ve filmech zahraničních. Zda za minimálním využitím mnohahodinového záznamu stály stejné důvody jako v roce 1950, tedy že obžalovaní vzbuzovali na filmovém záznamu soucit, z dostupných dokumentů není možné zjistit. Část filmového záznamu v rozsahu cca 10 minut pak byla odvysílána na jaře 1968 Československou televizí, zbytek filmového materiálu je dnes nezvěstný. Nelze tedy vyloučit, že úplný záznam procesu s Rudolfem Slánským a spol. bude ještě objeven.

7. 3. Hlášení z krajů a okresů o reakcích na proces

7. 3. 1. Počáteční pozitivní přijetí a kritika Slánského po jeho odvolání a zatčení

Vrcholní představitelé režimu s napětím sledovali, jak bude na proces reagovat veřejnost, proto byla z krajů a okresů denně po celou dobu jeho konání i v dny následující po vynesení rozsudku zasílána ÚV KSČ hlášení ve formě dálnopisů, dopisů a telegramů. Jeho pracovníci je pak zpracovávali do

⁵³⁴ ABS, evid. sv. 26; Akce Slánský, filmový archiv.

souhrnných denních svodek určených prezidentu Klementu Gottwaldovi, předsedovi vlády Antonínu Zápotockému a dalším členům nejužšího vedení země. Bedlivě byla monitorována především reakce dělníků v největších továrnách.

Dle instrukcí ÚV KSČ začaly okamžitě krajské a okresní sekretariáty organizovat na závodech, v jednotných zemědělských družstvech a na školách všech stupňů schůze, na nichž byl proces lidem „správně“ politicky vysvětlován. O těchto schůzích referovalo souhrnné hlášení následovně: „Na 76 rozhodujících závodech v Pražském kraji byly konány aktivity funkcionářů strany společně s masovými organizacemi, nebo členské schůze na jednotlivých pracovištích, které tvrdě odsoudily počínání zločinců Slánského a spol.⁵³⁵ [...] V převážné většině závodů konaly se krátké výborové, členské i celozávodní schůze, na kterých bylo živě diskutováno o škůdcovské činnosti spiklenecké bandy.⁵³⁶ [...] Po skončení ranních směn se konaly schůze ROH ve všech dílnách Leninových závodů, v 50 závodech v Plzni a ve všech větších závodech na okresech. Na schůzích referovali pracovníci OV a KV KSČ.⁵³⁷ [...] Okres Brno 6 organisoval ve větších závodech při desetiminutovkách vysvětlovací kampaň.⁵³⁸ [...] Městský výbor v Bratislavě po zveřejnění zprávy svolal vedoucí funkcionáře z nejdůležitějších jedenácti závodů a instruoval je, jak mají vést diskuse na pracovištích.“⁵³⁹

Počáteční zprávy hovořily o tom, že proces byl přijat velice pozitivně. Zmiňováno je, že lidé přistupují „s velkou

⁵³⁵ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 3.

⁵³⁶ *Tamtéž.*

⁵³⁷ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 6.

⁵³⁸ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 11.

⁵³⁹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 16.

chutí k další práci a jsou jako vyměněni“⁵⁴⁰. Jednalo se však o reakci na samotný fakt, že Rudolf Slánský a další bývalí funkcionáři KSČ byli postaveni před soud. „Dnešní zahájení procesu se Slánským a spol. bylo přijato se značným uspokojením“⁵⁴¹, uvádí hlášení o prvních reakcích na proces, a zdůvodňuje to tak, že „byli někteří, kteří nevěřili v odsouzení Slánského a spol., protože jsou to bývalí vysocí straničtí a státní funkcionáři“⁵⁴² a „byly hlasy, že když se jedná o staré členy strany, že z toho nic nebude“.⁵⁴³ Zdá se tedy, že část obyvatelstva příliš nevěřila, že Rudolf Slánský skutečně stane před soudem.

Důvody tohoto skeptického přístupu je nutné hledat o řadu měsíců zpět. „Případ Slánský“ byl totiž „po stranické linii“ řešen, a to dokonce dvakrát - po jeho odvolání z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ v září 1951 a o několik měsíců později znovu po zveřejnění zprávy o jeho zatčení. Po obou událostech se konal stranický aktiv, jehož výsledkem byla kritika politiky ještě donedávna oslavovaného komunistického funkcionáře. Jednalo se o rezoluce určené pouze pro stranické vedení a jejich obsah měl tudíž zůstat veřejnosti utajen, vyvolaly ale atmosféru určité nedůvěry, jejímž projevem mohl být právě dojem, že Slánský nakonec souzen nebude. V těchto rezolucích z podzimu a konce roku 1951 najdeme již některé tendence, jež se naplno projevují právě při propagandistické kampani v listopadu 1952.

Ve více než tisících stranických rezolucí, které na důvěrné sdělení ÚV o odvolání Slánského z nejvyšší stranické funkce reagovaly, je s touto změnou vyslovován souhlas. Ba co

⁵⁴⁰ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁵⁴¹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 5.

⁵⁴² *Tamtéž.*

⁵⁴³ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56; Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

víc, dochované interní stranické dokumenty svědčí o tom, že někteří členové KSČ si vůči Slánskému přáli daleko přísnější postup a žádali jeho přeřazení „do výroby“. Jiní zase vyslovovali podezření, že Slánský nebyl z nejvyššího stranického vedení jediný, kdo se dopustil závažných chyb. Tyto výroky obsahovaly již první antisemitské náznaky, a to formou vyjádření, že „Židé sedí na vysokých místech“⁵⁴⁴ a „Slánský prosazoval do funkcí lidi svého původu“⁵⁴⁵.

Další vlna stranických rezolucí následovala v listopadu a prosinci 1951 poté, co bylo veřejně oznámeno zatčení Rudolfa Slánského. Reakce nejnižších složek stranického aparátu na tuto událost byla překvapivě velice pozitivní. „Na své dnešní mimořádné členské schůzi projednávali jsme zradu R. Slánského. Máme ve vás a v s. Gottwalda plnou důvěru. Odsuzujeme zrádcovskou činnost R. Slánského a žádáme jeho nejpřísnější potrestání,“ psalo se kupříkladu v rezoluci organizace KSČ ze závodu Hedva v Moravské Třebové z 27. listopadu 1951.⁵⁴⁶ Některé rezoluce ale vyjadřují nespokojenost s tím, že ke Slánského odhalení došlo poměrně pozdě, a vznášejí požadavky, jež mohly být některým vedoucím funkcionářům nepříjemné. Pátá místní organizace KSČ v Lomnici nad Popelkou tak ve své rezoluci konstatovala, že „již při projednávání dopisu ÚV KSČ, ve kterém byla též sebekritika tohoto záškodníka, mnoho soudruhů z řad dělníků poznalo, že zde není něco v pořádku a nevěřili v jeho polepšení.“⁵⁴⁷ Lomničtí komunisté tak navrhují, aby „ve všech úřadech a orgánech státní správy byla provedena přísná prověrka, která pomůže odhalit další pomocníky těchto záškodníků.“⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ BRABEC, Václav: Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, roč. 9, č. 3 (1969), s. 366.

⁵⁴⁵ *Tamtéž*.

⁵⁴⁶ NA, f. Státní prokuratura Praha, 1951, nezpracováno; rezoluce dílčí organizace KSČ n. p. Hedva, Moravská Třebová z 27. 11. 1951.

⁵⁴⁷ NA, f. Státní prokuratura Praha, 1951, nezpracováno; rezoluce V. místní organizace KSČ v Lomnici nad Popelkou z 29. 11. 1951.

⁵⁴⁸ *Tamtéž*.

Některým místním organizacím KSČ ale předložené vysvětlení o odhalení „zrádce a sabotéra“ Slánského nestačilo. Zdá se, že strategie vedoucích funkcionářů režimu, jež spočívala ve vysvětlování zhoršující se hospodářské situace „odhalováním“ dalších a dalších nepřátel ve státním a posléze i stranickém aparátu, přestávala fungovat. Po „záškodnickém spiknutí proti republice“, tvořeném Miladou Horákovou a dalšími politiky nekomunistických stran, byla „objevena“ „zrádcovská klika“ brněnského městského tajemníka Otty Šlinga a místopředsedkyně ÚV KSČ Marie Švermové, aby posléze byly hlavní hospodářské neúspěchy označeny za dílo „protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským“. Někteří vnímaví členové KSČ se přestávali v propagandistických obratech orientovat a žádali vysvětlení. „Žádáme, aby celý případ byl členům strany důkladně objasněn, abychom věděli, kdy, jak a proč se Slánský dal na cestu zrady, abychom věděli, jak pomáhal nepříteli, jakých úchylek se při tom dopouštěl. Dále chceme vysvětlení, proč v brožuře, která pojednává o případu Šlinga a Švermové, stojí, že jejich spiknutí bylo namířeno i proti Slánskému, když nyní zjišťujeme, že Slánský byl snad ještě horším a lépe maskovaným zrádcem,“ psalo se v rezoluci závodní organizace národního podniku Drátovny a šroubárny v Jičíně.⁵⁴⁹ Členové této stranické buňky se dále pohoršovali nad skutečností, že před několika měsíci bylo „zrádci“ Slánskému uděleno nejvyšší státní vyznamenání za zásluhy o výstavbu socialismu a přišli se zajímavou teorií, jak mohou být odhaleni další „spiklenci“: „Žádáme rozhodně, aby byl důkladně prověřen ten, kdo byl prvním iniciátorem, aby Slánský dostal Řád socialismu. To by totiž mohlo dobře vést k novým odhalením spiknutí, které je možná kdovíjak rozvětvené.“⁵⁵⁰ Dodejme jen, že řád Slánskému udělil u příležitosti jeho padesátin sám Klement Gottwald.

⁵⁴⁹ NA, f. Státní prokuratura, 1950, nezpracováno; rezoluce závodní organizace n. p. Drátovny a šroubárny, Jičín z 28. 11. 1951.

⁵⁵⁰ Tamtéž.

V některých rezolucích z konce roku 1951 se dokonce objevuje otevřená kritika stranického vedení. Rezoluce závodní organizace odborných škol v Podskalské ulici v Praze tak kupříkladu požadovala sebekritiku celého ústředního výboru a upozorňovala na fakt, že ne vždy se veřejnosti předkládají pravdivé údaje: „Kromě toho je třeba udělat také nápravu v naší agitaci a propagaci. Je nutno více věřit masám a skutečně jim říkat pravdu. Doposud se oficiálně říkalo, že se naše životní úroveň nesnížila, ale tak zcela pravda to není.“⁵⁵¹ Autoři rezoluce si ale dovolili kritizovat i tehdejší oficiální média: „S pravdivou agitací souvisí také činnost našeho rozhlasu a někdy i *Rudého práva*. Rozhlas, *Rudé právo* a všichni poctiví soudruzi v minulém roce tvrdili, že mouka a chléb se zdražovat nebude, že nebude na lístky a reakce tvrdila opak a měla pravdu.“⁵⁵² Četba těchto rezolucí tak poněkud vyvrací tezi, jež se dnes v rámci bádání o období komunismu objevuje – a sice, že přijímání rezolucí a další podobné aktivity byly jen pouhými vyprázdněnými rituály. Naopak, zdá se, že některé místní organizace byly při této činnosti velice iniciativní a formou rezolucí adresovaných vedení KSČ se snažily prosadit své představy, a to i za cenu perzekuce svých někdejších soudruhů.

7. 3. 2. Kritika stranického vedení v reakci na proces s Rudolfem Slánským

Z hlášení, jež přicházela po zahájení přelíčení, jasně vyplynulo, že „proces s protistátním spikleneckým centrem“ mohutně otřásl důvěrou značné části řadových komunistů a jejich sympatizantů ve vedení KSČ a státu. Ti se v reakci na

⁵⁵¹ NA, f. Státní prokuratura, 1951, nezpracováno; rezoluce závodní organizace odborných škol v Podskalské ulici v Praze z 3. 12. 1951.

⁵⁵² *Tamtéž*.

přehnané zprávy o rozsáhlé záškodnické činnosti obžalovaných logicky ptali, jak je možné, že tito zločinci mohli tak dlouho působit v nejvyšších funkcích, páchat trestnou činnost, způsobovat ohromné národohospodářské škody a provádět špionáž ve prospěch „západních imperialistů“, aniž by si toho jejich kolegové všimli. Hlasatelé těchto názorů měli údajně naznačovat, že i nejvyšší představitelé státu či KSČ mohou být do těchto nekalostí zapleteni.

Ozývaly se tak hlasy, které volaly po účasti na kontrole výkonu moci vysokých státních představitelů a obsazování klíčových pozic ve vedení země: „Všichni zaměstnanci družstva Výstavba v Praze 1 žádají, aby byly vedoucí kádry, které rozhodují o celkové struktuře našeho státu přísně kádrovány a též aby byla provedena nová kádrová prověrka všech odpovědných činitelů ve státním aparátě. Tím se předejde podobným případům, které se projevíly v procesu.⁵⁵³ [...] Soudruzi jsou zvědaví, jaké závěry na základě procesu budou udělány na celostátní konferenci. Říkají, že ministři musí skládat velmi přísnou sebekritiku.⁵⁵⁴ [...] Soudruzi na Přerovsku říkají, aby ministři přijeli na aktivity do okresů, které budou probíhat v lednu a v únoru, kde by vysvětlili, jak mohlo dojít k tak velkým ztrátám, aniž by o tom oni věděli.⁵⁵⁵ [...] Po neděli se vyskytl mezi pracujícími v závodech TOS Kuřim, Zbrojovka atd. projev nespokojenosti. Pozastavují se nad tím, jak mohly být promarněny tak obrovské částky, aniž by to vzbudilo pozornost vedoucích činitelů ve straně a ve vládě.⁵⁵⁶ [...] Znovu a znovu se projevuje podiv nad tím, že vedoucí činitelé

⁵⁵³ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56, Informační bulletin (22. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁵⁵⁴ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁵⁵⁵ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 12.

⁵⁵⁶ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 14.

ve straně a ve vládě, zvláště ministři, celou dobu nic nevěděli o vážných nedostatcích, které se v jednotlivých resortech vyskytovaly. Vyskytují se projevy nedůvěry k ministrům a vládě.“⁵⁵⁷

Kritika nezůstala omezena jen na vládní představitele, ale byla stále častěji vznášena i na adresu nejvyššího stranického orgánu, který představoval mocenské centrum ve státě a zároveň organizoval kampaň, jejímž plodem byla právě i tato kritika: „Na schůzi závodní organizace strany na Krajské správě státních statků soudruzi kritisovali kádrové obsazení a došli mimo jiné k závěru, že stranická organizace aparátu ÚV KSČ musela pracovat nejhůře ze všech stranických organizací, jinak by musely být nedostatky již dříve odhaleny.“⁵⁵⁸ [...] Dělníci cítili, že není něco v pořádku. Děláme jako mourovatý a pořád nikde nic není vidět. My to cítili a nahoře nic nevěděli?⁵⁵⁹[...] Byly i takové názory, že RSŠ [Rok stranického školení] byl zaveden jen proto, aby si dělníci vtloukali do hlavy různé historie, aby tím byli odváděni od kontroly vyšších složek.“⁵⁶⁰ Jaké asi byly pocity vedoucích komunistických funkcionářů, když si četli v tajných hlášeních o plodech, jež jimi vyvolaná kampaň přinesla? V reakcích na proces se dokonce objevuje vyslovování nedůvěry některým ministrům, a to včetně předsedy vlády Antonína Zápotockého.

Pouze o Gottwaldovi se nezapochybovalo. Naopak, jeho pozice se během procesu výrazně utužila, dokonce je možné říci, že kult jeho osobnosti dosáhl vrcholu. Komunisté i řada nestraniků zřejmě uvěřili tvrzení oficiální propagandy, že

⁵⁵⁷ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁵⁵⁸ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 9.

⁵⁵⁹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 19.

⁵⁶⁰ NA, f. 014/12, sv. 9, arch. j. 71, Informační bulletin (5. 12. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 10.

i on se měl stát obětí „spiklenců“, kteří jej ve spolupráci s jeho osobním lékařem chtěli zabít. Denní hlášení popisují také zděšení, které mezi pracujícími lidmi zavládlo, když se dozvěděli, že „zrádci“ usilovali o jeho život a způsobili dokonce smrt dvou ikon komunistického pantheonu, Julia Fučíka a Jana Švermy. V rezolucích je pak zdůrazňováno, že pracující lid se v těchto těžkých chvílích ještě více přimkne ke svému prezidentovi a dokáže mu svoji věrnost: „Soudruzi ukazovali na s. Gottwalda a říkali: ‚Soudruh Gottwald vyrostl v našich očích za tyhle dny moc. To je ale bolševik!‘⁵⁶¹ [...] Odpor k zaprodancům imperialismu neustále roste a současně se stupňuje láska k naší komunistické straně a zvláště k soudruhu Klementu Gottwaldovi.⁵⁶² [...] V soudruha Gottwalda máme důvěru a položili bychom za něj život. [...] Nevěřit v soudruha Gottwalda znamená ztratit všechno.“⁵⁶³

Objevily se ovšem i pochybnosti o regulérnosti samotného procesu, o kterém se v některých závodech hovořilo jako o „sehrané komedii“. „Vznikají otázky, proč nebyl Slánský odhalen již dříve, proč není souzena také Švermová, a někteří nemohou uvěřit, že Slánský na sebe vše vypovídá (zejména indiferentní) a že Beneš byl špionem a zapleten do zločinecké činnosti této bandy,“ uvádí jedno z hlášení.⁵⁶⁴ Další zaznamenávají, že některým obyvatelům Československa přišlo zvláštní, jak se obžalovaní při procesu přiznávají, přičemž se objevila i slova jako „divadlo“: „V Jihlavě i u členů strany byla nejistota, zda Slánský je vůbec v republice. Nyní toto je jasné, ale nemohou uvěřit, že by Slánský na sebe všechno

⁵⁶¹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 21.

⁵⁶² NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁵⁶³ NA, f. 014/12, sv. 9, arch. j. 71, Informační bulletin (5. 12. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 6.

⁵⁶⁴ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56, Informační bulletin (22. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 3.

pověděl.⁵⁶⁵ [...] Někteří lidé říkají, že na ně proces působí dojmem předem připraveného divadla. Soudí tak proto, že obvinění plynule odpovídají, jako kdyby svoji výpověď četli. Reakce tak využívá a rozšiřuje, že jde o podvod, že nesměli nic jiného říkat, než co měli napsáno a že veřejnost se dovídá jen nepatrnou část pravdy.⁵⁶⁶ [...] Ve večerní škole v Leninových závodech v Uničově soudruzi hovořili o tom, že je dost lidí, kteří mají proces za holý podfuk, neboť proto tak plynule prý obžalovaní vypovídali, že to měli buď napsané nebo se to museli učit nazpaměť.⁵⁶⁷ [...] Reakční elementy roztrušují tendence, že proces je připravený, protože obžalovaní vypovídají dříve než skončí dotaz předsedy soudu.“⁵⁶⁸ Výjimkou nebyly ani rozpaky nad propagandistickým schématem, podle něhož byli obžalovaní válečnými zločinci: „Jak je možné, že se zjistí za 10 let, že Frank je válečný zločinec, když nám byl znám seznam válečných zločinců?“⁵⁶⁹

Dle dochovaných hlášení se někteří obyvatelé Československa domnívali, že obžalovaní se ve skutečnosti mají dobře, neboť sehrávají s žalobci předem domluvené divadlo: „V závodě Tesla J. Hakena se rozšířila šeptanda, že obžalovaní nejsou věznění na Pankráci, ale v nějaké vile a mají vše, co hrdlo ráčí. Proces prý je jen divadlo k ohlupování lidí a i když budou odsouzeni k smrti, popraveni nebudou. Nepo-

⁵⁶⁵ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 5.

⁵⁶⁶ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7 a 8.

⁵⁶⁷ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 9.

⁵⁶⁸ f. NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 13.

⁵⁶⁹ NA, f. 014/12, sv. 9, arch. j. 71, Informační bulletin (5. 12. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 13.

dařilo se zjistit, kdo tyto výmysly rozšiřuje.“⁵⁷⁰ Tato fáma patrně vznikla na základě informace, že obžalovaní z procesu s Rudolfem Slánským byli vyslýcháni na zámku v Kolodějích u Prahy, který patřil československé vládě. Ze vzpomínek účastníků ale víme, že vyšetřovaní zde byli podrobováni krutému mučení, aby přiznali obvinění, kterých se nikdy nedopustili.

V hlášeních zasílaných na ÚV KSČ se objevují zmínky, že „všichni souzení musí dostat provaz, takových škod napáchali, jinak nebudou mít lidi důvěru ve stranu“⁵⁷¹ nebo, že „rozhořčení přechází až do extrémů a je žádáno mučení účastníků protistátního centra“⁵⁷². Pisatelé netušili, že o mučení obžalovaných se již vyšetřovatelé Státní bezpečnosti postarali. Z Tesly Karlín pak bylo hlášeno, že „převládá názor, že by bylo lepší zrádce nevěšet, ale nechat je pracovat v dolech o hladu.“⁵⁷³

7. 3. 3. Výbuch antisemitských nálad

Jedenáct ze čtrnácti obžalovaných z procesu mělo židovské kořeny, což bylo uvedeno nejen v žalobě, ale bylo to opakovaně zdůrazňováno v rámci propagandistické kampaně. Tento aspekt procesu souvisel s obratem v komunistické politice vůči tomuto státu, který vznikl v roce 1948 a Sovětský svaz byl jednou z prvních zemí, který jeho existenci uznal. Stalin doufal, že

⁵⁷⁰ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 59, Informační bulletin (24. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 6.

⁵⁷¹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 10.

⁵⁷² NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 5.

⁵⁷³ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 18.

se stane sovětským satelitem na Blízkém východě, představitelé Izraele se ale záhy přiklonili k USA. Obžalovaní z procesu s Rudolfem Slánským, kteří měli židovské předky, byli v rámci kampaně označováni za sionisty, kteří na úkor své země pomáhali americkým imperialistům a státu Izrael. Skutečnost, že ovládali několik jazyků nebo že žili po určitou dobu svého života v zahraničí, byla vykládána jako důkaz jejich údajného kosmopolitismu. Byli označováni za lidi, kteří nemají nikde domov a v rámci národního společenství představují cizorodý prvek.

Kampaň cílená proti politice státu Izrael a jeho domnělým spojencům v Československu ale vyvolala ve společnosti vlnu antisemitských nálad, která zaskočila i samotné organizátory kampaně. V roce 1952 bylo teprve sedm let po skončení války, v níž bylo zavražděno šest milionů Židů, vzpomínky na hrůzy holocaustu byly ještě čerstvé, přesto podle hlášení byly na shromážděních svolaných na jednotlivých pracovištích v souvislosti s procesem zaznamenány tyto výroky: „Židé jsou dacani a je třeba je vyházet a dát na manuální práci.⁵⁷⁴ [...] Hitler se na Židy zaměřil, chtěl je všechny odstranit, škoda, že to neudělal, podívejte se, co dělali teď ti, kteří tu zbyli, za svinstva!⁵⁷⁵ [...] Hitler viděl v Židech nepřítele. Uměl psychologicky rozpoznat, od koho mu hrozí nebezpečí a my jsme to neuměli.⁵⁷⁶ [...] Hitler jich vystřílel hodně a ještě je to málo.⁵⁷⁷ [...] Hitler měl všechny Židy zničit, když se již do toho dal.“⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 9.

⁵⁷⁵ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 20.

⁵⁷⁶ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 21.

⁵⁷⁷ *Tamtéž.*

⁵⁷⁸ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56, Informační bulletin (22. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 12.

Podle hlášení o reakcích na proces byl na některých setkáních vysloven požadavek, aby byli Židé z odpovědných funkcí odvoláni a také aby byla provedena revize jejich majetku. Tyto požadavky tak značně připomínají některé návrhy, jež zazněly v období tzv. druhé republiky, vůči níž se komunisté značně vymezovali nejen na podzim 1938, ale i v pozdějších letech. Podle stanov tehdy vznikající Strany národní jednoty se nemohl jejím členem stát člověk s židovskými předky⁵⁷⁹, nyní se pro změnu objevil požadavek, aby do stanov KSČ byla vložena věta, že „členem KSČ může být výhradně jen občan ČSR, občan židovského původu nemůže být členem strany.“⁵⁸⁰ Hlášení zaznamenávala i nenávistné proti-židovské výroky jednotlivých lidí. „Byl jsem a jsem ukázněný komunist, ale jsem dnes proti Židům. Hitler vraždil ty, co byli mezi námi a ty velké pacholky nechal. Jedna smrt je pro ty zrádce málo. Tahat z nich řemeny by měli,“ prohlásil údajně soudruh Cháb, dělník z Avie Čakovice.⁵⁸¹ Některá hlášení přirovnávala atmosféru ze schůzí k násilným protižidovským akcím: „Na členské schůzi v Malých Kyšicích, okres Kladno, se projevila pogromistická nálada proti Židům, byly takové názory, že bude nutné vystěhovat všechny Židy do Palestiny, že u nás nemají co dělat.“⁵⁸² Připomeňme ještě, že právě vyvolávání pogromistické nálady proti nepřátelům republiky označil v době procesu s Miladou Horákovou a spol. za svůj cíl Krajský výbor KSČ v Ostravě.⁵⁸³

⁵⁷⁹ GEBHART, Jan - KUKLÍK, Jan: *Druhá republika 1938–1939. Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Paseka, Praha - Litomyšl 2004, s. 59.

⁵⁸⁰ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 84, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 13.

⁵⁸¹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 21.

⁵⁸² NA, f. 014/12, sv. 9, arch. j. 71, Informační bulletin (5. 12. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 9.

⁵⁸³ NA, f. 02/4, sv. 15, arch. j. 127, fol. 10; dálnopis Krajského výboru KSČ Ostrava z 2. 6. 1950.

Pracovníci krajských a okresních sekretariátů si zjevně uvědomovali, že hraní na protižidovskou notu se „architektům procesu“ naprosto vymklo z rukou. Ústřednímu výboru hlásili: „Stále více se rozmáhá jak v řadách pracujících, tak v řadách občanstva protižidovská nálada. [...] Vytváří se nebezpečné antisemitické názory. [...] Jest napadáno židovstvo jako celek.⁵⁸⁴ [...] Protižidovská nálada zesiluje. Je požadováno mimo odvolání židů z odpovědných funkcí i revise jejich majetku.“⁵⁸⁵ Doplňme, že tyto názory, jak je patrné z hlášení, se objevovaly jak ve městech, tak na venkově. Zároveň se krajští a okresní funkcionáři zmiňují i o projevech nesouhlasu s protižidovskými výroky. Řada lidí si patrně uvědomovala některé podobnosti této kampaně s nacistickou propagandou. „OÚNZ z Prahy 12: soudruzi se dotazují, zda se nepřipravuje pogrom na Židy na základě toho, jak je sestavena žaloba (u obžalovaných uváděno: také Žid). Totéž bylo diskutováno v Čs. obci sokolské, okres Praha 1, kde se soudruzi pozastavovali nad termíny Žid a Čech v našem tisku.⁵⁸⁶ [...] Na Praze 8 byly zachyceny výroky, že tento proces je provokací proti Židům a že proto, že nebude splněna pětiletka, tak se svaluje na Židy.⁵⁸⁷ [...] Protižidovské tendence však nenašly půdu všude. Na příklad v závodě AZNP Hanychov, okres Liberec, kde pracuje několik židů, kteří přešli do výroby, nevyskytl se ani jediný případ, že by proti nim někdo vystoupil a nějakým způsobem je napadl.⁵⁸⁸ [...] Byly dokonce zaznamenány případy vyjádření osobního nesouhlasu s protižidovskou kampaní: „Na

⁵⁸⁴ NA, f. 014/12, Informační bulletin (22. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 15.

⁵⁸⁵ NA, f. 014/12, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 10.

⁵⁸⁶ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 13.

⁵⁸⁷ *Tamtéž.*

⁵⁸⁸ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 5.

sekretariát OV KSČ v Mariánských Horách se dostavil příslušník židovské národnosti, který pracuje ve Stavoprojektu, a připomínal, že se proti Židům dějí podobné věci, jako byly pogromy.“⁵⁸⁹

Funkcionáři KSČ působící v regionech žádali ústředí naléhavě o pomoc. Navrhovali, aby stranický tisk začal srozumitelně „osvětlovat otázku sionismu, kosmopolitismu, trockismu, antisemitismu a buržoasního nacionalismu“⁵⁹⁰. Ani oni neměli totiž jasno, jaká je momentálně oficiální interpretace těchto termínů. S vděčností pak kvitovali vydání *Rudého práva* ze dne 24. listopadu, kde vyšel na titulní straně velký nepodepsaný článek nazvaný *Sionismus - nástroj amerického imperialismu*, jehož autor se snažil tyto pojmy osvětlit. Mimo jiné se v něm psalo: „Sionisté jsou představiteli reakčního buržoasně nacionalistického židovského hnutí, které bylo od svého vzniku zavile nepřátelské věci lidu a pokroku. [...] Celé světové sionistické hnutí se již dávno stalo jednou z nejnebezpečnějších agentur amerického imperialismu. Jeho základna - kapitalistický stát Izrael - se stal majetkem amerických monopolistů, kteří si z něj vytvářejí své válečné nástupiště proti Sovětskému svazu. [...] Vždyť sionistické organizace, s nimiž pracoval Slánský, nebyly ničím jiným než fašistickými úderkami! Je jasné, že každý buržoasní nacionalismus, a tedy i židovský, vede nutně k fašismu.“⁵⁹¹

Článek tedy antisemitské nálady spíše ještě povzbudil, neboť ztotožňoval sionismus s fašismem. V textu se sice přiznávalo utrpení Židů v nacistických koncentračních táborech za druhé světové války a antisemitismus byl označen za „nejodpornější barbarství“, zároveň ale používal rétoriku, jež

⁵⁸⁹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 12.

⁵⁹⁰ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 10.

⁵⁹¹ Sionismus - nástroj amerického imperialismu. *Rudé právo*, roč. 33, č. 314 (24. 11. 1952), s. 1.

si s nacistickým protižidovským tažením v ničem nezadala: „V celé nahotě odkrývá jejich zrůdnou podobu probíhající proces. Hnusem a odporem se zachvívá nitro člověka, když vidí tyto bezcitné a chladné tvory. Tvory, kupčící se vším, co je člověku svaté, cynicky zrazující vše a všechny, kdo jim dal důvěru. S nejhlubším opovržením se člověk odvrací od těchto zlosynů, jakými jsou všichni ti Geminderové, Goldmanové,⁵⁹² Šlingové, Simonové, Frejkové, Londonové a ostatní, vedení Slánským. Ti, kteří nikdy nesrostli s lidem, kteří z něho nevyšli - svým původem z buržoasního, fabrikantského a kšeftařského prostředí, ti, kteří od začátku až do konce nenáviděli pracující lid. A na tyto lidu cizí živly, na tuto sběh s temnou minulostí, sázel kartu jidáš Slánský, protože ti mu byli blízcí, ti byli jeho a on byl jejich. Těmito živly chtěl prosáknout stranu, rozleptávat ji tak a učinit z ní povolný nástroj svých titovských choutek.“⁵⁹³ Domnívám se, že text by mohl být dílem Václava Kopeckého, jenž byl znám svým antisemitským smýšlením. O jeho autorství tohoto textu se mi nepodařilo najít žádný pramen, mohl by jej tak potvrdit například jazykový rozbor. Podle mého názoru představuje tento článek jeden z negativních vrcholů demagogie používané při propagandistických kampaních komunistického režimu, neboť tento text ztotožňoval snahu po staletí pronásledovaného národa o vytvoření vlastního státu s ideologií, jež v konečném důsledku vedla k zavraždění šesti milionů příslušníků tohoto národa.

Jak na tuto kampaň reagovali ti, kteří sami na vlastní kůži zažili nacistické pronásledování, zaznamenal ve své silně autobiografické povídce *Běh Prahou* spisovatel Ota Pavel: „Vešel jsem dovnitř, měl jsem strach, že se jim něco stalo. Byli v zadním pokojíku. Maminka ležela na gauči zachumlaná do

⁵⁹² Míněn přední komunistický ekonom Josef Goldman, jenž byl také označen za „zrádce“.

⁵⁹³ Sionismus - nástroj amerického imperialismu. *Rudé právo*, roč. 33, č. 314 (24. 11. 1952), s. 1.

deky a obrácená ke zdi, tatínek seděl v podvlíkačkách u stolu a plakal. Vlasy měl rozházené přes čelo a slzy mu stékaly na noviny. Bylo to Rudé právo, které odebíral a bez něhož nemohl ani den být. Naklonil jsem se nad ním a ty vlasy mu dal pryč z čela. Poprvé a naposled v životě se mi sesunul do náruče, jako to dělají děti. Já byl už chlap. Držel jsem ho a díval jsem se přes jeho hlavu do toho Rudého práva, kde zaškrtal červenou tužkou:

Rudolf Slánský, židovského původu

Bedřich Geminder, židovského původu

Ludvík Frejka, židovského původu

Bedřich Reicin, židovského původu

Rudolf Margolius, židovského původu

Ta řada Židů pokračovala a byla rozmazaná slzami. Když se utišil, podíval se nepřítomně na mně, jako by mě nepoznával, a povídá: „Zase zabíjejí Židy. Už to zase potřebují na někoho svést“. Pak vstal a uhodil do toho Rudého práva a křičel: „Já odpouštím vraždy. I justiční. I politický. Ale v tomhle komunistickém Rudém právu nikdy nemělo stát - židovský původ! Komunisti dělí lidi - na Židy a nežidy!“ A pak udeřil znovu do Rudého práva a to se rozprsklo, jako by bylo ze zimního ztrouchnivělého listí“.⁵⁹⁴

7. 4. Přijímání rezolucí

7. 4. 1. Rezoluce ze závodů a podniků

Součástí propagandistické kampaně kolem „procesu s protistátním spikleneckým centrem“ bylo stejně jako u předcházejících politických procesů podepisování protestních

⁵⁹⁴ PAVEL, Ota: Běh Prahou. In: PAVEL, Ota: *Jak šel táta Afrikou. Povídky*. Agentura V. P. K., Praha 1994, s. 185-186.

rezolucí. Drtivá většina jejich signatářů měla s tímto nástrojem komunistické propagandy již zkušenosti - před dvěma a půl lety se v Československu na podobných masových shromážděních podepisovala nejen mírová Stockholmská výzva, ale i požadavek vysokého trestu pro Miladu Horákovou a další spoluobžalované. Propagandistický stroj byl již dobře zaběhnut a dal se velice rychle do pohybu, podporován sdělovacími prostředky. Rezoluce pracujících se měly stát jedním z argumentů pro udělení nejvyšších trestů, které měly být vyneseny „ve jménu lidu“.

Rezoluce se podepisovaly v továrnách, jednotných zemědělských družstvech, v nejrůznějších podnicích a na všech stupních škol. Podle instrukcí byly zasílány Státnímu soudu, v kopii pak okresním nebo krajským výborům KSČ nebo přímo Ústřednímu výboru KSČ, často také redakci *Rudého práva*. Některé byly adresovány předsedovi vlády Antonínu Zápotockému nebo prezidentu Klementu Gottwaldovi. Podle souhrnné zprávy ÚV KSČ jich přišlo celkem 8520,⁵⁹⁵ tedy o více než dva tisíce více nežli při procesu se „záškodnickým centrem“ v čele s Miladou Horákovou.

Poměrně překvapivé je, že mezi nimi najdeme značný počet rezolucí z vysokých škol, např. z DAMU, Filozofické fakulty a Právnické fakulty Univerzity Karlovy a Pedagogické fakulty Palackého univerzity v Olomouci. Velký počet jich byl, zřejmě v souvislosti s rovněž zatčeným univerzitním profesorem Vladímírem Haškovcem, osobním Gottwaldovým lékařem, který měl údajně ukládat o jeho život, napsán lékaři - např. z Vojenské lékařské akademie v Hradci Králové, z Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně, ze Státní fakultní nemocnice v Praze a dalších zdravotnických zařízení.

Atmosféru schůzí, kde byly přijímány rezoluce, zachycují některá z tajných hlášení pro ÚV KSČ. Vyplývá z nich, že na

⁵⁹⁵ NA, f. 014/12, sv. 9, arch. j. 71, Informační bulletin (5. 12. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, 1. 2.

těchto schůzích nezřídka zaznívalo doslova volání po krvi obžalovaných, a to již od prvního dne procesu: „Na všech schůzích byly přijaty všemi přítomnými potleskem i hlasováním resoluce o přísném odsouzení všech zrádců.⁵⁹⁶ [...] Projevují se vesměs názory, které žádají udělení trestu smrti celé bandě.⁵⁹⁷ [...] Závodní organizace Stavivo Ústí nad Labem žádá pro všechny trest smrti.⁵⁹⁸ [...] Na schůzích byla velmi živá diskuse, ve které velmi ostře odsuzovali zrádce a špiona Slánského a celou bandu. Diskusí se zúčastňovaly i ženy, jako např. v každělných závodech v Mikuláši ženy plakaly a křičely při označení Slánského, že je vrahem, který chtěl zavraždit našeho milovaného soudruha Gottwalda a žádaly Slánského oběsit.⁵⁹⁹ [...] V závodě Koh-i-noor a v plynárně zaměstnanci žádají bezpodmínečně provaz pro všechny.⁶⁰⁰ [...] Všeobecně se žádá přísné potrestání všech obviněných a jsou hlasy, že všichni musí dostat provaz, jinak se půjde do ulic.⁶⁰¹ [...] Pracující Pražského kraje jednomyslně odsuzují podle zrádce a žádají co nejprísnější potrestání. Žádají pro všechny členy centra nejvyšší trest a upozorňují, že by bylo velkým proviněním proti pracujícím, kdyby jen jediný unikl provazu.⁶⁰² [...] Projevují se jednotlivé požadavky veřejných poprav zrádců.⁶⁰³

⁵⁹⁶ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56, Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 4.

⁵⁹⁷ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56, Informační bulletin (21. 11. 1952), Ohlas na zahájení procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁵⁹⁸ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 4.

⁵⁹⁹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 17.

⁶⁰⁰ *Tamtéž.*

⁶⁰¹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 25.

⁶⁰² NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 4.

⁶⁰³ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 16.

[...] Lidé žádají pro zrádce veřejnou popravu. Většina lidí projevuje hněv: „Ať se s nimi nemalují, ať to postřílejí jako kočky.“⁶⁰⁴ Po vynesení rozsudku pak vyjadřovali někteří lidé nelibost nad tím, že k trestu smrti nebyli odsouzeni všichni obžalovaní: „S velikým napětím byl očekáván rozsudek. Rozhodnutí soudu o trestech pro spiklence je přijímáno s všeobecným uspokojením. Vyskytují se však i hlasy nespokojenosti a je žádáno dodatečné odsouzení Löbla, Londona a Hajdů k trestu smrti.“⁶⁰⁵

Rezoluce pak byly stejně jako při předcházejících procesech zveřejňovány v denním tisku. Pro představu, jakou dikci většina z nich měla, stačí uvést některé titulky článků *Rudého práva*, které tyto rezoluce přetiskovaly: *Celou zemí zní hlas nenávisti a opovržení k bandě špiónů a zrádců. Nejtvrdší trest ať stihne vlastizrádce!*,⁶⁰⁶ *Lid naší vlasti žádá tvrdý trest pomocníkům imperialistických vrahů. Spravedlivě zúčtovat se zločinci!*,⁶⁰⁷ *Za zradu vlasti a lidu, za smrt soudruhů Švermy a Fučíka - smrt imperialistickým agentům! Zbavení zrádců půjdeme rychleji vpřed*,⁶⁰⁸ *Jednomyslně zní hněvivý hlas našeho lidu - smrt imperialistickým agentům*,⁶⁰⁹ *Náš pracující lid vyjadřuje souhlas se spravedlivým rozsudkem nad zrádci naší vlasti. Taková je odpověď našich pracujících.*⁶¹⁰

Stejně jako při procesu s Miladou Horákovou jsou obžalovaní v rezolucích častovány velmi nevybíravými výrazy - jsou označeni za „bandu zrádců, vrahů a špiónů“ (Pozemní stavby Písek), „hyeny lidské společnosti“ (Karlovarské energetické rozvodné závody), „bandu lotrů a špiónů“ (Strojní

⁶⁰⁴ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 8.

⁶⁰⁵ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 64, Informační bulletin (28. 11. 1952), Ohlas na proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 3.

⁶⁰⁶ *Rudé právo*, roč. 33, čís. 312 (22. 11. 1952), s. 1.

⁶⁰⁷ *Rudé právo*, roč. 33, čís. 314 (24. 11. 1952), s. 1.

⁶⁰⁸ *Rudé právo*, roč. 33, čís. 316 (26. 11. 1952), s. 1.

⁶⁰⁹ *Rudé právo*, roč. 33, čís. 317 (27. 11. 1952), s. 1.

⁶¹⁰ *Rudé právo*, roč. 33, čís. 319 (29. 11. 1952), s. 1.

traktorová stanice Soběslav), „parazity národa“ (podnikové ředitelství Skutečského průmyslu kamene), „odporné stvůry, které se podobají člověku jen zevnějškem“ (posluchači a učitelé Státního kursu pro přípravu pracujících na vysoké školy ve Františkově), „kosmopolitní a oportunistické zaprodance“ (učitelky mateřských škol na kurzu v Pardubicích), „charakterovou spodinu“ a „podlé škůdce“ (Okresní národní výbor v Brandýse nad Labem) či „smečku trockisticko-sionistických špionů“ (závodní organizace KSČ při ONV v Jilemnici). Nejvíce je samozřejmě urážen Rudolf Slánský, který je nazýván „škůdcem národa“, „vyvrhelem“, „největším nepřítelem pracujícího lidu“ nebo „starým agentem imperialistů“.

Právě tvrzení, že obžalovaní se snažili „zvrátit naši cestu k socialismu“, patří k jednomu z častých motivů protestních rezolucí. Ačkoliv prakticky všichni obžalovaní se podíleli na etablování pounorového režimu a drtivá většina z nich v komunistickém hnutí působila již před válkou, je jim nyní předhazována snaha o restauraci „imperialistického a kapitalistického zřízení“. „Nikdy nedopustíme, aby kapitalističtí žraloci ovládli naši vlast a ještě usilovněji budeme pracovat,“ píše kupříkladu pracovníci továrny na váhy v Broumově-Olivětině.⁶¹¹ Závodní organizace při ONV - Praha 10 zase tvrdí, že cílem obžalovaných bylo odtržení republiky od sovětského bloku a její přeměna v „kolonii drancovanou americkým kapitálem“.⁶¹²

Nejednalo se však o jediný motiv objevující se v rezolucích, jenž působil značně absurdně a s historickou skutečností neměl nic společného. V rámci propagandistické kampaně byla prezentována údajně „temná minulost“ některých obžalovaných, což se promítlo i do rezolucí. Slánský byl

⁶¹¹ NA, Státní prokuratura, 1952, nezpracováno; rezoluce závodní skupiny ROH továrny na váhy n. p. závod Broumov-Olivětín, nedatováno.

⁶¹² Tamtéž; rezoluce závodní organizace při ONV - Praha 10 z 24. listopadu 1952, adresovaná Státnímu soudu v Praze.

obviněn z toho, že během povstání na Slovensku neposkytl pomoc komunistickému funkcionáři Janu Švermovi a údajně tak měl způsobit jeho smrt, Bedřich Reicin se zase doznal, že gestapu vyzradil Julia Fučíka, ačkoliv v době jeho zatčení pobýval již půl druhého roku v Sovětském svazu. Obžalovaní jsou v rezolucích obviňováni z toho, že mají „na svědomí životy našich nejdražších bojovníků za práva dělnické třídy jako je náš Júla Fučík, Jan Šverma a další nejpřednější pracovníci ilegální KSČ.“⁶¹³

Některé rezoluce jdou však ještě dále a obžalované označují přímo za spolupracovníky nacistů, ačkoliv nejméně čtyři z nich (Josef Frank, Karel Šváb, Artur London a Rudolf Margolius) prošli nacistickými koncentračními a vyhlazovacími tábory a většina příbuzenstva jedenácti obžalovaných zahynula v nacistických plynových komorách. Pracovníci Československého červeného kříže v Havlíčkově Brodě tak ve své rezoluci konstatují, že „spolupachatelé hitlerovských fašistů, zrádci Fučíků, pomahači vrahů z Osvědčimi (míněno Osvětimi), Majdánek (míněno Majdanku) a jiných koncentračních táborů, si nezasluhují než nejtvrdší potrestání“.⁶¹⁴

Otevřené antisemitské výpady v rezolucích nenajdeme. Ačkoliv se mi nepodařilo najít v tomto smyslu žádný archivní dokument, domnívám se, že tomu tak bylo proto, že organizátoři kampaně nařídili, aby se takovéto formulace v rezolucích neobjevovaly. Přesto zde na židovský původ většiny obžalovaných najdeme narážky - jedná se o zmínky o „mezinárodním sionismu“, označování obžalovaných za „kosmopolity“ a „zrádce bez vlasti a domova“ nebo „lidi buržoasně židovského původu“. V jednom případě jsem zaregistrovala v rezolucích výraz „židovští jidáši“.

⁶¹³ *Tamtéž*; rezoluce závodní organizace KSČ při ONV v Semilech a závodní organizace ROH při ONV v Semilech z 26. 11. 1952

⁶¹⁴ *Tamtéž*; rezoluce pracovníků Československého červeného kříže na okrese Havlíčkův Brod z 26. 11. 1952 adresovaná Státnímu soudu v Praze.

Projevem atmosféry, kterou kampaň kolem procesu vyvolala, byla také vlna udání. Docházela ve formě dopisů ústřednímu výboru KSČ a pisatelé v nich upozorňovali na své nadřízené a další lidi, kteří by podle nich mohli být také zapleteni do aktivit „spiklenců“. Tyto tendence se objevují i v rezolucích. V některých z nich je jmenovitě upozorňováno na „nepřátelské živly“, jež se údajně do toho či onoho podniku vetřely, a vina za to bývá samozřejmě přičítána Slánskému. „Zjistili jsme, že do JZD se dostali vesničtí boháči, kteří se tam vetřeli v roce 1949 a 1950 a narušují soustavně vývoj a zrůst [sic] jednotných zemědělských družstev. Toto všechno bylo zapříčiněno politicko-rozvratnickou prací skupiny Rudolfa Slánského, který ochraňoval a spolupracoval se zbytkovými statkáři a vesnickými boháči,“ píše kupříkladu komunisté z Toužimi.⁶¹⁵ Jejich soudruzi ze závodní rady pražského podniku Metrans dokonce „své zrádce“ v rezoluci jmenovitě uvedli: „Slibujeme, že budeme zvyšovat bdělost a ostražitost, aby se mezi nás nedostali podobní nepřátelé a zrádcové typu Schlesingera a Jirotky, jaké jsme mezi námi měli, a kteří byli uměle udržováni na svých místech svými chlebedárci Slánským, Frejkou a Frankem.“⁶¹⁶ Stranickým orgánům docházely v souvislosti s procesem s Rudolfem Slánským i osobní dopisy, jež upozorňovaly na „oportunisty“, kteří se údajně chovají podivně.

V některých oblastech byla ale zaznamenána slabá účast na shromážděních, kde se rezoluce ohledně procesu přijímaly. Zmiňován je především Plzeňský kraj, kde hlášení uvádí, že v některých závodech, jako byly plzeňské jatky, byla malá účast úředníků a „velmi slabá účast byla v pivovarech, jen 95 lidí [...], nejslabší účast byla na okrese Plasy, kde na dvou

⁶¹⁵ *Tamtéž*, dopis ZO KSČ – zaměstnanců okresního plnomocníka ministerstva výkupu v Toužimi z 26. 11. 1952 adresovaný Státnímu soudu.

⁶¹⁶ *Tamtéž*, dopis závodní rady ROH společnosti Mertans, nedat.

schůzích bylo jen 200 lidí“.⁶¹⁷ I přes masivní propagandistickou kampaň ale někteří jednotlivci odmítli připojit svůj podpis pod odhlasovanou rezoluci, jak uvádí jedno z hlášení: „V jednotlivých případech se na celozávodních schůzích objevili jedinci, kteří hlasovali proti odeslání resoluce. Například v Řetenických sklárnách, okres Teplice a v okrese Most, kde dva pracující prohlásili, že Slánského neznají a proto ho nebudou odsuzovat (jednalo se o bývalé nár[odní] soc[ialisty]).“⁶¹⁸ Obdobný přístup ale zvolili i daleko „spolehlivější“ lidé, kteří disponovali členskou legitimací KSČ nebo dokonce zastávali v průmyslu vedoucí funkce: „Přestože resoluce byly jednomyslně přijímány všemi pracujícími, je nutno upozornit na případ v závodě Alba Hořovice, kde na členské schůzi soudruh Horák (úředník), který je člen strany, hlasoval proti schválení resoluce, že prý mu ještě není známo, co vlastně Slánský dělal.“⁶¹⁹ [...] Ve sklárně Inwald v Bystřici na Teplicku, když bylo hlasováno o rezoluci, vystoupil dělnický ředitel Kysela s návrhem, aby resoluce nebyla odeslána, neboť se prý neví, co banda provedla.“⁶²⁰

Veřejné odmítnutí podpisu pod rezoluci vyžadovalo ovšem dosti odvahy, o čemž přímo vypovídá jedno z hlášení: „V závodě K. J. Vorošilova v Dubnici se vyskytl jeden případ, kdy jeden zaměstnanec nehlasoval pro odeslání resoluce. Toto u ostatních vyvolalo rozhořčení a jen díky funkcionářům bylo zabráněno, že nebyl ubit.“⁶²¹ Za provokaci je v této době shledáváno

⁶¹⁷ NA, f. 014/12, Informační bulletin (22. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 8.

⁶¹⁸ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 59, Informační bulletin (24. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁶¹⁹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 56, Informační bulletin (22. 11. 1952), Ohlas na zahájení a průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 6.

⁶²⁰ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 59, Informační bulletin (24. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 7.

⁶²¹ NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 61, Informační bulletin (26. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, l. 26.

i upozorňování na to, že ještě před půldruhým rokem byl Slánský u příležitosti svých padesátých narozenin veřejně oslavován. Takto je kupříkladu označena skutečnost, že v čítárně Státních lázní v Teplicích se v době procesu objevily dva staré výtisky *Rudého práva*, které obsahovaly právě oslavné články napsané u příležitosti Slánského životního jubilea, které oslavil 31. července 1951.⁶²²

Vedle odsuzování obžalovaných a požadavků na jejich přísné potrestání obsahovaly rezoluce (jak tomu bylo již u předcházejících politických procesů) také pracovní závazky. Signatáři v nich většinou slibovali, že národohospodářské škody, které obžalovaní napáchali, nahradí tím, že ještě více zintenzívní svoji pracovní činnost a že s předstihem splní plán čtvrtého roku první pětiletky. „Jako odpověď všem zrádcům slibujeme, že se zasadíme o to, aby v našem okrese nebyl ani jeden závod, který by nesplnil čtvrtý rok Gottwaldovi [sic] pětiletky“, deklarovalo kupříkladu předsednictvo Okresní odborové rady v Broumově.⁶²³ V dalších rezolucích se občané dále zavazovali, že v den Gottwaldových narozenin (23. listopadu) nastoupí na mimořádné nedělní „mírové“ směny, vytvoří úderky, vyrobí více zboží, zvýší doживost, narubají více uhlí, seberou více odpadních surovin, předčasně dokončí stavbu kravína a podobně. Některé z těchto příslibů působí ale úsměvně, jako například závazek „výběřčích autobusů“ ČSAD z provozovny v Mělníce: „Včasným odbavováním cestujících zamezíme přepravě jich bez jízdenky a včasným odvodem peněz do autobusové pokladny zvýšíme plánovanou akumulaci“.⁶²⁴

Vedle pracovních výkonů obsahují rezoluce ještě závazky z jiné oblasti - a sice, že jejich signatáři zvýší svoji bdělost a ostražitost, aby již další „Slánští“ neměli

⁶²² NA, f. 014/12, sv. 8, arch. j. 59, Informační bulletin (24. 11. 1952), Ohlas na průběh procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, 1. 7.

⁶²³ NA, f. Státní prokuratura, 1952, nezpracováno; rezoluce Okresní odborové rady v Broumově ze dne 24. 11. 1952 zaslaná Státnímu soudu.

⁶²⁴ *Tamtéž*; rezoluce provozovny ČSAD v Mělníce zaslaná 24. 11. 1952 Státnímu soudu.

v Československu šanci na úspěch. „Na důkaz naší velké nenávisti k těmto hnusným zrádcům a na důkaz oddanosti k naší straně, vedené jejím předsedou, milovaným soudruhem Klementem Gottwaldem se zavazujeme, že usilovnou prací na úseku lidové správy budeme střežit budování socialismu na naší vesnici a nedopustíme, aby sebemenším narušováním bylo toto budování mařeno“, zavazují se kupříkladu jednomyslně členové závodní organizace KSČ při ONV v Jilemnici.⁶²⁵ Nutno ovšem poznamenat, že sliby tohoto typu nad hospodářskými závazky v rezolucích jednoznačně převažují.

Je nutné také zdůraznit, že přibližně v každé druhé rezoluci se již od prvního dne procesu objevuje požadavek trestu smrti pro všechny obžalované. Někde je voláno po nejvyšším trestu, jinde se explicitně hovoří o oběšení nebo trestu smrti provazem. Ani po skončení procesu „hlas lidu“ neutichl. Státnímu soudu docházely i nadále rezoluce s poděkováním za vynesení rozsudku, ale také ty, v nichž je proječován nesouhlas s tím, že třem ze čtrnácti souzených nebyl udělen trest smrti, ale „pouze“ trest doživotního žaláře.

Pro ilustraci ocitujme dopis, který Ústřednímu výboru KSČ, Státní prokuratuře a *Rudému právu* napsali frekventanti Právnícké školy pracujících v Obořišti, tedy školy, která připravovala „dělnické kádry“ na práci soudců, prokurátorů a dalších pracovníků „třídní justice“: „Rozsudek státního soudu, jímž obvinění London, Löbl a Hajdů byli potrestáni jen trestem odnětí svobody na doživotí, vzbudil u nás všech hluboké zklamání. I když při výměře trestu u jmenovaných tří obviněných bylo postupováno v mezích zákonných ustanovení a přihlédnuto k polehčujícím okolnostem, přece jenom jejich zavinění je tak veliké, že tyto polehčující okolnosti nemohou vyvážit škody, které tito zločinci napáchali. Nemůžeme proto

⁶²⁵ *Tamtéž*; rezoluce ZO KSČ při ONV v Jilemnici z 25. 11. 1952, adresovaná Státnímu soudu.

souhlasit s použitím ustanovení § 29, odst[avce] 2 tr[estního] zák[ona] a s jeho odůvodněním Státním soudem. S hlubokým zklamáním vyslovujeme názor, že byl porušen náš trestní zákon a sice v tom smyslu, že jej nebylo použito v souladu se zájmy pracujícího lidu. [...] Formou této resoluce žádáme proto zodpovědné činitele, aby vzali v úvahu naše připomínky a jimi se řídili. Státní prokuratura nechť podá odvolání proti nízké výměře trestů u obviněných Londona, Löbla a Hajdů. Jsme přesvědčeni, že tak jako u nás tento vzbudil nespokojenost, že ještě ve větší míře se nespokojenost projeví v širokých masách pracujícího lidu.“⁶²⁶

Tuto rezoluci můžeme vnímat jako jeden z projevů neuvěřitelného fanatismu mladých justičních adeptů, zarážející je však kritika postupu daleko zkušenějších (a v demokratických podmínkách vystudovaných) soudců. Zdá se, že představitelé nové „třídní justice“ si dobře uvědomovali, co si „nová doba“ žádá a že jediným kritériem, podle něhož se má soudce rozhodovat, jsou politické požadavky vládnoucí strany, označované za „zájmy pracujícího lidu“.

Právě kvůli takovýmto rezolucím nemohu souhlasit s tezí, kterou vyslovil na sklonku šedesátých let Václav Brabec – a sice, že reakce na „proces s protistátním spikleneckým centrem“ představovaly první případy kritiky vládnoucího systému a tudíž i zárodky budoucího reformního procesu, jenž vyvrcholil tzv. pražským jarem. Jak již bylo výše uvedeno, s kritikou vedení země se v reakcích na proces setkáváme, v řadě případů má ale tato kritika k ideálům „pražského jara“ dosti daleko. Mám zde na mysli nejen volání po nejvyšším trestu, ale i požadavky na potupnou smrt obžalovaných. Taktéž výše popsany výbuch antisemitských nálad, který propaganda kolem procesu vyvolala, nelze považovat za pozitivní jev, nehledě na paralely s obdobím tzv. druhé republiky či na

⁶²⁶ *Tamtéž*; rezoluce ZO KSČ Právnické školy pracujících v Obořišti a Závodní rady skupiny ROH z 27. 11. 1952 adresovaná ÚV KSČ, Státní prokuratuře v Praze a redakci *Rudého práva*.

demagogické ztotožňování sionismu a fašismu. Podle mého názoru kampaň okolo procesu s Rudolfem Slánským a spol. odhalila v české společnosti dosti temné proudy a představuje jeden z negativních vrcholů období vlády komunistické strany.

Kampaň hrála dosti často na nejnižší lidské pudy jako je nenávist či závist a fakticky vybízela k udavačství. Vytvářela atmosféru, jež vedla ke všeobecnému podezírání všech - kromě „lidu“. Jeho reprezentanti, vyzdvižení komunistickou propagandou na „piedestal moci“, nyní začínali svoji zlobu obracet proti „těm nahoře“, neboť hospodářská prosperita se stále nedostavovala a periodicky se opakující vysvětlení o „zrádcích a sabotérech“, tentokrát nalezených v řadách komunistické elity, přestávala být uvěřitelná i pro opravdu přesvědčené soudruhy.

Na závěr této pasáže bych ráda ocitovala příklad rezoluce, jež ilustruje, jakým směrem se ubírala kritika vyvolaná propagandistickou kampaní kolem „procesu s protistátním spikleneckým centrem“. Nenajdeme zde totiž návrhy na zlepšení či reformu systému, jak by se dalo usuzovat z Brabcovy teze. Ústřednímu výboru KSČ docházejí dopisy, v nichž si lidé, povzbuzeni faktem, že jsou nyní oficiálně kritizováni i komunisté, stěžují na personální politiku, životní styl a klientelismus funkcionářů KSČ a požadují nápravu. V podtextu těchto stížností je patrná zloba, že příslušníci komunistické elity (či řečeno slovy Milovana Djilase „nové třídy“) si žijí vysoko nad poměry dělnické třídy. „Každému uvědomělému příslušníku strany v ČSR jest známa celá řada přímo křiklavých případů, kdy synáček, dceruška, zeť, švagr, tetička a strýček atd. sedí dosud na velmi odpovědných místech v ústředních úřadech a ve stranickém aparátě. [...] Nejčestnějším povoláním jest býti horníkem. Tážeme se proto, kolik brigádnických hodin v dolech a na jiných důležitých úsecích v budování v republice si odpracovali tito synáčkové, dcery, zeťové, švagři apod. našich čelných funkcionářů, jakož i všichni ostatní, kteří

jsou dnes na nejvýznamnějších místech, ústředních úřadech a ve stranickém aparátě atd. a jakým způsobem přispěli k tomu, aby socialismus byl u nás co nejdříve vybudován. Tito bez jakéhokoliv přičinění byli z titulu všelijakých těch příbuzenských a jiných poměrů dosazováni ihned na nejvyšší a odpovědná a nejlépe placená místa. Členové žádají o odpověď, jakým způsobem ÚV KSČ chce tyto záležitosti řešiti a kdy. Závodní organizace KSČ neočekává - zvláště za dnešního stavu - od ÚV KSČ pouze nějaké formální vyřízení tohoto dopisu, nýbrž skutečné bolševické vypořádání se s těmito zlořády!", píše kupříkladu komunisté z pražského podniku Zeměvrtný průmysl a sondy.⁶²⁷

7. 4. 2. Účast dětí na propagandistické kampani

Organizátoři propagandistické kampaně do ní opět zapojili i děti. O procesu se dozvídaly jednak z rozhlasu, který mohly poslouchat doma, ale i ve školách, kde se uskutečnily hromadné poslechy rozhlasového zpravodajství o procesu. Dále zde probíhala celoškolská shromáždění, na kterých učitelé hovořili o procesu, vedle toho se konaly každodenně ještě tzv. desetiminutovky, kde se školáci dozvídali nejnovější zprávy o průběhu procesu a o „doznání“ jednotlivých členů údajného „protistátního spikleneckého centra“. O procesu se též hovořilo v hodinách občanské nauky.

Stejně jako pracovní kolektivy i žákovské a pionýrské organizace psaly rezoluce, které odesílaly Státnímu soudu a ÚV KSČ. Kromě odsouzení činnosti „zrádců“ a volání po přísném potrestání obsahovaly rovněž závazky: „Dnes v hodině občanské nauky jsme se soudruhem ředitelem Kasalovským

⁶²⁷ *Tamtéž*; dopis ZO KSČ Zeměvrtný průmysl a sondy Praha z 2. 12. 1952, adresovaný ÚV KSČ.

hovořili o tom, že byl zahájen soudní proces se zrádcem Slánským a jeho bandou. [...] Hrozilo nám nebezpečí, že se dostaneme pod vládu západních imperialistů. Z vděčnosti za to, že všichni zrádci a špioni se Slánským v čele byli odhaleni a postaveni před soud se zavazujeme, že se budeme ještě lépe učit než dosud, zlepšíme naše chování tak, aby na nás nebyly žádné stížnosti. Zavazujeme se, že do 56. narozenin našeho milovaného presidenta Klementa Gottwalda, kterého chtěla odstranit Slánského banda, ukončí naše třída všechny podzimní práce na našich mičurinských políčkách," píše žákyně z Krnova a vyzývají, aby se k nim se svými závazky připojili děvčata a chlapci z celé republiky.⁶²⁸

Obdobně píše např. děti ze školy v Praze 10: „Chodíme do 4. třídy národní školy. [...] Večer doma posloucháme soud nad bandou podlých vlastizrádců. [...] Chceme se učit, nenávidíme kapitalisty a americké vrahy, válčící v Koreji. Soudcové, sudte přísně, žádáme nej přísnější tresty! My se budeme dobře učit, budeme dobrými pionýry a nikdy svou lidově demokratickou republiku a pana presidenta nezahladíme.“⁶²⁹ V dalších rezolucích vyhláší žáci mimo jiné závazek pilně spořit, aby přispěli k blahobytu republiky, slibují překročit plán ve sběru odpadových surovin nebo zvýšit počet nositelů Fučíkova odznaku. Jinde zase deklarují, že budou usilovat spolu s učiteli o vybudování JZD v jejich obci. Zapojení dětí do propagandistické kampaně kolem procesu s Rudolfem Slánským je tak velice podobné jejich účasti v kampani, jež doprovázela proces s Miladou Horákovou.

⁶²⁸ *Tamtéž*; dopis ŽO 3. A. třídy při 2. střední škole A. Jiráka v Krnově Státnímu soudu z 20. 11. 1952.

⁶²⁹ *Tamtéž*; rezoluce žáků 4. třídy 10. národní školy v Praze 10 Státnímu soudu, nedat.

7. 5. Osobní dopisy psané v reakci na kampaň

7. 5. 1. Dopisy adresované Klementu Gottwaldovi

Kromě výše uvedeným institucím docházely rezoluce pracovních kolektivů také prezidentu republiky Klementu Gottwaldovi. Děkují mu v nich za odhalení „zrádců“, ujišťují ho o své loajalitě nebo mu oznamují přijaté závazky (např. zaměstnanci motorové stanice národního podniku Východoslovenský lesný priemysel v Košicích slibují, že k úhradě škod, které „zrádci“ způsobili československému hospodářství, věnují do státní pokladny každý jeden svůj měsíční plat). Další rezoluce přejí Gottwaldovi všechno nejlepší k jeho šestapadesátým narozeninám, které slavil během procesu, a dokonce jej nazývají „otcem naší socialistické vlasti“.⁶³⁰ Pisatelé některých dopisů projevují obavu o prezidentovo zdraví a posílají jej na rekreaci, jako např. pracovníci národního podniku Jawa Praha, kteří mu navrhují, aby jel načerpat síly do lázní na Krym, kde by o něj pečovali odpovědně a s láskou sovětští lékaři.⁶³¹ Autoři tohoto dopisu samozřejmě nemohli tušit, že právě cest do Sovětského svazu se Gottwald nejvíce obává a proto tam místo sebe posílá svého zetě Alexeje Čepičku.

Osobní dopisy psali Gottwaldovi také jednotlivci.⁶³² Některé z nich jsou plné nenávisti k někdejšímu generálnímu tajemníkovi a požadují, aby způsob vykonání trestu smrti nebyl v jeho případě standardním. Objevuje se v nich například návrh, aby byl Slánský upálen za živa nebo že má být vydán k lynčování – doslova že má být „dán lidu a lid ho

⁶³⁰ AKPR, fond Procesy (Slánský, Šling a další); dopis ZO KSČ Velkoobchodu potřebami pro domácnost z 1. 12. 1952 adresovaný K. Gottwaldovi.

⁶³¹ *Tamtéž*, dopis n. p. Moto Jawa Praha, nedat.

⁶³² Celkem K. Gottwaldovi přišlo v souvislosti s „procesem s protistátním spikleneckým centrem“ 183 osobních dopisů, z toho 25 z ciziny.

potrestá".⁶³³ Nebyl to jediný dopis zaslaný Gottwaldovi, ze kterého jde doslova hrůza. Rentgenový laborant z Vojenské lékařské akademie v Hradci Králové Jan Klofát se Gottwaldovi nabídl, že se rád ujme role kata, který by po patřičném zaškolení vykonal rozsudek nad členy „protistátního spikleneckého centra“: „Prosím Vás, soudruhu presidente, abyste mi dopomohl k tomu, abych se mohl pomstít na těchto parazitech lidské společnosti, kteří usilovali o Váš život. A to tak, že bych byl vyškolen na kata a pak prováděl spravedlivé tresty smrti nad všemi těmi, kteří se dopustí tak hnusných činů jako tyto [sic] zloduší v čele se Slánským, Haškovcem a dalšími.“⁶³⁴

V archivu Kanceláře prezidentu republiky se nacházejí pouze čtyři dopisy, respektive telegramy, v nichž českoslovenští občané oznamují prezidentu Gottwaldovi, že s trestem smrti nesouhlasí, ať už z křesťanských důvodů nebo z důvodu svědomí. „V době kdy z více stran docházejí Vám žádosti o tvrdé potrestání souzených viníků připojuji i já svůj hlas. Trest tvrdý - ale přiměřený a takový, který vede k odstranění nedostatků, které vinu zapříčinily a k nápravě, jak provinilých, tak i nás všech, neboť všichni jsme spoluzodpovědní za to, jaké v lidové demokracii si vytváříme životní podmínky, předpoklady, pravidla a zákony!“, píše Pravoslav Svobodík z podniku Tesla. Gottwaldovi dále připomíná, že „již před dvěma tisíci léty šířilo se světem nové heslo lidství, že nemá už platit oko za oko - zub za zub a proto ani dnes nemá býti trestáno smrtí jménem spravedlnosti a jménem národa,“ a dodává, že „není moudrým ani humánním opláceti zlo zlem - rozmnožovati je do nekonečna.“⁶³⁵

⁶³³ AKPR, fond Procesy (Slánský, Šling a další); dopis Kristiny Jakobínské ze Žacléře z 24. 11. 1952 adresovaný K. Gottwaldovi.

⁶³⁴ AKPR; fond Procesy (Slánský, Šling a další); dopis Jana Klofáta, rentgenového laboranta z Vojenské lékařské akademie Hradec Králové z 27. 11. 1952.

⁶³⁵ AKPR, fond Procesy (Slánský, Šling a další); dopis Pravoslava Svobodíka [nelze vyloučit, že jde o pseudonym] ze dne 26. 11. 1952.

V podobném duchu píše Gottwaldovi i Josef Koch, zaměstnanec statku Státních hmotných rezerv v Chabařovicích, který v dopise zároveň vyjadřuje své náboženské přesvědčení: „Já výše jmenovaný, jako přesvědčený křesťan považuji za svou povinnost vůči Bohu a lidu dobré vůle vyjádřit tímto způsobem svůj nesouhlas s rozsudkem smrti obžalovaných v procesu s Rudolfem Slánským. Dle mého názoru tímto způsobem nemůžeme dojíti světového míru a přátelství se všemi národy světa, nikdo ať je to kdokoliv nemá nárok na život člověka druhého. Vy můžete nechat provinilé trestati, ale ne připravovati o životy nebo nechat trýzniti, toto právo žádnému nikdo dáti nemůže, toto právo rozhodovací přísluší jedině mocnému tvůrci všeho, otci všech národů, Bohu.“⁶³⁶

Telegramem požádala Gottwalda o udělení milosti také Ludmila Najbertová z Bečova u Mostu. Čtvrtou žádost napsala Věra Smolíková z Ostravy a navrhovala v ní, aby Slánský a další odsouzení nebyli popraveni, ale vystěhováni společně s dalšími Židy do Izraele: „Jelikož mám ráda všechny dobré lidi na světě, bez rozdílu vyznání a národnosti a protože jsem se vždy velmi dobře snášela i se Židy, jež se mnou chodili do školy (děti obchodníků, právníků a lékařů, nikdy však Židů-dělníků a havířů), nikdy vůči nim nenávist jsem neměla a nemám ji ani podnes, přestože vím, že jsou to právě oni, kdož nás připravili o tak těžké miliardy, výsledky to práce našich dělníků, myslím si, že by snad bylo lepší a prospěšnější pro národ, kdybychom jim nepřivodili smrt, přestože jsou to zrádci našeho lidu! Tím že někdo zemře, nemůže nic napravit, ale věřím, že kdyby bylo s Izraelským státem jednáno o dobrovolném návratu do vlasti a u nás dána výzva ke všem Židům, aby se v určité době přihlásili s veškerým svým jměním k dobrovolnému odchodu do jejich mladé vlasti, mám za to, že by se jich přihlásilo opravdu mnoho. Jen opravdoví Židé – komunisté

⁶³⁶ AKPR, fond Procesy (Slánský, Šling a další); dopis Josefa Kocha ze Zalužan-Vyklic z 30. 11. 1952.

a dělníci, ti by zde zůstali. Těch je však opravdu velmi málo. Odečíst pak z celkově přihlášeného obnosu část škody, kterou nám napáchalo oněch 11 zrádců, tyto jim pak odevzdat k potrestání v jejich vlasti při odjezdu z naší země. [...] Celý svět by musel uznat, že jsme národ tvrdě spravedlivý a získali bychom tak povšechně mnohem více, nežli jejich popravou."⁶³⁷ Je poměrně zajímavé, že Věra Smolíková ani další tři pisatelé žádostí o milost nevyjadřovaly ve svých dopisech pochybnost nad regulérností procesu, na rozdíl od některých dělníků, jak zaznamenala hlášení o průběhu procesu.

Osmnáct dopisů a telegramů přišlo ze zahraničí, většina z nich protestovala proti vyneseným rozsudkům smrti a žádala prezidenta Gottwalda o udělení milosti. Zaslaly je jak organizace (jako např. Sdružení židovských obcí v Itálii, belgická sekce Mezinárodního sdružení demokratických právníků nebo dánský Výbor obránců míru), tak jednotlivci, jako například diplomovaný veřejný účetní z New Yorku M. D. Litman, který protestoval proti absolutním trestům a také jakožto Žid proti antisemitskému charakteru procesu. Telegram připomínající Klementu Gottwaldovi, že slovo „clement“ znamená latinsky „milostivý“, zaslal bývalý spolupracovník T. G. Masaryka a Edvarda Beneše a také bývalý buchenwaldský vězeň Lev Sychrava, který po únoru 1948 odešel do Londýna. Sychrava se již v období první republiky výrazně angažoval v mírovém hnutí. Šest dopisů, jejichž pisatelé naopak s vynesenými rozsudky vyjadřovali souhlas, přišlo z Německé demokratické republiky - čtyři z tamních továren a od Sdružení obětí nacistického režimu, dva od jednotlivců.

⁶³⁷ AKPR, fond Procesy (Slánský, Šling a další); dopis Věry Smolíkové z 27. 11. 1952.

7. 5. 2. Udání a oznámení zaslaná v reakci na proces

V závěru filmu režiséra Costy-Gavrasy *Doznání* (1970), který vznikl na základě stejnojmenné knihy Artura Londona, se nachází jedna takřka dojemná scéna. Manželka někdejšího náměstka ministra zahraničí Lise Londonová nastupuje po zatčení manžela jako dělnice do továrny. V době „procesu s protistátním spikleneckým centrem“ je v této továrně z amplionu reprodukováno rozhlasové vysílání a v jeho rámci zazní i dopis, kterým se Londonová distancuje od svého souzeného manžela. Dělníci na to reagují „soudružským způsobem“ – Londonovou srdečně mezi sebe přijímají, objímají či dokonce ji líbají.

Tento idylický obraz má k atmosféře, jež v Československu v době procesu s Rudolfem Slánským a spol. zavládla, dosti daleko. Jejím projevem byla i vlna udávání a upozorňování na lidi, kteří se svým chováním poněkud vymykali běžnému průměru a mohli být tudíž podezřelí z protizákonného jednání či přímo z příslušnosti k „protistátnímu spikleneckému centru“. Této reakci se nelze příliš divit, neboť k udávání byli občané Československa fakticky vybízeni v rámci propagandistické kampaně. Jedním z těch, kdo k takovému jednání vybízeli, byl Ivan Olbracht, který ve svém již zmiňovaném článku v *Rudém právu* napsal: „Neboť náprava stůj co stůj zjednána být musí. Ovšem v bdělosti a v ostražitosti každého jednotlivého komunisty. Ale to je jen všeobecná direktiva. Také v minulých letech bylo mnoho soudruhů bdělých a ostražitých. A víme o stovkách konkrétních upozornění na zrádce a podvodníky. A všechna podání mizela v rozvětvené síti zrádců a jejich pomahačů anebo přímo u Slánského. S mnoha lidmi, kteří podali pravdivá hlášení, bylo zahájeno stranické vyšetřování a byli vylučováni ze strany, byli vydírání, aby svá obvinění proti

podezřelým lidem odvolali, byli překládáni na podřízená místa, z nichž by neměli přehled, byli stavěni před soudy, byli štváni a pronásledováni. Těmito věcmi se jistě bude zabývat také stranická konference a nové stanovy." Přestože si Olbracht uvědomoval, co můžou jeho návrhy vyvolat, považoval je za přínosné: „Každý občan musí mít právo na odůvodněnou a věcnou stížnost a jistotu, že bude prozkoumána těmi odpovědnými činiteli, k nimž se s důvěrou obrátil. Jsem si plně vědom obtíží tohoto postupu a dovedu si představit, kolika kverulantům a pomluvačům se otevírají tímto právem dveře. Ale soudím, že by měla být u všech nejvyšších státních a stranických orgánů zřízena zvláštní oddělení (pokud již neexistují) s osobně odpovědnými referenty, kteří by stížnosti včas prozkoumávali a výsledky šetření včas odevzdávali svým nadřízeným. Jen tak bude zjednána náprava".⁶³⁸

Některá oznámení, učiněná v reakci na proces se Slánským, skutečně působí dojmem, jako by reagovala na Olbrachtovu výzvu: „S[oudruh] Kulhánek Václav z Křešic upozorňuje na to, že když se léčil v červenci a srpnu 1951 v Jáchymovských Lázních, upozornil OV KSČ v Jáchymově na to, že se tam léčí větší počet židů ze Slovenska i s manželkami. Načež druhý den jedním ze židů byl v lázních upozorněn, aby je nechal na pokoji, nebo že se mu může stát, že přijde o členství. Dále píše, že při procesu se Slánským si uvědomil, že židé, kteří v této době byli v Jáchymovských lázních, byli spojenci Slánského a doporučuje zjistit jejich totožnost na ředitelství lázní.“⁶³⁹ Antisemitský podtext obsahovala i další udání, z nichž některá nebyla podepsána: „Anonym z Č[eského] Těšína upozorňuje na Dr. Tramera Viléma, lékaře těšínské nemocnice židovského původu a jeho ženu Helenu, která se chlubila, dokud

⁶³⁸ OLBRACHT, Ivan: Konec zrádcův. *Rudé právo*, roč. 33, čís. 318 (28. 11. 1952), s. 2.

⁶³⁹ NA, f. 014/12, arch. j. 81, Informační bulletin, 22. 12. 1952, Stručně obsahy dopisů pracujících a stížností, docházejících do ÚV KSČ v souvislosti s odsouzením protistátního spikleneckého centra vedeného R. Slánským, l. 21; dopis Václava Kulhánka z Křešic.

Slánský úřadoval, že jest její osobní přítel. Často jezdili oba do Prahy a říkali, že mají v Praze byt. Stýkají se s židovskými rodinami jak v Těšíně, tak v Polsku.“⁶⁴⁰

Právě údajných přátel Rudolfa Slánského se týkal další okruh oznámení: „Upozornění na bývalého velkostatkáře Hustolese z Rudné, který měl úzké styky s Rudolfem Slánským.“⁶⁴¹ Další udání se týkala lidí, kteří svým původem či jiným aspektem (například pobytem na Západě v období druhé světové války) mohli připomínat některé obžalované z procesu s „protistátním spikleneckým centrem“. „Ve výzkumných ústavech zemědělských pracují 3 sionisté, kteří prý provádějí záškodnickou práci v zem. výzkumu. Jsou to Glasnerová, Telčerová a Nový. Jsou prý z bohaté rodiny, za okupace byli na západě a mají prý oporu na ÚV KSČ a na ministerstvu zemědělství, proto se je nikdo neodvážá kritizovat,“ stálo kupříkladu v jednom z anonymních dopisů.⁶⁴² Některá udání naproti tomu byla učiněna jmenovitě a byla dosti závažná: „Vilém Karas upozorňuje na Dr. Jiřího Šindeláře, který mu bránil, aby upozorňoval na zrádné živly na MZV (ministerstvu zahraničních věcí - pozn. autorky) a jejich styky se špionážní službou cizích mocností. Upozorňuje na nepřátelský postoj Šindeláře vůči Sovětskému svazu a odmítání jeho spolupráce se sovětskými diplomaty.“⁶⁴³ Jiná oznámení naproti tomu upozorňovala na čistě hospodářské (respektive defraudační) delikty: „Neznámý pisatel z Hradce Králové upozorňuje na krádeže

⁶⁴⁰ NA, f. 014/12, arch. j. 81, Informační bulletin, 22. 12. 1952, Stručné obsahy dopisů pracujících a stížností, docházejících do ÚV KSČ v souvislosti s odsouzením protistátního spikleneckého centra vedeného R. Slánským, l. 17; Anonymní stížnost na dr. Tramera, lékaře v Českém Těšíně.

⁶⁴¹ NA, f. 014/12, arch. j. 81, Informační bulletin, 22. 12. 1952, Stručné obsahy dopisů pracujících a stížností, docházejících do ÚV KSČ v souvislosti s odsouzením protistátního spikleneckého centra vedeného R. Slánským, l. 3; dopis Eduarda Fryče z Rudné.

⁶⁴² NA, f. 014/12, arch. j. 81, Informační bulletin č. 23, 22. 12. 1952, Stručné obsahy dopisů docházejících do ÚV KSČ v souvislosti s odsouzením protistátního spikleneckého centra vedeného R. Slánským, l. 3; Anonym.

⁶⁴³ NA, f. 014/12, arch. j. 81, Informační bulletin, 22. 12. 1952, Stručné obsahy dopisů pracujících a stížností, docházejících do ÚV KSČ v souvislosti s odsouzením protistátního spikleneckého centra vedeného R. Slánským; l. 12; dopis Viléma Karase z Prahy 7 z 1. 12. 1952.

překližek u Bendlů v Hradci Králové, ze kterých si ředitel Elektrických rozvodných závodů nechal dělat nábytek."⁶⁴⁴ Tato udání byla přepisována do souhrnných hlášení neboli svodek pro členy Ústředního výboru KSČ, kde je dostala k vyřízení kancelář tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného. Udávání a oznamování „podezřelých jedinců“ byl tedy jeden z důsledků propagandistické kampaně kolem procesu s Rudolfem Slánským a spol.

Tato kampaň byla oficiálně zakončena kratičkou zprávou Československé tiskové kanceláře ze 4. prosince 1952, která oznamovala, že trest smrti nad jedenácti odsouzenými z procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ byl vykonán. Téhož dne odvysílala rozhlasová stanice Svobodná Evropa příspěvek Jiřího Kotvy. Zamýšlel se v něm nad paradoxem, že nekrolog Rudolfa Slánského, ještě nedávno oficiálně mohutně oslavovaného druhého muže ve státě, přináší nyní pouze „štvavá vysílačka“, v níž pracují lidé, kteří odešli ze své země kvůli režimu, jenž právě on pomáhal vehementně instalovat: „Zemřel člověk a nikomu mu nepíše nekrolog. [...] Kdyby byl před několika měsíci zemřel, byla by se psala na prvních stránkách novin dlouhá oficiální in memoriam. Ale zemřel dnes, a nekrolog chybí. Zemřel na šibenici, jež se podobá stromu, který on sám zasadil. A my píšeme nekrolog. My, kteří jsme mu nekrolog psát nechtěli. [...] Nekrolog vám píší, Rudolfe Slánský, lidé, jež jste posílal do vězení a vyháněl z vlády. Lidé, kterým jste bořil střechu nad hlavou a které jste nenáviděl a kteří si proto nikdy nekladli otázku, zdali vás milují. Ty, kteří vám mluvili o lásce a o věrnosti ještě loňského července, už nezajímá ani vaše mrtvola.“⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ NA, f. 014/2, arch. j. 84, Informační bulletin, 29. 12. 1952, Stručné obsahy dopisů pracujících a stížností, docházejících do ÚV KSČ v souvislosti s odsouzením protistátního spikleneckého centra, vedeného R. Slánským, l. 6; dopis neznámého pisatele z Hradce Králové.

⁶⁴⁵ NA, f. Ministerstvo vnitra (Monitor 18. 11. – 11. 12. 1952), k. 420; přepis relace Jiřího Kotvy, která byla vysílána Rádiem Svobodná Evropa 4. 12. 1952.

ZÁVĚR

Propagandistické kampaně procházely v letech 1948–1953 výraznými obsahovými a organizačními proměnami, jež nezřídka souvisely s tehdejší celkovou politikou vládnoucího režimu. V prvních měsících po „vítězném únoru“ převažovaly spíše kampaně pozitivní, které měly přesvědčit obyvatele Československa o vhodnosti nového zřízení a o snaze jeho vedoucích představitelů vytvořit podmínky pro „lepší“ život v zemi a získat tak komunistické politice nové sympatizanty. I když se hovoří o „zrůdnosti“ kapitalistického systému, nejsou prozatím napadáni představitelé „buržoazní“ první republiky jako T. G. Masaryk a Edvard Beneš, kterému je dokonce vystrojen velkolepý státní pohřeb. Probíhá přijímání pracovních závazků při různých příležitostech, neprovází jej však celostátní kampaň, jako tomu bude v pozdějších letech.

Jednou z mobilizačních kampaní byla i organizace oslav sedmdesátých narozenin Josefa Vissarionoviče Stalina, která se nesla v duchu naprosté adorace sovětského vůdce. Byla to jedna z mála kampaní, která se obešla bez negativních prvků a bez zobrazování nepřítele. Oslavy byly samozřejmě centrálně organizovány, takže o žádné spontánnosti nemohla být řeč. Další kampaní, v níž nenajdeme negativní rysy, byla i Lánská akce. Zatímco v případě Stalinových narozenin je jediným oslavovaným hrdinou sovětský vůdce, v případě Lánské akce se jimi stává celá jedna profesní skupina – horníci. A nejen oni, oslavováni jsou i ti, kteří se rozhodnou vstoupit do hornického učení a také jejich rodiče proto, že s tím vyslovili souhlas. Horníci jsou líčeni jako „novodobí rytíři“ a jsou dávání ostatním, především dětem, za vzor. Lánská akce byla zahájena v červenci 1949 a vrcholila v červenci 1950, tedy v době, kdy již proběhlo několik kampaní se silně negativním obsahem.

Obecný důvod, proč k negativním kampaním vedení KSČ přikročilo, je podle mého názoru nutné hledat v krizi komunistického režimu, konkrétní příčiny byly politické a hospodářské. Aby byla obyvatelstvu vysvětlena likvidace politických protivníků, jejímž nejviditelnějším projevem se stal proces s Miladou Horákovou a spol., bylo přikročeno k veřejné dehonestaci odpůrců, a to prostřednictvím negativní propagandistické kampaně. „My k boji za záchranu míru přispíváme hlavně tím, že budujeme u nás socialismus a že na vlastní půdě odhalíme všechno, co ještě napomáhá válečnému štvání nebo přípravám války, že budeme odhalovat naši reakci. Budovat socialismus, potříit a rozbít reakci, izolovat ji, ukázat lidem její hnusnou tvář, to je náš přínos pro udržení míru,“ napsal Klement Gottwald v úvodu ke knize *Co se skrývalo za zdmi klášterů*, která vyšla v rámci propagandistického tažení proti římskokatolické církvi v souvislosti s procesem s představiteli mnišských řádů. Právě ono „odhalování hnusné tváře reakce“ bylo cílem propagandistických kampaní kolem politických procesů s odpůrci lidovědemokratického zřízení.

Propagandistické kampaně rovněž reagovaly na hospodářské problémy, měly objasnit, proč se dosud nepodařilo realizovat slibované hospodářské zázraky, což bylo vysvětlováno tím, že budovatelské úsilí podryvali „zrádci“ a „sabotéři“. Jako „odpověď“ těmto dopadeným „zločincům“ bylo organizováno přijímání protestních rezolucí, jež slibovaly zvýšení produktivity práce. Pokles životní úrovně, ke kterému v těchto letech došlo, byl na jednu stranu svalován na „podvratnou činnost“, na druhou stranu byl vytvářen pocit, že právě zvyšováním pracovních závazků bude hospodářská situace zlepšena. Skutečnosti, že komunistické režimy řeší své krize požadavkem na vyšší pracovní nasazení svých obyvatel, si povšimli i jejich kritikové - stačí si vzpomenout na Orwellovu *Farmu zvířat*.

Ukázkový případ spojení hospodářského problému s propagandou představuje podle mého názoru kampaň proti mandelince bramborové. Přemnožení zemědělského škůdce, jež nemělo s politikou nic společného, bylo využito k propagandistickému útoku vůči „americkým imperialistům“. Účelovost tohoto propagandistického konstruktů je patrná ze skutečnosti, že ještě o několik měsíců dříve bylo potírání mandelinky pouhým hubením přemnoženého škůdce, v červnu 1950 se, nejspíše v souvislosti s obdobnými propagandistickými kampaněmi v ostatních lidovědemokratických zemích, z něj stal „boj proti americkému brouku“. A to doslova - v rámci kampaně byla používána válečná rétorika a též válečná symbolika. Kampaň vyvolávala představu, že mandelinka je ve skutečnosti biologická zbraň a republika je díky činnosti „amerických imperialistů“ a jejich domácích přísluhovačů v ohrožení, přičemž byly vytvářeny paralely mezi válkou v Koreji a „bojem proti americkému brouku“ v Československu. Záchranu pak (stejně jako v roce 1945, jak hlásala komunistická interpretace květnového povstání), přinesl Sovětský svaz v podobě letců, kteří přiletěli práškovat zamořená pole. Kampaň měla tedy nakonec „šťastný konec“, i když její náplň byla veskrze negativní.

Od kampaně kolem procesu s Miladou Horákovou a kampaně proti „americkému brouku“ nalézáme negativní prvky ve všech dalších propagandistických akcích, včetně kampaní cílených na děti. V rámci Akce Děda Mráz je tak na jedné straně oslavován Sovětský svaz, v protikladu k „úžasnému“ životu v něm je ale líčen údajný těžký život dětí v kapitalistických státech. Dobrotivý Děda Mráz je také dáván do kontrastu vůči náboženskému tmářství tradičního slavení Vánoc. Vrchol negativních prvků v propagandistických kampaních pak přinesl proces s Rudolfem Slánským.

Propagandistické kampaně se na počátku padesátých let staly každodenní součástí života obyvatel Československa.

Vtahování do nich byli prostřednictvím médií a schůzí na pracovištích, kde se do nich měli aktivně zapojit, ať už podpisem rezolucí či vyhlášením pracovních závazků. Kampaním prakticky nebylo možné uniknout - i lidé, kteří odmítali číst denní tisk či poslouchat rozhlas, se o nich dozvídali - z pouličních tlampačů, filmových týdeníků, plakátů či tzv. bleskovek a stěngazet. Byl organizován hromadný poslech rozhlasu na veřejných místech - v nádražních čekárnách, hostincích, na závodech i v úřadech. Kampaním se nevyhnuly ani děti. Informovány o nich byly prostřednictvím dětských časopisů a knih, ve školách v rámci tzv. desetiminutovek a stejně jako dospělí byly vyzývány k podpisu rezolucí a přijímání závazků. Projevy propagandistických kampaní, jako byly rezoluce a závazky, měly demonstrovat podporu vládnoucímu režimu a stát se výrazem kolektivní identity (používá se při nich plurál: žádáme, odsuzujeme, nedovolíme, slibujeme...). Některé kampaně, zvláště ty, které provázely politické monstrprocesy, probíhaly ve vypjaté atmosféře, kdy postavit se proti většinové mase, jež se do nich ať už z přesvědčení či strachu zapojila, vyžadovalo odvalu. Přesto se mi podařilo zdokumentovat případy, kdy někteří lidé odmítli na veřejných shromážděních zvednout ruku pro požadavek trestu smrti či dokonce napsali osobní dopis prezidentu republiky s žádostí o milost pro odsouzené.

Kampaně pracovaly se schématem politicky rozděleného světa a vyhraňovaly se vůči vnějším i vnitřním nepřátelům, jejichž obraz se v průběhu let proměňoval. Zpočátku šlo o spíše úsměvné karikatury vypasených kněží tahajících za drátky či mandelinek s kloboukem strýčka Sama a krovkami v barvách americké vlajky. Postupně v nich přibývá motivů násilí a smrti v podobě například válečných pařátů „amerických imperialistů“, drticích pěstí dělníků nebo kostlivce zahaleného v americké vlajce. Vrchol představují karikatury reflektující proces s Rudolfem Slánským a spol., které se již prakticky neobejdou

bez obrazu zabíjení „zrádců“, ať už je představují krysy, zmije či chobotnice s vražednými chapadly.

Propagandistické kampaně na přelomu 40. a 50. let jsou neodmyslitelnou součástí zakladatelského období komunistického režimu v Československu, který pomáhaly upevňovat. Vrcholí na jaře 1953, kdy po úmrtí J. V. Stalina a Klementa Gottwalda probíhá v Československu poslední mohutná propagandistická kampaň za účasti široké veřejnosti, tisku, rozhlasu a filmu. Propagandistické kampaně byly v Československu organizovány i v následujících desetiletích, ale již nikdy nedosáhly takové intenzity (a morbidity) jako v letech 1948–1953.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

A) ARCHIVNÍ DOKUMENTY

Národní archiv

- fond 02/4 - Sekretariát ÚV KSČ 1945-1951
- fond 100/1 - ÚV KSČ, Generální sekretariát 1945-1951
- fond 100/35 - ÚV KSČ, Antonín Zápotocký 1945-1957
- fond 100/24 - ÚV KSČ, Klement Gottwald 1938-1953
- fond 07/2 - ÚV KSČ, Gustav Bareš 1949-1952
- fond 100/52 - ÚV KSČ, Alexej Čepička 1947-1953
- fond 100/4 - ÚV KSČ, organizační oddělení, Marie Švermová 1945-1951
- fond 19/7 - ÚV KSČ, kulturní a propagační oddělení 1945-1951
- fond 05/11 - ÚV KSČ, bezpečnostní oddělení 1945-1968
- fond 78 - ÚV KSČ, zemědělské oddělení 1946-1956
- fond ÚV KSČ - oddělení masových organizací 1945-1956
- fond Politické procesy - Komise II
- fond 014/12 - Informační bulletiny
- fond Ministerstvo informací a osvěty
- fond Ministerstvo spravedlnosti, tzv. Klosův archiv
- fond Ministerstvo vnitra (Monitor 1950-1953)
- fond Ministerstvo paliv a energetiky
- fond Ministerstvo práce a sociální péče
- fond Státní prokuratura Praha 1950-1952
- fond Policejní ředitelství Praha - všeobecná spisovna
- fond Ústřední akční výbor Národní fronty
- fond Úřad předsednictva vlády
- fond Správa Sboru nápravné výchovy

Národní pedagogické muzeum J. A. Komenského

fond Sběrka školních časopisů

Archiv bezpečnostních složek

fond 310 - Velitelství Státní bezpečnosti

Archiv Kanceláře prezidenta republiky

složka T 2461/50 Proces s Miladou Horákovou, Závěšem Kalandrou, Janem Buchalem a Oldřichem Peclem - trest smrti - milost neudělena

fond Lánská akce

fond Procesy (Slánský, Šling a další)

fond Vánoční besídky na Pražském hradě

Státní okresní archiv Písek

fond Rodinný archiv Di Lotti

Literární archiv Památníku národního písemnictví

fond Emil František Burian

Zemský archiv Opava

fond Krajský národní výbor Ostrava

Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů

fond Schůze sekretariátu Ústřední rada odborů 1950-1952

fond Ústřední rada odborů - kulturní oddělení 1950-1951

fond Ústřední výbor odborového svazu školství a osvěty

Archiv Ministerstva zahraničních věcí

fond Dokumentace teritoriálních odborů - USA

B) EDICE DOKUMENTŮ

BEDNÁŘ, Jan (ed.): *Ferdinand Peroutka pro Svobodnou Evropu. Unikátní rozhlasové komentáře*. Radioservis, Praha 2013

BULÍNOVÁ, Marie - JANIŠOVÁ, Milena - KAPLAN, Karel (eds.): *Církevní komise ÚV KSČ 1949-1951. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk*, Praha - Brno 1994

Dopisy Milady Horákové. Pankrác 24. 6. - 27. 6. 1950. Lidové noviny, Praha 1990

VOREL, Jaroslav - ŠIMÁNKOVÁ, Alena - BABKA, Lukáš (eds.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech. Díl II. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu*, Praha 2004

C) DOBOVÁ PERIODIKA

Dikobraz

Izvestija

Květen

L' Unitá

Le Monde

Lidová demokracie

Lidové noviny

Literární noviny

Mateřídouška

Mladá fronta

Nová politika

Pionýr. Škola a svět

Práce

Ohníček

Rudé právo

Říkáme lidem pravdu. Materiál pro osobní agitaci

Svoboda

Tribuna

Trybuna Ludu

Věstník ministerstva školství, věd a umění

Vlasta

D) TIŠTĚNÉ PRAMENY A DOBOVÉ PUBLIKACE

ADLA, Jan: *Radostně vpřed*. SNDK, Praha 1952

BERAN, Karel: *Před soudem lidu. Proces s dr. Miladou Horákovou a jejími dvanácti společníky před Státním soudem v Praze 31. května až 8. června 1950*. Melantrich, Praha 1950

BURIAN, Emil František: *Pařeniště. Hra o věrnosti a zradě o šesti obrazech a epilogu*. Praha, rok neuveden

Co vydalo Státní nakladatelství dětské knihy v letech 1949–1954. SNDK, Praha 1955

ČEČETKA, František Josef: *O vláčku Kolejáčku a jiné pohádky*. SNDK, Praha 1951

ČERVENKA, Jan a kol.: *Literatura pro mládež. Pomocná kniha pro pedagogické školy*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1957

DUBROVINA, Ljudmila Viktorovna: *Dětská literatura s hlediska úkolů komunistické výchovy*. SNDK, Praha 1953

DVOŘÁK, Miroslav - ČERNÝ, Jaroslav: *Žoldnéři války. Soudní proces s dr. Horákovou a spol.* Mír, nakladatelství Svazu bojovníků za svobodu, Praha 1950

FOLTÝN, Jiří - KAC, Arnold: *Do boje proti americkému brouku*. Brázda, Praha 1951

HAŠKOVÁ, Lenka - ŠULC, Zdislav: *Druhá směna našich dolů*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1950

HOSTÁŇ, Jan: *Pod prapory*. SNDK, Praha 1949

KAC, Arnold - FOLTÝN, Jiří: *Americký brouk*. Brázda, Praha 1950

KOHOUT, Pavel: *O černém a bílém*. SNDK, Praha 1951

KREJČOVÁ, Sylva: *Pionýři*. SNDK, Praha 1950

KUPKA, Jiří Svetozar: *Jak Honza dobýval slunce*. SNDK, Praha 1950

MARŠÍČEK, Vlastimil: *Dva světy. Vyprávění o chlapcích ze dvou různých zemí*. SNDK, Praha 1953

Milada Horáková - K 10. výročí poprav. Rada svobodného Československa, Washington 1960

Milada Horáková. *Sborník dokumentů, vzpomínek a fotografií*. Melantrich pro Klub dr. Milady Horákové, Praha 1990

LIŠKOVÁ, Jiřina: *Sašův odkaz*. SNDK, Praha 1952

LUKÁŠOVÁ, Růžena: *Nová směna*. SNDK, Praha 1952

NEULS, Jindřich - DVOŘÁK, Miroslav: *Co se skrývalo za zdmi klášterů*. Ministerstvo informací a osvěty, Praha 1950

NEUMANN, Stanislav Kostka: *Anti-Gide neboli optimismus bez pověr a ilusí*. Družstevní práce, Praha 1950

OMELKA, František: *Začalo to v III. A*. SNDK, Praha 1953

Proces s vedením záškodnického spiknutí proti republice. Horáková a společníci. Ministerstvo spravedlnosti - Orbis, Praha 1950

Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Ministerstvo spravedlnosti, Praha 1953

RAIS, Štefan: *Ve jménu republiky za socialismus a mír*. Ministerstvo spravedlnosti - Orbis, Praha 1950

SEKORA, Ondřej: *Jak se uhlí pohněvalo*. SNDK, Praha 1949

STARÝ, Bohumil - ROBEK, A. - KAC, Arnold: *Mandelinka bramborová a ochranná opatření proti ní*. Ministerstvo zemědělství republiky Československé, Praha 1948

ŠTRUNCOVÁ, Olga: *Brigáda v mateřské škole*. SNDK, Praha 1951

TITTELBACHOVÁ, Libuše: *Jak se uhlí pohněvalo. Pohádka pro loutky zdramatisovaná podle knížky O. Sekory*. Osvěta, Praha 1951

E) ENCYKLOPEDICKÁ A SLOVNÍKOVÁ LITERATURA

BĚHAL, Rostislav: *Kdo je kdo v sedmdesátileté historii Československého rozhlasu*. Sdružení pro rozhlasovou tvorbu, místo vydání neuvedeno, 1992

ČTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921-1992)*. Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany. Národní archiv, Praha 2010

FIKEJZ, Miloš: *Český film. Herci a herečky. Díl I. a II.* Libri, Praha 2007

KNAPÍK, Jiří - FRANC, Martin: *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948-1967. Díl I. a II.* Academia, Praha 2011

KNAPÍK, Jiří: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948-1953.* Libri, Praha 2002

KUNC, Jaroslav: *Česká literární bibliografie 1945-1963. Díl I.* Státní knihovna ČSSR - Národní knihovna, Praha 1963

KUNC, Jaroslav: *Česká literární bibliografie 1945-1963. Díl II.* Státní knihovna ČSSR - Národní knihovna, Praha 1964

KUNC, Jaroslav: *Česká literární bibliografie 1945-1963. Díl III.* Státní knihovna ČSSR - Národní knihovna, Praha 1967

MENCLOVÁ, Věra - VANĚK, Václav: *Slovník českých spisovatelů.* Libri, Praha 2005

ŠTOLL, Martin: *Český film. Režiséři-dokumentaristé.* Libri, Praha 2009

TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století. Díl I.-III.* Paseka, Praha - Litomyšl 1999

Vojenské osobnosti československého odboje 1939-1945. Ministerstvo obrany ČR - AVIS, Praha 2005

VOPRAVIL, Jaroslav: *Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře.* Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1973

WEISS, Hermann (ed.): *Personenlexikon 1933-1945.* Tosa Verlag, Wien 2003

F) VZPOMÍNKY, DENÍKY, KORESPONDENCE

- FILIP, Ota: *Sedmý životopis*. Host, Brno 2000
- FREJKOVÁ, Hana: *Divný kořeny*. Torst, Praha 2007
- FUKA, Vladimír: *Deník 1952*. Plus, Praha 2010
- HEJDA, Jiří: *Žil jsem zbytečně. Román mého života*. Melantrich, Praha 1991
- HEJDA, Neklan: Předmluva. In: HEJDA, Jiří: *Sonety zpívané šeptem ve stínu šibenice. Ruzyň - Pankrác - Mírov - Leopoldov - Valdice 1950-1962*. Anthropos, Praha 1993
- HRUBÁ, Olga: *Lidé kolem Milady Horákové*. EMAN, Heršpice 1999
- JEŘÁBEK, Čestmír: *V zajetí socialismu. Z deníků 1948-1958*. Společnost pro odbornou literaturu - Barrister & Principal, Brno 2008
- KNAPP, Viktor: *Proměny času. Vzpomínky nestora české právní vědy*. Prospektrum, Praha 1998
- KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1973
- MAŘATKA, Zdeněk: *Paměti. Medicína, umění a život v osmi politických režimech*. Karolinum, Praha 1997
- MAŠÍNOVÁ, Zdena - MARTIN, Rudolf: *Čtyři české osudy*. Paseka, Praha - Litomyšl 2001
- RYCHLÍK, Jan: *Deník 1955*. Společnost pro Revolver Revue, Praha 2006
- ZÁBRANA, Jan: *Celý život. Díl 1 a 2*. Torst, Praha 1992

G) FILMOVÉ PRAMENY

- Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* (1950, režie Přemysl Freiman)
- Láska* (1949, režie Otakar Vávra)
- Proces H* (2009, režie Martin Vadas)

Československé filmové týdeníky 1950–1953

Polska kronika filmowa 1950

H) ČASOPISECKÉ A SBORNÍKOVÉ STUDIE, ČLÁNKY A ESEJE

BÍLEK, Jan: Spisovatelka J. Glazarová v procesech s M. Horákovou a R. Slánským. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Prius pro ÚSD AV ČR, Brno–Praha 2005, s. 234–256

BLAŽEK, Petr: Rekonstrukce. Prameny k procesu s Miladou Horákovou a jejími druhy. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra*, č. 4. Archiv bezpečnostních složek MV, Praha 2006, s. 199–219

BLAŽEK, Petr: „Při natáčení filmů o procesech je třeba opatrnosti.“ Příprava, natáčení a uložení filmového záznamu soudního procesu „Milada Horáková a spol.“ In: *Film a dějiny 2. Adolf Hitler a ti druzí – filmové obrazy zla*. Casablanca – ÚSTR, Praha 2009

BOHÁČ, Jiří M.: *Jan Čumpelík 1895–1965. Z malířského díla*. Středočeská galerie, Praha 1986

BRABEC, Václav: Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, 1969, roč. 9, čís. 3, s. 363–385

BRODALA, Marta: Propaganda dla najmłodszych w latach 1948–1956. Instrument stalinowskiego wychowania. In: *Przebudować człowieka. Komunistyczne wysiłki zmiznu mentalności*. Trio, Warszawa 2001

BURSÍK, Tomáš: „Národu jsem vždy věrně sloužila a vědomě nikomu škodu neučinila.“ Františka Zemínová. In: *Securitas imperii*, č. 14. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2006, s. 271–280

CUHRA, Jaroslav: Církevní procesy. In: PERNES, Jiří - FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Prius pro ÚSD AV ČR, Brno-Praha 2005, s. 147-157

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Kampaň proti „americkému brouku“ a její politické souvislosti. In: *Paměť a dějiny*, 2008, roč. 2, čís. 1, s. 22-38

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: My, žáci, žádáme trest smrti. *Mladá fronta Dnes*, roč. 18, čís. 140 (16. 6. 2007), příloha Kavárna, s. D/5

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: „Promyslela jsem a prožila do základu problém násilné smrti...“ Životní příběh MUDr. Vlasty Kálalové-Di Lottiové (1896-1971) - prameny pro bádání. In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Univerzita Pardubice, Pardubice 2006, s. 591-599

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. Dětská literatura ve službách komunistické propagandy (1948-1956). In: BUDIL, Ivo T. - ZÍKOVÁ, Tereza (eds.): *Totalitarismus 2. Zkušenost Střední a Východní Evropy*. Nakladatelství a vydavatelství Vlasty Králové, Ústí nad Labem 2006, s. 43-49

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Propaganda pro nejmenší. Dětská literatura ve službách komunistických idejí. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 1, s. 17-20

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Vypořádali jsme se s Horákovou, vypořádáme se i s americkým broukem!“ Kampaň provázející proces s JUDr. Miladou Horákovou. In: *Paměť a dějiny*, 2007, roč. 1, č. 1, s. 20-41

FORMÁNKOVÁ, Pavlína: Z Čukotky do Československa. Jak se z Ježíška (málem) stal Děda Mráz. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 12, s. 17-20

FORMÁNKOVÁ, Pavlína - KOURA, Petr: UNCONQUERED - Neporažená. Komiks o Miladě Horákové. In: *Dějiny a současnost*, 2007, roč. 29, č. 3, s. 12

GERŠLOVÁ, Jana: Příliv mladých pracovních sil do OKR a Lánská akce. In: *Ostrava, příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, 15.* Sfinga, Ostrava 1989, s. 193-204

KAPLAN, Karel: Politické procesy 50. let v Československu. In: PERNES, Jiří - FOITZIK, Jan (eds.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“*. Prius pro ÚSD AV ČR, Brno-Praha 2005, s. 107-114

KOURA, Petr: „Měl jsem rád svou republiku.“ Životní příběh politického vězně dvou totalit JUDr. Josefa Nestávala. In: *Sborník Archivu ministerstva vnitra, č. 4.* Archiv bezpečnostních složek MV, Praha 2006, s. 149-169

NAVARA, Luděk: Zachráníme Miladu! *Mladá fronta Dnes*, roč. 19, čís. 149 (26. 6. 2008), s. A/10

ŠÁMAL, Petr: Smrt talentovaného marxisty. In: *Záhady českých dějin. Reader's Digest Výběr*, Praha 2005, s. 302-307

ŠÁMAL, Petr: Znárodněný klasik. Jiráskovská akce jako prostředek legitimizace komunistické vlády. In: NOVOTNÝ, Robert - ŠÁMAL, Petr (eds.): *Zrození mýtu. Dva životy husitské epochy. K poctě Petra Čorneje*. Praha - Litomyšl, Paseka 2011, s. 457-472

ŠORMOVÁ, Eva: E. F. Burian: Pařeniště. In: *Divadelní revue*, 1993, č. 2, s. 40-52 a 71-78

I) LITERATURA

BALÁZS, Apor - BEHREND, Jan C. - JONES, Polly - REES, E. A. (eds.): *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. Palgrave Macmillan, Hampshire 2004

BALÍK, Stanislav - HANUŠ, Jiří: *Katolická církev v Československu 1945-1989*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2007

BARTOŠEK, Karel: *Český vězeň. Svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých sedmdesátých.* Paseka, Praha - Litomyšl 2001

BAUER, Michal: *Ideologie a paměť. Literatura a instituce na přelomu 40. a 50. let 20. století.* HaH, Jinočany 2003

BORSKÁ, Ilona: *Doktorka z domu Trubačů.* Motto, Praha 2006

BOUČEK, Jaroslav: *27. 6. 1950. Poprava Závaše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ.* Havran, Praha 2006

Církevní procesy padesátých let. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002

BROUSEK, Antonín: *Podivuhodní kouzelníci. Čítanka českého stalinismu v řeči vázané z let 1945-55.* Rozmluvy, Purley - Surrey 1987

ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Strana světí prostředky. Martyrium faráře Toufara.* Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2001

ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Uprchlíci po „vítězném únoru“.* Nakladatelství Tilia, Šenov u Ostravy 2004

DOLEŽAL, Miloš: *Jako bychom dnes zemřít měli. Drama života, kněžství a mučednické smrti číhošťského faráře P. Josefa Toufara.* Nová tiskárna, Pelhřimov 2012

DVOŘÁKOVÁ, Zora - DOLEŽAL, Jiří: *O Miladě Horákové a Milada Horáková o sobě.* Klub Milady Horákové v nakladatelství Eva - Milan Nevole, Praha 2001

FIALA, Petr - FORAL, Jiří - KONEČNÝ, Karel - MAREK, Pavel - PEHR, Michal - TRAPL, Miloš: *Český politický katolicismus 1848-2005.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008

FORMÁNKOVÁ, Pavlína - KOURA, Petr: *Žádáme trest smrti! Propagandistická kampaň provázející proces s Miladou Horákovou a spol.* ÚSTR, Praha 2008

HANUŠ, Jiří - STŘÍBRNÝ, Jan (eds.): *Stát a církev v roce 1950.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2000

IVANOV, Miroslav: *Justiční vražda aneb Smrt Milady Horákové.* Nakladatelství XYZ, Praha 2008

JANÁČEK, Pavel: *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení, 1938–1951*. Brno, Host 2004

JANOŮŠEK, Pavel: *Dějiny české literatury 1945–1989. Díl II. (1948–1958)*. Academia, Praha 2007

KAPLAN, Karel: *Druhý proces. Milada Horáková a spol. Rehabilitační řízení 1968–1990*. Karolinum, Praha 2008

KAPLAN, Karel (ed.): *Kádrová nomenklatura KSČ 1948–1956*. Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, Praha 1992

KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, Brno 2009

KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost. Státní bezpečnost 1948–1956*. Doplněk, Brno 1999

KAPLAN, Karel: *Největší politický proces „M. Horáková a spol.“* Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk, Praha – Brno 1995

KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta, Praha 1993

KAPLAN, Karel: *Proměny české společnosti 1948–1960*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007

KAPLAN, Karel: *Sovětské poradce v Československu 1948–1956*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1993

KAPLAN, Karel: *Stát a církve v Československu v letech 1948–1953*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a Doplněk, Praha – Brno 1993

KAPLAN, Karel: *StB o sobě. Výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, Praha 2002

KAPLAN, Karel: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Mladá fronta, Praha 1992

KAPLAN, Karel – TOMÁŠEK, Dušan: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 1994

KAPLAN, Karel – KOSATÍK, Pavel: *Gottwaldovi muži*. Paseka, Praha – Litomyšl 2004

KNAPÍK, Jiří: *Kdo spoutal naši kulturu. Portrét stalinisty Gustava Bareše*. Šárka, Přerov 2000

KNAPÍK, Jiří: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948-1950*. Libri, Praha 2004

KNAPÍK, Jiří: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha 2006

KOČIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948. Organizace, program, politika*. Doplněk, Brno 2002

KOUROVI, Petr a Pavlína: *České Vánoce od vzniku republiky do sametové revoluce*. Dokořán - Máj, Praha 2010

MACURA, Vladimír: *Šťastný věk. Symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Pražská imaginace, Praha 1992

MACURA, Vladimír: *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*. Academia, Praha 2008.

NAVARA, Luděk: *Příběhy železné opony 2*. Host ve spolupráci s Českou televizí, Brno 2006

PERNES, Jiří: *Dějiny Československa očima Dikobrazu 1945-1990*. Barrister & Principal, Brno 2003

PERNES, Jiří: *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008

PFAFF, Ivan: *Česká levice proti Moskvě 1936-1938*. Naše vojsko, Praha 1993

PLAMPER, Jan: *The Stalin Cult: A Study in the Alchemy of Power*. Yale University Press, New Haven - London 2012

PRŮCHA, Václav a kol: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl - období 1945-1992*. Doplněk, Brno 2009

RADOTÍNSKÝ, Jiří: *Rozsudek, který otřásl světem*. ČTK - Pressfoto, Praha 1990

SEMKOW, Piotr: *Propaganda PLR - wybrane problemy*. Instytut pamięci narodowej, Gdańsk 2004

STEINER, Petr: *Lustrování literatury. Česká fikce v politickém kontextu*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002

ŠÁMAL, Petr: *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Academia, Praha 2009

ŠKVORECKÝ, Josef: *Mirákl*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1972

ŠKVORECKÝ, Josef: *Příběh inženýra lidských duší*. Sixty Eight Publishers, Toronto 1977

VAŠKO, Václav: *Neumlčená. Kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Zvon, Praha 1990

VINKE, Hermann: *Die DDR*. Ravensburger Buchverlag, Ravensburg 2008

WEBER, Hermann: *Dějiny NDR*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003

ZAVACKÁ, Marína: *Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956-1962: teorie, politické smernice a spoločenská prax*. Ustav politických vied SAV-Vydavateľstvo SAV, Bratislava 2005